SCRIITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

ANDREI OȚETEA

RENAȘTEREA ȘI REFORMA

www.digibuc.ro

FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

RENAȘTEREA ȘI REFORMA

www.digibuc.ro

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE HÂRTIE VIDALON, DOUĂZECI ŞI ŞASE DE EXEMPLARE NEPUSE IN COMERŢ, NUMEROTATE DELA 1-25

www.digibuc.ro

ANDREI OȚETEA
Profesor la Universitatea din Iași

RENAȘTEREA ȘI REFORMA

BUCUREȘTI
FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ
39, Bulevardul Lascar Catargi, 39
1 9 4 1

www.digibuc.ro

DOMNULUI

ALEXANDRU LĂPĔDATU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ

www.digibuc.ro

PREFAȚĂ

Lucrarea de față e rezultatul unor studii îndelungate asupra Renașterii italiene, începute la Paris cu o teză de doctorat asupra istoricului florentin Francesco Guicciardini, apărută în 1926, și continuate prin cursuri universitare și articole de reviste asupra Reformei, asupra formării Statelor naționale, asupra descoperirilor geografice și asupra începuturilor capitalismului modern. Dela 1921 încoace, autorul a avut prilejul să facă cercetări în Italia aproape din doi în doi ani și să ia contact direct cu monumentele literare și artistice ale Renașterii. Descrierea operelor de artă, analizate în acest volum, s'a făcut după original.

Experiența personală, verificată și completată cu ceea ce s'a scris mai de seamă asupra subiectului, explică încercarea temerară a autorului de a da o nouă interpretare despre epoca Renașterii.

Autorul ar mai putea invoca o justificare, de ordin particular românesc. Cu excepția câtorva specialiști, publicul nostru a rămas, în ceea ce privește originea și caracterul Renașterii, la concepția lui Pierre Bayle, care, în Dictionnaire historique et critique, *explica Renașterea prin influența savanților greci, refugiați în Italia după căderea Constantinopolului. Că un fenomen de importanța și amplitudinea Renașterii nu putea fi rezultatul unui simplu accident, că deja Voltaire a căutat originea Renașterii în bogăția și libertatea Republicelor italiene, că istoricii civilizației medievale*

www.digibuc.ro

au arătat că studiul antichității clasice n'a fost niciodată întrerupt în cursul evului mediu și că la Universitatea din Florența profesori greci predau greaca încă din 1397, — niciuna din aceste considerații n'a putut clinti convingerea că reînvierea antichității clasice a fost cauza originară și conținutul esențial al Renașterii.

Problema Renașterii a format în apus, mai ales în Germania, obiectul unor discuții aprofundate, al căror rezultat îl vom da în primul capitol al acestui studiu. Dacă discuțiile n'au adus încă o soluție definitivă — dar cine poate vorbi în istorie de soluții definitive? — au arătat cel puțin că factorii determinanți ai Renașterii și ai Reformei sunt multipli și complecși. Curente general europene, vechi de mai multe secole, cum au fost formarea statelor naționale în sânul Imperiului medieval, desvoltarea raționalismului în filosofia scolastică, descoperirea naturii și a omului în artele plastice, mai ales în sculptura gotică, progresul spiritului laic în literatura « vulgară », s'au combinat în secolul al XV-lea cu forțele proaspete, ieșite din mijlocul burgheziei, pentru a produce o nouă civilizație, civilizația modernă.

Burckhardt a văzut esența acestei civilizații în triumful individualismului, care și-a găsit expresia cea mai desăvârșită în literatură și artă. El a urmărit manifestările acestui individualism în toate domeniile, în viața publică și privată, în artă și literatură, în domeniul religiei și al moralei. Pretutindeni a descoperit aceleași caractere: încredere în forțele sale, indiferență în materie de morală, sete nepotolită de plăcere, voință de dominare și indiferență totală față de mijloacele care duc la scopul, invariabil același: afirmarea propriei sale personalități. Consecința acestei concepții a fost că adepții lui Burckhardt au considerat orice manifestare de conștiință personală, de iubire de viață și indiferență religioasă sau morală ca semn prevestitor al Renașterii. Rând pe

www.digibuc.ro

rând, Frederic al II-lea, Dante, Francisc dela Assisi, poeții vagabonzi din evul mediu și sculptorii gotici au fost considerați ca precursori ai Renașterii. In chipul acesta, limitele Renașterii au fost împinse necontenit, încât întreg evul mediu a devenit un fel de Prerenaștere.

Același lucru s'a întâmplat când a fost vorba să se determine conținutul Renașterii. Renașterea a fost definită: iubire de viață, cultul antichității, spirit anti-creștin. Aceste elemente se întâlnesc, în adevăr, în timpul Renașterii, dar se pune întrebarea dacă ele sunt noui sau o simplă moștenire medievală și ce rol au jucat în pregătirea lumii moderne? Viața din secolul al XV-lea era mai veselă decât în secolul al XIV-lea? Faptul nu e sigur. Un savant olandez, Huizinga, a arătat că sfârșitul evului mediu a fost umbrit de melancolie și de tristețe. Imaginea morții din frescele cimitirelor aruncă o umbră întunecată asupra peisagiilor vesele din Flandra și Toscana. « Dansul macabru » e o temă favorită a poeziei și a picturii din secolul al XV-lea.

Nici cultul antichității nu poate fi considerat ca un semn distinctiv al Renașterii. Aristotel și Platon au fost venerați în evul mediu ca și Părinții bisericești; Virgiliu, Statius și Seneca au fost proclamați creștini, iar Socrate și Pitagora au fost izbăviți de fericitul Ieronim și de Dante. Nu cultul, al căror obiect au fost autorii clasici în secolul al XV-lea, e un fenomen nou, ci spiritul în care au fost studiați. Studiul antichității în evul mediu a fost un mijloc de a dovedi credința pe cale rațională și de a combate erezia. Pentru umaniști, studiul antichității a fost un scop în sine. Cultura umanistă era pentru ei un instrument incomparabil de emancipare intelectuală și morală. Erasm și Rabelais nu caută în operele lui Platon și Cicero probe pentru existența lui Dumnezeu, ci norme de conduită și de judecată.

www.digibuc.ro

Metoda de cercetare de asemenea e alta. Călugării medievali se mulțumeau cu compendii și cu fragmente din operele clasice, păstrate în manuscrise defectuoase și, în ceea ce privește autorii greci, în traduceri. Umaniștii se adresează textului original, și, când nu-l au, caută să-l restabilească după regulile criticei filologice. Apoi, ei studiază autorii clasici cu dorința de a le pătrunde spiritul și de a descoperi elementele originale din ei.

Spiritul critic și metoda de cercetare nu sunt nici moștenire medievală, nici articole de import bizantine. Ele sunt ca și « Orlando furioso », « Principele », Santa Maria del Fiore, « Școala din Atena » sau « Moise » produsul unei societăți ajunse la un anumit grad de desvoltare intelectuală și artistică. A explica Renașterea prin descoperirea antichității înseamnă a comite un contrasens: nu descoperirea antichității clasice a provocat Renașterea, ci Renașterea a dat viață nouă antichității clasice.

Din admirația umaniștilor pentru antichitate și din răspândirea unor forme de cugetare antică, ca stoicismul, epicurismul și cinismul, s'a tras concluzia că, în opoziție cu Reforma, Renașterea a fost profund areligioasă. Istoricul elvețian Walser a arătat că așa zisul păgânism al Renașterii a fost un element formal și superficial. Atacurile contra lăcomiei, avariției și ignoranței călugărilor, care se întâlnesc în pamfletele, satirele și nuvelele umaniștilor, continuă o veche tradiție medievală și exprimă mai mult o opoziție de clasă decât o pornire contra Bisericii. Inferioritatea socială a laicului se răzbună contra situației privilegiate a clerului, care calcă principiile ordinului său. Nici criticii textelor sacre, care aveau să făurească Reformei armele cele mai redutabile contra autorității pontificale, nu sunt însuflețiți de sentimente antireligioase. Chiar și Erasm e convins că, îndreptând textele Sfintei Scripturi, pregătește o mai bună înțelegere a cuvântului lui Cristos.

www.digibuc.ro

și astfel contribue la întărirea credinței. Criticismul umanist nu s'a îndreptat contra credinței, ci contra justificării ei scolastice și, dacă au fost umaniști indiferenți în materie de credință, numărul lor n'a fost mai mare în timpul Renașterii decât în evul mediu.

Inflorirea literelor și artelor, expansiunea liberă a personalității, răspândirea culturii umaniste și desvoltarea simțului critic sunt incontestabil elemente caracteristice ale Renașterii, dar nu definesc esența mișcării și nu-i pot delimita conținutul în spațiu și în timp. Ele sunt fenomene de ordin secundar, efecte, nu cauze ale Renașterii. Condițiile de existență noui au creat o nouă conștiință, nu invers. Pentru ca o nouă concepție despre lume și viață să triumfe a fost nevoie ca vechea organizație economică, socială și politică, în care a trăit omul medieval, să dispară. Aceasta a fost opera capitalismului. Nouile forme de viață s'au manifestat pretutindeni unde legătura feudală dintre oameni a fost ruptă, și forța care, rupând îngrădirile regimului feudal, a înlocuit ordinea statică a evului mediu cu una esențial dinamică și a transferat centrul de viață dela țară la oraș, unde, după un dicton medieval «suflă vânt de libertate», a fost capitalismul. Nu e o simplă întâmplare că primele manifestări ale Renașterii se produc în Flandra și Italia, îndeosebi la Florența, unde apar și primele simptome ale capitalismului și se sfârșesc cu deplasarea axei comerciale a lumii în Oceanul Atlantic și cu stabilirea stăpânirii spaniole asupra Peninsulei. Renașterea italiană coincide cu epoca de supremație economică și cu independența politică a Italiei. Prefăcând totul în marfă — produsele pământului și ale industriei, ca și produsele spiritului și ale imaginației, — capitalismul smulge omul din izolarea regimului feudal și, silindu-l să producă peste îndestularea nevoilor familiare, pentru piață, transformă repaosul în mișcare, inerția în activitate fără odihnă, neprevederea în geniu calculator și rece,

www.digibuc.ro

Puterea de expansiune a capitalismului supune toate celelalte manifestări de viață ritmului și legilor sale. Individul, legat de sol în economia naturală și dependent de grupul său, se emancipează și devine liber. In locul schimbului de servicii care lega pe om de comunitate, se introduce necruțătoarea plată în bani. Raportul de muncă ia forma unui contract liber, cel puțin în sens juridic, și fiecare parte nu urmărește decât exploatarea fără cruțare a avantajelor sale. Raporturile dintre oameni, personale și directe în evul mediu, se materializează acum și economia se separă de gospodărie.

Activitatea industrială și comercială dă naștere unei clase noui, burghezia, care, pretutindeni unde triumfă, surpă supremația politică și economică a nobilimii feudale și supune intereselor comerțului politica comunității. Din mijlocul corporațiilor se ridică o categorie de negustori și de industriași care nu mai lucrează cu brațele, ci se mărginesc să organizeze și să conducă. Corporațiile, cu spiritul lor de rutină și cu politica prețului just, nu mai sunt pentru ei decât cătușe, pe care caută să le sfărâme. Tipică în această privință e desvoltarea Florenței. Popolo grasso, *format din bancheri, negustori și fabricanți de stofe, după o aprigă luptă care umple secolul al XIII-lea, doboară « superbia » nobililor feudali, le dărâmă castelele și-i silește să se așeze în oraș, sub supravegherea autorităților comunale, apoi exclude din viața publică pe toți aceia care nu sunt înscriși într'o corporație. Constituția din 1293 — faimoasele* Ordinamenta justitiae *— asigură controlul « poporului gras » asupra nobililor și asupra poporului mic* (popolo minuto), *adică asupra micilor meseriași și asupra muncitorilor, despoiați de proprietate și de drepturi politice. Nobilimea învinsă e deposedată de toate privilegiile care derivă din stăpânirea pământului și din monopolul războiului. Ea pierde chiar și atribuțiile ei*

www.digibuc.ro

militare: « cavaleria » feudală devine la Florența un simplu titlu de paradă.

Regimul feudal, anarhic, violent, risipitor și neprevăzător e incompatibil cu interesele industriei și comerțului, de aceea e înlăturat pretutindeni, unde triumfă burghezia. Politica devine o știință sau o artă, în care calculul rece ia locul « onoarei » feudale. Deciziile politice sunt inspirate de interesele economiei. Administrația, justiția, finanțele, sunt reorganizate în sensul intereselor burgheze. Puterea și prestigiul Statului sunt întrebuințate în același scop. Florența caută să cucerească Pisa și Livorno, pentru a dobândi ieșire la mare. Veneția conduce cruciata a patra contra Constantinopolului pentru a înlătura concurența genoveză și pentru a-și asigura monopolul comerțului în Marea Neagră și în Mediterana orientală. Religia pierde orice acțiune asupra politicii, care face din rațiunea de stat legea supremă.

Statul e pus astfel în serviciul nouilor realități economice și sociale, și politica lui se exercită în opoziție directă cu politica medievală inspirată de nobilime și cler. Administrația dislocă vechea constituție pe ordine, și justiția respinge noțiunea de privilegiu. Războiul însuși ia caracterul unei întreprinderi comerciale, în care prada e împărțită după prorata participării la capital. « Emanciparea individului » devine astfel, în republicile comunale, o realitate sancționată de lege.

Constituirea unei puteri suverane, deasupra fărâmițirii feudale, a dus, în Franța, Anglia și Spania, la formarea primelor state naționale, unificate și centralizate. Desfacerea Imperiului medieval în state naționale e unul din primele simptome ale epocii moderne.

In locul corpurilor reprezentative din evul mediu, regele, întruchipare vie a Statului, devine adevăratul reprezentant al voinței și aspirațiilor naționale. El servește interesul obștesc menținând

www.digibuc.ro

ordinea contra vrăjmașilor din afară și contra turburătorilor din-lăuntru, promovând economia națională și favorizând prosperitatea generală. Creatorii și conducătorii statului modern au fost pretutindeni burghezii care aveau nevoie de o autoritate puternică pentru a înfrâna instinctele anarhice ale nobililor. Burghezia a pus la dispoziția monarhiei aptitudinile sale administrative și resursele sale financiare, iar Statul a sprijinit desvoltarea comerțului și industriei înlăuntru prin măsuri protecționiste, iar în afară printr'o politică de cucerire. Teritoriul regatului tinde să constitue cadrul și baza economiei: din locală, economia devine națională. Descoperirile geografice și expansiunea colonială au găsit în statele moderne o bază de acțiune și un principiu de organizare metodică, fără de care n'ar fi putut izbuti.

Transformarea societății aduce cu sine o radicală schimbare în idei și sentimente. Nobilimea cu cultul ei pentru onoarea cavalerească apare ca un anacronism și nu mai stârnește, în societatea burgheză, decât compătimire sau râs. Noua societate nu cunoaște decât un mobil, interesul, și o singură sancțiune, succesul. O clasă care nu mai poate invoca, pentru a-și susține privilegiile, decât tradiția, e condamnată. Orice revendicare ce nu se sprijină pe forță e inoperantă și naivă. Machiavelli enunță maxima, care rezumă crezul epocii, că profeții înarmați au triumfat, iar cei desarmați au fost înfrânți.

Puterea burgheziei stă în munca organizată rațional. Sentimentalismul care leagă pe țărani de moșie și violența — războiul și jaful — la care recurge nobilul pentru a-și acoperi nevoile, sunt străine deopotrivă de mentalitatea capitalistă. Burghezul e mândru că nu e nevoit să recurgă la asemenea mijloace. El se bizue pe spiritul lui de întreprindere, pe activitatea neobosită și metodic organizată și pe calculul rece pentru a-și atinge scopul.

www.digibuc.ro

Profitând de luptele sângeroase care au decimat nobilimea feudală, regele transformă monarhia, devenită ereditară, în monarhie absolută. Sprijinit pe burghezie, care are nevoie de ordine și de pace, el își impune autoritatea peste datinele locale. Din local, dreptul devine teritorial: un roi, une loi.

Frontierele încep să se precizeze și, înlăuntrul lor, monarhia tinde să substitue administrației locale o birocrație centralizată, dependentă direct de rege. Dreptul roman reînviat pune în circulație ideea romană a omnipotenței Statului și face din rege personificarea vie a suveranității. Regele nu mai e șeful ierarhiei feudale, ci dominus, *stăpânul. Marii seniori, care în evul mediu erau suverani aproape independenți în ducatele și comitatele lor, devin simpli supuși. Autoritatea regală e nivelatoare și unificatoare. Regele Franței nu cunoaște nici Normanzi, nici Burgunzi, nici Flamanzi, nici Provensali, nici Gasconi, ci numai Francezi.*

In statele moderne, limba Curții înlocuește treptat limba latină și dialectele locale. Ordonanța regală din 1539 declară limba franceză limbă oficială, și celelalte state imită exemplul. Reforma protestantă introduce limba « vulgară » și în Biserică. Pentru a fi înțeleși de popor, predicatorii protestanți se folosesc de limba poporului și, afirmând că creștinul are dreptul de a se adresa lui Dumnezeu în limba sa, ei naționalizează rugăciunea *și conferă limbii populare un prestigiu pe care nu-l avusese decât limba latină.*

Formarea statelor naționale duce în chip fatal la emanciparea societății de sub autoritatea Romei — cu sau fără schismă — și la constituirea unor biserici naționale. Existența statului laic e incompatibil cu sistemul de imunități și de privilegii ale bisericii catolice și cu amestecul papei în afacerile interne ale statului. Autoritatea publică, concentrată în mâinile suveranului, caută să-și întindă controlul asupra tuturor supușilor și să-i scoată de sub

www.digibuc.ro

orice dependență externă. Statul modern a favorizat apoi desvoltarea unei culturi naționale și autonome, care a restrâns și în domeniul spiritual acțiunea Bisericii.

Dreptul de liberă cercetare, proclamat de umaniști, implică, în materie de credință, dreptul de liberă interpretare a Bibliei, inclusiv dreptul de a greși. Impunând fiecărui creștin datoria de a citi Biblia și de a-și face o idee personală despre adevărurile cuprinse într'însa, reformatorii au făcut din credință o chestie individuală. Luther și Calvin n'au urmărit să desrobească conștiința individuală, și doctrina lor s'a cristalizat în sisteme teologice tot așa de inexorabile ca și cel catolic, dar, făcând din religie o chestiune personală, au pus, fără să vrea, principiul autonomiei conștiinței individuale.

Războaiele religioase din Germania și Franța au relevat importanța practică a acestui principiu. Protestanții au fost siliți să-și apere credința cu spada. Invingători, ei n'au putut refuza adversarilor lor avantajele unui principiu pentru apărarea căruia ridicaseră armele; învinși, ei erau prea numeroși pentru a putea fi exterminați. Și cei mai fanatici au trebuit să se închine în fața adevărului că o credință nu poate fi stârpită cu forța. Pacea dela Augsburg și Edictul dela Nantes consacră această experiență și proclamă libertatea conștiinței și a cultului. Coexistența a două sau mai multe confesiuni nu mai apare incompatibilă cu unitatea statului. Ideea de toleranță se impune prin forța împrejurărilor.

Morala de asemenea se laicizează și se umanizează. Proclamând că omul e măsura tuturor lucrurilor și că toate problemele trebue examinate în raport și în funcțiune de om, umanismul a coborît noțiunea moralei în sfera vieții de toate zilele. Considerând profesiunea, oricare ar fi ea, ca o stare și un fel de trai legitime, iar inactivitatea ca ofensă adusă lui Dumnezeu, care e

www.digibuc.ro

principiu de activitate, protestantismul a sfințit și glorificat munca. Pentru el, datoria consistă în îndeplinirea scrupuloasă a funcțiunii care ne-a fost încredințată. Astfel s'a introdus în viața modernă un nou ascetism, ascetismul muncii și al vocației profesionale, die Berufsaskese, *care pune mai presus de orice virtute munca rațională și metodică, munca disciplinată și fără repaos, munca săvârșită de dragul muncii, care e cea mai puternică afirmare a valorii personale. In această proslăvire a muncii a găsit noua societate justificarea morală a aspirațiilor sale la un rol preeminent în stat.*

Pentru evul mediu lumea este creația lui Dumnezeu, pentru Renaștere, ea este opera muncii, prevederii și organizării omenești. Această concepție atinge, după inginer, în primul rând pe artist. De altfel, în timpul Renașterii, inginerul și artistul sunt una și aceeași persoană: Leon-Battista Alberti, Leonardo da Vinci, Michelangelo au fost ingineri, arhitecți, sculptori, pictori, scriitori.

Arta devine profană prin destinația și temele ei. Pentru a satisface nevoile de confort și de eleganță ale nouei societăți, arta se laicizează. Artiștii împodobesc orașele cu monnumente care atestă bogăția și puterea nouei clase burgheze și traduc în forme plastice noul ideal de viață. Monumentele Florenței au fost monumente ale mândriei burgheze. Ca și umaniștii, artiștii nu mai consideră lumea în funcție de ideea mântuirii, ci ca un câmp de activitate și de plăcere pentru om. Arta nu mai urmărește scopul de propagandă religioasă, ci de proslăvire și de reprezentare a vieții prezente.

Reprezentarea nudului e un indiciu neîndoielnic al progresului spiritului laic și democratic. Ideea că individul e o forță autonomă care poartă în sine atât motivele cât și mijloacele de realizare ale acțiunilor sale, a dus la glorificarea forței și frumuseții corporale. Clerul și nobilimea feudală erau potrivnice reprezentării nudului

www.digibuc.ro

în artă. Noua societate burgheză vrea să vadă corpul omenesc, fără costum deosebitor, în jocul liber al forțelor sale naturale. « Nudul, ca și moartea, e democratic ».

Cultul artistic al nudului corespunde, în literatură, ideii de umanitate, prin care burghezia și-a justificat aspirațiile ei politice și sociale. Idealul unei culturi pur umane duce logic la negarea tuturor privilegiilor care diferențiază pe oameni după naștere și rang.

Dar pentru a combate « filosofia supranaturalului », umaniștii au nevoie de sprijinul unei noui autorități pe care s'o poată opune autorității bisericești. Funcția aceasta a îndeplinit-o antichitatea clasică. Umanismul oferi baza unei culturi laice, în acord cu stadiul la care ajunsese burghezia. Antichitatea a dat idealurilor burgheze girul autorității ei și a oferit modelul unei culturi laice, întemeiate pe rațiune. Dar, cu tot respectul ei pentru antichitate, Renașterea n'a atribuit moștenirii antice o valabilitate canonică. Gândirea greco-latină reprezenta maximum din ceea ce se putea realiza, până în vremea aceea, cu ajutorul rațiunii. Renașterea nutrea ambiția de a ajunge, și chiar de a depăși, antichitatea.

Astfel, pornind dela transformările politice și sociale determinate de apariția capitalismului se poate ajunge, credem, la o interpretare unitară și organică a Renașterii și Reformei.

Spiritul laic, pozitiv și raționalist, care deosebește omul modern de omul medieval și pe care-l regăsim în toate domeniile vieții moderne, e produsul nouei societăți burgheze și nu al culturii umaniste. Literatura clasică ar fi rămas literă moartă, dacă spiritul Renașterii nu i-ar fi insuflat o nouă viață. Renașterea și Reforma sunt expresia nouei societăți pe care a produs-o capitalismul la începuturile sale.

Demonstrarea acestei propoziții constitue scopul esențial al acestei cărți și-i explică forma, diviziunile și limitele. După primul

www.digibuc.ro

capitol care pune și definește problema Renașterii, expunerea propriu zisă începe cu Renașterea economică, adică cu apariția capitalismului, care a condiționat celelalte « Renașteri », politică, socială, literară, științifică, artistică și religioasă. Lucrarea fiind concepută ca un tot, faptele n'au fost expuse decât în măsura în care ilustrau și dovedeau această concepție.

Dacă o asemenea carte ar comporta o învățătură pentru vremurile noastre, învățătura ar fi aceasta: pentru a realiza omul nou pe care toți îl dorim și pentru a ridica societatea românească la înălțimea problemelor care o așteaptă, trebue modificate condițiile de existență ale națiunii. Din nouile condiții de existență, mai drepte și mai înțelepte, noua conștiință va răsări ca o recoltă îmbelșugată dintr'un ogor bine lucrat și răsplătit ca toate binefacerile Cerului.

Iași, 24 Octomvrie 1940.

A. O.

www.digibuc.ro

INTRODUCERE

In momentul în care popoarele din sud-estul Europei cădeau unul după altul sub stăpânirea turcească și aveau să fie reduse, pentru patru secole, la o luptă desperată pentru apărarea ființei lor naționale, popoarele din apus ajungeau în posesiunea unor noui forțe, materiale și morale, care aveau să le schimbe radical felul de a concepe viața și natura, societatea și politica, arta și știința.

Dela începutul secolului al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea, un curent de înnoire străbate lumea occidentală. Cugetarea rupe cadrele înguste ale filosofiei medievale, se desbară de metodele sterpe ale scolasticei, proclamă suveranitatea rațiunii împotriva tradiției și ia din nou în cercetare marile probleme ale existenței și ale moralei.

Stăpânirea absolută pe care Biserica o exercitase asupra conștiințelor începe să fie contestată, și viața intelectuală tinde spre o activitate independentă. Clerul pierde direcția mișcării culturale; arta, literatura și știința scutură tutela Bisericii și-și propun ca obiect de studiu omul și natura. Un ideal pur uman, care-și găsise expresia cea mai desăvârșită în arta și literatura antică, înlocuește misticismul medieval, care vedea idealul perfecțiunii omenești în supunerea călugărului și în contemplarea misticului,

www.digibuc.ro

Societatea laică respinge ideea tristă a corupției și neputinței omenești și începe să organizeze viața pe baze noui, nu pentru fericirea de dincolo de mormânt, ci în vederea mulțumirii pe pământ.

Industria și comerțul înfloresc, oamenii ies din izolarea în care îi ținuse feudalitatea, raporturile dintre grupurile sociale se înmulțesc, orizontul se lărgește. Burghezia restabilește securitatea în orașele Italiei și ale Flandrei, în timp ce monarhia pune capăt anarhiei feudale în Franța, Spania și Anglia și, unde domnește liniște, se desvoltă artele și meseriile, crește bunăstarea și, pe măsură ce bunăstarea crește, se deșteaptă în oameni gustul de viață și încrederea în propriile lor puteri.

Navigatorii, aruncându-se pe toate drumurile mării, descoperă India și America și deschid activității omenești posibilități nebănuite, iar oamenii de știință determină forma pământului și sistemul cosmic, pun bazele științelor naturale, întemeiază filologia și istoria modernă, inventează tipografia și dau un nou imbold literelor.

Cele două instituții universale, Papalitatea și Imperiul, care au stăpânit lumea medievală, își pierd puterea lor de atracție. *Republica creștină* se desface în state naționale. Franța, Spania și Anglia, rezolvându-și problemele lor interne, își îndreaptă privirea înafară. Din națională, politica devine internațională.

Pretențiile Bisericii de a conduce societatea laică nu sunt contestate numai în domeniul temporal, ci și în domeniul spiritual. Poporul aspiră la o viață religioasă mai simplă, mai spontană și mai adâncă, iar umaniștii visează un creștinism rațional și tolerant, care să respecte principiul liberei cercetări. Autoritățile laice, principi și orașe, vor să-și întindă stăpânirea și să controleze toată activitatea supușilor lor. Aceste forțe sunt destul de

www.digibuc.ro

puternice pentru a clătina prestigiul milenar al Bisericii catolice şi a o reduce la rolul unei instituţii de educaţie şi de moralizare. Reforma a venit deci să completeze şi să lărgească opera de emancipare întreprinsă de Renaştere.

In toate domeniile activităţii omeneşti se constată o adâncă prefacere care anunţă sfârşitul evului mediu şi începutul erei moderne. Această perioadă de transiţie se numeşte *Renaştere.*

www.digibuc.ro

CAPITOLUL I

PROBLEMA RENAȘTERII

Problema trebue pusă într'o formă
în care să poată fi rezolvată.
H. Abel

Termenul de « Renaștere », atât de sugestiv prin amintirile, aspirațiile și nădejdile pe care le evocă, a avut, din secolul al al XVI-lea până azi, accepțiile cele mai variate. Fiecare epocă i-a dat un conținut deosebit. Istoria noțiunii rezumă evoluția studiilor care au fost consacrate Renașterii.

I. ORIGINEA NOȚIUNII DE « RENAȘTERE »

In înțelesul actual de epocă istorică, cuvântul « Renaștere » e de dată recentă. Primul care l-a întrebuințat în acest sens a fost Jules Michelet, în volumul VII, din *Istoria Franței*, consacrat secolului al XVI-lea și întitulat *La Renaissance* (1855).

Caracteristica esențială a acestei epoci e, pentru Michelet, « descoperirea lumii, descoperirea omului ».

Succesul prodigios al termenului și al definiției lui Michelet se datorește însă operei istoricului elvețian Iacob Burckhardt, publicată în 1860, sub titlul: *Die Cultur der Renaissance in Italien.* Burckhardt adoptă textual definiția lui Michelet, dar o precizează și o lărgește. El identifică esența Renașterii cu individualismul, ale cărui manifestări le urmărește în toate domeniile

www.digibuc.ro

vieții — social, politic, religios, moral și intelectual — dar mai ales în litere și arte. Umanismul și arta au rămas dela Burckhardt elementele fundamentale care caracterizează epoca Renașterii.

Expresiile *renaissance*, *rinascita*, *reformatio* erau curente încă înainte de secolul al XIX-lea, dar se întrebuințau în sens deosebit și cu totul restrâns, aplicate la o disciplină sau la o formă de vieață particulară.

Beatus Rhenanus vorbește de « renașterea evlaviei », iar Zwingli de « nădejdea în renașterea lui Cristos » *(spes renascentis Christi)*, Lefèvre d'Étaples de « reforma creștinismului » *(reformatio rei christianae)*, iar Melanchton exclamă, în lecția sa de deschidere dela Universitatea din Wittenberg, în 1518: « *O nos felices, si recta studia deûm favore renascantur!* »

Primul biograf al artiștilor italieni, Giorgio Vasari, el însuși pictor, își propune să scrie istoria artei italiene, *dalla rinascita di questi arti sino al secolo che noi viviamo*, dela renașterea artelor până în vremea artistului (1560). Vasari începe istoria artelor cu Cimabue și cu Giotto, prin care, la sfârșitul secolului al XIII-lea, « maniera bizantină s'a stins și a început una nouă ». Giotto « *redeșteaptă* și *reînvie* arta aproape *moartă* », imitând natura, deaceea « a meritat să fie numit discipolul naturii și nu al altora ». Pasajul acesta, de însemnătate capitală, dovedește că Vasari nu atribuia renașterea artelor influenții antichității: după el, Giotto a reînnoit pictura studiind natura, nu imitând pe cei vechi.

In Franța, de asemenea, cuvântul *la renaissance* era răspândit înainte ca Michelet să-l fi aplicat secolului al XVI-lea. Montesquieu a vorbit de « renașterea vechiului drept francez » *(la renaissance de notre vieux droit français)*, iar Voltaire a salutat în epoca lui Francisc I « renașterea literelor până atunci desprețuite »

www.digibuc.ro

(la renaissance des lettres jusqu'alors méprisées). Toate aceste expresii se raportează la un gen de activitate particulară și restrânsă (religie, arte, litere, științe) și înseamnă restaurare, reînflorire, reînviere, impuls nou de vieață.

Imaginea care se află la baza tuturor acestor expresii derivă, cum a arătat-o Konrad Burdach, din fondul mistic-religios, care a sădit în sufletul omului credința în revenirea vârstei de aur și a creat mitul păsării Phoenix, legenda apei tinereții și diversele forme ale unei renașteri după moarte. Noul Testament, prin episodul învierii lui Iisus din mormânt, prin făgăduința unei noui vieți după moarte și prin ideea că moartea e condiția necesară a renașterii (« Numai cine se va naște din nou va intra întru împărăția lui Dumnezeu »), a făcut din « renaștere » o noțiune familiară pentru orice creștin. Aplicarea ei la renașterea antichității s'a făcut prin simplă extensiune. S'a vorbit de renașterea literelor și artelor antice, cum s'a vorbit de reînvierea lui Cristos.

Un pas mai departe s'a făcut când Italia a secularizat termenul, dându-i o accepție politică și națională. Italienii nu pierduseră niciodată amintirea faptelor glorioase ale Romei. Nici chiar în timpul republicilor urbane din secolul al XII-lea și al XIII-lea, când oamenii se deprinseseră să reducă totul la interesele și prestigiul orașului lor, nu se stinsese ideea că, în timpul Romanilor, a existat o altă vieață, mai largă, mai puternică și mai glorioasă, atestată de ruinele monumentelor și de amintirile scriitorilor. Această vieață a fost distrusă de Barbari; artele, literele și științele au fost părăsite și Italia a trecut printr'o epocă de decădere, până când descoperirea literelor antice în secolul al XIV-lea a împrăștiat întunecimile « gotice ». Flavio Biondo, unul din cei mai învățați istorici din secolul al XV-lea, începe istoria declinului Imperiului roman cu anul 410, când Roma a fost ocupată

www.digibuc.ro

de Goți. Machiavelli, de asemenea, își începe istoria cu invazia Barbarilor, dar el nu se interesează atât de efectele căderii Imperiului roman, cât de însemnătatea nouilor puteri, ca Imperiul și Papalitatea, care se ridică, și de care Italia trebue să țină seamă.

Noțiunea de renaștere apare deci în corelație cu ideea evului mediu, considerat ca o perioadă de barbarie și de întuneric, care desparte antichitatea de prezent.

Ideea că gloria trecutului, întunecată de barbaria « gotică », poate fi adusă din nou la lumină, și credința că vechile comori de frumusețe și adevăr pot fi reconstituite din manuscrisele vechi, a dat un nou și puternic imbold studiilor clasice. Dela Petrarca încoace, învățații s'au întors cu încredere și cu însuflețire spre scriitorii antici și, din contactul cu literatura antică, înțeleasă tot mai bine din generație în generație, a rezultat conștiința deosebit de prețioasă că timpurile se schimbă și că icoana adevărată a unei epoci poate fi reconstituită din documentele ei contemporane. Așa s'a născut concepția istorică modernă.

Tot ca o urmare a acestei noui experiențe, prezentul s'a înfățișat sub forma unei *restaurări*. După perioada de decădere, care durează dela invazia Barbarilor, prezentul trebue să fie o perioadă de reînnoire, de reînflorire, de renaștere. Desvoltarea sentimentului național și evoluția intelectuală a Italienilor întâlnesc ideea biblică de reînnoire și de reînviere.

Nu e de mirare dacă umaniștii din secolul al XIV-lea și XV-lea s'au servit de această imagine ori de câte ori voiau să exprime transformarea care se petrecea sub ochii lor. Insuflețirea lor în fața antichității regăsite era atât de mare, încât și-au închipuit că o nouă eră începe cu ei, că o lume întreagă răsare din antichitatea regăsită. « Cu zilele noastre începe o nouă epocă », scrie Fichet lui Gaguin în 1472, pentru a se felicita de avântul

www.digibuc.ro

pe care l-a luat studiul literelor clasice, iar Nicolas de Bourbon avea impresia că, după o epocă de întuneric și de rătăcire, « Cristos s'a îndurat de neamul omenesc și a restaurat universul ruinat ». Monștrii ignoranței și nebuniei au fost răpuși, « și pe căi minunate, adevărul s'a coborît din nou pe pământ ».

Reînflorire, restaurare, reînnoire, revelație, reformă, renaștere, iată termenii de care se servesc de cele mai multe ori martorii oculari ai revoluției care se săvârșește la sfârșitul secolului al XV-lea. Amintiri biblice, legendare și politice se combină pentru a forma și răspândi concepția unei treceri brusce dela o stare de lucruri la alta cu desăvârșire nouă. Această concepție a acreditat, până în secolul al XIX-lea, ideea că evul mediu n'a fost decât o epocă de barbarie din care nimic nu s'a continuat în epoca modernă și ideea că cultura modernă nu datează decât dela Renaștere. Concepția aceasta a fost acceptată până când a apărut studiul lui Burckhardt.

II. TEORIA LUI BURCKHARDT

Iacob Burckhardt a lărgit noțiunea Renașterii la sfera și însemnătatea unei perioade culturale, i-a accentuat caracterul unitar și i-a definit conținutul prin două elemente principale: *umanismul și arta.* Ideea originală a lui Burckhardt e că Renașterea s'a produs, în Italia, din unirea geniului italian cu spiritul antic. Rezultatul cel mai însemnat al acestei uniri e individualismul, care deosebește omul modern de tipul medieval. Omul modern e individualist, fiindcă nu se bizue decât pe propriile sale puteri pentru a-și realiza scopul în viață; omul medieval nu se poate afirma decât în cadrul unei colectivități, corporația, biserica sau statul. In formarea și emanciparea omului modern, antichitatea

www.digibuc.ro

a jucat, după Burckhardt, un rol însemnat, deaceea « Cultura Renașterii în Italia » acordă o atenție deosebită studiilor clasice.

Dar ceea ce, după același autor, constitue adevărata superioritate a culturii Renașterii e faptul că s'a exprimat mai ales în artă. Burckhardt a studiat Renașterea din punctul de vedere al istoricului artei, care consideră arta ca suprema încoronare și justificare a oricărei culturi. După criterii artistice s'a făcut și delimitarea în timp a epocii: Renașterea lui Burckhardt ține dela Giotto și Dante până la Michelangelo, adică dela începutul secolului al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea.

Burckhardt a descris în colorile cele mai vii elementele originale și moderne ale Renașterii și, opunându-le evului mediu, le-a scos puternic în relief. Dar, în grija lui de a sublinia ceea ce e constant și tipic, a ajuns la un tablou static, compus din realități imobile, și istoria e un proces de acte veșnic noui care nu se repetă niciodată. In concepția, cu totul antiistorică, a lui Burckhardt, o prăpastie separă Renașterea de evul mediu și Italia de restul Europei. Burckhardt a nesocotit aportul evului mediu în formarea Renașterii și solidaritatea culturală care lega Italia de celelalte țări occidentale. El n'a văzut că vieața medievală continuă în Italia Renașterii tot așa de intens ca în Franța și Germania. *Cultura Renașterii în Italia* nu e rezultatul unor cercetări migăloase, ci produsul unor impresii artistice și proecția în trecut a valorilor și aspirațiilor autorului. Burckhardt a fost un diletant de geniu, care n'a căutat în spectacolul pe care îl oferea Renașterea decât un prilej de desfătare estetică.

Cu toată ambiția lui de-a înfățișa întreaga civilizație italiană din secolul al XV-lea și XVI-lea, adică de-a ține seamă de toate elementele care au constituit vieața poporului italian timp de două secole (vieața publică și privată, obiceiurile, religia, știința și

www.digibuc.ro

filozofia), Burckhardt n'a făcut decât să continue vechea concepție tradițională care reducea esența Renașterii la manifestările ei literare și artistice. El a rămas credincios tradiției și atunci când menține Renașterea italiană în splendida ei izolare, și față de epoca anterioară și față de celelalte țări europene. Burckhardt nici n'a atins problema originei. Pentru el, Renașterea rămâne « o floare răsărită brusc în deșert ».

In felul acesta, e de neînțeles cum de s'a răspândit Renașterea în celelalte țări europene. Dacă mișcarea se datora unor cauze specific italiene, s'ar fi mărginit la Italia. Dar Renașterea a fost un fenomen general care, sub forme deosebite, s'a produs în toate țările Europei occidentale. Tot așa de stranie e teoria lui Burckhardt după care « tirania » ar fi prima manifestare a individualismului. In realitate, principatul absolut n'a apărut la Florența decât târziu, când declinul individualismului și al vieții economice care l-a produs era deja vizibil.

Cu toate rezervele acestea, puține opere istorice au exercitat o influență mai puternică decât a lui Burckhardt. *Cultura Renașterii în Italia* a fost luată ca bază pentru cercetările ulterioare. Istoricii s'au deprins să privească epoca Renașterii cu ochii lui Burckhardt și să considere concluziile lui ca fapte definitiv câștigate pentru știință.

III. CONSECINȚELE TEZEI LUI BURCKHARDT

La un rezultat asemănător a ajuns, în același timp și independent de Burckhardt, filologul german Georg Voigt. In cartea sa, apărută în 1859, *Die Wiederbelebung des klassischen Altertums* (Renașterea antichității clasice), al cărei titlu nu e decât circumscrierea germană a termenului *Renaissance*, Voigt explică cultura

www.digibuc.ro

Renașterii prin descoperirea antichității clasice. Evenimentele economice și politice nu prezintă pentru el nici un interes. Cartea sa se întemeiază exclusiv pe documentele literare, mai ales latine, ale umaniștilor, interpretate după regulile criticei filologice, din punctul de vedere al autenticității și exactității textului. Concepția lui, deși asemănătoare cu a lui Burckhardt, n'a avut înrâurire decât asupra unui cerc restrâns de învățați.

Concepția lui Burckhardt, care vedea în triumful individualismului esența Renașterii, postula ca orice semn de vieață nouă în artă, literatură și politică, să fie considerat ca o manifestare a spiritului modern. Walter Pater, Emile Gebhart, Henry Thode, Paul Sabatier, Louis Courajod s'au conformat exact acestui postulat.

Walter Pater cuprinde în volumul său, *The Renaissance* (1877), analiza nuvelei franceze *Aucassin* și *Nicolette*, dela sfârșitul secolului al XII-lea, în spontaneitatea și grația căreia vede o manifestare a Renașterii.

Emile Gebhart, în *Les origines de la Renaissance en Italie* (1879), susține că artele s'au reînnoit în arhitectură și în sculptură încă din secolul al XII-lea și al XIII-lea, iar în *Italie mystique* (1892), face din Ioachim de Floris și din Francisc de Assisi punctul de plecare al întregii mișcări intelectuale moderne.

Henry Thode a studiat mișcarea franciscană din punct de vedere al influenței exercitate asupra artelor. In cartea sa *Franz von Assisi und die Anfänge der Kunst der Renaissance* (Francisc de Assisi și începutul artei Renașterii, 1885), Henry Thode admite că aportul esențial al Renașterii a fost emanciparea individului, dar o explică prin transformarea religioasă care s'a produs în secolul al XIII-lea și pe care o personifică Francisc de Assisi.

www.digibuc.ro

Individualismul puternic al Sfântului Francisc de Assisi s'a manifestat sub forma unei arzătoare iubiri de Dumnezeu, de oameni și de natură. « Il Poverello », cum îi spunea poporul italian, devine centrul de cristalizare a tendințelor care duc la emanciparea individului, la crearea unei noui poezii și la presimțirea libertății gândirii. Natura nu mai e socotită ca un obiect de ură, ci ca revelarea vizibilă a divinității. Sentimentul mistic al naturii a creat condiția necesară pentru desvoltarea artei noui, în care noul curent și-a găsit expresia cea mai înaltă. Sensul intim al fraternității universale, misticismul, sentimentul și realismul naiv liberează arta de influența bizantină și o îndreaptă spre observarea naturii și a omului. Arta e expresia cea mai înaltă a Renașterii, dar literatura și știința își au, deasemenea, izvorul în mișcarea franciscană. Tendința misticismului franciscan de a ieși din sfera pur religioasă, pentru a atinge esența omului și idealul unei culturi mai libere, a format mentalitatea care singură permitea oamenilor să înțeleagă spiritul critic.

Emanciparea spiritului laic nu se datorește deci, cum susține Burckhardt, influenței antichității clasice, descoperite în timpul Renașterii, ci desvoltării creștinismului. Influența antichității asupra artei Renașterii n'a fost decât exterioară și s'a redus la o instrucție formală.

Cartea lui Thode n'a depășit cercul istoricilor artei. *Vie de Saint François d'Assise* (1893) a lui Paul Sabatier a răspândit cultul franciscan în păturile largi ale intelectualilor.

Fără să se preocupe de raportul mișcării franciscane cu Renașterea, Sabatier a descris, cu simplitate și căldură, viața Sfântului dela Assisi, iubirea lui pentru făpturile lui Dumnezeu și pentru frumusețile naturii, independența lui față de autoritățile laice și eclesiastice, intensitatea vieții interioare care se revarsă în poezie

www.digibuc.ro

și evlavie. Dar calitățile pe care Sabatier le atribue lui San Francesco sunt tocmai acelea pe care istoricii se obișnuiseră să le cuprindă în noțiunea de Renaștere. Sabatier a contribuit astfel, mai mult decât oricine, să lărgească noțiunea Renașterii, accentuând elementul emotiv în dauna celui intelectual și aruncând pe planul al doilea descoperirea antichității.

Un singur pas mai rămânea de făcut pentru a disolva noțiunea tradițională a Renașterii: negarea influenței artelor și literelor clasice. Louis Courajod, în *Leçons professées à l'école du Louvre* (1888), susține că stilul gotic s'a regenerat dela sine, prin întoarcerea la natură, fără să fi avut nevoie de influența Italiei și a antichității. Încă din secolul al XIV-lea, formele noui își fac apariția în diferitele țări ale Europei. In Franța, germenii nouei arte au fost aduși de Flamanzi, al căror realism rezumă tot așa de bine esența Renașterii nordice, ca individualismul pe a Renașterii italiene.

K. Neumann și J. Nordström merg și mai departe: ei neagă Italiei orice merit de a fi creat civilizația Renașterii și atribue acest merit popoarelor din nordul Alpilor.

Karl Neumann, în *Byzantinische Kultur und Renaissance* (Stuttgart, 1903), consideră instituțiile Barbarilor și cultura creștină din evul mediu ca adevăratele forțe creatoare ale Renașterii. Realismul, care a transformat arta și literile, s'a manifestat, în nordul și sudul Alpilor, independent de influența antichității și a fost rezultatul civilizației medievale și creștine.

Pentru suedezul I. Nordström (*Moyen âge et Renaissance*, Paris, 1933), Renașterea adevărată s'a produs nu în Italia, ci în Franța, și epoca cea mai fecundă din punct de vedere cultural, au fost cele două secole și jumătate (XII—XIV) din istoria Franței, în cursul cărora s'au format cele mai multe elemente ale civilizației

www.digibuc.ro

europene și care apoi, prin mijlocirea Renașterii italiene, s'au răspândit în toată Europa. Nordström n'a putut însă convinge pe nimeni. E greu de admis că Dante, Petrarca, Laurențiu Valla și Machiavelli, Leonardo, Michelangelo și Raffael n'ar fi fost decât continuatorii unor obscuri eruditi și artiști medievali, ca Hildebert Lavardin, Gui de Bazoche, Jean de Mireille etc., a căror însemnătate pentru lumea modernă a fost nulă.

Ernest Walser (*Studien zur Renaissance*, Basel, 1932) se ridică împotriva împărțirii schematice și arbitrare a istoriei în perioade dintre care fiecare ar poseda o *forma mentis* specială. El relevă continuarea, în epoca Renașterii, a tendințelor spirituale proprii evului mediu și descopere, în această epocă, sentimente, idei și atitudini caracteristice epocii moderne. Walser a demonstrat mai ales insuficiența teoriei lui Burckhardt care identifică spiritul Renașterii cu păgânismul, ateismul și scepticismul, mai mult aparent decât real, al unor umaniști. Meritul lui Walser e de a fi dovedit puterea conștiinței religioase la umaniști ca Petrarca, Boccaccio, Salutati și chiar la Valla.

Rezultatul acestor studii a fost, pe de oparte, că limitele Renașterii au fost atât de mult lărgite, în timp și spațiu, încât noțiunea a pierdut orice valoare și semnificație proprie, iar pe de alta, că evul mediu a devenit un fel de Prerenaștere; revendicând mereu, ca germeni ai Renașterii, toate fenomenele caracteristice ale evului mediu, evul mediu și Renașterea au ajuns a se contopi.

IV. BAZA ECONOMICĂ A RENAȘTERII

Nici nu se putea ajunge la un alt rezultat, atâta timp cât Renașterea a fost considerată numai din punct de vedere artistic și literar. Umanismul și arta sunt, fără îndoială, trăsăturile cele mai

www.digibuc.ro

caracteristice ale Renașterii, dar, în viața unui popor, care e adevăratul purtător al oricărei culturi, arta și literatura joacă un rol mai puțin însemnat decât se crede. In al doilea rând, cultura însăși e produsul anumitor condiții generale și al unei structuri sociale determinate. Inflorirea artei, rafinarea personalității, lărgirea culturii umaniste sunt fenomene de ordin secundar, produse accesorii, rezultate ale unor fapte de altă natură. Condițiile de ordin natural și material, economic și social au exercitat și aici o influență covârșitoare, dela care trebue să pornească orice explicație. Or, în această privință, cercetările au rămas la suprafață. Deși studiile lui Schmoller, Sombart, Davidson, Ehrenberg, Strieder, Villari, Volpe, Caggese, etc., au arătat însemnătatea transformărilor economice pentru începutul epocii moderne și, în deosebi, a ivirii capitalismului, urmașii lui Burckhardt au continuat să vadă în indivualism calitatea dominantă a Renașterii, motivul unic, a cărui manifestare au urmărit-o în toate domeniile de activitate: artă, literatură, filozofie, morală, religie și politică. Dar ei nu și-au pus întrebarea, dacă acest individualism nu e el însuși produsul unor forțe mai adânci și al unor condiții de existență deosebite. Pentru ca o nouă mentalitate să se afirme, era nevoie ca piedicile, pe care condițiile medievale de viață le opuneau liberei desvoltări a personalității, să fi fost înlăturate. Și aceste condiții au fost realizate pentru prima dată în orașele comerciale și industriale ale Italiei, ale Țărilor de Jos și ale Germaniei meridionale, în primul rând la Florența. Aici se creează mai întâi o viață economică independentă de suzeranitatea feudală, care nu mai urmărește exclusiv îndestularea nevoilor comunității, ci produce pentru piață, pentru vânzare și are ca stimulent câștigul personal. Din rândurile meseriașilor și negustorilor, care reprezintă noua formă de producție, se ridică, începând cu secolul al

www.digibuc.ro

XIII-lea, o categorie de capitaliști care organizează industria și comerțul pe baze noui și formează o nouă clasă de oameni energici, întreprinzători și fără scrupule. Nu e o simplă întâmplare că Renașterea începe, în Italia, odată cu desvoltarea comunelor și a burgheziei, care pun capăt regimului feudal și stăpânirii imperiale, și se sfârșește cu stabilirea stăpânirii spaniole asupra peninsulei. Renașterea italiană coincide cu epoca de supremație economică și de independență politică a Italiei. Principatul absolut *(Signoria)*, în care Burckhardt vedea fenomenul caracteristic al politicii italiene, n'a fost decât simptomul de desagregare și de decădere a instituțiilor comunale, în cadrul cărora s'a desvoltat societatea Renașterii.

Viața politică a Renașterii a fost greșit înțeleasă de Burckhardt și de continuatorii săi. Ei n'au văzut în lupta dintre Ghibelini și Guelfi decât manifestarea temperamentului individualist al Italienilor, pe când, în realitate, Guelfii reprezentau, împotriva nobililor ghibelini, burghezia comercială și industrială care năzuia spre putere și care, pretutindeni unde a cucerit puterea, a sfărâmat fără milă legăturile dintre oameni, ordinea economică patriarhală, sentimentalismul religios și entuziasmul cavaleresc, pentru a nu lăsa altă legătură între oameni decât calculul rece și necruțătoarea plată în bani. Burghezia a supus orașului satele și în locul economiei naturale, în care necesitățile populației erau limitate la produsele locale, a creat noui necesități, care nu puteau fi îndestulate decât cu produsele țărilor celor mai îndepărtate. Răspunzând acestor nevoi, comerțul internațional se desvoltă și formează o clasă de oameni îndrăzneți și întreprinzători, care înlocuesc nobilimea feudală și iau în mână conducerea vieții economice și politice.

www.digibuc.ro

In Anglia, Franța și Spania, burghezia a centralizat mijloacele de producție și a făcut din teritoriul acestor țări o unitate economică. Consecința fatală a acestor transformări a fost concentrarea politică și formarea primelor monarhii moderne unificate.

Italia și Germania, din cauza tendințelor divergente ale principalelor centre economice, au rămas împărțite într'o sumedenie de principate și republici comunale și nu s'au putut constitui ca state unitare. Tendințele de unificare au fost mai slabe decât cele de descentralizare.

In fața Germanilor, Francezilor, Englezilor, Spaniolilor și Arabilor pe care-i exploatau, negustorii și bancherii italieni au putut să se simtă frați, oricare ar fi fost locul lor de origină. Sentimentul unității s'a manifestat, cu toată diviziunea politică, în răspândirea cuvântului *Italia*, pe care Inocențiu al III-lea, încă din 1200, îl propune tuturor locuitorilor peninsulei ca un simbol de unire împotriva agresorului german. *Italia mia* a lui Petrarca îmbogățește rezonanța sentimentală a cuvântului prin toate resursele artei, iar umaniștii, în frunte cu Machiavelli și Guicciardini, precizează noțiunea prin referința la trecut și la exemplul marilor monarhii vecine.

Dar conștiința națională a Italiei n'a fost destul de puternică pentru a învinge particularismul diferitelor republici și principate care o compuneau și a le uni în fața năvălitorilor străini. Florentinii, care dintre toți Italienii au atins cel mai înalt grad de desvoltare culturală și națională, preferau să ajungă sub stăpânire străină decât să accepte suveranitatea altui stat italian. Particularismul a fost mai puternic decât sentimentul unității, fiindcă economia italiană era organizată pe baze particulariste și antagoniste. Interesele esențiale ale Veneției erau în Orient, ale Florentinilor în Franța și în Regatul napolitan, ale Genovezilor în Orient și în Spania, ale Milanezilor în Elveția, Germania

www.digibuc.ro

și Spania, ale Papilor în toată lumea catolică. Iată dece, în marile conflicte internaționale care încep cu expediția lui Carol al VIII-lea (1494), Italia divizată oferă spectacolul haotic al unui mare popor care se pierde în intrigi, trădări și crime. « Crima ca operă de artă », în care Burckhardt vede altă manifestare caracteristică a individualismului italian, nu e decât consecința acestei sfâșieri interne, care ia politicii italiene orice claritate și orice justificare superioară. De ce ar fi mai moral să lupți alături de Veneția împotriva Imperiului, decât alături de Milano împotriva Franței? De aceea condottierii trec din tabără în tabără, fără a avea sentimentul că săvârșesc un act de trădare de țară.

Particularismul local, care-și are temelia în particularismul economic, explică și slăbiciunea Italiei din timpul Renașterii. Instinctul politic și interesul pasionat al Italienilor pentru problemele de organizare a statului și pentru ceea ce privește raporturile dintre oameni se explică nu prin « geniul național », ci prin condițiile de existență ale republicilor comunale, în care toți cetățenii erau chemați să se pronunțe asupra problemelor de rezolvirea cărora depindea prosperitatea sau ruina fiecăruia dintre dânșii. Florentinii puteau spune, cu Machiavelli, că « iubesc statul mai mult decât sufletul lor », fiindcă superioritatea lor materială, intelectuală și artistică nu se datora vechilor instituții medievale, Imperiul și Papalitatea, ci Republicii florentine.

Spiritul laic, realist și practic, care deosebește omul modern de omul medieval, e produsul acestui mediu și nu al culturii umaniste. Literatura clasică ar fi rămas și mai departe literă moartă, dacă spiritul pozitivist, care s'a desvoltat în republicile italiene, exact ca în republicile grecești, nu i-ar fi însuflat o nouă viață. În dorința lor de a-și făuri un nou ideal de viață, mai în armonie cu realitățile timpului, Italienii Renașterii s'au întors spre antichitatea

www.digibuc.ro

clasică și au găsit în operele ei programul de gândire și acțiune, modelul de urmat și o nouă concepție de vieață, tocmai fiindcă le-au căutat și le-au simțit nevoia. Antichitatea clasică făuritoare a spiritului modern e un contrasens: nu antichitatea a format spiritul modern, ci maturitatea spiritului modern a descoperit antichitatea. De asemenea limba populară, care constitue fără îndoială afirmația superioară a geniului național și principalul instrument de cultură al fiecărui popor, nu e creația umaniștilor, ci a poporului. Capitalismul care a unificat teritoriul, a centralizat mijloacele de producție și al concentrat populația sub o singură direcție, a creat condițiile indispensabile pentru desvoltarea și unificarea limbii și pentru trezirea conștiinței naționale. Apariția capitalismului a fost condiția prealabilă a oricărei desvoltări culturale superioare, și observația aceasta se poate verifica în toate țările, unde a apărut capitalismul. Dacă Renașterea s'a desvoltat mai de vreme și mai strălucit în Italia, ea nu e un fenomen exclusiv italian. Fenomenele ei caracteristice s'au produs în toate țările occidentale, unde capitalismul a creat o puternică societate burgheză.

Punând la baza expunerii noastre principiul că marile transformări care au pregătit epoca modernă se datoresc apariției capitalismului, putem, pentru comoditatea și claritatea expunerii, să vorbim de Renașterea politică, intelectuală, artistică, morală și religioasă. Nu trebue însă să uităm nici o clipă că acestea sunt efectele secundare ale fenomenului central, care e nașterea capitalismului. Renașterea economică, datorită apariției capitalismului, a produs condițiile materiale și morale pentru emanciparea spiritului în toate domeniile de activitate, politică, științifică, literară artistică și religioasă. Cum a spus-o Halvan Koht, « Renașterea e vieața intelectuală a unei societăți noui ».

www.digibuc.ro

CAPITOLUL II

RENAŞTEREA ECONOMICĂ

Not kennt kein Gebot

Societatea medievală era întemeiată pe o ordine statică, în care locul fiecărui om era fixat de natură şi de Dumnezeu, şi sancţionat de Biserică. Incercarea cuiva de-a se ridica peste condiţia sa constituia un act de revoltă contra ordinei instituite de Dumnezeu.

Centrul de greutate al vieţii medievale era la ţară, şi principiul întregii activităţi economice era îndestularea nevoilor locale. Condiţia oamenilor era legată de pământ, aproape unica avere a timpului. Cine avea pământ era liber şi puternic, cine n'avea pământ era la discreţia aceluia care avea. O infimă minoritate de mari proprietari, laici şi ecleziastici, posedând aproape totalitatea pământului arabil, deţinea puterea socială şi autoritatea publică; restul populaţiei, plugari şi meseriaşi, erau reduşi la condiţia de şerbi. Societatea feudală nu cunoştea decât două clase: nobili şi şerbi.

In evul mediu, vieaţa economică era subordonată principiului îndestulării nevoilor elementare de hrană, îmbrăcăminte şi locuinţă, adică de subsistenţă. Circulaţia averilor şi schimbul de mărfuri

www.digibuc.ro

erau reduse la minimum. Fiecare moșie tindea să producă toate lucrurile de care aveau nevoie locuitorii de pe ea. Seniorul însuși nu cumpăra din afară decât câteva articole de lux, ca: stofe fine, coloniale și aromate, aduse din Orient. Dar în raport cu totalitatea activității economice a vremii, comerțul reprezenta o ramură neînsemnată. Idealul, foarte aproape de realitate, era autarchia fiecărei moșii.

In acest regim, producția era riguros subordonată consumației. Cantitatea produselor se măsura după nevoile fiecărui grup social, iar nevoile persoanelor care constituiau grupul, după condiția lor socială. Seniorii aveau dreptul la o existență largă, independentă și fără muncă, și, în adevăr, ei duceau o viață de plăceri, cheltuiau fără socoteală, și n'ajungeau niciodată să-și acopere cheltuelile. Șerbii, dimpotrivă, erau siliți să-și câștige traiul cu sudoarea frunții și să-și potrivească nevoile după cantitatea de produse disponibile. Dar, cu toată deosebirea de condiție și de trai care-i separa, nobilii și șerbii se asemănau prin mentalitatea lor economică: și unii și alții nu urmăreau decât îndestularea nevoilor lor. Intreaga organizare economică a evului mediu e subordonată ideei de subsistență.

Din sfera vieții rurale, ideea de subsistență ca scop al activității econonomice s'a întins și asupra orașelor medievale. Ca și plugarii, meseriașii și negustorii nu muncesc decât atât cât trebue pentru a-și întreține familia, potrivit cu condiția lor socială. Industria și comerțul nu cunosc încă puterea de expansiune care răstoarnă toate piedicile din cale, ci se mărginesc să satisfacă un anumit nivel de necesități, determinate de ideea de subsistență. Rostul meseriei, în concepția medievală, era să asigure traiul aceluia care o exercita, iar rostul corporației era să vegheze ca nicio meserie să nu încalce sfera altei meserii. Meseriașii

www.digibuc.ro

care căutau să-și sporească necontenit câștigul erau o excepție, și năzuința lor era în contradicție cu etica medievală. Regula generală era ca atât țăranii cât și meseriașii să se mulțumească cu câștigul care le asigura traiul.

Urmarea a fost ritmul extrem de lent al vieții economice. Timpul n'avea nicio valoare într'o societate astfel organizată. Munca se făcea fără grabă, fără sforțare, fără invenție, fiindcă niciun motiv nu îndemna la o producție cât mai mare, săvârșită în termen cât mai scurt, pentru un câștig cât mai mare. Oamenii lucrau încet, după procedee tradiționale, așa cum au apucat din bătrâni, considerând orice inovație ca un act neleal sau primejdios. Tradiția exercita o autoritate suverană asupra societății medievale. Inerția, tembelismul și neprevederea, așa de des imputate omului medieval, sunt produsul condițiilor sale de existență. « Cu cât e mai puțin desvoltat omul, cu atât acceptă mai ușor forța modelului, tradiției, autorității, sugestiei ». Pentru aceleași motive, omul medieval căuta să-și procure înainte de toate răgazuri. Pasiunea și interesul pentru muncă lipsind, orice prilej de sărbătoare era binevenit. De aceea calendarul medieval cuprindea aproape tot atâtea sărbători, câte zile de lucru. Idealul medieval era repaosul într'o vieață asigurată.

Forța care a transformat repaosul în neliniște, inerția în activitate, tembelismul în geniu calculator și ambiție nepotolită, forța care a înlocuit o ordine statică cu alta esențial dinamică și a transportat dela țară la oraș centrul de gravitate al vieții forța care a aruncat în aer toate îngrădirile societății medievale a fost capitalismul.

Incepând cu secolul al XI-lea, regimul economic întemeiat pe proprietatea agricolă e înlocuit treptat de altul întemeiat pe credit și pe bani. In secolul al XIV-lea, capitalul mobiliar e

www.digibuc.ro

destul de însemnat pentru a organiza un nou sistem de producție care transformă condiția producătorilor și, prin aceasta, întreaga civilizație. « Secolul al XIV-lea, spunea Michelet într'una din formulele lui sintetice, e începutul domniei aurului ».

De unde vine acest capital care conține în el puterea de a revoluționa lumea? Din comerțul mare, din comerțul bancar și din industria mare.

I. COMERȚUL MARE

Werner Sombart a explicat formarea marilor averi burgheze prin acumularea rentei funciare și prin îndeletnicirea marilor proprietari feudali cu comerțul. Teoria aceasta n'a fost însă acceptată de economiști.

Fiii mezini ai familiilor nobile au putut intra în comerț, dar cu singurantă n'au adus capitaluri. Pe de altă parte, cercetările particulare făcute în centrele cele mai însemnate ale precapitalismului, la Augsburg, Florența și Veneția, au dovedit că marile averi burgheze provin din comerț și anume din comerțul mare, care s'a desvoltat în unele orașe favorizate de împrejurări. Comerțul, nu renta funciară, a permis acumularea marilor averi burgheze care au pus bazele capitalismului.

Un alt izvor al capitalului a fost câștigul realizat din strângerea dărilor și din exercitarea unor meserii privilegiate. Argintarii și aurarii se serveau de o materie primă scumpă, care implica posesiunea unui capital însemnat. Negustorii de pește din Țările de Jos trebuiau de asemenea să dispună de capitaluri pentru a-și procura corăbiile de pescuit. La fel stau lucrurile cu negustorii de coloniale, de aromate și de stofe, care operează cu mărfuri de valoare. Din mijlocul acestor meseriași și negustori s'au ridicat,

www.digibuc.ro

după o generație sau două, organizatorii și purtătorii comerțului mare. Negustorii îmbogățiți din comerț și-au investit apoi capitalul în mine și în afacerile principilor laici și ecleziastici și au realizat beneficii enorme. Așa s'a constituit capitalul, ca izvor de câștig independent de pământ și de muncă.

Industria minieră a jucat, în economia germană din secolul al XV-lea, un rol atât de însemnat, încât s'a pus întrebarea dacă averile mobiliare pe care s'a întemeiat precapitalismul german n'ar putea fi explicate prin venitul minelor. Iacob Strieder a arătat că cine voia să se ocupe cu exploatarea minelor sau cu vânzarea produselor miniere trebuia să fie deja în posesia unor capitaluri considerabile. Industria minieră a contribuit la mărirea unor capitaluri deja existente, dar nu la formarea acestor capitaluri. Și în acest domeniu rămâne valabilă propoziția lui Strieder: « La început a fost comerțul ». Nașterea capitalismului se confundă cu renașterea comerțului.

Începând cu secolul al XI-lea, viața economică se înviorează și comerțul ia din nou avânt. Orașele italiene: Amalfi, Bari, Veneția, care recunoșteau autoritatea Imperiului bizantin, întreținеau cu Bizanțul un comerț activ, pe care Arabii l-au stânjenit, dar nu l-au putut împiedeca. Comerțul maritim întreține în aceste orașe o populație de marinari, de meseriași și de negustori, și desvoltă o clasă de negustori bogați și îndrăzneți, care își întind operațiile asupra întregului basin oriental al Mediteranei. Venețienii, după ce au curățat Adriatica de pirați și și-au asigurat ieșirea liberă în Mediterană, întemeiază baze navale și stațiuni comerciale în toate punctele dominante ale Imperiului bizantin. In 1082, obținând scutirea de impozite și de vămi în tot cuprinsul Imperiului, Venețienii își asigură o situație privilegiată chiar și față de Bizantini.

www.digibuc.ro

In același timp, Genova și Pisa smulg Arabilor supremația Mării Tireniene. Insulele, a căror posesiune le garantează această supremație, cad una câte una în mâinile creștinilor: Sardinia în 1022, Corsica în 1091 și Sicilia între 1058 și 1090. In 1052, Pisanii și Genovezii forțează intrarea portului Palermo și distrug arsenalul arab, apoi vin în Orient să conteste Veneților monopolul comerțului oriental.

Cruciatele au dat un nou și decisiv impuls dezvoltării orașelor italiene. Pisa, Genova și Veneția au finanțat, echipat și transportat cetele de cruciați în Siria și Egipt, iar după întemeierea statelor creștine din Asia Mică au continuat să le aprovizioneze. Dar cruciatele n'au oferit negustorilor italieni numai noui ocazii de câștig, ci le-au permis să evite piața bizantină și să restabilească relațiile directe cu Orientul. Incă din 1098, Genova primește, pentru serviciile flotei sale, dreptul de a întemeia pe coasta Siriei o stațiune comercială; în 1104, colonia genoveză din Acca obține dela regele Baldovin un cartier întreg și însemnate privilegii comerciale. Exemplul ei e urmat de celelalte orașe maritime italiene care, începând cu secolul al XII-lea, își stabilesc « scalele » lor pe coastele Asiei Mici, ale Palestinei și ale insulelor Egeei. După luarea Constantinopolului, în 1204, nicio piedică nu mai stă în calea expansiunii orașelor italiene.

Cererea de mărfuri orientale crește în raport direct cu desvoltarea culturii și luxului în Franța, Anglia și Germania, și Italia, care le furnizează, ajunge prima națiune comercială din lume.

Renașterea comerțului maritim provoacă, prin produsele industriale și agricole pe care, în cantități tot mai mari, le exportă în Orient, reînvierea comerțului și industriei continentale. Prosperitatea Pisei, de pildă, se răsfrânge asupra orașelor Florența

www.digibuc.ro

și Lucca, care încep, încă din secolul al XII-lea, să fabrice vestitele lor stofe de lână și de mătase. Din Italia, mișcarea industrială și comercială se întinde spre nord și, prin pasurile Alpilor, atinge valea Rinului și sudul Germaniei. Milanul, așezat la încrucișarea drumurilor care leagă Veneția cu sudul Franței, și centrul Italiei cu sudul Germaniei, ia un puternic avânt prin desvoltarea acestui trafic.

Orașele germane din nord au jucat, în Marea Baltică și în Marea Nordului, un rol asemănător cu acela al orașelor italiene în Marea Mediterană. Negustorii germani importau din Rusia, din Polonia și din Țările Scandinave lemn de construcție, grâu, blănuri, miere și gudron și exportau în schimb produsele sudului, stofele Flandrei și « spițeriile » Orientului. Valea Niprului servea de legătură între Marea Baltică, Constantinopol și Bagdad. Când invazia Pecenegilor și a Tătarilor a întrerupt această cale comercială, legătura între nordul și sudul Europei răsăritene s'a făcut pe valea Vistulei, a Siretului și a Nistrului, prin Liov, Chilia și Cetatea Albă. Dealungul acestei căi comerciale au apărut primele orașe moldovenești: Baia, Siretul și Suceava.

Din comerțul baltic au profitat mai ales orașele Flandrei: Gand (Gent), Ypres, Bruges (Brügge) și Arras. Stofele de lână din Flandra se bucurau de un renume universal și erau atât de căutate încât, în secolul al XIII-lea, Flandra a devenit o țară de țesători. Situația geografică îi pemitea să-și procure mai ieftin și în cantitate mai mare lâna engleză, de excelentă calitate, și să alimenteze comerțul nordului cu un articol fără concurență.

II. COMERȚUL BANCAR

Desvoltarea comerțului s'a izbit în evul mediu de două piedeci pe care i le ridicase în cale Biserica: teoria « prețului just » și interdicția împrumutului cu dobândă. Biserica dorea ca mărfurile

www.digibuc.ro

să se vândă cu « prețul just », adică la un curs foarte apropiat de prețul de cost. Beneficiul negustorului trebuia să se reducă la atât cât era necesar pentru întreținerea « onestă » a familiei sale. Ceea ce trecea peste acest « necesar », constituia *turpe lucrum*, câștigul nepermis. Lăsând însă necesarul la aprecierea negustorului, Biserica risca să ia restricției orice valoare practică.

Mult mai gravă era prohibirea împrumutului cu dobândă. Biserica asimila dobânda cu camăta și o condamna pe motiv că « banii nu fac pui ». Evanghelistul Luca a spus: « Dați cu împrumut fără nădejdea de a trage folos ». Sfinții Părinți, sinoadele, papii au înfierat dobânda ca o nelegiuire, și « cămătarul » care nu se pocăia pe patul de moarte și nu restituia măcar o parte din averea câștigată prin cămătărie nu putea fi înmormântat creștinește.

Cum opreliștea era în armonie cu interesele și cu spiritul timpului, atitudinea Bisericii a fost aprobată și de public și de autoritățile laice. Când economia dominantă era cea naturală și banul juca un rol neînsemnat în producție, capitalul împrumutat nu putea fi întrebuințat decât pentru scopuri de consumație. Interzicând împrumutul cu dobândă, Biserica apăra proprietatea feudală de ruină.

Dar Biserica a voit să mențină opreliștea și atunci când creditul devenise o necesitate și un factor de progres și, cum necesitatea nu cunoaște lege, rezistența Bisericii a fost înfrântă. Comercianții au recurs mai întâi la diferite expediente pentru a eluda legea. Ei treceau în actele lor o sumă mai mare decât aceea pe care au dat-o debitorului. Diferența reprezenta dobânda. Alteori înscriau dobânda sub forma de cadou. Marfa nu se plătea de obiceiu în momentul cumpărării, ci la un termen anumit. Dacă debitorul nu plătea la termen, i se cerea o despăgubire. Fie că, din cauza

www.digibuc.ro

întârzierii, creditorul a suferit o pagubă (de pildă n'a putut respecta un angajament), fie că a pierdut ocazia unui câștig (ar fi putut cumpăra o moșie sau un stoc de mărfuri ieftine), el avea drept la o compensație, care nu e altceva decât dobânda. Alt exemplu: în comerțul maritim, mai mulți financiari se asociau pentru a încărca o corabie. La întoarcere, dacă expediția a fost norocoasă, asociații împărțeau câștigul în raport cu contribuția fiecăruia. Beneficiul reprezenta compensația pentru riscul la care s'au expus.

Când dobânda nu se putea ascunde sub aparența unor operații comerciale, ca în cazurile de mai sus, se recurgea la împrumutul pe gaj. Cine dorea să se împrumute încredința creditorului său un obiect de valoare (arme, bijuterii, blănuri sau stofe de preț) și primea drept garanție o sumă de bani. După un timp, gajul era retras și garanția restituită, dar depozitarul primea, în afară de suma împrumutată, o diferență în plus, care reprezenta cheltuelile de pază. Dobânda se strecura în cazul acesta sub forma recompensei pentru pază. Alteori împrumutul se ascundea sub forma unei vânzări fictive, etc.

Prin aceste procedee, bancherii serveau nevoile economiei și realizau averi enorme. Cele mai însemnate familii florentine, milaneze, venețiene se îndeletniceau cu acest negoț. « Florența îmbogățită prin câștiguri nepermise », spunea cronicarul Dino Compagni.

Dar lovitura de geniu a bancherilor italieni a fost aceea de a fi făcut din marii demnitari ai Bisericii, în frunte cu papii, auxiliarii și complicii afacerilor lor.

Biserica dispunea de venituri colosale, la care contribuiau toate țările catolice. Aceste venituri erau, la început, colectate de oamenii Bisericii, care depuneau sumele încasate spre păstrare în

www.digibuc.ro

mânăstiri. Banii, astfel depuși, nu numai că nu produceau niciun venit, dar riscau să fie confiscați de principii laici, totdeauna lipsiți de bani. De aceea, în secolul al XIII-lea, papii încep să recurgă la serviciile bancherilor italieni, care aveau sucursale în toate țările catolice și se ofereau să plătească, prin băncile lor din Roma, toate sumele pe care Camera apostolică le avea de încasat în Germania, Anglia, Franța, etc. Bancherii executau pe riscul lor operațiile de transport și plăteau și o dobândă pentru depozitele ce le erau încredințate. In afară de aceasta, când papii aveau nevoie urgentă de bani, bancherii le ofereau sumele dorite și primeau ca garanție concesiunea unora din veniturile Bisericii. La rândul lor, bancherii câștigau din fructificarea depozitelor care le erau încredințate, din schimbul monetei în care era plătită dijma și din transferul ei la Roma. O strânsă solidaritate se stabilește astfel între Bancă și Curie, spre cel mai mare folos al bancherilor. Papa pune la dispoziția aliaților săi fulgerele ecleziastice pentru a-și încasa creanțele din străinătate. Primii bancheri ai papei sunt Ricciardi din Lucca, Chiarenti din Pistoia, Tolomei și Bonsignori din Siena, principalele firme din Genova, Pavia și Piacenza. La mijlocul secolului al XIII-lea, toți sunt înlocuiți de bancherii florentini care ajung cei mai bogați și mai puternici bancheri din Italia. Grație legăturilor lor cu papii, Florentinii își întind operațiile financiare asupra Europei întregi.

Ca aliați ai papei Urban al IV-lea, Florentinii ajutaseră pe Carol de Anjou să cucerească regatul Neapolului. Drept recunoștință, regele îi înzestrează cu cele mai largi privilegii. Acciaiuoli, Bardi, Peruzzi întemeiază fabrici, deschid magazine, obțin monopolul de a exporta grâul, vinul, untdelemnul și vitele, și de a exploata salinele și minele de fier ale regatului. Creditori neplătiți, ei își asigură concesiunea vămilor interne și externe, baterea monetei

www.digibuc.ro

și controlul finanțelor publice. Nicio țară n'a fost stoarsă mai cumplit decât regatul napolitan de financiarii și negustorii florentini. Controlul lor asupra vieții economice era atât de desăvârșit încât, când Angevinii au fost alungați din Sicilia de Aragonezi, negustorii florentini au rămas: Coroana nu se mai putea lipsi de ei.

Dar relațiile cele mai strânse și cele mai trainice le-au încheiat financiarii florentini cu Franța, unde s'au introdus mai întâiu ca vizitatori ai bâlciurilor din Champagne. De aci s'au răspândit în toată țara și, în secolul al XIII-lea, Bardi, Peruzzi, Frescobaldi, Spini, Guadagni sunt menționați în toate centrele comerciale mai însemnate. Negustori, creditori pe gaj, cămătari, colectori de dări în contul papei sau al regelui, oameni de afaceri ai orașelor, nobililor și ai Coroanei, Florentinii se insinuiază pretutindeni și înlătură concurența Evreilor și Lombarzilor propriu ziși. Averile pe care le-au strâns, înverșunarea cu care-și urmăreau debitorii și disprețul pentru prescripțiile Bisericii stârnesc, contra « cămătarilor » străini, revolte de care Coroana profită pentru a-și procura venituri. Ei scapă de persecuție prin darurile voluntare care seamănă cu împrumuturile forțate. Decretele de expulzare sunt în general atenuate de rezerva, « afară numai dacă plătesc suma de... ». Oricât de mare ar fi fost suma aceasta — în 1277 a fost fixată la 600.000 livre pariziene — « Lombarzii », preferau să plătească decât să părăsească regatul. Camăta, care la început a fost motiv sincer de persecuție, a devenit apoi un mijloc obișnuit de a procura vistieriei fonduri.

Bancherii italieni pe care i-am întâlnit în Franța, apar încă din secolul al XIII-lea și în Anglia, de unde exportă lâna și unde importă stofe fine, mătăsuri și aromate. Dar afacerile cele mai însemnate le făceau cu Coroana. Intre 1294 și 1302, bancherii

www.digibuc.ro

italieni împrumută regelui 50.000 mărci, și, cum regele nu poate plăti în bani, plătește în privilegii: concesionându-le anumite ramuri ale veniturilor publice, permițându-le să exporte lâna fără să achite taxe de ieșire, acordându-le dreptul de a se așeza în țară și de a dobândi proprietăți. Persecuțiile contra lor (1235, 1248, 1251, 1278) se întețesc pe măsură ce cresc creanțele lor și se întărește clasa mijlocie engleză. La începutul războiului de o sută de ani, în 1345, regele Angliei refuză să plătească sumele datorate băncilor Bardi și Peruzzi, provocând astfel falimentul acestor bănci.

Prin activitatea negustorilor și bancherilor ei, Florența ajunge cel mai însemnat centru financiar și comercial dela sfârșitul evului mediu, și joacă un rol asemănător cu acela pe care îl are azi Parisul, Londra sau New-York. Puterea ei economică se întinde asupra celor mai mari și mai bogate țări ale Europei, dar lipsindu-i baza teritorială și militară, Florența nu-și poate susține creanțele cu armele; prosperitatea ei e la discreția debitorilor. Când aceștia refuză să plătească, Florența n'are mijloace de constrângere contra lor.

Capitalurile acumulate din comerțul maritim și din comerțul bancar sunt învestite în industrie, unde transformă condițiile de muncă.

III. CAPITALUL INDUSTRIAL

Capitalul apare ca modest instrument de producție odată cu economia urbană. Maistrul posedă o mică sumă de bani cu care cumpără sau închiriază un atelier, își procură uneltele și materia primă de care are nevoie și își plătește calfele. El produce o cantitate aproape constantă de obiecte identice pe care le vinde el

www.digibuc.ro

însuși consumatorului. Economia urbană nu cunoaște intermediar (negustor) între meseriaș și consumator.

In secolul al XIV-lea se ivesc, mai întâiu și sub formă sporadică, în industria textilă din Flandra și din Italia, în industria minieră din Tirol și din Slovacia, în industria metalurgică din Țările de Jos, din sudul Germaniei (Nürnberg), și din Italia (Milan), forme de organizare în adevăr capitaliste. In aceste industrii apare, pentru prima oară, între producător și consumator, intermediarul capitalist, negustorul fabricant.

Manufacturile de postav din Florența, de pildă, erau silite să aducă lâna de departe, din Spania, din Portugalia, din Provensa, și din Anglia, iar materiile colorante din Asia Mică. Funcția aceasta n'o puteau îndeplini decât marii negustori. Numai ei aveau legăturile și capitalurile necesare pentru un comerț așa de însemnat. La început, corporația marilor negustori din Florența, celebra *Arte di Calimala*, aducea postavul gata țesut din Flandra și din sudul Franței și se mărginea să-l pieptene, să-l vopsească și să-l rafineze. Apoi, ei au căutat să-și mărească beneficiile luând asupra lor fabricația întreagă. Așa s'a desprins din *Arte di Calimala*, încă din 1212, *Arte della lana*, corporația țesătorilor de lână.

Noua corporație s'a desvoltat atât de repede încât, la sfârșitul secolului al XIII-lea, a ajuns în fruntea celorlalte corporații florentine. Cum însă lâna indigenă era insuficientă și de calitate mediocră, iar maiștrii țesători nu puteau aduce lâna direct din străinătate, ei au căzut sub dependența negustorilor care le-o procurau. Negustorii importatori de lână ajung astfel să îndeplinească toate funcțiile capitalului care dirijează producția.

Ei procură țesătorilor lâna, le avansează banii care le permit să trăiască până își încasează salariul, la nevoie le pun la dispoziție războiul, determină calitatea și cantitatea stofelor de țesut

www.digibuc.ro

și, în sfârșit, se însărcinează cu desfacerea produselor, rezervându-și toate riscurile și beneficiile operațiilor. Acest sistem de producție reduce pe țesători, piuari, vopsitori, pieptănători, scărmănători etc., care până atunci erau meseriași independenți, la rangul de simpli salariați.

Activitatea industrială, împărțită sub regimul economiei urbane în mai multe ateliere independente, se concentrează acum, în unele ramuri industriale, în mâinile unui număr restrâns de capitaliști care dispun de materia primă, de instrumentele și de brațele de muncă. In industria textilă se constitue un grup de mari postăvari care asumă direcția producției. Ei își unesc capitalurile și formează societăți în nume colectiv și cu răspundere nelimitată. Lâna importată aparține exclusiv corporației, care nu permite să fie vândută particularilor. Corporației îi aparțin și spălătoriile, uscătoriile și cazanele uiașe în care se spală, se usucă, se vopsește lâna. In aceste ramuri de producție, munca se făcea în mare, în condițiile manufacturilor moderne. Torsul și țesutul se făceau la domiciliu. Muncitorii care căutau de lucru luau fuiorul dela negustorul-fabricant și i-l aduceau tors; firul tors era împărțit altor lucrători, la domiciliu, care-l țeseau. Exploatarea muncii la domiciliu în industria textilă rămâne, până la începutul secolului XIX-lea, forma dominantă de organizare a capitalismului.

Nicăeri însă capitalismul n'a pătruns mai adânc și n'a operat transformări mai radicale decât în industria minieră. Industria minieră și comerțul cu metale prețioase au constituit ramura cea mai însemnată a economiei germane dela sfârșitul secolului al XV-lea și prima jumătatea a secolului al XVI-lea. Producția de metale (aur, argint, aramă, zinc, plumb, cositor) a Imperiului german a fost evaluată, într'un decret din 1525 al lui Carol-

www.digibuc.ro

Quintul, la două milioane florini aur. Până la descoperirea minelor de argint dela Potosi (1545), producția germană de argint întrecea producția celorlalte continente. Și mai covârșitoare e superioritatea Germaniei în cupru. Orașe și provincii întregi datoresc prosperitatea lor industriei miniere. Tirolul, Saxa, regiunea munților Harz s'au desvoltat prin exploatarea minelor de argint și de cupru. Stiria s'a îmbogățit din exportul piritei. Ridicarea Habsburgilor la rangul de mare putere, la sfârșitul secolului al XV-lea, se datorește bogățiilor miniere din provinciile lor ereditare.

Capitalul german nu s'a mărginit să exploateze minele Imperiului, ci și-a întins activitatea și asupra altor țări. Fuggerii au jucat un rol covârșitor în exploatarea minelor de mercur și de argint din Spania, iar Welserii au participat la valorificarea minelor din coloniile spaniole. Marii comercianți din sudul Germaniei și-au întins operațiile asupra minelor din Suedia, Anglia, Polonia, Boemia și Ungaria.

In urma intervenției capitalului german, industria minieră din Slovacia a luat o mare desvoltare la sfârșitul secolului al XV-lea. Un industriaș originar din Cracovia, Ioan Thurzo, izbutise, cu ajutorul unor pompe, să pună din nou în lucrare minele de mult părăsite. In 1490, Thurzo s'a asociat cu Fuggerii pentru exploatarea minelor de cupru și de argint din Neusohl (Banskà Bistrica), și asociația lor a durat până în 1525, când Fuggerii au obținut singuri concesiunea exploatării minelor slovace. Câștigul realizat de Fuggeri între 1459 și 1525 a fost evaluat la un milion și jumătate de florini.

Insemnătatea industriei miniere pentru începutul capitalismului german e atât de mare, încât s'a pus întrebarea dacă primele averi capitaliste nu s'au format în industria minieră. Strieder a dovedit că, pentru a pune în valoare o mină, e nevoie de un

www.digibuc.ro

mare capital inițial, a cărui origine e tocmai nevoie să fie explicată. Industria minieră a mărit, n'a creat capitalul. In Flandra și în Italia, unde capitalismul s'a desvoltat mai întâiu, n'a existat industria minieră. Capitalul învestit în mine provine din comerț, ca și acela plasat în industrie.

Industria minieră nu e interesantă numai pentru desvoltarea ei extensivă, ci și pentru formele ei de organizare specific capitaliste. Antreprenorii industriali concentrează în mine un mare număr de muncitori, care trăesc exclusiv din salariu și care nu posedă nimic în afară de brațele lor. Acești muncitori prezintă deja toate caracterele proletariatului modern: nesiguranța existenței agravată de crize periodice de șomaj; nomadismul, rezultând din nesiguranța existenței, care împinge pe minierii germani să cutreere provincii și țări în căutarea lucrului, întrebuințarea femeilor și copiilor în mine; criza de locuințe; plata salariilor în natură, care permite antreprenorilor să realizeze beneficii și asupra hranei muncitorilor și, în sfârșit, grevele prin care muncitorii caută să obțină condiții de muncă mai bune. La revolta muncitorilor, patronii răspund înțelegându-se să nu plătească niciunul salarii mai mari decât altul și să nu dea de lucru agitatorilor concediați. Astfel, în 1520, principii din Saxa s'au unit cu proprietarii de mine din Boemia pentru a împiedeca pe muncitori de a trece dela o mină la alta. E vorba deci de un cartel patronal, încheiat cu scopul de a controla piața muncii și de a influența cererea și oferta în sensul intereselor proprietarilor de mine.

IV. EMANCIPAREA ȚĂRANILOR

Desvoltarea comerțului și industriei a transformat și condiția claselor rurale. Dela sfârșitul secolului al XI-lea până la mijlocul secolului al XIV-lea, populația Europei occidentale crește

www.digibuc.ro

necontenit. Vechea organizare feudală începe să nu mai corespundă nevoilor populației sporite. Excedentul populației, care nu-și găsește rostul în satul natal, e silit să caute alte mijloace de traiu. Unii emigrează la oraș, alții se înrolează în cetele cruciaților sau în expedițiile de cucerire ale Normanzilor, cei mai mulți încep defrișarea pădurilor sau asanarea regiunilor inundabile. Urmarea acestor mișcări a fost transformarea condiției economice și juridice a țărănimii. In regiunile inculte și în orașe, vechii șerbi se bucură de un regim de libertate asemănător cu al burghezilor. In tot cuprinsul fostului Imperiu carolingian, populația devenită mai deasă întemeiază o mulțime de centre noui, în care munca se bucură de garanții de libertate. In Țările de Jos și în Germania, mari întinderi de mlaștini și de terenuri inundabile fură transformate, prin îndiguirea mării și fluviilor, în terenuri roditoare, unde coloniștii nu mai erau supuși decât unor redevențe în bani sau în natură, asemănătoare impozitelor din zilele noastre.

Creșterea și înmulțirea orașelor au produs asupra țăranilor un efect analog. Populația orașelor, care trăia din industrie și comerț, a fost silită să-și procure din afară produsele agricole de care avea nevoie. Țăranii au fost deci solicitați să producă un surplus pentru alimentarea orașelor. Grâul a devenit astfel un articol de comerț, și banii au pătruns în cantitate mai mare și la sate. Rezultatul a fost că țăranii au putut să răscumpere cu bani multe corvezi și unele redevențe în natură, cu atât mai mult cu cât desvoltarea comerțului a sporit nevoile de confort și de lux ale marilor proprietari. Fixarea obligațiilor feudale în bani a restrâns arbitrariul seniorial și a îmblânzit asprimea regimului feudal. Emanciparea țăranilor s'a făcut paralel cu desvoltarea comerțului și a fost mai pronunțată în Flandra, valea

www.digibuc.ro

Rinului, sudul Franței și nordul Italiei, regiuni cu orașe mari și comerț intens.

V. STATUL ȘI DESVOLTAREA CAPITALISMULUI

Intre Stat și capitalism s'au stabilit dela început legături de strânsă solidaritate. Așa cum s'a constituit în secolul al XV-lea, monarhia națională prezintă aspectul paradoxal al unui stat centralizat și modern care e redus să trăiască din veniturile unui stat feudal. Războaiele necontenite și nevoile unei administrații tot mai complicate reclamă venituri regulate și însemnate, iar visteria nu dispune decât de venituri eșalonate la epoci și locuri îndepărtate. Când are nevoie de resurse imediate, guvernul e silit să sconteze disponibilitățile sale viitoare, adică să recurgă la credit. Expedițiile lui Carol al VIII-lea, Ludovic al XII-lea și Francisc I în Italia ar fi fost imposibile fără concursul sucursalelor lyoneze ale băncilor italiene. Proverbul *pecunia nervus belli* circula în Italia încă din secolul al XIII-lea.

Prin nevoile sale permanente și uriașe de bani, statul stimulează desvoltarea unor forme de organizare specific capitaliste, cum sunt băncile, cartelurile, monopolurile. Primele bănci și societăți pe acțiuni din Italia s'au constituit pentru a acoperi mai ușor împrumuturile publice și pentru a repartiza riscurile asupra unui număr mai mare de creditori.

Răspândirea marilor întreprinderi capitaliste în industria minieră se datorește de asemenea, și în primul rând, statului, care realiza beneficii mai mari prin exploatarea intensivă a minelor de către o mare întreprndere, decât prin vechile procedee ale corporațiilor miniere.

Dar nicăieri nu se vede mai clar legătura între fiscalism și capitalism decât în formarea cartelurilor și monopolurilor, al Carol II-lea,

www.digibuc.ro

regele Neapolului, care poseda salinele din Provensa, și Filip cel Frumos, regele Franței, care era proprietarul salinelor din Aigues-mortes, silesc în 1301 pe bancherii și fermierii florentini, care le luaseră cu arendă, să încheie un cartel pentru a nu provoca, prin concurența lor, scăderea prețurilor. Papa Paul al II-lea încheie în 1470 cu Ferrante, regele Neapolului, un cartel menit să înlăture concurența pe care și-o făceau minele lor de alaun de la Tolfa și din insula Ischia.

Ca și cartelurile, cele mai însemnate monopoluri dela sfârșitul evului mediu și din timpul Renașterii sunt, nu atât creații ale negustorilor, cât mai ales produse ale politicei fiscale a statului.

Suveranii veșnic lipsiți de bani, pentru a obține împrumuturi cât mai mari, acordă negustorilor monopolul vânzării unor mărfuri de care dispun în virtutea drepturilor lor regale. Așa s'a format, încă din secolul al XII-lea, monopolul comerțului de sare în regatul Siciliei; monopolul comerțului de lână în Anglia secolului al XIV-lea; monopolul comerțului de alaun în Statele pontificale din secolul al XV-lea, și, mai ales, monopolul comerțului de coloniale și aromate în Portugalia și al comerțului de metale în Germania secolului al XVI-lea. Această politică fiscală e cu atât mai remarcabilă cu cât era mai violent combătută de popor. Dieta dela Colonia-Trier (1512) s'a făcut ecoul sentimentului popular pedepsind cu confiscarea averilor pe « acaparatorii » care stocau marfa pentru a o vinde mai scump. Dar când, în virtutea acestei hotărîri, procurorul fiscal a pornit acțiune contra marilor comercianți monopolizatori din Augsburg (Fugger, Welser, Rem, Grander, etc.), aceștia au făcut apel la toți principii, care erau debitorii lor, la electorul de Saxa, la arhiducele Ferdinand și, mai ales, la Carol-Quintul. Iacob Fugger, care angajase 850.000 florini în alegerea lui Carol-Quintul, reamintește acestuia că

www.digibuc.ro

«fără mine Maiestatea Voastră n'ar fi putut obține Coroana romană». Rezultatul e că Impăratul ordonă, dela Burgos, procurorului fiscal să înceteze orice urmărire (15 Sept. 1523).

Inlăturând primejdia care-i amenința din partea Dietei, Habsburgii și-au asigurat favoarea marilor financiari și comercianți. Comunitatea intereselor care-i leagă explică extensiunea mișcării de monopolizare. Cartelul cuprului din 1498 s'a format din ordinul împăratului Maximilian I, pentru a permite negustorilor din Augsburg să domine piața Veneției. Mai mult, prin mandatul din 13 Mai 1525, Carol Quintul declară că contractele încheiate pentru vinderea metalelor nu trebue considerate ca monopoluri. Negustorii puteau deci vinde aceste metale cu prețurile cele mai urcate.

Nevoia constantă de bani silește pe Carol Quintul, ca și pe ceilalți suverani, să calce principiile medievale ale «prețului just» și să considere capitalismul ca un fenomen natural al evoluției vieții economice.

VI. FORMAREA TEHNICEI CONTABILE

Comerțul, industria și banca n'ar fi putut funcționa și nu s'ar fi putut desvolta fără un sistem de contabilitate regulată. Din această necesitate a economiei capitaliste s'au născut arta de a ține în ordine socotelile și spiritul de preciziune.

In economia naturală din epoca feudală, transacțiile erau rare și se lichidau pe loc, de aceea nu era nevoie de acte scrise. Pe măsură ce transacțiile se înmulțesc, negustorii sunt siliți să facă însemnări pentru a-și fixa datele și pentru a se înarma contra eventualelor contestații. Primele registre comerciale, datând dela începutul secolului al XIII-lea, sunt simple memorande. Insemnările se succed în ordine cronologică, fără nicio demarcare între posturile creditoare și debitoare.

www.digibuc.ro

Desvoltarea afacerilor determină firmele comerciale să introducă mai multă ordine în socoteli și să înlocuiască memorandul cu registre speciale pentru fiecare gen de operație. Și în domeniul tehnicei contabile, Italienii ocupă locul întâiu. Încă din secolul al XIII-lea, bancherii italieni încep să împartă conturile în debite și credite. Bonsignori din Siena ținea mai multe registre dintre care cele mai însemnate erau un registru de cassă *(Libro dell'entrate e dell'uscite)* și un registru de conturi curente *(Libro dei creditori e dei debitori)*. Registrul de cheltueli al comunei din Florența, pentru anul 1303, arată că sistemul contabilității simple era desăvârșit în toate amănuntele.

Venețienii adoptă forma de diptic a conturilor (debit vis-à-vis de credit). Contabilitatea în partidă dublă care consistă în transcrierea fiecărui articol în două posturi: unul creditor și altul debitor, a apărut mai întâiu în secolul al XIV-lea. Cel mai vechiu exemplu cunoscut e un registru genovez din 1340.

Perfecționat la Veneția, sistemul s'a răspândit în toată Italia și în factoriile italiene din străinătate, favorizând desvoltarea capitalismului și constituirea unor puternice companii mercantile. Călugărul Luca Pacioli a publicat, în 1494, primul tratat de contabilitate în limba italiană.

Pentru formarea negustorilor, Florența și Veneția au întemeiat școli de calcul comercial. In secolul al XIV-lea, Florența poseda șase școli comerciale, frecventate de 1200 elevi. Primul tratat de aritmetică a fost publicat la Florența, în 1202: e *Liber Abbaci* de Leonardo Pisano. Invenția tipografiei a înmulțit numărul tratatelor de aritmetică.

In general sumele se exprimă în cifre romane. Cifrele arabe, deși cunoscute încă din 1228, nu se răspândesc totuși decât mai târziu, în secolul al XVI-lea, fiindcă autoritățile le găseau

www.digibuc.ro

mai ușor de falsificat decât pe cele romane și de aceea interziceau întrebuințarea lor în registrele comerciale.

Operațiile comerciale au dat naștere și altor invenții care dovedesc gradul de preciziune, de claritate și independență la care, sub presiunea necesităților practice, s'a ridicat spiritul laic în cercurile comerciale ale Italiei.

Pentru judecarea proceselor între comercianți s'au creat tribunalele de comerț, cu judecători care aveau cunoștințe speciale și judecau după o procedură accelerată și rațională. Regulile după care se conduceau au format începutul *dreptului comercial modern*. Normele observate de corăbieri și negustori în afacerile maritime, redactate în secolul al XIII-lea, au pus bazele *dreptului maritim*. Coloniile de negustori stabilite în țări străine erau reprezentate pe lângă autoritățile locale de consuli, care aveau și însărcinarea de-a guverna pe connaționalii lor. Așa s'au născut *consulatele*.

Pentru plățile la mare distanță, bancherii italieni au inventat *cambia*. In schimbul unei sume de bani depusă la un bancher, negustorul primea o scrisoare pe care o prezenta corespondentului din alt oraș al băncii și primea, în schimb *(in cambio)*, suma depusă. Acest procedeu a primit numele de *cambie* sau *lettre de change*. Intre clienții aceleiași bănci, plățile se făceau prin *viriment*, adică prin transcrierea unei sume din contul unuia în contul altuia.

Pentru a înlesni operațiile comerciale cu țările îndepărtate s'a inventat *contractul de comandită* care repartizează riscurile și beneficiile între asociați, după suma cu care au contribuit. In sfârșit, negustorii puteau face împrumuturi garantate cu mărfurile lor. Bancherii care acordau aceste credite fiind italieni, operația a păstrat numele de *lombardare*.

www.digibuc.ro

Aceste invenții s'au răspândit în toată Europa și au constituit elemente esențiale ale economiei capitaliste. Ele dovedesc că spiritul de preciziune și de ordine, observația și calculul rece, care sunt trăsăturile esențiale ale spiritului modern și care aveau să creeze științele exacte, nu sunt produse ale antichității descoperite, ci ale nouilor condiții de activitate economică.

VII. NOUA CLASĂ CAPITALISTĂ

Prin înmulțirea afacerilor și prin desvoltarea mijloacelor de producție și de schimb s'au constituit averi imense și o clasă nouă de capitaliști, care au exercitat o influență decisivă asupra desvoltării civilizației.

Printre marile puteri financiare din timpul Renașterii, Florentinii ocupă un loc de frunte. Pe când puterea economică a Genovei și a Veneției se întemeia pe comerțul oriental, bogăția Florenței își avea izvorul în afacerile bancare. Fără acces la mare, Florentinii n'au putut juca un rol internațional decât prin băncile lor, de aceea s'au specializat în comerțul de bani și în chestiunile de credit. Pela 1470, existau la Florența 32 bănci, dintre care cele mai însemnate erau ale familiilor Medici și Pazzi.

Medicii, originari din Mugello (valea Arnului), s'au așezat la Florența pela 1200 și s'au îmbogățit repede prin comerț și prin bancă. La începutul secolului al XV-lea, Giovanni de' Medici ajunge bancherul papei Ioan al XXIII-lea și cel mai mare financiar al Florenței. Fiul său Cosimo il Vecchio (cel Bătrân), își întinde afacerile asupra Europei întregi și, adevărat Rothschild al vremii lui, cheltuiește o avere cu care s'ar fi putut cumpăra o țară pentru încurajarea literelor și artelor. In 1434, el ajunge stăpânul Florenței și, respectând formele republicane, institue principatul absolut, fără să-și neglijeze afacerile (1431—1464). Nepotul său, Laurențiu

www.digibuc.ro

cel Măreț (1469—1492), nici nu mai simte nevoia de a respecta formele republicane. Cei mai mari suverani ai timpului îl tratează ca egalul lor, iar în Italia e recunoscut ca arbitru al păcii și al războiului. Poet, orator, mecenat, Laurențiu e unul din cei mai desăvârșiți reprezentanți ai Renașterii. In același timp, el se ocupă de băncile sale din Bruges și din Lyon, dar pierde în afacerile cu Carol Temerarul și cu Maximilian, ginerele acestuia, sume atât de mari, încât e silit să închidă sucursala dela Bruges. Pela 1480, Medicii își pierd situația predominantă pe care o aveau în finanțele internaționale.

Locul lor îl iau Frescobaldi, Gualterrotti, Guadagni și Strozzi. Girolamo Frescobaldi și Filippo Gualterotti au fost printre cei dintâi financiari care au prevăzut viitorul Anversei. Amândoi se ocupă cu distribuirea colonialelor la Lisabona și cu afaceri de bancă. Ei sunt printre cei mai mari creditori ai Curții burgunde și ai orașelor flamande, Bruges și Anversa. Gualterrotti participă la finanțarea expediției lui Almeida în Indiile Orientale, iar Frescobaldi primește dela Enric al VIII-lea mari sume de bani pentru a desvolta comerțul extern al Angliei. Pentru motive care nu se cunosc, — dispoziții secrete ale lui Enric al VIII-lea, înțelegerea între Frescobaldi și Francisc I, sau incapacitate de plată — Frescobaldi n'a putut transfera în 1516 subsidiile pe care Enric al VIII-lea le acordase lui Maximilian I, și acest fapt a pricinuit eșecul lamentabil al expediției imperiale și falimentul casei Frescobaldi, în anul 1518.

Casa Gualterrotti s'a menținut până la moartea lui Filippo, în 1523, când a fost lichidată. Cu ea a dispărut ultima casă florentină din Țările de Jos. Soarta bancherilor florentini depindea de poziția internațională a Franței, după cum a Fuggerilor și a Genovezilor era legată de politica lui Carol Quintul. Rivalitatea

www.digibuc.ro

dintre cei doi suverani a silit pe cei dintâi să părăsească Anversa, iar pe cei din urmă Lyonul.

Ultimul mare reprezentant al finanței florentine, Filippo Strozzi, fiind căsătorit cu sora lui Leon al X-lea, a ajuns vistiernic al Camerei apostolice și a exercitat o mare influență asupra politicii pontificale în timpul celor doi papi mediceeni, Leon al X-lea și Clemente al VII-lea. Băncile lui din Lyon, Roma și Florența treceau drept cele mai sigure case de depuneri. Dar împrumuturile acordate regelui Franței și căderea Romei în 1527 l-au dus pe Filippo Strozzi la pragul falimentului.

Anul 1527 înseamnă o cotitură decisivă în istoria Florenței și a Renașterii italiene. Ocuparea și jefuirea Romei de către trupele imperiale au cauzat bancherilor florentini pierderi enorme. Revoluția din 1527 și întreruperea comerțului cu Franța și cu Neapolul, din cauza războiului, a desăvârșit ruina economiei și finanței florentine.

Genova fusese, pe lângă Veneția, cel mai însemnat oraș comercial dela sfârșitul evului mediu. In afară de relațiile lor cu Orientul, unde ocupau o poziție de mare putere, Genovezii făceau comerț cu Spania, cu Țările de Jos și cu Anglia. Instituțiile lor de credit și de asigurare, în special celebra « Casa di San Giorgio », erau considerate ca modele de organizare, dar își mărgineau activitatea la finanțarea întreprinderilor genoveze.

In secolul al XVI-lea au început să exploateze nouile drumuri de comerț spre Indiile orientale și occidentale, dar au fost eliminați de Portughezi și de Spanioli. Atunci s'au așezat la Anversa și au luat parte la comerțul de distribuție a colonialelor aduse de Portughezi, s'au îndeletnicit cu comerțul de sclavi și și-au asigurat partea leului din producția de metale prețioase a Americii.

www.digibuc.ro

Cei mai de seamă financiari genovezi au fost Agostino Grimaldi și Agostino Vivaldi.

Până în secolul al XV-lea, când și-a întins stăpânirea asupra părții din nord-estul Peninsulei, Veneția abia putea fi considerată ca un stat italian. Puterea și bogăția ei s'au întemeiat pe legăturile cu Orientul. Flotele ei stăpânesc Mediterana orientală și comerțul de coloniale și aromate din Alexandria. Prin trecătorile Alpilor, Veneția face legătura între Orient pe de o parte și Germania, Boemia, Polonia și Ungaria, pe de alta. Comerțul ei extern a fost evaluat, la începutul secolului al XV-lea, la 10 milioane de ducați, dar capitalul ei nu servea decât la întreținerea comerțului venețian.

Dintre bancherii germani, cei mai însemnați au fost Fuggerii. Strămoșul familiei, Hans, fusese țesător într'un sat din Bavaria. In 1367 s'a așezat la Augsburg, unde, pe lângă țesătorie, s'a ocupat și cu comerțul. La moartea sa a lăsat o avere, considerabilă pentru vremea aceea, de 3.000 florini. Urmașii lui au continuat să se ocupe cu țesătoria și cu comerțul și au ajuns fruntași ai corporațiilor celor mai însemnate din Augsburg. Ei aveau un magazin permanent în *Fundaco dei Tedeschi*, la Veneția, de unde importau bumbacul necesar pentru fabricarea țesăturilor de barchet. Iacob al II-lea Fugger părăsește comerțul cu aromate, mătăsuri și lenjuri, și se dedică operațiilor mult mai bănoase ale comerțului bancar și ale extracției miniere. In 1488, el împrumută arhiducelui Sigismund 150.000 florini, și primește în schimb concesiunea minelor de argint din Schwaz (Tirol).

Odată porniți în această direcție, Fuggerii ajung să joace un rol covârșitor în industria minieră din Tirol și din Carintia, își întind operațiile asupra Slovaciei, unde, împreună cu Ioan Thurzo,

www.digibuc.ro

exploatează minele de cupru din Neusohl (Banskà Bistrica) și alte localități slovace, asupra Poloniei, Angliei, Italiei, Spaniei.

Adevăratul întemeietor al bogăției și gloriei familiei e Iacob Fugger cel Bogat (1459—1525). La sfârșitul secolului al XV-lea, el intră în legături de afaceri cu papalitatea, iar la începutul secolului al XVI-lea, timp de două decenii, e cel mai de seamă om de afaceri al papilor în nordul și estul Europei. Și mai însemnate sunt afacerile financiare pe care le încheie cu Habsburgii. Rolul lui Iacob Fugger a fost decisiv în alegerea lui Carol Quintul și tot el mobilizează resursele care permit lui Maximilian I și Carol Quintul să-și țină curtea și armata și să se ridice pe primul plan al politicii internaționale. Iacob Fugger nu întrece numai pe financiarii germani, ci și pe cei italieni. Afacerile lui se întind din Slovacia până în Anglia, din Neapol și Andalusia până la Dantzig.

« Numele lui Iacob Fugger și al nepoților săi, scrie cronicarul din Augsburg, Clemens Sender, e cunoscut în toate regatele și țările, chiar și în cele păgâne. Impărați, regi, principi și seniori i-au trimes ambasadori, papa l-a îmbrățișat și l-a sărutat ca pe fiul său cel mai scump, iar cardinalii s'au ridicat în picioare înaintea lui ».

Capitalurile acumulate din comerțul cu Veneția îndeamnă și pe alți negustori germani să caute câștiguri mai mari în afacerile bancare și în industria minieră. Cei mai însemnați, după Fuggeri, sunt Welserii, originari din Augsburg și înnobilați în 1532. Creditori ai Habsburgilor, amestecați în toate afacerile legate de politica acestora, Welserii n'au renunțat nici la comerțul de mărfuri. Dimpotrivă, cu un admirabil spirit de adaptare, au tras toate consecințele descoperirilor geografice care au mutat căile comerciale din Mediterana în Oceanul Atlantic. Astfel, în 1503,

www.digibuc.ro

îi vedem la Lisabona, unde agentul lor încheie cu dom Manuel, un tratat de comerț prin care se asigură comercianților germani privilegii vamale și dreptul de a participa la comerțul cu Indiile orientale. La expediția lui Francisco Almedia din 1505, organizată de financiarii germani și italieni, Welserii reprezintă contribuția cea mai însemnată (20.000 fl., Fuggerii 7.000 fl., Genovezii și Florentinii împreună 29.400 fl.). Beneficiul realizat a fost de 175%. Descurajați însă de șicanele pe care Coroana portugheză le face la plata dividendei, Welserii se specializează în comerțul de distribuție a aromatelor, pe care Portughezii, din lipsă de vase și de capital, nu le pot transporta în nordul Europei.

Cu o îndrăsneală care întrece și pe a Fuggerilor, Welserii caută să asigure capitalului german un loc cât mai însemnat în coloniile spaniole. Ei dobândesc întinse plantații de trestie de zahăr în insulele Canare (1509), iau cu arendă minele de cupru din San Domingo, obțin pentru patru ani monopolul importului de sclavi negri și încep, în 1528, exploatarea Venezuelei, care le-a fost concesionată pentru garantarea unor împrumuturi. In trei generații, Welserii s'au ridicat la însemnătatea unei puteri financiare internaționale.

A treia casă de comerț și de bancă germană a fost a Höchstetterilor, originari, ca și Welserii, din Augsburg. Ei au fost printre primii financiari germani care s'au așezat la Anversa, în centrul de distribuție al comerțului portughez. Conducătorul firmei, Ambrosie Höchstetter, a participat cu 4.000 florini la expediția lui Francisco Almeida din 1505. Dar specialitatea lui e specula asupra mărfurilor celor mai căutate. Ambrosie Höchstetter a fost unul din cei mai urgisiți monopolizatori ai timpului său. El a încercat să acapareze grâul, vinul și lemnul, și să răpească

www.digibuc.ro

Fuggerilor monopolul cuprului și al mercurului. Pentru a-și procura fondurile necesare acestor uriașe speculații, a făcut apel la economiile particulare. El primea depozite oricât de mici și servea o dobândă de 5%. « La Ambrosie Höchstetter, scrie Clemens Sender, principi, conți, nobili, burghezi, servitori și servitoare au depus banii pe care-i aveau și el le-a plătit cinci la sută. Mulți argați, care n'aveau mai mult de zece florini, i-au depus la banca lui, convinși că-i depun în mâini bune. Se crede că într'o vreme a plătit dobânzi la un capital de un milion ».

Concurența mercurului spaniol i-a pricinuit însă pagube atât de mari, încât, în 1528, banca Höchstetter a încetat plățile. Falimentul « regelui mercurului » a provocat prima dintre marile crize de credit ale epocii moderne.

Pe lângă Fuggeri, Welseri și Höchstetteri, se întâlnesc în toate centrele de afaceri o serie de alți financiari germani, ca Herwart, Rehlinger, Grossemprot, Paumgartner, Rem, Haug, Imhoff, etc.

Victoria Habsburgilor asupra Franței și întinderea stăpânirii spaniole asupra Italiei au însemnat sfârșitul puterii internaționale a finanței florentine. Bancherii florentini au fost alungați de Genovezi dela Roma și dela Neapol, de Germani și de Genovezi din Țările de Jos, de Englezi din Insulele britanice. Câmpul de acțiune al finanței florentine s'a redus aproape exclusiv la Franța. In schimb, bancherii germani și genovezi au trebuit să părăsească Lyonul. Victoria Habsburgilor a aruncat capitalul genovez în tabăra imperială, iar capitalul florentin în tabăra franceză.

VIII. FORMAREA SPIRITULUI MODERN

Inmulțirea și desvoltarea întreprinderilor au creat un spirit nou care, prin opoziție cu cel feudal, s'a numit capitalist. Intreprinderile mari și comerțul internațional au rupt vechile îngrădiri

www.digibuc.ro

morale și religioase și au scos activitatea economică din făgașul tradiției și al empirismului, pentru a o așeza pe baze raționale și pentru a o îndrepta spre scopuri mai îndepărtate decât satisfacerea imediată a unor necesități locale.

Negustorii și meseriașii care constituesc populația orașelor s'au emancipat de orice legătură de dependență cu pământul. Munca lor e liberă și a făcut din ei oameni liberi. Dar ei nu constituesc încă o clasă capitalistă. In marea lor majoritate sunt mici producători și negustori independenți, care-și câștigă pâinea de toate zilele prin munca lor proprie. Idealul care-i insuflețește e să-și asigure un trai modest și sigur, în conformitate cu condiția lor socială. Mentalitatea lor e încă medievală.

Pentru ca o nouă mentalitate economică să poată triumfa, a fost nevoie ca vechile condiții de producție, în primul rând monopolul industrial al orașelor și sistemul corporatist, care se opuneau desvoltării nouilor forțe de producție, să fie suprimate. Industria rurală la domiciliu, realizând această condiție, prezintă forma cea mai veche a capitalismului liber și în sânul ei se manifestă primele simptome ale noului spirit capitalist. Urmează apoi industria minieră, și noile industrii ale Renașterii, librăria și industria de război.

O mare întreprindere, ca cele de mai sus, nu se poate crea, și odată creată nu poate trăi, dacă nu e organizată după un plan rațional, bine conceput, care să țină seamă de scopul urmărit și de mijloacele disponibile și să stabilească un raport avantajos între cheltueli și venituri. Acest raport se exprimă prin câștig. Câștigul sau beneficiul e condiția esențială a succesului unei întreprinderi. Fără câștig nu există proprietate industrială și comercială.

In vechiul regim corporatist câștigul era limitat la îndestularea nevoilor familiare și individuale ale producătorului. Economia

www.digibuc.ro

capitalistă e întemeiată pe câștigul nelimitat, fiindcă nu există câștig, oricât de mare, dincolo de care să nu se poată concepe unul și mai mare. De aci rezultă că o întreprindere, odată pornită, nu se mai poate opri fără a declina. Antreprenorul capitalist e silit să-și desvolte necontenit întreprinderea, să câștige tot mai mult, și să sacrifice acestui scop orice altă considerație. Interesul întreprinderii e suprema lege a conduitei lui. Toate lanțurile care stânjenesc libertatea comerțului și a industriei sunt sfărîmate. Toate scrupulele morale, sentimentale sau etice cad în fața interesului comercial. Interdicția împrumutului cu dobândă e călcată din momentul în care devine dăunătoare producției. Fiindcă fărâmițarea feudală menținea anarhia, îngreuia întreținerea drumurilor și stânjenea comerțul, noua clasă capitalistă a combătut feudalitatea și a susținut năzuințele de concentrare și de absolutism ale monarhiei.

Condițiile de succes ale antreprenorului capitalist au devenit virtuțile societății burgheze. *I libri della famiglia* de Leon B. Alberti (1465) dovedesc că morala negustorilor și industriașilor florentini dela mijlocul secolului al XV-lea e pătrunsă de spiritul de întreprindere.

Principiul fundamental al activității burgheze e excedentul veniturilor asupra cheltuelilor. Burghezul nu se mai mulțumește să nu cheltuiască mai mult decât câștigă, ci caută să facă și economii. Cruțarea liber acceptată, nu impusă, e pentru el o virtute. Orice cheltuială de prisos e considerată ca un act de nebunie, ca o primejdie de moarte; iar cruțarea ca un titlu de glorie. « Un ban cruțat îți face mai multă onoare decât o sută de bani cheltuiți », spunea un proverb florentin citat de istoricul Guicciardini.

Principiul economiei se aplică nu numai la bani, ci la orice formă de energie. « Nu mă folosesc, spune Alberti, de corpul,

www.digibuc.ro

de sufletul și de timpul meu decât rațional; caut să le cruț cât mai mult și să le risipesc cât mai puțin ».

Omul medieval nu prețuia timpul, fiindcă n'avea ce face cu el. Omul modern, copleșit de afaceri, a constatat că timpul e scurt și prețios, de aceea caută să-l utilizeze rațional. După risipă, ceea ce burghezia condamnă mai sever e inactivitatea, « mama tuturor viciilor ». In secolul al XIV-lea, apare în Italia orologiul, care măsoară timpul și reglementează activitatea orășenilor.

Onestitatea burgheză se exprimă prin respectul contractelor și convențiilor, fiindcă susține creditul și e deci avantajoasă.

La începutul secolului al XVI-lea, noua mentalitate se afirmă biruitoare nu numai în orașele italiene, ci în toate țările care participă la comerțul internațional, și urmarea e că toate raporturile sociale, tradiționale și patriarhale, cu cortegiul lor de credințe și de idei venerate din vechime, se disolvă pentru a fi înlocuite cu alte idei și credințe care să fie în conformitate cu noile forțe economice și sociale.

www.digibuc.ro

CAPITOLUL III

RENAŞTEREA POLITICĂ
FORMAREA STATELOR MODERNE

Un roi, une loi.

Idealul cel mai înalt al evului mediu a fost să unească, peste deosebirile etnice, sociale şi culturale, întreaga lume creştină într'o monarhie universală *(Ecclesia universalis* sau *Respublica christiana)*, care să pună economia, politica, ştiinţa şi arta în serviciul Bisericii.

Unul din simptomele principale ale epocii moderne a fost slăbirea sentimentului de solidaritate creştină şi formarea monarhiilor naţionale, unificate şi centralizate. Începând cu secolul al XIV-lea, cele două instituţii universale ale evului mediu, Papalitatea şi Imperiul, îşi pierd prestigiul şi puterea de atracţie. « Republica creştină » se desface în state naţionale, care se întăresc progresiv prin asimilarea formaţiilor particulariste şi prin constituirea unei puteri suverane deasupra forţelor feudale.

Evoluţia aceasta n'a prezentat aceleaşi faze şi n'a ajuns pretutindeni la aceleaşi rezultate. Centralizarea monarhică a fost mai completă şi mai timpurie în apusul Europei, în Franţa, Anglia şi Spania. Popoarele din centrul Europei, Germanii şi Italienii, s'au oprit la jumătate drum. Faţă de voinţa dârză a

www.digibuc.ro

marilor feudatari de a-și transforma feudele în principate independente și absolute, Impăratul nu izbutește să facă din zecile de Germanii un Imperiu unitar. La fel, republicile și principatele italiene nu renunță nici în fața năvălitorului străin, la particularismul lor îngust. In nordul și estul Europei, feudalitatea rămâne stăpână pe guvern, fiindcă acolo lipsește monarhiei forța centralizatoare care e burghezia.

Modelul cel mai desăvârșit și cel mai precoce al monarhiei moderne îl oferă Franța, de aceea vom insista mai mult asupra formării monarhiei și unității franceze.

I. FRANȚA

Inceputul monarhiei franceze a fost dintre cele mai modeste. Intemeietorul dinastiei Capetingilor, Hugo Capet, era cel mai sărac și mai slab dintre marii seniori. Domeniul regal, cuprins între Compiègne și Orléans, nu era mai mare decât două departamente (județe) de azi, și în afară de domeniul regal regele nu exercita nicio autoritate. Și totuși, unificarea Franței s'a făcut prin mărirea acestui domeniu și prin întinderea autorității regale peste tot cuprinsul regatului.

Cum s'a săvârșit acest « miracol » ? Tocmai din cauza slăbiciunii lor, Capetingii nu s'au putut gândi, ca împărații germani, la o politică universală, care ar fi istovit puterile Franței și ar fi abătut politica franceză dela scopurile ei naționale. Așa se explică realismul și oportunismul primilor Capetingi. Apoi, țara a fost ferită de efectul luptelor pentru tron și de neajunsurile minorităților, deoarece Capetingii au putut transmite coroana din tată în fiu până în 1328, iar în linie colaterală până în 1848. Nici istoria Egiptului n'a prezentat asemenea cazuri de stabilitate dinastică. Principiul monarhiei ereditare în ordine de primogenitură, cu

www.digibuc.ro

excluderea femeilor, care ar fi putut trece coroana unei dinastii străine, era un fapt câștigat pela 1200 și a dat politicii franceze o continuitate și o stabilitate pe care nicio țară din Europa n'a cunoscut-o.

In al doilea rând, elementele galo-romano-germane s'au contopit ușor în națiunea franceză, fiindcă nicăeri granițele marilor feude nu coincideau cu granițele etnice. Elementele componente ale națiunii franceze, în afară de Celții din Bretonia, care și-au păstrat individualitatea până în ziua de azi, nu formau nicăiri grupuri compacte și distincte, ci erau împrăștiate pe întreg teritoriul Galliei. Contopirea acestor elemente s'a făcut ușor, și unitatea națională a înlesnit triumful unității politice.

In sfârșit, în lupta lor cu marii feudali, regii Franței au fost ajutați de Biserica romano-catolică și de burghezie. Rivalitatea între Papalitate și Imperiu a silit Biserica să caute, împotriva împăraților germani, dacă nu alianța, cel puțin neutralitatea binevoitoare a Capetingilor. Clerul francez a devenit astfel, în toate provinciile, pionerul autorității regale.

Dar cei mai credincioși și mai prețioși servitori ai regelui au fost burghezii, fiindcă interesele lor erau identice cu ale monarhiei. Instituții stabile și o autoritate puternică în stare să mențină ordinea și liniștea internă erau condiții indispensabile pentru desvoltarea industriei și comerțului. De aceea burghezii au susținut dela început centralizarea monarhică, au organizat administrația și au finanțat întreprinderile militare ale regilor. In sfârșit, din mijlocul lor s'au ridicat inspiratorii politicii monarhice, legiștii.

Profitând de aceste împrejurări favorabile, Capetingii și-au mărit domeniul și și-au întins necontenit autoritatea.

La începutul dinastiei Capetingilor, regatul Franței cuprindea toată Gallia situată la vest de Rhône, Saône, Meuse și Escaut,

www.digibuc.ro

șasezeci și trei din cele optzeci și nouă de departamente de azi. Dar autoritatea efectivă a regelui nu se întindea decât asupra domeniilor sale particulare, așezate între Compiègne și Orléans pe o întindere de două departamente. Restul regatului se compunea din principate ereditare, în care principii, duci sau conți, erau suverani independenți. Ei nu erau supușii, ci vasalii nominali ai regelui. Ducii de Normandia, de Bretonia, de Burgundia, de Aquitania, conții de Flandra, de Champagne, de Anjou sau de Toulouse se întitulau duci și conți « din mila lui Dumnezeu », băteau monetă cu efigia lor, strângeau dări, ridicau trupe și administrau justiția ca niște adevărați suverani.

Ducatul Normandiei era de trei ori, al Aquitaniei de cinci ori mai mare decât domeniul regal. Marii seniori nu recunoșteau în rege decât pe suzeranul ales, căruia nu-i datorau decât serviciile feudale derivând din omagiu. Și totuși, la începutul secolului al XIV-lea, cele mai multe dintre feudele independente făceau parte din domeniul regal și formau o singură Franță în jurul regelui. Prin ce mijloace s'a ajuns la acest rezultat?

Prevalându-se de calitatea sa de suzeran universal, regele a lărgit necontenit hotarele domeniului regal și, în același timp, și-a transformat în suveranitate efectivă autoritatea de suzeran. Când un vasal murea fără moștenitori naturali, feudul lui revenea regelui considerat ca proprietar eminent al tuturor feudelor din cuprinsul regatului. Astfel prin moartea lui Alfons de Poitiers, jumătate din sudul Franței — comitatele de Poitiers, Toulouse, Albigeois, Auvergne — a ajuns sub stăpânirea directă a regelui. Când un vasal se făcea vinovat de felonie, feudul lui era confiscat în favoarea regelui. In urma unei sentințe de condamnare pentru nesupunere, Filip-August a confiscat, în 1206, feudele franceze ale lui Ioan-fără-Țară (Normandia, Anjou, Touraine,

www.digibuc.ro

Maine și Poitou). Prin același procedeu, Filip cel Frumos a dobândit pentru un timp Aquitania.

Unii seniori laici și ecleziastici găseau avantajos să-și asigure protecția regală făcând din rege conseniorul feudelor lor. Procedeul acesta, numit *pariage*, permitea funcționarilor regali să pătrundă într'un mare număr de feude și să pregătească anexarea lor la domeniul regal.

Capetingii și-au mărit domeniile și prin căsătorii norocoase. Isabella de Hainaut a adus ca zestre lui Filip-August Artois și Vermandois (1182). Căsătoria lui Filip cel Frumos cu fiica contelui de Champagne a mărit domeniul regal cu acest comitat. Căsătoria lui Carol al VIII-lea cu Ana de Bretonia a pregătit alipirea acestui ducat la domeniile regale.

In sfârșit, Capetingii au câștigat teritorii însemnate prin cumpărare. Ludovic al VIII-lea a cumpărat Languedoc și a împins granițele Franței până la Mediterana. Mama lui Ludovic cel Sfânt, Blanca de Castilia, a cumpărat Blois.

Astfel, prin cucerire, moștenire, zestre, cumpărare, Capetingii au mărit necontenit domeniul regal, încât în 1328, când s'a stins ultimul descendent direct al acestei dinastii, domeniul regal atinsese limitele regatului și începuse chiar să se întindă dincolo de granițele politice ale regatului, asupra provinciilor franceze care depindeau nominal de Imperiu: *Lyon*, *Lyonnais*, *Dauphiné*.

La începutul războiului de o sută de ani, regatul francez era atât de închegat încât nici cele mai mari dezastre nu l-au putut doborî. In lupta contra năvălitorului străin, energiile naționale s'au strâns în jurul regelui, simbolul și personificarea unității statului. Teritoriul național a crescut necontenit, chiar și în timpul războiului; Aquitania și Bordeaux au fost realipite și, la sfârșit, Englezii n'au mai păstrat în Franța decât Calais. Ludovic al XI-lea

www.digibuc.ro

(1461—1483) a desăvârșit opera înaintașilor săi doborînd rezistența ultimului mare vasal, ducele de Burgundia, Carol Temerarul (1467—1477) și anexând la Franța ducatul Burgundiei. La sfârșitul secolului al XV-lea, Franța forma un teritoriu omogen și compact, care oferea o bază sigură pentru o politică de expansiune.

Paralel cu întinderea domeniului regal s'au desvoltat instituțiile regatului și s'a constituit un sistem de funcționari solid organizați, adică o birocrație.

Centrul guvernului era Curtea, care însoțea, cu birourile și arhivele ei, deplasările necontenite ale regelui. Dar pe măsură ce domeniul regal creștea, s'a simțit tot mai mult nevoia unei capitale fixe. Dela sfârșitul secolului al XIII-lea, Parisul a rămas capitala regatului, chiar și atunci când regele prefera să-și aleagă reședința aiurea.

Sub primii Capetingi, guvernul era reprezentat de *Curia regis*, Curtea regală, care se compunea dintr'un număr de seniori, servitori și auxiliari personali ai regelui, cum îi indică numele: *sénéchal* (stolnic), *bouteiller* (paharnic), *connétable* (*comes stabuli*, comis), *chancelier* (logofăt) etc. *Curia* se ocupa deopotrivă de afacerile curții și de cele ale statului, și proceda fără nici o regulă fixă.

Pe măsură ce autoritatea regelui se întinde, afacerile se complică și o diviziune a muncii se impune. In timpul lui Ludovic cel Sfânt (1226—1270), *Curia regis* se împarte în trei secții, corespunzând principalelor ramuri de activitate publică: 1. Parlamentul; 2. Camera conturilor; 3. Consiliul cel mare.

Parlamentul era un tribunal de apel pentru procesele civile și criminale, instanță supremă pentru judecarea marilor feudatari și agenților administrativi și paznic al unității regatului. Parlamentul

www.digibuc.ro

ținea registrul legilor pe care avea misiunea să le aplice și, prin dreptul de a le înregistra, a contribuit să mențină unitatea legislativă. In sfârșit, Parlamentul din Paris a ajuns Curtea capitală și suverană de justiție pentru întreg regatul. Intrepretând ordonanțele legale după aceeași doctrină, Parlamentul a stabilit, deasupra datinilor locale, o jurisprudență uniformă. Principiul unității legislative a regatului era asigurat: *un roi, une loi.*

După exemplul regelui, principalii feudatari au creat și ei Parlamente în provinciile lor. Când aceste provincii au intrat în domeniul regal, Parlamentele lor au rămas și au contribuit să ușureze sarcina, din ce în ce mai copleșitoare, a Parlamentului din Paris.

Camera conturilor avea sarcina să administreze veniturile statului, să asigure echilibrul bugetului, să controleze gestiunea serviciilor financiare și să judece apelurile în materie fiscală.

Consiliul cel mare juca rolul guvernului de azi. Adevărat creer al Franței, hotăra toate chestiunile însemnate: cifra impozitelor, efectivele armatei, conducerea administrației și politicei generale, redactarea ordonanțelor și edictelor, negocierea tratatelor, declararea războiului, concesionarea beneficiilor etc. Competința lui era universală, fiindcă reprezenta pe rege deliberând. Hotărîrile lui erau expresia voinței regale.

Autoritatea regelui nu era limitată de nici o instituție, de niciun corp social. Biserica era solidară cu regele, nobilimea despoiată de puterea ei politică, iar poporul, lipsit de organe prin care ar fi putut să-și manifeste voința.

E adevărat că în momente critice, când simțea nevoia de a se sprijini pe toate forțele națiunii, regele convoca pe fruntașii țării în adunare și le cerea sfatul sau ajutorul material. Filip cel Frumos convocă astfel, în 1302, pe reprezentanții celor trei state — nobilime,

www.digibuc.ro

cler și burghezie — din domeniul regal, pentru a le cere sprijinul în lupta cu Bonifaciu al VIII-lea. La fel a procedat, în 1308, cu ocazia procesului contra Templierilor. Dar de cele mai multe ori, regii convocau statele când aveau nevoie de bani. Marii feudatari au imitat exemplul regelui și au convocat și ei statele provinciei lor. Când aceste provincii s'au alipit la domeniul regal, statele provinciale au rămas. Adunarea care cuprindea pe reprezentanții celor trei state din întregul regat s'a numit *Statele generale*. Statele generale s'au întrunit pentru prima oară în 1484, cu prilejul minorității lui Carol al VIII-lea.

Competența Statelor generale se întindea asupra tuturor chestiunilor care priveau Statul și Coroana. Dar cum regele fixa nu numai data și locul adunării, ci și obiectul deliberării lor, Statele generale n'au putut limita puterea regală și în loc să se transforme, ca în Anglia, într'o Adunare reprezentativă, au rămas un simplu instrument fiscal.

Din momentul în care guvernul central s'a fixat la Paris, regele nu și-a mai putut exercita direct autoritatea asupra domeniului întreg. El a fost silit să delege o parte din puterea sa unor reprezentanți ai săi. Așa s'a constituit administrația locală. Încă de pe timpul lui Filip-August (1180—1223), apar așa numiții *prévôts*, care, reprezentanți permanenți ai regelui în provincie, administrează domeniile regale, împart dreptatea, supraveghează orașele și aristocrația locală și se străduesc să întindă necontenit puterea regală. Paza cetăților a fost încredințată unor ofițeri speciali, numiți castelani sau guvernatori.

Pentru a întări acțiunea administrației locale, regele a delegat din sânul Curții sale un număr de comisari și i-a însărcinat să inspecteze pe *prévots* și să îndrepteze abuzurile. Acești inspectori s'au numit *baillis* în nordul Franței și *seneschalles*

www.digibuc.ro

(sénéchaux) în sud. La sfârșitul secolului al XIII-lea, misiunea lor din temporară a devenit permanentă și circumscripțiile lor, flotante la început, au devenit fixe. La mijlocul secolului al XV-lea, Franța era împărțită în șaptezeci și cinci de *baillages* și *sénéchaussées*, și diviziunea aceasta administrativă avea să se păstreze până la Revoluția franceză.

Competința lor era foarte largă. Adevărați vice-regi, ei completau prin ordonanțe locale ordonanțele regale, supravegheau administrația, viața economică, lucrările publice, asistența socială, învățământul, organizarea armatei. Inainte de apariția intendenților (sec. XVII), baillis-ii și seneșalii sau, mai bine zis, locotenenții lor, au fost cei mai buni servitori ai centralizării și unificării monarhice.

Membrii guvernului central și reprezentanții administrației provinciale erau nobili care detestau lucrările de birou și au trebuit să recurgă la serviciile unor specialiști. Așa s'a ridicat din sânul burgheziei o clasă de funcționari de profesie care pregăteau procesele și sentințele ca judecători, procurori și avocați, conduceau administrația ca locotenenți ai *baillis*-ilor și seneșalilor, și girau finanțele ca vistiernici, colectori de dări și controlori financiari. Magistrații și avocații purtau haină lungă *(robe)*, și se numeau « gens de robe » sau « legiști ». Formați la universități, prin studiul dreptului roman, legiștii au introdus în justiția feudală procedee și principii care au schimbat dreptul.

In regimul feudal, fiecare om era judecat după condiția sa: nobilii de curtea seniorilor, burghezii de tribunalul municipal, clericii de justițiile ecleziastice. Fiecare jurisdicție proceda după datini care variau dela un loc la altul.

www.digibuc.ro

Fără să desființeze datinile, legiștii au introdus o serie de norme inspirate din dreptul roman, care avea asupra tradiției orale, nesigure și vagi, avantajul de a fi scris, uniform, coerent și ușor de aplicat. Legiștii au supus și procedeele de guvernare la principiile dreptului roman și, în consecință, au combătut pretutindeni tendințele particulariste și privilegiile de clasă.

Principiul feudal care făcea din rege judecătorul suprem a fost aplicat într'un spirit nou, care a făcut din justiția regală un puternic mijloc de unificare. Luând sub ocrotirea sa comunitățile, bisericile și persoanele care vroiau să se sustragă jurisdicției senioriale, rezervându-și, sub numele de cazuri regale, un număr, din an în an mai mare, de cauze care priveau siguranța Coroanei și a Statului, introducând în locul judecății lui Dumnezeu procedura scrisă și cercetarea prin martori, regele a restrâns necontenit competința jurisdicției senioriale care nu putea întreține un aparat judecătoresc specializat; atribuind părților dreptul de a apela la tribunalele regale a găsit mijlocul de a opri acțiunea justiției feudale și de a atrage la sine toate procesele regatului. Regele devenea astfel judecătorul universal.

La ideea feudală care făcea din rege judecătorul suprem, legiștii au adăogat doctrina puterii absolute și de drept divin. Din axioma imperială: *quidquid principi placuit legis habet vigorem*, au tras concluzia că legea e opera regelui, iar suveranitatea e una, inalienabilă și absolută. Formula: *si veut le roi, si veut la loi* e din secolul al XIII-lea.

Teoria romană despre puterea absolută a întărit și completat concepția canonică despre dreptul divin al monarhiei. Regele nu depinde direct decât de Dumnezeu, spune un legist din secolul al XV-lea; el n'are să dea socoteală de faptele sale decât lui Dumnezeu; puterea și voința lui sunt mai presus de legi și de

www.digibuc.ro

instituții. Lucru și mai remarcabil, ei au tras din aceste principii concluzia că nicio putere de pe lume, temporală sau spirituală, n'are vreun drept asupra regatului Franței. Aceasta e declarația de independență a monarhiei franceze în fața Papalității și a Imperiului.

Sub regimul feudal, fiecare senior era, în principiu, stăpân pe veniturile senioriei lui. Regele, ca orice senior, era deci obligat să se mulțumească cu veniturile *ordinare* ale domeniilor lui.

Aceste venituri n'ajungeau, mai ales în timp de războiu, să acopere toate cheltuelile regatului. Necesitățile administrației și ale apărării naționale au silit monarhia să recurgă la diverse expediente.

Filip cel Frumos a fost deopotrivă de inventiv și de lipsit de scrupule când era vorba să umple visteria statului. El a pus o taxă pe vânzări (poporul a numit-o *maltôte*, « luată pe nedrept »); a alterat moneta, adică a făcut inflație; a dijmuit pe bancherii evrei și italieni; a confiscat averea Templierilor; a chemat sub arme pe burghezi ca să-i silească să răscumpere serviciul militar cu bani; a stors dela laici și dela clerici subsidii și a prelevat o parte din capitalul și din venitul particular.

Pe lângă aceste expediente, regii au obținut dreptul de a percepe unele din birurile pe care seniorii le scoteau dela șerbii lor. Cele mai însemnate erau: *la taille* și *les aides*.

La taille [1]) era un bir pe venit plătit de persoane și pe avere, cu caracter militar. Fiind strânsă pentru războiu, *la taille* cruța

[1]) Cuvântul n'are echivalent în limba românească. Dintre diferitele etimologii care s'au propus, niciuna nu e satisfăcătoare. Unii filologi explică cuvântul prin acțiunea de a împărți, de a *tăia* între mai mulți contribuabili o sumă dată; alții, prin crestăturile pe răboj cu care colectorii ar fi însemnat sumele încasate (Cf. M. Marion, *Dictionnaire des Institutions de la France aux XVII-e et XVIII-e siècles*, Paris, 1923).

www.digibuc.ro

nobilimea, a cărei funcție era să facă personal războiul, și clerul, care prin menirea sa era scutit de serviciul militar, și atingea exclusiv masa muncitoare, ca o răscumpărare dela conscripție. In secolul al XV-lea, când regele și-a întins autoritatea asupra seniorilor, *la taille* a fost strânsă în folosul regelui și, devenind permanentă, a constituit unul din principalele izvoare ale bugetului.

Aides se numeau toate ajutoarele bănești pe care vasalul le datora seniorului său, în cazurile determinate de datini. *Aides* s'au numit și taxele impuse de guvern în 1360, pentru răscumpărarea regelui Ioan cel Bun, asupra obiectelor de consumație, mai ales asupra băuturilor. De atunci cuvântul *aides* a păstrat sensul de impozite indirecte, și se aplica în deosebi acciselor.

Dreptul de a strânge dările a fost arendat la început pe un un an și separat pentru fiecare taxă. Incepând cu secolul al XIII-lea a fost arendat în bloc și pe mai mulți ani. Același procedeu a fost aplicat monopolului sării, instituit în 1345, sub numele arab de *gabelle*.

Excepționale la început, impozitele au devenit permanente, și Statele generale n'au mai fost convocate pentru a le vota. Regele impune dări pe toată întinderea regatului, și nobilii pierd treptat dreptul de a percepe impozite pe moșiile lor, pentru a nu îngreuia perceperea birurilor regale.

Sub regimul feudal, armata se compunea din vasalii echipați pe cheltuiala lor. Aceste miliții, suficiente pentru apărarea unui feud, nu ajungeau pentru securitatea regatului. Varietatea contractului de vasalitate și termenul scurt al serviciului zădărniceau orice încercare de organizare unitară și eficientă. Milițiile unor feude nu puteau fi ținute sub drapel nici patruzeci de zile, altele nu puteau

www.digibuc.ro

fi întrebuințate decât în anumite limite. Regele a căutat să evite aceste neajunsuri proclamând ridicarea gloatelor *(la levée en masse)*. In timpul războiului de o sută de ani, însă, milițiile s'au dovedit incapabile de a lupta cu trupele engleze.

Carol al VII-lea a luat cu simbrie ostași de meserie pe care-i ținea sub arme până la sfârșitul războiului. Intre 1445 și 1449 au fost organizate *companiile de ordonanță*, compuse din călăreți angajați voluntar, care primeau o soldă. Cuvântul *soldat* e sinonim cu acela de *lefegiu*, care se întâlnește în cronicele noastre. Solda a contribuit să răspândească ideea că armata e a regelui, fiindcă el o plătește. Incepând cu secolul al XIV-lea, nobilii pierd dreptul de a mai ridica trupe: acest drept aparține exclusiv regelui.

Regalitatea franceză a întreținut cele mai bune relații cu Biserica, atâta timp cât aceasta a sprijinit aspirațiile naționale. Când Bonifaciu al VIII-lea a încercat să oprească pe Filip cel Frumos (1285—1314) de a impune clerul și de a cita pe episcopi în fața jurisdicțiilor regale, conflictul a izbucnit. La vestita bulă « Clericis laicos » care înăsprea interdicția canonică de a impune clerul, Filip cel Frumos răspunde interzicând exportul metalelor prețioase și al obiectelor de valoare. Lovind Curia în interesele ei vitale, Filip cel Frumos și-a atras fulgerele papei, dar în același timp a ajuns exponentul nemulțumirii populare împotriva exploatării fiscale a Papalității. Citat în fața sinodului de la Roma, Filip cel Frumos a convocat Statele generale care au respins în termeni violenți pretențiile papei la supremația universală și au interzis prelaților francezi să participe la Sinod (1302). Papa publică *Unam sanctam*, o bulă și mai violentă contra lui Filip. Sfetnicul regelui, Guillaume de Nogaret, organiză atunci, cu ajutorul dușmanilor italieni ai papei, atentatul dela Anagni

www.digibuc.ro

(1303). Aceste evenimente au o însemnătate epocală: ele dovedesc că Statul național era mai puternic decât biserica universală.

Urmașul lui Bonifaciu al VIII-lea, Benedict al XI-lea (1303—1304) l-a deslegat pe Filip cel Frumos de afurisenie, iar la moartea lui Benedict al XI-lea, conclavul terorizat de Guillaume de Nogaret alese papă pe arhiepiscopul de Bordeaux, Bertrand de Goth care, sub numele de Clemente al V-lea (1305—1314), și-a fixat reședința la Avignon, unde papii aveau să rămână până în 1375. Biserica romană a numit această perioadă « Robia babilonică ».

Victoria forțelor naționale asupra pretențiilor papilor la stăpânirea universală a fost desăvârșită: papa înceța de a mai fi un adversar al regalității franceze, pentru a deveni servitorul ei. Papii au fost aleși dintre Francezi, colegiul cardinalilor a fost umplut cu Francezi, Biserica franceză a fost stoarsă fără cruțare de fiscalismul regal. Iar pentru ca umilirea papalității să fie desăvârșită, Clemente al V-lea a recunoscut ca îndreptățit procedeul lui Filip cel Frumos contra lui Bonifaciu al VIII-lea, a pronunțat desființarea ordinului Templierilor și a permis regelui să confișteze averea ordinului. Papalitatea pierdea chiar și prestigiul moral, care i-ar fi permis să exercite în fața forței deslănțuite o acțiune de moderare și de pace.

Alungarea Englezilor din Franța a avut ca urmare restabilirea ordinei interne și întărirea autorității regale. Izbânda contra năvălitorului străin n'a fost posibilă decât prin unirea tuturor forțelor naționale în jurul regelui. Sentimentul național, născut din ura contra Englezilor, s'a confundat cu lealismul față de Coroană.

Pe lângă prestigiul moral, războiul de o sută ani a sporit și forța materială a monarhiei. Companiile de ordonanță, create pentru durata războiului, au fost menținute și după încheierea

www.digibuc.ro

păcii. In afară de cavaleria grea pe care i-o furniza nobilimea și de armata permanentă, compusă din mercenari germani, scoțieni, elvețieni și francezi, regele dispunea de cea mai bună artilerie din Europa. Impozitele « extraordinare » *(aides* și *taille)* votate în 1439 pentru nevoile excepționale ale războiului, au devenit impozite « ordinare », fiindcă Statele generale n'au profitat de strâmtoarea monarhiei pentru a limita puterea regală. Veniturile regulate și armata permanentă au liberat Coroana de orice control și au asigurat triumful absolutismului.

Statele generale n'au constituit, în Franța, o primejdie pentru monarhie, fiindcă nu se întemeiau, ca în Anglia, pe o organizație de clasă. Nobilimea franceză ieșise din războiul de o sută de ani decimată, sărăcită și discreditată. Indisciplina, neprevederea și vanitatea ei pricinuiseră cele mai mari dezastre ale războiului și au împins nu o dată monarhia la marginea prăpastiei. Nobilimea franceză era apoi divizată: marii feudatari se dușmăneau, iar nobilii din sudul și din nordul țării erau izolați. Ea n'avea nici autoritatea, nici forța necesară pentru a atrage după sine națiunea întreagă în lupta contra absolutismului monarhic.

De aceea, după experiența nenorocită a primilor Valois, care au încercat să guverneze cu ajutorul nobilimii, Carol al V-lea s'a întors la vechea colaborare a Capetingilor cu burghezia. Carol al VII-lea și Ludovic al XI-lea, au continuat cu atât mai mult această tradiție, cu cât burghezia dăduse, în timpul războiului, dovadă de nezdruncinată credință față de monarhie, de rezistență eroică în fața inamicului și de neclintită statornicie în nenorocire.

Burghezia franceză era solidară cu monarhia contra nobilimii, nu cu nobilimea contra monarhiei. Forțele naționale tindeau spre monarhia absolută, nu spre regimul reprezentativ.

www.digibuc.ro

Restaurarea țării cădea deci în sarcina monarhiei. Carol al VII-lea a realizat-o cu ajutorul burgheziei. Elemente burgheze pun stăpânire pe toate serviciile publice, mai ales pe finanțe și pe justiție, și reduc la un simplu rol de paradă pe reprezentanții nobilimii și clerului din consiliul regal. Legiștii reorganizează administrația, justiția, finanțele și armata. Spiritul în care se săvârșesc aceste reforme e hotărît conservator. Legiștii nu caută atât să inoveze, cât să restaureze vechile instituții și să le adapteze nouilor necesități ale timpului. Astfel guvernul central cu cele trei secții și administrația provincială, cu ai săi *prévots*, *baillis* și *sénéchaux*, a fost menținut. Reforma financiară n'a creat noui izvoare de venit, ci s'a mulțumit să sporească prodúsul impozitelor deja existente. Nobilimea și comunele au fost oprite de a mai percepe dări pentru a nu scădea venitul impozitelor regale. Reforma a întărit autoritatea regelui și a sporit veniturile statului, dar n'a izbutit să realizeze egalitatea tuturor supușilor în fața impozitelor. Nobilimea și clerul au fost scutite. Inegalitatea în fața sarcinilor publice avea să rămână, până la Revoluția franceză, unul din viciile fundamentale ale monarhiei.

Opera principală a domniei lui Carol al VII-lea a fost restaurarea vieții economice, aproape complet ruinată în timpul războiului de o sută de ani. Bâlciurile din Champagne, care jucaseră rolul unor burse internaționale, fuseseră părăsite, comerțul maritim și comerțul intern întrerupte, legăturile cu statele străine suspendate. Guvernul reînsufleți comerțul încheind tratate de comerț, construind șosele, poduri și porturi noui, creând o monetă sănătoasă și reducând taxele vamale, întemeind industrii noui. Sufletul acestei politici energice a fost un negustor din Bourges, Jacques Coeur, care, prin împrumuturile sale, aduse servicii însemnate Coroanei în timpul războiului de o sută de ani. După încheierea

www.digibuc.ro

păcii, el a restabilit relațiile comerciale cu Levantul și a întemeiat mai multe fabrici în Franța și în Italia. Averea imensă pe care o dobândise prin mijloace nu totdeauna cinstite și autoritatea pe care o exercita la Curte l-au pierdut. Nobilii l-au denunțat pentru malversații și regele, care râvnea la averea lui, a lăsat să fie executat.

Carol al VII-lea și-a întins autoritatea și asupra Bisericii. Adunarea clerului francez, convocată de Carol al VII-lea la Bourges, a votat în 1438 constituția bisericească cunoscută sub numele de *Pragmatica Sancțiune*. Intemeindu-se pe hotărîrile Sinodului dela Basel (1431), Pragmatica a proclamat că sinoadele sunt superioare papilor și a restabilit regulile canonice pentru alegerea episcopilor de către canonici și a egumenilor de către călugări. Dar regele era autorizat să recomande alegătorilor persoanele de merit. Prin aceste dispoziții s'a luat papei dreptul dea conferi beneficii și s'a împiedecat introducerea străinilor în marile demnități ecleziastice. Papa nu mai putea dispune de resursele materiale ale Bisericii franceze. Pragmatica sancțiune a întemeiat, în fața Papalității, o Biserică națională franceză și a pus-o sub scutul regelui. Pragmatica a rămas, până în secolul al XIX-lea, charta libertăților galicane (adică franceze).

Concordatul din 1516, încheiat de Francisc I cu Leon al X-lea la Bologna, a înlocuit alegerea canonică prin numirea demnitarilor ecleziastici de către rege. Episcopatul, constituit după bunul plac al regelui, a devenit un organ al politicii monarhice, iar averea Bisericii un mijloc de a răsplăti serviciile sau fidelitatea nobilimii față de Coroană.

Prin reforma administrației, reorganizarea armatei, asanarea monetei și refacerea vieții economice, guvernul lui Carol al VII-lea a restabilit ordinea internă și a întărit autoritatea monarhică.

www.digibuc.ro

Absolutismul birocratic al lui Carol al VII-lea continuă și sub Ludovic al XI-lea. El a înfrânt ultimele revolte feudale și a reunit la Coroană în afară de ducatul Burgundiei, Bar, Anjou, Maine și Provensa. La moartea sa, limitele domeniului regal și ale regatului se confundau. Dar Ludovic al XI-lea a fost un rege burghez, mai ales prin solicitudinea pe care a arătat-o industriei și comerțului. El a întemeiat la Lyon un bâlciu permanent, a introdus în Franța industrii noui, mai ales țesătorii, și, întemeind o flotă în Mediterana, a încercat să abată spre Marsilia comerțul oriental. Ludovic al XI-lea e unul din marii precursori ai mercantilismului.

In sfârșit, Ludovic al XI-lea a doborît rezistența ultimului mare vasal, Carol Temerarul, ducele Burgundiei (1467—1477). Fiul lui Ioan cel Bun, Filip cel Indrăsneț, primise ca apanaj, în 1363, Burgundia. Urmașii săi au adăugat la aceasta Țările de Jos, Luxemburgul și Franche-Comté. Carol Temerarul voia să cucerească Lorena și Champagne și să facă din posesiunile sale disparate un bloc compact. El visa apoi să rupă legătura de vasalitate cu Franța și să obțină dela împăratul Germaniei titlul de rege. Pentru aceasta, nu s'a mulțumit să stârnească două revolte nobiliare contra lui Ludovic al XI-lea — prima s'a numit la *Ligue du Bien Public* — dar a încercat să formeze cu Imperiul, Spania și Anglia, o adevărată coaliție contra Franței. Ludovic al XI-lea a învins nu atât prin forța armelor, cât prin bani și diplomație. Disolvă liga prin concesii și favoruri, cumpără retragerea regelui Angliei, și împinse temperamentul impulsiv al ducelui în expediții aventuroase contra ducelui de Lorena și contra Elveților pe care Ludovic al XI-lea, aliatul formal al ducelui de Burgundia, îi ajută cu bani. Bătut de Elvețieni la Granson și Morat, ducele atacă Nancy, dar își găsește moartea sub zidurile orașului (1477). Burgundia și parte din Flandra trec sub stăpânirea franceză, iar Țările de Jos ajung în mâna

www.digibuc.ro

Habsburgilor prin căsătoria Mariei, fiica unică a lui Carol Temerarul, cu Maximilian, viitorul împărat al Germaniei.

Aproape în același timp cu ducele Burgundiei, au murit ducii de Bretonia, de Berry și Anjou. Posesiunile lor au fost sechestrate. Burgundia și Berry au fost anexate ca feude ale Coroanei, iar Provensa, Maine și Anjou au fost lăsate regelui prin testament. Alipirea Bretoniei a fost pregătită prin căsătoria Delfinului, viitorul Carol al VIII-lea, cu Ana, moștenitoarea ducatului. Prin aceste anexiuni s'a dat o lovitură de moarte înaltei aristocrații franceze. Ludovic al XI-lea nu mai avea de întâmpinat nicio rezistență. El era «adevărat împărat în regatul său».

La sfârșitul secolului al XV-lea, Franța prezenta deci toate caracterele unui stat modern organizat, cu ierarhia lui de funcționari, cu serviciile lui specializate și riguros centralizate, cu organele lui de control și de revizie, cu munca divizată după natura problemelor de rezolvat, cu generalizarea procedurii scrise. Birocrația, justiția, finanțele și armata au permis regelui să despoaie nobilimea de drepturile ei politice și să-și întindă stăpânirea în afară de domeniile sale, peste întreg regatul. Cu suprafața ei de 450.000 kmp., cu resursele ei variate, care o făceau independentă de vecini, cu cele 16 milioane de locuitori, Franța era statul cel mai compact și cel mai solid din Europa, cel mai pregătit pentru o îndrăzneață politică externă.

II. ANGLIA

La sfârșitul secolului al XV-lea, Anglia formează o monarhie solidă, conștientă de avantagiile poziției sale insulare și însuflețită de un puternic sentiment național. Dar monarhia engleză se întemeiază pe baze cu totul deosebite de ale Franței, și triumful ei a fost mult mai anevoios.

www.digibuc.ro

In Franța, regele a avut de luptat cu principi feudali independenți, pe care i-a doborît sau supus unul câte unul. In Anglia, regii normanzi menținuseră unitatea statului și împiedecaseră formarea unor principate feudale, ca în Imperiul carolingian. De aceea regalitatea engleză s'a găsit în fața unei nobilimi unitare care, biruind tendințele particulariste ale feudalității continentale, a căutat să cucerească puterea ca clasă și să atragă după sine restul națiunii. Desvoltarea politică a Angliei a luat forma unei lupte între Coroană și reprezentanții națiunii constituiți în Parlament.

Nobilimea izbutise, în 1215, să smulgă Coroanei dreptul de a vota dările. *Magna Charta* organiză în fața regelui o nouă putere, a națiunii, și puse bază constituției engleze. Nobilimea nu s'a mulțumit cu această cucerire. In unire cu clerul și cu burghezia orașelor, a căutat să exercite puterea executivă pentru a limita și mai mult puterea regală și pentru a întemeia regimul parlamentar modern. La rândul lor, regii s'au străduit să restabilească regimul absolutist. Lupta între cele două puteri a durat până la 1500, când absolutismul a biruit.

Incercarea lui Enric al III-lea (1216—1272) de a suprima *Magna Charta* a provocat răscoala baronilor care, sub conducerea lui Simon de Monfort, au impus regelui *Proviziunile dela Oxford* (1258). O comisiune de cincisprezece, aleasă din sânul aristocrației înalte, avea să exercite puterea executivă și să institue un regim oligarhic din care mica nobilimea, orășenii și clerul erau excluși.

Regele a voit să anuleze *Proviziunile*, dar a fost bătut și silit să admită un consiliu permanent de nouă membri desemnați de Parlament, care să exercite împreună cu el puterea executivă și să lărgească baza reprezentării naționale.

In Parlamentul cel mare, convocat în 1264, au luat parte câte doi reprezentanți de fiecare oraș și de fiecare district și câte doi

www.digibuc.ro

reprezentanți ai cavalerilor de fiecare comitat. Această solidaritate a tuturor claselor sociale dovedește că Normanzii învingători și Anglo-Saxonii învinși nu mai formau decât o singură națiune.

Eduard I (1272—1307) a reconciliat dinastia cu națiunea. El a fost primul Plantagenet care se simțea englez, purta un nume specific englez și stătea de preferință în Anglia. El a încercat să restaureze puterea regală, dar crizele externe l-au silit să respecte *Magna Charta* și Parlamentul. Pentru a putea rezista lui Filip cel Frumos, care anexase Aquitania și, în unire cu Scoția, se pregătea să năvălească în Anglia, Eduard I a avut nevoie de concursul întregii națiuni și, pentru a-l obține, i-a respectat libertățile. «Parlamentul exemplar» din 1295 cuprinde pe reprezentanții celor trei stări, (nobilime, cler și orașe). Dar regele a respins cu hotărîre orice încercare de a supune puterea regală controlului Parlamentului. Printr'o politică de reforme, care avu ca efect să restrângă puterea nobililor, să favorizeze viața economică și să îmbunătățească administrația justiției, Eduard I a cucerit simpatia poporului. Burghezia, în deosebi, nu i-a precupețit ajutoarele bănești, care i-au permis să recucerească Aquitania și să anexeze Wales. Sub Eduard I, un fericit echilibru s'a stabilit, spre binele țării, între prerogativele regelui și drepturile Parlamentului.

Eduard al II-lea (1307—1327) prin desfrâul, risipa și incapacitatea sa, a compromis rezultatele obținute de tatăl său. Baronii s'au revoltat în 1309 și au impus regelui o adevărată comisie de control. Regele pierdu dreptul de a numi funcționari, de a declara războiu, de a părăsi regatul, și căzu sub tutela nobilimii. Rivalitatea dintre conducătorii nobilimii și gelozia comunelor contra baronilor, permiseră regelui să recucerească puterea, să abroge ordonanțele și să învingă oligarhia. Dar înfrângerile pe care le-a suferit din partea

www.digibuc.ro

Scoțienilor și Francezilor l-au pierdut. Depus și internat din ordinul Parlamentului, Eduard al II-lea a murit asasinat în temniță.

Eduard al III-lea (1327—1377) apără cu succes puterea regală contra Parlamentului care voia să supună controlului său toată administrația țării, să controleze numirea principalilor demnitari ai statului (cancelar, vistiernic și judecătorul suprem) și să ia jurământul acestora. Parlamentul s'a înclinat în fața voinței regelui. Astfel, la izbucnirea războiului de o sută de ani, constituția parlamentară intrase în moravuri, dar monarhia izbutise să apere puterea executivă de controlul Parlamentului.

Războiul de o sută de ani a dovedit soliditatea constituției engleze. Parlamentul a susținut energic politica imperialistă a regelui, și Anglia n'a avut să sufere, ca Franța, de defecțiunea marilor săi vasali. Sistemul comitatelor a permis Coroanei să utilizeze rațional resursele militare și financiare ale regatului. Principala bogăție a țării, lâna, care forma materia primă a industriei textile flamande, a fost pusă la dispoziția regelui, care a obținut și dela cler plata unor decime. Aceste resurse au fost completate prin împrumuturi obținute dela bancherii străini, cărora le-a concesionat produsul vămilor.

Tot atât de superior pregătită era Anglia din punct de vedere militar. Drepturile cetățenești, garantate prin Constituție, comportau obligația serviciului militar. Acest sistem făcea din Englezi un popor înarmat. Toți oamenii, dela vârsta de 15 până la 60 de ani, trebuiau să presteze serviciul și să se echipeze pe socoteala lor. Cei mai bogați serveau în cavalerie, cei mai săraci în infanterie. Forța armatei o constituiau vestiții arcași englezi, ale căror arcuri perfecționate trăgeau de cinci ori mai repede decât cele franceze și băteau la o distanță de 500 m. Formați în luptele cu Scoțienii și cu Galii, arcașii au asigurat Angliei celebrele victorii dela

www.digibuc.ro

Crécy (1346), Poitiers (1456) şi Azincourt (1415), care au dovedit superioritatea infanteriei asupra cavaleriei nobile. Franţa n'avea să câştige, în cele din urmă, războiul decât reorganizându-şi armata.

Rezultatul cel mai însemnat al duelului franco-englez a fost acela de a fi pus capăt himerei unui stat anglo-francez şi a revelat Franţei şi Angliei vocaţia lor naturală. La capătul luptei, Anglia a descoperit că e un arhipelag şi că destinul ei e pe mare, iar Franţa a putut să-şi desăvârşească unitatea teritorială.

Pentru Anglia, războiul de o sută de ani a fost o perioadă de putere, de glorie şi de prosperitate. In toate domeniile, dar mai ales în domeniul economic şi cultural, poporul englez a realizat progrese decisive. Cultura engleză s'a emancipat de sub tutela Franţei. Prin decretul din 1362, limba engleză a înlocuit franceza în justiţie, iar la sfârşitul secolului în şcoli. Literatura engleză îşi începe, în acelaşi veac, cariera glorioasă cu Chaucer.

Dar cele mai însemnate cuceriri au fost de ordin economic. Sub Eduard al III-lea, Anglia a încetat de a mai fi exclusiv o ţară exportatoare de materii brute. Fabricanţi din Ţările de Jos au introdus industria textilă în Anglia şi regele le-a asigurat condiţiile favorabile de desvoltare, interzicând exportul lânii şi importul stofelor străine.

Industria textilă a pus o bază solidă comerţului englez şi a înlesnit formarea unei clase de comercianţi îndrăsneţi care au eliminat pe negustorii străini şi s'au făcut pionerii expansiunii economice engleze. Această expansiune a fost susţinută dela început de o puternică marină de război şi de comerţ.

Eduard al III-lea a creat o flotă de război care, prin victoriile câştigate asupra Francezilor şi Spaniolilor, a întemeiat

www.digibuc.ro

puterea maritimă a Angliei. El a favorizat desvoltarea flotei comerciale ordonând ca vinurile din Franța să nu fie importate decât pe vase engleze. Această politică, urmată și de succesorii săi, a întărit puterea navală a Angliei. Pierderea posesiunilor sale continentale a revelat poporului englez avantagiile poziției sale insulare, i-a trezit vocația maritimă și i-a întărit conștiința națională. Liberată de provinciile sale franceze, Anglia devenea o națiune. In acest sens s'a putut spune că Ioana d'Arc a creat două națiuni: Franța și Anglia.

Urmările binefăcătoare ale războiului de o sută de ani n'aveau să se resimtă în Anglia, decât mai târziu, în secolul al XVI-lea. Efectul imediat a fost izbucnirea unui război civil care a durat treizeci și cinci de ani și a pus vârf nenorocirilor provocate de război (1451—1485).

Pierderea posesiunilor continentale și căsătoria regelui cu Margareta de Anjou au fost considerate în Anglia ca o umilire. Nemulțumirile s'au întors împotriva dinastiei Lancaster, reprezentată prin incapabilul Enric al VI-lea și sfetnicul său Suffolk. Familia York, care se cobora din Enric al III-lea, s'a pus în fruntea nemulțumiților, cu gândul să cucerească tronul. Soldații întorși din Franța și nedeprinși să muncească au intrat în serviciul celor două familii rivale: Lancaster, care avea ca emblemă o roză roșie, și York care adoptase roza albă. De aci numele de războiul celor Două-Roze, care s'a dat războiului civil.

Rivalitatea celor două familii a creat o atmosferă de ură și de bănuială, care explică seria nesfârșită de asasinate, violențe și incendii. Nobilimea s'a împărțit în două tabere care s'au combătut cu o furie sălbatică. In cursul luptei, Enric al VI-lea a fost răsturnat de pe tron, restabilit și răsturnat din nou, pentru a fi în cele din urmă aruncat în temniță și sugrumat împreună cu fiul său. Șeful

www.digibuc.ro

familiei York, Eduard al IV-lea (1461—1483), care s'a urcat pe tron, era o personalitate energică și inteligentă. El a întrezărit forța reală a burgheziei și a încercat s'o atragă de partea sa. Dar a comis greșala de a se căsători cu fiica unui simplu cavaler, și opinia publică nu i-a iertat-o. Cei doi fii pe care i-a lăsat n'au putut trezi o mișcare de lealism în favoarea lor, când unchiul lor, Richard al III-lea (1483—1485), i-a aruncat în temniță și a pus să-i omoare. Dar nici regele uzurpator nu s'a putut menține pe tron. Ultimul descendent al dinastiei de Lancaster, Enric Tudor, unit cu o fracție a partidului yorkist, a pus capăt domniei lui Richard al III-lea și întemeiat puternica dinastie a Tudorilor, care avea să restaureze pacea și să conducă Anglia, prin revoluția religioasă, spre destinul ei glorios.

Războiul celor Două-Roze a fost mormântul aristocrației engleze. Camera Lorzilor fusese aproape desființată prin dispariția membrilor ei. La prima întrunire a Parlamentului lui Enric al VII-lea, în 1485, pe lângă cei treizeci de lorzi ecleziastici, nu mai figurau decât optsprezece lorzi laici. Camera Lorzilor nu mai conta ca forță politică, fiindcă lorzii ecleziastici, numiți după indicațiile regelui, constituiau majoritatea. Nici Camera Comunelor nu mai era primejdioasă, fiindcă mica nobilime, care în secolul al XIV-lea formase centrul opoziției, fusese și ea decimată în războiul civil și pierduse gustul de luptă, iar burghezia n'avea nici un interes să combată un rege care și-a întemeiat politica pe desvoltarea comerțului și industriei.

De altfel Enric al VII-lea a putut ușor să se libereze de tutela Parlamentului, fiindcă o politică de pace și de economii, și averile nobiliare confiscate în războiul civil în folosul Coroanei, i-au permis să se lipsească de subsidiile Parlamentului. In felul acesta a putut să exercite o autoritate tot așa de absolută ca a regelui Franței.

www.digibuc.ro

Mult mai anevoioasă a fost restaurarea justiției. Violența și jaful intraseră în moravuri. Șerifii, intimidați sau corupți, închideau ochii, când personalități influente erau implicate în afaceri criminale, iar curțile cu jurați dădeau verdicte inspirate de frică sau de lăcomie. Primul Parlament al lui Enric al VII-lea disolvă organizațiile nobililor, interzise apărarea vinovaților de înaltă trădare și opri întrunirile nelegale. Apoi, pentru a inspira și celor mai puternici lorzi respectul legilor, instituí în 1487 o Curte extraordinară de justiție, numită « Camera Instelată » *(Star Chamber)* care, fiind formată din cei mai înalți demnitari ai statului, era capabilă să aplice legea cu severitate. « Camera Instelată » a fost un puternic instrument de afirmare a autorității regale. Enric al VII-lea ajunse stăpân în regatul său, ca și regele Franței.

Cu toată asemănarea desvoltării interne, Anglia e departe de a se putea compara cu Franța, în ceea ce privește întinderea teritoriului și numărul populației ei. Autoritatea lui Enric al VII-lea nu se întindea decât asupra Angliei propriu zise și asupra provinciei Wales. Scoția era independentă, iar Irlanda, legată cu Anglia prin uniune personală, nu conta în calculul forțelor reale ale națiunii. Numărul populației era foarte redus: trei milioane sau trei milioane și jumătate, față de șasesprezece milioane ale Franței.

Anglia nu putea deci rivaliza cu marile puteri continentale. Poziția ei insulară îi conferă o excelentă poziție defensivă, dar o împiedeca să intervină direct în conflictele continentale.

Dacă totuși Anglia joacă în secolul al XVI-lea rolul unei mari puteri, faptul se datorește importanței ei economice. Până în secolul al XV-lea Anglia fusese o țară exportatoare de materii prime. Enric al VII-lea interzice exportul lânei și al grâului și dă un impuls decisiv procesului început în secolul al XIV-lea, care

www.digibuc.ro

tindea să transforme Anglia în exportatoare de produse industriale, mai ales de textile. Desvoltarea industriei textile provoacă o adevărată revoluție agrară. Proprietarii de pământ ademeniți de rentabilitatea producției de lână transformară terenurile arabile în pășuni și pentru a-și rotunji moșiile incorporară prin toate mijloacele, violență, fraudă sau cumpărare, proprietățile țărănești din vecinătatea domeniilor lor. Țăranii proprietari fură transformați în proletari și vagabonzi, și o teribilă criză socială se abătu asupra Angliei, care se reflectează în *Utopia* lui Thomas Morus și se resimte în tot cursul secolului al XVI-lea. Enric al VII-lea încearcă să combată criza, dar procesul care tindea să supună agricultura industriei textile se dovedi mai puternic.

Flota comercială, neglijată în timpul războiului civil, a fost reconstituită, astfel că a putut participa la descoperirea Lumii Noui. Sub conducerea genovezului Giovanni Caboto, Englezii au descoperit, în 1497, Terra Nova, inițiindu-se astfel în activitatea colonială.

Prin toate inițiativele sale, Enric al VII-lea a favorizat desvoltarea Angliei în sensul intereselor sale adevărate, — comerț, industrie și colonizare — și a meritat titlul de « părinte al Angliei moderne».

III. SPANIA

Spania care, în secolul al XVI-lea, avea să devină principala putere militară a Europei, s'a unificat mai târziu decât Franța și Anglia. La sfârșitul secolului al XV-lea, existau încă în Peninsula Iberică, în afară de Portugalia, cinci regate distincte: Castilia (cu Leon), Aragonul, Catalonia, Valencia și Navarra. Dar din acest conglomerat de state, regii catolici sunt pe punctul de a alcătui o singură Spanie.

www.digibuc.ro

In cursul evului mediu, poporul spaniol a dus o vieață deosebită de a celorlalte popoare occidentale. Puterea lui de expansiune a fost absorbită de cruciata contra Maurilor stabiliți în sudul peninsulei. In această luptă s'au format însușirile dominante ale poporului spaniol: curajul militar, orgoliul de rasă, fanatismul religios și disprețul pentru muncă.

La mijlocul secolului al XIV-lea, posesiunile arabe se reduceau la regatul Grenadei, situat între Guadiana, Sierra Morena și Mediterană. Unificarea desăvârșită a țării a fost însă întârziată de luptele care au izbucnit între regatele creștine și între principalele familii nobile, de minoritățile anarhice și de revoltele de palat.

Starea de anarhie a durat 124 de ani (1350—1474) și urmarea ei a fost coruperea justiției și administrației, asuprirea țăranilor și orășenilor și dezorganizarea producției. Pentru a pune capăt acestor desordini, mai multe orașe au format asociații de apărare, numite *Hermandade* (frății), care, la mijlocul secolului al XV-lea, cuprindeau orașele cele mai însemnate și constituiau o forță autonomă, cu Junta (adunarea), bugetul și miliția lor. Regele Castiliei a făcut din aceste asociații instrumentul eliberării și pacificării țării. Unirea Coroanei și a burgheziei constitue deci, și în Spania, factorul esențial al evoluției dela anarhia feudală la unitatea națională.

Procesul de unificare făcu un pas decisiv în 1469, când moștenitorul Aragonului, Ferdinand, se căsători cu moștenitoarea Castiliei, Isabella. Unirea Castiliei și Aragonului era pur personală; fiecare regat își păstra independența, suveranul și instituțiile lui particulare, dar unitatea de vederi a celor doi suverani a dat țărilor lor o direcție comună și a pregătit unirea desăvârșită, care s'a realizat pe timpul lui Carol I. Lupta comună pentru

www.digibuc.ro

cucerirea ultimului regat arab, al Grenadei, și stabilirea graniței septentrionale la Pirinei, prin anexarea Navarrei, e urmărită cu aceeași pasiune și de Castilia și de Aragon, fiindcă securitatea amândurora depindea de succesul acestei politici.

Ferdinand și Isabella au atacat, în 1481, ultimul regat arab. In fiecare an, Spaniolii călcau teritoriul Grenadei, distrugeau recoltele, ardeau satele și răpeau vitele. Apoi, profitând de discordiile familiei domnitoare arabe, cuceriră una câte una toate cetățile regatului și, în 1490, împresurară Grenada. Orașul cu 200.000 locuitori și o mie de turnuri de apărare era inexpugnabil. Spaniolii l-au silit să capituleze prin foame (1492). Maurii au obținut însă promisiunea solemnă că averea, limba, datinele și religia lor vor fi respectate. Căderea Grenadei a încheiat cruciata Spaniolilor contra Arabilor.

Drept răsplată pentru acest succes al catolicismului contra mohamedanismului, papa Alexandru al VI-lea Borgia a acordat regilor victorioși titlul de «regi catolici», pe care suveranii Spaniei aveau să-l poarte până la revoluția din 1931.

In 1512, Ferdinand a cucerit partea Navarrei situată la sud de Pirinei, desăvârșind astfel unitatea Spaniei.

Paralel cu politica lor de unificare teritorială, Ferdinand și Isabella s'au străduit să restabilească ordinea și disciplina internă.

Ei au găsit țara cufundată în anarhie. Marii seniori umblau înconjurați de nobili săraci pe care îi hrăneau și îi conduceau la luptă împotriva altor seniori. Poruncile regelui nu erau ascultate, fiindcă regele n'avea nici bani, nici armată, nici poliție. Castilanii care, timp de secole, s'au luptat contra Maurilor și au trăit din prada de război, se considerau nobili și disprețuiau munca. In timp de pace preferau să iasă la drumul mare decât să muncească. In sfârșit, cele trei ordine militare, *Sfântul Iacob*,

www.digibuc.ro

Alcántara și *Calatrava*, formate pentru a lupta contra Maurilor, au ajuns prin bogățiile, cetățile și forțele lor militare să constitue adevărate state în stat. Numai ordinul *Sfântului Iacob* dispunea de 700.000 de vasali.

Ferdinand și Isabella au transformat « Santa Hermandad » într'o vastă organizare de justiție și poliție, și au îndreptat-o contra nobililor prădalnici și rebeli. Unite contra dușmanului comun, Coroana și burghezia au izbutit să restabilească ordinea și siguranța publică. Castelele rebelilor au fost dărâmate și numeroși cavaleri au fost siliți să părăsească regatul.

Alianța cu burghezia îi permise să-și recupereze domeniile și drepturile înstrăinate în timpul anarhiei. Donațiunile făcute nobililor fură revocate, dreptul marilor seniori de a purta stema regală pe scutul lor și de a umbla însoțiți de escorte fu abrogat. Nobilimea fu riguros subordonată autorității regale. In consiliul de stat, în adunările Statelor generale și provinciale, numite *Cortes* (Curți), în diferitele servicii, elementul burghez deveni preponderent. *Curțile* din Castilia, care erau cele mai însemnate, ajunseră un corp reprezentativ aproape exclusiv burghez.

Ferdinand și-a întins autoritatea și asupra clerului. In 1482, papa Sixt al IV-lea se obligă să nu numească în fruntea mânăstirilor și episcopatelor spaniole decât Spanioli și autoriză pe « regii catolici » să întrebuințeze pentru scopurile lor politice obolul cruciatei. Papa făcu apoi monarhiei serviciul extraordinar de a numi pe Ferdinand mare maestru (comandant suprem) al ordinelor *Sfântul Iacob*, *Alcántara* și *Calatrava*, conferindu-i prin aceasta dreptul de a dispune de forța militară și de averea imensă a acestor ordine cavalerești.

Mai mult chiar: papa a pus la dispoziția regilor spanioli armele spirituale ale bisericii. In 1478, Ferdinand și Isabella

www.digibuc.ro

instituiră tribunalul Inchiziției și făcură din el un instrument de guvernare și de unificare. Inchiziția fu întrebuințată mai întâiu pentru a urmări pe *Marani* (Evreii convertiți la creștinism) și pe *Morisci* (Maurii trecuți la catolicism) care în ascuns practicau cultul strămoșilor lor. In al doilea rând, regii spanioli s'au servit de Inchiziție și pentru a supraveghea activitatea intelectuală, moravurile și credințele tuturor supușilor lor și pentru a sfărîma rezistența tuturor adversarilor coroanei. Mii de Marani, Morisci și chiar Spanioli suspectați de erezie au fost arși pe rug, închiși sau exilați.

Sistemul acesta, care subordona statului clerul și nobilimea, a fost primejduit, după moartea lui Ferdinand de o revoltă nobiliară, dar Carol I a restabilit absolutismul.

Din statele medievale, slăbite de anarhia internă și de luptele cu Maurii, Ferdinand și Isabella au făcut o singură țară, încă imperfect unificată, dar puternică. Monarhia a exercitat și aici un rol nivelator față de nobilime și educator față de popor. Regii catolici au căutat să introducă în Spania industria textilă, care dispunea de mare cantitate de lână, au încurajat industria minieră și au favorizat desvoltarea flotei naționale interzicând comercianților să se servească de vase străine, dacă găseau în porturi corăbii spaniole. Dar politica lor economică n'a izbutit să facă din Spania o țară exportatoare de produse industriale, fiindcă împrejurările naturale și istoria orientaseră Spania în alte direcții.

La o suprafață egală cu a Franței, Spania avea abia 7 milioane locuitori. O bună parte a țării, mai ales podișul Castiliei, era nepotrivită pentru cultura grâului, iar fluviile, în afară de Guadalquivir, nefiind navigabile, nu permiteau repartizarea cerealelor aduse pe mare pentru o populație numeroasă. Producția internă era insuficientă. Industria și comerțul exercitate de necredincioși

www.digibuc.ro

sau de străini, nu stârneau decât dispreț în sufletul adevăraților Spanioli, care preferau să se înroleze pentru o soldă mică sau să servească, cu mii de necazuri și de umiliri, un mare senior decât să se dedice comerțului sau unei meserii!

Aceste împrejurări care au împiedecat pe Spanioli să devină o națiune de comercianți și de industriași au fost foarte prielnice pentru constituirea unei puternice armate naționale. Sterilitatea solului, disprețul populației pentru muncă și păstoritul, care lăsa mai multe brațe disponibile, au înlesnit recrutarea armatei. Cu puțini bani, Ferdinand Catolicul a putut constitui o armată redutabilă, mai ales după ce transformarea artei militare atribuise infanteriei rolul decisiv. Soldații spanioli erau vestiți pentru dârzenia, rezistența, sobrietatea și cruzimea lor.

Armata a permis regilor catolici să cucerească supremația Europei pentru o sută cincizeci de ani.

Același proces de unificare și de centralizare îl întâlnim în Polonia sub Cazimir cel Mare, în Rusia sub Ivan al III-lea « Culegătorul de țări », în Ungaria sub Matei Corvinul, în Țara Românească sub Mircea cel Bătrân, în Moldova sub Ștefan cel Mare. Preponderența nobilimii feudale și invazia turcească împiedică însă evoluția normală a acestor țări spre tipul statului modern.

Germania, cu toate încercările lui Maximilian I de a transforma imperiul electiv în monarhie ereditară și centralizată, n'a putut învinge tendințele particulariste. Imperiul german era prea vast și prea eterogen ca să poată fi supus unei singure autorități. Țările de Jos, Italia, Cantoanele elveține și Boemia nu făceau parte decât cu numele din Imperiu. Dar chiar și în provinciile pur germane nu exista nici o unitate. Coroana germană n'avea nici armată, nici venituri regulate, iar domeniile

www.digibuc.ro

imperiale fură de mult înstrăinate. Impăratul nu dispunea decât de veniturile domeniilor sale particulare. El era incapabil să împiedice războaiele private și să păstreze ordinea. Situația normală a Germaniei era anarhia.

In mijlocul acestei anarhii câteva case princiare — Hohenzollern în Brandenburg, Wittelsbach în Bavaria, Wettin în Saxa, Zähringen în Suabia — profită de slăbiciunea împăratului pentru a crea din statele lor organisme politice mai puternice. Mai presus de toți, arhiducele Austriei, care de fapt e ales în mod ereditar împărat al Germaniei, încercă să impună Imperiului instituțiile austriace și să realizeze unitatea imperială. Astfel chiar și în anarhia germană se manifestă tendințe spre unitate și centralizare.

« Concertul italian » se compunea din cinci state principale: Milanul, Florența, Veneția, Statele pontificale și regatul Neapolului. Pe lângă aceste state, mai existau o serie de seniorii, ca ducatele de Ferrara, de Urbino, de Savoia, marchizatul de Mantova și Republica genoveză. Mai mult decât oricând, la începutul secolului al XVI-lea, Italia era « o simplă expresie geografică ».

Pretențiile împăraților germani de a considera Italia ca parte integrantă a Imperiului a fost o simplă ficțiune. Italia n'a fost niciodată supusă efectiv autorității imperiale și n'a avut niciodată un guvern comun cu Germania.

Italia n'a putut forma, din statele care o compuneau, o singură țară, fiindcă burghezia n'avea aceleași interese, și fiindcă, cum a remarcat-o Machiavelli, papii au fost prea slabi pentru a unifica Italia în folosul lor, dar destul de puternici pentru a împiedeca pe alții s'o facă.

www.digibuc.ro

Intre statele principale s'a stabilit o stare de echilibru la sfârșitul secolului al XV-lea. Toate statele italiene s'au declarat de acord să nu permită ca vreunul dintre ele să devină prea puternic și să domine Italia. Principiul echilibrului era cunoscut în Italia înainte de a fi fost aplicat în politica internațională.

CONCLUZIE

La sfârșitul secolului al XV-lea apare în apusul Europei o nouă formă de organizare politică — statul modern — care se caracterizează prin concentrarea tuturor forțelor naționale în jurul regelui. Monarhia pune capăt anarhiei feudale, desființează drepturile politice ale nobilimii, autonomia orașelor și privilegiile clerului. Controlul Parlamentului asupra politicii fiscale și generale a monarhiei e restrâns chiar și în Anglia. In Franța și în Spania, Statele generale au fost mai mult aliate decât adversare ale monarhiei.

In locul corpurilor reprezentative din evul mediu, regele, întruchipare vie a statului, devine adevăratul reprezentant al voinței și aspirațiilor naționale. El servește interesul obștesc menținând ordinea contra vrăjmașilor dinăuntru și din afară, promovând economia națională și favorizând prosperitatea generală.

Mijloacele de care s'a servit pentru atingerea acestui scop au fost impozitele regulate, armata permanentă și birocrația specializată. Creatorii și conducătorii statului birocratic modern au fost pretutindeni burghezii, care aveau nevoie de o autoritate puternică pentru a înfrâna instinctele anarhice ale nobililor. Burghezia a pus la dispoziția statului aptitudinile sale administrative și resursele sale financiare, iar statul s'a făcut apărătorul intereselor economice: înlăuntru, prin desvoltarea comerțului și industriei; în afară, printr'o politică de cucerire. Monarhia și burghezia au luptat împreună, fiindcă interesele lor coincideau.

www.digibuc.ro

CAPITOLUL IV

DESCOPERIRILE GEOGRAFICE ŞI INCEPUTUL EXPANSIUNII EUROPENE

Navigare necesse est,
vivere non est necesse.
Deviza Hansei

Dintre evenimentele care au inaugurat epoca modernă niciunul n'a avut urmări mai însemnate decât descoperirile geografice. Cu descoperirea noului continent al Americei şi a noilor căi transoceanice începe expansiunea europeană care avea să impună celorlalte continente stăpânirea rasei albe şi supremaţia civilizaţiei europene. Până la Războiul mondial, Europa a stăpânit lumea cunoscută şi a lărgit necontenit limitele acestei lumi. Ştiinţa, munca, iniţiativa şi capitalul Europei au organizat, în folosul exclusiv al popoarelor europene, producţia întregei planete şi au constrâns popoarele extraeuropene să accepte diviziunea muncii, care făcea din Europa uzina specializată a universului şi reducea celelalte continente la rolul de producătoare de materii prime şi de cliente ale industriei europene.

Explorările geografice, care culminează cu descoperirea Americei, n'au fost decât încoronarea unor lungi sforţări care au

www.digibuc.ro

început cu civilizaţia mediteraneană şi s'au intensificat în secolul al XVI-lea sub acţiunea unor cauze economice, politice, intelectuale şi religioase.

I. CAUZELE DESCOPERIRILOR GEOGRAFICE

Renaşterea industrială şi comercială dela sfârşitul evului mediu a provocat o mare lipsă de instrumente de schimb, adică de aur şi de argint. Cu toată activitatea intensificată a minelor din Germania şi din Ungaria, producţia europeană n'a putut satisface nevoile comerţului. Sfârşitul secolului al XV-lea a fost o epocă de monetă rară şi scumpă, deci de preţuri scăzute. Nevoia de a spori circulaţia metalică a fost un puternic imbold pentru căutarea ţărilor pe care legenda le considera ca bogate în aur.

Preţul urcat al aromatelor şi « spiţeriilor » orientale a fost al doilea imbold. La sfârşitul evului mediu, Europa occidentală importa o mulţime de articole preţioase din Orient: stofe de mătase şi covoare orientale, pietre scumpe (turquoise din Persia, lapis lazuli din regiunea Oxusului, smaragde, safire, diamante din India) perle din Ceylon, medicamente şi materii colorate din India, aromate şi « spiţerii » din Arabia şi din Moluce. Acestea din urmă au jucat un rol considerabil în bucătăria şi farmacopea medievală.

Singurul mijloc cunoscut în evul mediu de a conserva alimentele era sarea. Alimentul principal în timpul iernei era carnea sărată. Inainte de a cunoaşte rotaţia culturilor şi cultura sfeclelor, agricultorul nu putea ierna decât un mic număr de animale. Restul era tăiat în Noemvrie, pus la sărat şi apoi consumat în timpul iernii. Regimul acesta sever, pentru a fi suportat, avea cu atât mai mare nevoie de condimente, cu cât cartofii şi roşiile erau necunoscute şi zarzavaturile mai puţine decât azi. Vinurile bune erau

www.digibuc.ro

rare și accesibile doar celor bogați. Pentru a da gust vinului, berei și altor băuturi, oamenii de rând recurgeau la condimente și aromate. Medicii și bolnavii atribuiau acestor « spițerii », pentru gustul și aroma lor, virtuți curative, care le făcea foarte căutate. In sfârșit, în orașele medievale cu străzi strâmte și murdare, bântuite de epidemii, populația simțea nevoia parfumurilor tari, fie pentru a suporta mai ușor duhoarea aerului, fie pentru a preveni infecția. In toată Europa occidentală se făcea deci o enormă consumație de piper, cuișoare, scorțișoară, ghimber, nucă tămâioasă, cazie, camfor, tămâie, santal, etc., aduse din Arabia, India, Ceylon și din Arhipelagul malez.

Aceste articole veneau prin mijlocirea Arabilor prin golful Persic sau prin Marea Roșie. Dela golful Persic, caravanele urcau Eufratul până la Bagdad, de unde se îndreptau peste deșert spre Damasc și Alep, sau, urmând mai departe cursul Eufratului, străbăteau munții Armeniei și ajungeau la Trebizonda sau la alte porturi meridionale ale Mării Negre. Pe văile Nistrului și ale Niprului, colonialele atingeau porturile Balticei. In apusul Europei, distribuția se făcea prin mijlocirea Venețienilor, Genovezilor și, într'o măsură mai mică, a Provensalilor și Catalanilor. Veneția îndeosebi a jucat, între secolul al XII-lea și al XVI-lea, rolul unei piețe internaționale pentru desfacerea aromatelor și colonialelor.

Al doilea drum trecea prin Marea Roșie. Negustorii arabi aduceau marfa până la coasta egipteană, de unde caravanele o transportau până la Nil, iar corăbiile până la Alexandria.

Inaintarea Turcilor în regiunea Mării Negre primejduiește comerțul transasiatic și dă o desvoltare covârșitoare comerțului maritim prin Marea Roșie. Porturile Mării Negre se închid după căderea Constantinopolului și în a doua jumătate a secolului

www.digibuc.ro

al XV-lea porturile Siriei și ale Asiei Mici au aceeași soartă. Alexandria ajunge să beneficieze de o stare de monopol.

Trecând prin mâinile atâtor intermediari, aromatele erau de trei ori mai scumpe la Veneția și de cinci ori în Anglia de cât la Alexandria. Ce răsplată pentru navigatorii care, izbutind să descopere căi de comunicație directe cu « țara aromatelor », ar răpi Arabilor și Veneților monopolul acestui comerț bănos! Ispita unui câștig atât de mare a susținut strădania exploratorilor celor mai îndrăzneți.

Cauza principală a descoperirilor geografice trebue deci căutată în nevoia de produse exotice și de metale prețioase.

Exploatările geografice au găsit în puterea de expansiune a nouilor state moderne, unificate și centralizate, o solidă bază de acțiune și un principiu de organizare metodică. Odată cu întinderea autorității regale asupra întregului teritoriu național, economia urbană face loc economiei naționale. Unitatea economică formează condiția și baza unității politice. Economie națională nu înseamnă însă economie închisă. Comerțul intern oricât de desvoltat ar fi, nu poate satisface toate nevoile populației. Franța și Imperiul otoman puteau, la nevoie, să se lipsească, în ceea ce privește articolele alimentare, de ajutorul altor țări. Dar pentru produsele exotice erau și ele tributare comerțului oriental. Cu atât mai puțin se poate vorbi de « autarchie » în legătură cu celelalte țări.

Statele naționale caută să-și asigure, prin toate mijloacele de care dispun, o cât mai largă independență economică. In locul concurenții între negustori apare concurența între națiuni. Ludovic al XI-lea creează « bursa » dela Lyon, nu numai pentru a putea negocia mai ușor împrumuturile de care are nevoie monarhia,

www.digibuc.ro

ci și pentru a abate pe teritoriul Franței căile comerciale care duceau din Italia în Germania occidentală și în Flandra.

Monopolul venețian asupra comerțului de coloniale a îndemnat statele moderne să susțină explorările geografice menite să pună capăt acestui monopol. Pe baza cunoștințelor de atunci, legătura directă cu Indiile putea fi căutată în două direcții: spre vest și spre sud-est. Atenția navigatorilor se fixează asupra Atlanticului, și astfel Peninsula iberică, de unde cercetările puteau porni în ambele direcții, apare pe primul plan a lactualității. Exploratorii italieni, care nu mai găseau întrebuințare în țara lor își oferă serviciile Spaniei și Portugaliei.

Descoperirile Portughezilor au fost pregătite de marile navigații medievale în Oceanul Atlantic. Vikingii norvegieni atinseră pela anul 1000 Groenlanda, Labrador, Terra Nova și America de Nord (Vinland). La sfârșitul secolului al XIII-lea, Genovezii organizară o expediție în jurul Africei. Crucea genoveză figurează pe o hartă catalană din 1339. Dela ei învățară Portughezii și Spaniolii arta de a naviga în largul mării. Un Genovez de origine franceză, Lancelot de Maloisel, vizită în 1312 insulele Canare pe care Normandul Jean de Bethencourt avea să le ocupe în 1402 pentru regele Castiliei. La rândul lor, Arabii explorară, între secolul al IX-lea și XII-lea, coasta Africei orientale, Madagascar și Malesia.

Aceste navigații au fost însă întreprinderi izolate, făcute la întâmplare, fără metodă și fără continuitate. Ele n'au dus la nicio descoperire reală, fiindcă le-au lipsit motivele economice, care, singure, puteau susține și răsplăti o sforțare îndelungată. Meritul lor e de a fi menținut tradiția explorărilor îndrăznețe și credința în succes.

www.digibuc.ro

Descoperirile geografice au fost înlesnite de răspândirea cunoştinţelor geografice şi de o seamă de invenţii capitale pentru arta navigaţiei. Geografii arabi cunoşteau, încă din secolul al VII-lea, teoria lui Ptolemeu, care susţinea că pământul e sferic şi că o *Terra australis incognita* asigură echilibrul lumii cunoscute. In timpul cruciatelor, geografia arabă a ajuns la cunoştinţa Italienilor şi Gherardo din Cremona a tradus în latineşte versiunea arabă a lui Ptolemeu. Concepţia medievală, care-şi închipuia pământul sub forma unui disc înconjurat de ape, în mijlocul căruia se află Ierusalimul, a trebuit să dea înapoi în faţa teoriei sfericităţii pământului. Mari filosofi scolastici ca Albert cel Mare, Roger Bacon şi Vincent de Beauvais au îmbrăţişat noua teorie şi au apărat-o contra doctrinei Părinţilor bisericeşti.

Umanismul a întărit autoritatea cosmografiei antice şi a contribuit să răspândească o seamă de idei care nu erau totdeauna exacte, dar care au exercitat totuşi o influenţă fecundă asupra exploratorilor. Astfel, antichitatea presupunea pământul mult mai mic decât e în realitate. America şi Oceanul Pacific erau necunoscute, iar din descrierile lui Marco Polo se deducea că Asia se prelungeşte mult mai departe spre răsărit, încât Europa occidentală nu e separată de Extremul Orient decât prin Oceanul Atlantic. Pe baza acestor idei, proiectul de a atinge, plutind mereu spre vest, *Kithai* (China) şi *Cipangu* (Japonia) a început, la mijlocul secolului al XV-lea, să prindă consistenţă. Concepţia greşită că Europa occidentală nu e separată de Asia orientală decât de un mic ocean a dat curaj exploratorilor şi a înlesnit descoperirea Americei. Sfericitatea pământului, subestimarea suprafeţei planetei noastre, existenţa emisferei australe şi inexistenţa Americei şi a Oceanului Pacific au fost postulatele ştiinţifice ale descoperirilor geografice.

www.digibuc.ro

Explorările geografice au fost înlesnite de invenții care au perfecționat arta navigației. In antichitate și în evul mediu, navigația se reducea la cabotaj (plutire dealungul coastei). Numai în Mediterană și în Oceanul Indian corăbiile se îndepărtau de țărmuri. Cauza era lipsa instrumentelor de manevră și de orientare.

Din cele mai vechi timpuri și până în secolul al XIII-lea, toate popoarele maritime, — Egipteni, Fenicieni, Greci, Romani și Normanzi, — se foloseau pentru cârmuirea corăbiilor, de aceleași instrumente: lopeți, prăjini sau pânze, care serveau și la propulsiune. De cele mai multe ori, lopata-cârmă era fixată la marginea bărcii și manevrată de un singur cârmaciu. La corăbii, numărul lopeților pentru cârmit se ridica, după mărimea corăbiei, la 6—8—10. Mijlocul acesta era puțin eficace, fiindcă lopata nu rezista la bătaia valurilor. Insuficiența cârmei explică progresele neînsemnate pe care le-a făcut arta navigației din cea mai îndepărtată antichitate până în secolul al XIII-lea. Corăbiile erau mici, fiindcă cele mari n'ar fi putut fi manevrate. Capacitatea de 300 tone era o excepție chiar și în secolul al XVI-lea; media curentă era de 100 tone.

Corăbiile erau construite din lemn și, cu mici variante, s'a păstrat deosebirea clasică între vasele de război lungi și mânate de lopeți, și vasele de comerț, rotunde și purtate aproape exclusiv de vânt. Din lipsă de cârmă, corăbiile nu puteau utiliza pânza decât la vânt din spate; din lipsă de instrumente de orientare, nu puteau pluti decât ziua și dealungul coastei. Navigația se mărginea vara la cabotaj, iar iarna înceta cu desăvârșire.

Invenția cârmei înlătură aceste neajunsuri și navigația face în două secole (XIII—XV) progrese mai mari decât în trei mii de ani. Cârma scufundată în apă nu era expusă valurilor, se manipula ușor cu ajutorul unei roți și eficacitatea ei putea fi mărită

www.digibuc.ro

în raport cu dimensiunile vasului. In sfârşit, cârma permitea corăbiei să utilizeze vântul din orice direcţie ar fi bătut. Volumul, siguranţa şi iuţeala corăbiilor cresc necontenit. Galerele cu lopeţi nu mai circulă decât în Mediterană, unde vânturile sunt slabe. In largul oceanului, pânzele înlocuesc lopeţile. Corăbierii se deprind să plutească şi contra vântului, în loc să se întoarcă în porturi « din cauza vântului defavorabil ».

Busola, perfecţionată în secolul al XIV-lea, vine tocmai la timp pentru a permite navigatorilor să se orienteze şi sub cerul acoperit. Proprietatea acului magnetic de a arăta nordul era cunoscută de Chinezi încă dela începutul erei creştine. Marinarii chinezi care navigau în Oceanul Indian au transmis invenţia Arabilor, care au comunicat-o Italienilor, în timpul cruciatelor. Acul magnetic plutea pe o bucată de plută într'un vas. Pela mijlocul secolului al XIII-lea, un Francez, Pierre Pélerin de Maricourt, avu ideea să aşeze acul pe un pivot de aramă şi să-l închidă într'o cutioară rotundă cu capacul de sticlă. Busola deveni astfel un obiect de întrebuinţare uşoară şi practică.

Arabilor li se datoreşte perfecţionarea şi răspândirea astrolabiului inventat de Greci. Instrumentul acesta nautic, înlocuit mai târziu cu sextantul, permitea navigatorilor să determine înălţimea astrelor deasupra orizontului. Ei puteau să noteze regiunile descoperite şi nu se mai expuneau să le descopere de mai multe ori. Inzestrate cu cârmă, busolă şi astrolabiu, corăbiile se puteau avânta în largul oceanelor pentru cucerirea noulor drumuri de comerţ.

Printre cauzele care au provocat descoperirile geografice, cronicarii pun în locul întâiu prozelitismul religios. In realitate, motivul acesta ocupă un loc infim în preocupările exploratorilor

www.digibuc.ro

portughezi și spanioli. Cristofor Columb oferea reginei Isabella insule bogate în aromate, iar Bisericii cuceriri spirituale. Cortez își îmbărbăta soldații amintindu-le că sunt campionii crucii, iar Francisc Pizarro prezentă regelui Incașilor, înainte de a-l declara prizonier, « rechiziția » de a se converti la creștinism. Dar aceste motive n'au împiedecat despoierea, mutilarea, măcelărirea, robirea unor populații pașnice. S'ar putea chiar pretinde că le-au înlesnit. « Campioni ai crucii », conquistadorii spanioli își atribuiau un scop care justifica toate mijloacele.

Cum a arătat-o Sombart, explorările geografice n'au fost decât o varietate a pirateriei, care nu urmărea decât jefuirea țărilor de dincolo de mări. Ficțiunea motivelor desinteresate fu definitiv părăsită, după ce Cristofor Columb adusese din călătoriile sale praf de aur adevărat și legenda minunată a prințului acoperit cu aur (Eldorado = « cel Aurit »), în țara căruia aurul se putea aduna cu lopata. Scopul mărturisit al expedițiilor maritime devine căutarea aurului și a aromatelor care valorau greutatea lor în aur.

II. CIRCUMNAVIGAȚIA AFRICEI

Din momentul în care traficul internațional avea să se mute din Mediterană în Oceanul Atlantic, Spania și Portugalia erau predestinate, prin însăși poziția lor geografică, să devină centrul activității coloniale și comerciale. Cu dubla ei față spre Mediterană și spre Oceanul Atlantic, Peninsula iberică forma pe de o parte scala necesară a tuturor corăbiilor ce treceau prin strâmtoarea Gibraltarului și se îndreptau spre coastele Flandrei sau ale Angliei, iar pe de alta puntea de legătură între Europa occidentală și Africa musulmană. Spania și Portugalia erau cu atât mai indicate să ia orașelor italiene direcția explorărilor oceanice

www.digibuc.ro

și să dea acestora toată amplitudinea cuvenită, cu cât ele ofereau navigatorilor sprijinul și continuitatea unor state centralizate și unificate.

La sfârșitul secolului al XV-lea, Portugalia devine prima putere maritimă din Europa. Teritoriul ei poseda deja limitele pe care avea să le păstreze până în zilele noastre. Coasta, lungă de 800 km, adăpostește o serie de porturi bune, printre care Lisabona, la gura Tagului, e unul din cele mai frumoase din lume. In văile aluvionare și expuse vânturilor umede care bat dinspre ocean, pământul Portugaliei e prielnic pentru culturile cele mai variate, și agricultura a jucat totdeauna un rol primordial în viața economică a țării, dar suprafața cultivabilă — jumătate din suprafața totală — era prea mică pentru a hrăni un milion de locuitori câți avea în secolul al XV-lea. Pentru cereale, ca și pentru produsele industriale, Portugalia era tributară străinătății, în schimb vinul și untdelemnul întreceau nevoile locale și exportul lor, forma baza relațiilor comerciale între Portugalia și țările Nordului. Locuitorii de pe țărmul mării trăiau din pescuit și din extragerea sării marine. Portugalia mai poseda însemnate bogății miniere (cupru, fier, plumb, cositor și zinc), dar aceste bogății nu erau exploatate. Agricultura constituia deci baza economiei portugheze, dar trebuia întregită printr'o activitate maritimă și comercială. Portugalia întreținea, încă dela începutul secolului al XIII-lea, relații strânse cu țările Nordului. Negustorii portughezi sunt autorizați, încă din 1203, să trafice în Anglia, iar factoria lor dela Bruges se bucura, la mijlocul secolului al XIV-lea, de cele mai largi privilegii. Ei exportau celebrele lor vinuri, numite «de Porto», după portul de îmbarcare, și importau în schimb articolele industriale (stofe, arme și sticlării) care le lipseau.

www.digibuc.ro

Imboldul decisiv care a făcut din Portugalia o putere maritimă a pornit dela monarhie. Alungarea Maurilor și înfăptuirea unității politice au permis monarhiei să ia inițiativa construirii unei flote de război, menite să ocrotească și flota comercială. Regele Dionisie (1279—1325) puse bazele industriei de construcții navale, și de atunci Portugalia putu să facă un comerț din ce în ce mai activ cu Anglia și cu Flandra. La sfârșitul secolului al XIV-lea, Lisabona ajunse unul din principalele orașe comerciale ale Europei.

Primele expediții de recunoaștere a coastei africane au fost de asemenea organizate de monarhie. Enric Navigatorul (1394—1460), fiul lui Ioan I, concentrase în castelul său dela Sagres, pe platoul stâncos al capului San-Vincenzo, povestirile de călătorie, hărțile nautice și instrumentele de navigație și a organizat expedițiile maritime care într'un secol aveau să ducă la cucerirea insulelor Asore, Madera și Canare și la recunoașterea întregei coaste africane. Italienii au servit și în acest domeniu de precursori. Genovezii descoperiseră insulele Canare în 1312, Madera în 1320 și Asorele în 1331.

Expansiunea colonială a Portugaliei începe în 1415 cu ocuparea Ceutei, pe coasta africană. Cucerirea aceasta n'a fost decât un epilog al cruciatei contra Maurilor. Dar făcând din Portughezi campionii creștinătății contra Maurilor din Africa și asigurându-le o posesiune extraeuropeană, expediția din 1415 a exercitat o puternică influență asupra politicii externe a Portugaliei. Flota creată în secolul al XIV-lea s'a dovedit capabilă de expediții transoceanice. Enric Navigatorul a dat acestor expediții o direcție unitară și o continuitate de acțiune. La început, el n'a căutat decât să continue cuceririle începute cu ocuparea Ceutei. Pentru a dobândi un punct de sprijin contra Maurilor,

www.digibuc.ro

el a început recunoașterea coastei atlantice a Marocului și a căutat să intre în raporturi cu Preotul Ioan. Așa a încolțit, la mijlocul secolului al XV-lea, ideea de a atinge India înconjurând Africa.

Explorarea litoralului oceanic al Africei a fost îngreuiată de teama stâncilor cu care este presărată coasta și de teama zonei fierbinți care începea la sud de tropic și unde se credea că încetează orice viață. Expedițiile metodic organizate de Enric Navigatorul și prada: aurul, fildeșul, aromatele și sclavii, care răsplăteau riscurile navigatorilor, învingeau toate greutățile. In 1434, Portughezii ating capul Bojador, iar în 1446 Capul Verde. După moartea lui Enric Navigatorul, în 1460, expedițiile se rărește până în 1481, când regele Ioan al II-lea le dă o nouă impulsiune.

In 1485, Diego Cam atinge gurile Congului și ocupă coasta în numele regelui. In anul următor, Bartolomeo Diaz continuă drumul spre sud până când, într'o zi, constată cu mirare că avea uscatul nu la est, ci la vest, dovadă că trecuse de vârful meridional al Africei. Urcând mereu spre nord ajunge la actualul golf San Sebastiano. Echipajul îl silește să se întoarcă în Portugalia, unde debarcă după 18 luni de navigație. Surprins de furtună la capul sudic al Africei, Diaz îl numește capul Furtunilor, dar regele Ioan al II-lea nu vrea să-i lase acest nume de rău augur și-l botează Capul Bunei Speranțe.

In același timp, Pietro Covilham, însărcinat de rege să descopere țara Preotului Ioan, străbate Egiptul, se îmbarcă la Aden pe o corabie arabă și ajunge în India, la Goa și Calicut, iar de acolo pe coasta Zanzibarului, în Africa. Raportul pe care-l trimite regelui arată că din golful Guineei se poate ajunge în Indii. Rămânea ca punctul atins de Diaz să fie unit cu drumul descoperit de Covilham. Problema a fost rezolvată de Vasco da Gama.

www.digibuc.ro

Vasco da Gama plecă dela Lisabona, la 7 Iunie 1497, cu trei corăbii conduse de pilotul lui Bartolomeo Diaz; în Noemvrie, trecu de capul Bunei Speranțe și în ziua Crăciunului, ajunse la Natal. Infruntând curentele din golful Mozambic și revoltele echipajului, Gama ajunse, la 15 Aprilie, la Melinda, de unde, cu ajutorul unui pilot arab, atinse coasta Malabarului, lângă Calicut, apoi la Goa (20 Mai 1498). In Septemvrie 1499, Vasco da Gama s'a întors la Lisabona cu o încărcătură care risipi orice îndoială cu privire la folosul comerțului cu Indiile.

In 1502, el a fost însărcinat cu o nouă expediție. In fruntea unei escadre de 20 vase, care transporta 800 soldați, Vasco da Gama ajunge la Calicut, bombardează orașul, pune mâna pe o flotă încărcată cu orez, o pradă și-i dă foc, apoi impune radjahului un tratat de comerț, prin care-l obligă să întrerupă comerțul cu Alexandria și să-și vândă marfa cu preț fix. Aceleași condiții au fost impuse radjalelor din Cananor, Cochin și Chiloa. Dela început, Portughezii se consideră stăpânii Oceanului Indian și își rezervă monopolul comerțului cu «țara aromatelor».

Vasco da Gama arătă însă că Arabii se opun la înființarea factoriilor portugheze și că principii locali preferă să facă comerț cu Arabii. Portughezii vor trebui să cucerească cu armele comerțul oriental. Regele Emanuel (1495—1521) armă treisprezece corăbii și le încredință, împreună cu 1200 de oameni, lui Alvarez Cabral. Escadra plecă în Martie 1500, dar pentru a evita calmul din golful Guineei, Cabral o luă în direcția sud-vest și ajunse pe coasta Braziliei, pe care o botează *Santa-Cruz*. Apoi, după ce trimise o corabie să ducă la Lisabona vestea descoperirii, își urmă drumul spre Indii și, în August, ajunse la Calicut, marele debușeu al aromatelor din Ceylon și Moluce. Un conflict izbucnit între Maurii

www.digibuc.ro

oraşului şi Portughezi se termină cu victoria acestora: oraşul fu bombardat şi 15 corăbii arabe scufundate.

III. IMPERIUL COLONIAL PORTUGHEZ

Portughezii n'au căutat dincolo de mări o patrie nouă, nici pământ pentru o populaţie prea numeroasă, nici debuşee pentru produsele unei agriculturi şi industrii echipate pentru export. Motivul expediţiilor a fost setea de câştig stimulată de exemplul Veneţienilor.

Dându-şi seama de enorma disproporţie între metropolă şi teritoriile descoperite, ei nu s'au gândit să întemeieze colonii pe care n'ar fi putut să le populeze, ci au căutat să-şi asigure monopolul comercial. Toată politica lor în Indii decurge din aceste condiţii primordiale.

Vasco da Gama şi Alvarez Cabral izbutiră să încheie tratate de alianţă şi de protectorat cu principii locali şi să smulgă Arabilor monopolul comerţului cu aromate. Pentru a apăra şi a desvolta acest comerţ, Portugezii au fost nevoiţi să trimită an de an corăbii tot mai numeroase în Oceanul Indian, să păstreze supremaţia maritimă, să taie Arabilor comunicaţiile cu Marea Roşie şi cu Golful Persic, să ocupe punctele strategice mai însemnate, să stabilească pe coastă un lanţ de puncte de aprovizionare şi de factorii întărite, să distrugă vasele concurente şi să păstreze secretul itinerariilor: cu un cuvânt să practice politica « mării închise ». Un astfel de program nu putea fi realizat decât prin concentrarea tuturor forţelor în mâinile unui singur om. Deaceea Ioan al II-lea a însărcinat, cu titlul de vice-rege, pe Francisc Almeida să coordoneze operaţiile militare, negocierile diplomatice şi transacţiile comerciale.

www.digibuc.ro

Almeida a plecat în 1505, cu o flotă de douăzeci de corăbii care ducea 1500 de soldați și un mare număr de negustori, printre care genovezi, florentini și germani. Expediția era finanțată de un consorțiu italo-german. Almeida era convins că, atât timp cât va fi stăpân pe mare, India va fi la discreția lui. De aceea voia să-și concentreze toate forțele pe mare și să păstreze pe coastă numai punctele de aprovizionare și de refugiu indispensabile. Dar evenimentele l-au împins mai departe decât ar fi dorit el și i-au impus o politică de cuceriri teritoriale.

Arabii, Veneții, Egiptenii și principii din Malabar, amenințați de înaintarea Portughezilor, caută să reziste. Almeida bombardează orașele arabe, ca Mombassa, scufundă vasele concurente, silește pe principii din Malabar să rupă relațiile comerciale cu Arabii și, în 1509, distruge flota arabo-egipteană la Diu. Superioritatea de manevră și de armament a flotei lor asigură Portughezilor supremația navală în Oceanul Indian. Prin posesiunea Socotorei și Ormuzului, ei pot tăia Arabilor legătura cu Marea Roșie și Golful Persic. In 1509, galerele venețiene se întorc goale dela Alexandria.

Urmașul lui Almeida, Alfons Albuquerque (1509—1515) nu se mulțumește să pună capăt monopolului arab și să asigure Portugaliei supremația în Oceanul Indian, ci vrea să ajungă până la insulele producătoare de coloniale și de aromate, la Malaca, și să ocupe intrarea Mării Roșii și a Golfului Persic. Realizarea acestui plan însemna războiul permanent.

Incă înainte de a fi numit vice-rege, în August 1507, Albuquerque cucerise insula Socotora, în Golful Bab-el-Mandeb, Mascat, pe coasta sud-est a Arabiei și «Perla Orientului», Ormuz, care comanda intrarea în Golful Persic. In 1510, el ocupă Goa, din care face capitala Imperiului portughez. Apoi trimite flotele sale

www.digibuc.ro

spre insulele Sonde. Portughezii supun Ceylonul și cuceresc, în 1511, Malaca, supranumită cheia Orientului, și « piața celebră, unde toate provinciile mării celei mari își trimit produsele lor cele bogate ». Dela Malaca, Portughezii încep explorarea insulelor Sondei și ating în 1512 Molucele, insulele extrem orientale ale Arhipelagului malez. Șahul Persiei și regele Siamului încheie alianță cu Portugalia. Albuquerque muri în 1515, după ce întemeiase Imperiul colonial portughez. Urmașii lui au mai înregistrat câteva succese: în 1520 Portughezii au atins Peking, în 1542 s'au stabilit în Japonia, iar în 1557 au întemeiat o factorie la Macao, în sudul Chinei.

Această cucerire înseamnă limita expansiunii portugheze în Extremul-Orient. Reduși la defensivă, Portughezii nu pot împiedeca pe Spanioli să atingă, dinspre vest Filippinele, să întemeieze Manila și să stabilească, peste Oceanul Pacific, comunicații regulate între Mexic și Indiile orientale.

In secolul al XVI-lea, imperiul colonial portughez cuprindea coasta Braziliei, dela fluviul Amazon până la Rio de la Plata; coasta occidentală a Africei dela Ceuta până la Capul Verde, apoi golful Guineei și capul Bunei Speranțe; coasta orientală a Africei cu Sofala, Mosambic, Chiloa și Melinda; coasta Malabarului, insulele Sonde și Molucele în Oceanul Indian și Macao la sud de Canton, în China. Dar posesiunile portugheze se reduceau la un lanț de factorii și de cetăți așezate pe coastă. Imperiul portughez era mai mult maritim decât colonial.

Imperiul era organizat sub forma unei întreprinderi comerciale de stat. Direcția supremă aparținea unui consiliu, *Casa da India*, cu sediul la Lisabona. *Casa da India* organiza caravanele care, în fiecare an, plecau spre Indii, încărca și arma corăbiile, recruta

www.digibuc.ro

trupele coloniale, acorda negustorilor licențele de comerț, controla factoriile comerciale și stațiunile navale, și, după ce defalca partea cuvenită statului, împărțea comanditarilor beneficiile expediției.

Călătoria, dus și întors, dura între 15 și 18 luni. In fiecare an, între lunile Februarie și Aprilie, o flotă de 13—15 corăbii părăsea Lisabona și se întorcea în lunile Mai și Septemvrie ale anului următor. Flota a doua pornea la drum înainte de întoarcerea primei, iar a treia staționa în permanență în apele Indiei. Portugalia trebuia deci să întrețină trei flote, ceea ce reprezenta o sarcină grea.

Dintre cele 13—15 unități ale flotei, numai 4—5 erau încărcate cu mărfuri. Celelalte formau escorta militară. In afară de arme și muniții, corăbiile duceau în Indii metale, stofe și monete pentru plata produselor exotice și se întorceau cu 1800—3000 tone de aromate și coloniale, dintre care trei sferturi sau două treimi piper, iar restul ghimber, scorțișoară, nucă de muscată, etc.

Consorțiile particulare erau admise să participe, cu capitalul și cu agenții lor, uneori chiar cu corăbii echipate pe cheltuiala lor, la riscurile și beneficiile expediției. Dar căpitanii și echipajul vaselor trebuiau să fie Portughezi. Cumpărăturile în India se făceau sub supravegherea factorilor regali și la prețurile fixate de ei, iar la întoarcere mărfurile erau depozitate în magaziile *Casei da India*, și vândute de un inspector regal la prețul fixat de rege.

Deși cantitatea produselor aduse la Lisabona era relativ mică, iar transportul lor împreunat cu riscuri mari, beneficiile realizate erau enorme. Piperul, scorțișoara și camforul care costau la Cananor 3½, 3, 2¾ ducați chintalul, se vindeau la Lisabona cu 22, 25, 100 ducați chintalul. Marfa adusă de Vasco da Gama, în a doua expediție, a fost cumpărată cu 100.000 ducați și vândută

www.digibuc.ro

cu un milion. Scăzând partea regelui, care era de 30% din totalitatea transportului, şi cheltuielile expediţiei, rămânea un beneficiu net de 300 la sută. Expediţia Almeida, din 1505, s'a soldat cu un beneficiu net de 175%.

Pela mijlocul secolului al XVI-lea, cantitatea şi varietatea mărfurilor importate a crescut. In afară de aromate, corăbiile portugheze încep să aducă mătăsuri şi porţelanuri din China, parfumuri, pietre scumpe (rubine, diamante) şi perle din Indii şi covoare din Persia. Valoarea acestor articole a mărit şi mai mult beneficiile comerţului oriental. Pela 1572, numai regele realiza un câştig de 500.000 ducaţi pe an.

Sistemul monopolului de stat, aplicat la comerţul maritim, impunea cele mai grele sacrificii militare şi navale. Pentru menţinerea supremaţiei maritime şi apărarea unei coaste lungi de 20.000 km., Portugalia avea nevoie de o flotă numeroasă şi puternică, de şantiere de construcţie navală şi de manufacturi de arme. Intre 1497 şi 1504, din 104 vase plecate în Indii, nu s'au întors decât 72. Celelalte 32 au fost scufundate de Arabi sau de furtuni, avariate sau rătăcite. Şantierele navale trebuiau să lucreze intens pentru a repara pierderile şi a desvolta flota în raport cu nevoile mereu sporite ale comerţului. Pe malul Oceanului Indian s'au construit cetăţi şi s'au înfiinţat garnizoane, iar în larg o flotă de războiu staţiona în permanenţă pentru menţinerea supremaţiei maritime. Expansiunea portugheză a avut dela început un caracter militar şi comercial. In afară de sacrifiicile extraordinare pe care le impuneau statului, aceste procedee menţineau o stare de războiu permanentă cu Arabii şi cu principii locali, de care aveau să profite rivalii europeni ai Portugaliei.

In afară de aceasta, blocarea Oceanului Indian n'a putut fi menţinută şi monopolul n'a funcţionat în condiţii absolute.

www.digibuc.ro

Guvernul central era reprezentat în colonii de un vice-rege care stătea la Goa și avea sub ordinele sale șase guvernatori. Primejdia acestui sistem, care concentra administrația și comerțul în aceleași mâni, era corupția. Cu tot controlul *Casei da India*, vice-regii și guvernatorii fac ce vor și se îmbogățesc făcând comerț pe cont propriu. Dar chiar onești și desinteresați fiind, ei nu pot reprima venalitatea și lăcomia subalternilor lor. Căpitanii de corăbii se îmbogățesc din rechiziții, contrabandă și comerț, și disciplina suferă cu atât mai mult cu cât marinarii nu primeau solda regulat. Lucru și mai grav, căpitanii însărcinați cu paza intrării în Marea Roșie și în Golful Persic se lasă mituiți, și astfel, după o scurtă perioadă de întrerupere, aromatele apar din nou pe piața Alexandriei.

Aceste fapte constitue simptome îngrijorătoare pentru stăpânirea portugheză. Imperiul pune probleme prea grele pentru resursele metropolei. Portugalia avea prea puțini oameni și o economie prea înapoiată pentru a transforma imperiul maritim într'un adevărat imperiu colonial. Stăpânirea ei teritorială, redusă la câteva puncte de sprijin pe coastă, era prea slabă pentru a rezista redutabilelor rivalități la care era expusă. Numărul mic al populației nu i-a permis să pătrundă înlăuntrul teritoriilor descoperite și să-și consolideze stăpânirea asupra coastelor. Disproporția între suprafața metropolei și întinderea imperiului nu explică însă fragilitatea imperiului portughez. Olandezii n'aveau o bază teritorială mai mare și totuși au izbutit acolo unde au fost înfrânți Portughezii.

Cauzele profunde ale decadenței coloniale portugheze trebue căutate în poziția geografică, în structura economică și în urmările unirii Portugaliei cu Spania (1580—1640).

www.digibuc.ro

Atâta timp cât Mediterana era încă centrul principal al comerțului mondial, poziția geografică asigura Portugaliei rolul de inițiatoare în traficul oceanic. Dar când desvoltarea Angliei, Franței, Olandei și Țărilor Scandinave a mutat centrul activității economice mondiale în Marea Nordului, Portugalia se găsea într'o poziție excentrică față de marile curente internaționale — cu atât mai mult cu cât monarhia n'a izbutit să facă din Lisabona un centru economic internațional.

In al doilea rând, Portugalia nu s'a transformat, nici în perioada celei mai intense expansiuni coloniale, din țară agricolă în țară industrială. Și numai o puternică industrie națională putea să susțină o politică de expansiune colonială și să consolideze imperiul colonial stabilind o solidaritate de interese între metropolă și colonii.

Dar, mai presus de orice, decadența puterii coloniale a Portugaliei se datorește pierderii independenței sale (1580—1640). Prin unirea sa cu Spania, Portugalia a fost târîtă în războaiele lui Filip al II-lea cu Olanda, Anglia și Franța. Flota ei a trebuit să ia parte la expedițiile navale spaniole și să îndure efectele dezastrelor suferite. Infrângerea flotei « invincibile », în 1588, a avut ca urmare distrugerea flotei de război portugheze. Apoi starea de război a permis rivalilor Portugaliei să întrebuințeze toate mijloacele pentru a ruina comerțul portughez și a-i răpi posesiunile coloniale. Corăbiile Portughezilor au fost urmărite, prădate și scufundate, factoriile lor bombardate, vasalii și aliații lor indigeni îndemnați la revoltă, posesiunile lor contestate. In secolul al XVII-lea, Olandezii ocupă coloniile portugheze din Arhipelagul malez; în secolul al XVIII-lea Francezii și Englezii se stabilesc în Indii. Din imperiul colonial portughez n'a mai rămas în Oceanul Indian decât Diu, Damao (nord de Bombay), Goa, Macao și

www.digibuc.ro

o parte din insula Timor. Imperiul colonial portughez a trăit abia un secol.

O soartă deosebită a avut Brazilia care, descoperită la întâmplare și multă vreme nesocotită, avea să ajungă creația cea mai însemnată și capodopera colonială a Portugaliei. Spre deosebire de celelalte posesiuni portugheze, Brazilia a devenit o țară de imigrație și de colonizare europeană. Alfonso de Sonza, trimis în 1532, ca guvernator, împarte pământul în feude ereditare și le dăruiește unor nobili, pe care-i învestește cu drept de jurisdicție asupra locuitorilor de pe feudele lor. Pentru a le popula, Sonza atrage toată drojdia Lisabonei: ocnași, faliți, femei pierdute și-i ajută să întemeieze ferme care pregătesc drumul colonilor viitori. Dealungul coastei apar plantații înfloritoare de zahăr, iar mai târziu de cafea și, pentru a feri populația indigenă de munca silnică, guvernul favorizează introducerea sclavilor negri. In opera de ocrotire a Indienilor, guvernul a fost ajutat de ordinul Iezuiților, ai cărui membri au creat înlăuntrul continentului teritorii rezervate, numite « reducțiuni », unde Indienii au fost creștinați, deprinși cu viața sedentară și feriți de contactul cu colonii și creolii. Deși sistemul nu și-a atins decât în parte scopul, în regiunile depărtate de coastă controlul autorităților fiind aproape imposibil, soarta indigenilor a fost mai puțin grea decât în coloniile spaniole.

Apoi bogăția pământului și libertatea de care se bucurau colonii în aceste ținuturi au atras din ce în ce mai mulți coloni și comercianți. Brazilia s'a ridicat astfel la un grad excepțional de prosperitate, iar când, la începutul secolului al XIX-lea, s'a proclamat independentă, fosta colonie s'a despărțit de metropola

www.digibuc.ro

ei « aşa cum fructul copt se desprinde de pom, fără violenţă, fără mânie şi fără resentiment ».

IV. DRUMUL SPRE VEST ŞI DESCOPERIREA AMERICEI

Circumnavigaţia Africei a fost rezultatul unei sforţări îndelungate şi metodice. Descoperirea Americei se datoreşte « unei greşeli norocoase ». Pe baza credinţei că pământul e rotund şi că apusul Europei nu e separat de Extremul Orient decât prin Oceanul Atlantic, Cristofor Columb a pornit, în 1492, să descopere drumul Indiilor spre vest şi a nimerit, fără să-şi dea seama, în America.

Cum rezultă din documentele recent descoperite în arhivele Genovei, Cristofor Columb s'a născut între 26 August şi 31 Octomvrie 1451, dintr'o familie de ţesători genovezi, care ţinea şi un debit de vinuri. N'avea deci strămoşi nobili, n'a făcut studiile universitare strălucite, nu putea avea cultura ştiinţifică, nici relaţiile savante, nici experienţa maritimă « de patruzeci de ani », cu care avea să se laude mai târziu. După ce a urmat un timp meseria tatălui său, a făcut ca marinar câteva călătorii în Mediterană şi a luat parte la o expediţie în Anglia, apoi s'a stabilit la Lisabona, unde trăia, împreună cu fratele său Bartolomeu, din copierea hărţilor maritime şi unde s'a căsătorit. Descoperirile portugheze, care făceau necontenite progrese, l-au atras într'atât încât s'a dus şi el până în Guinea portugheză. Povestirile navigatorilor, care pretindeau c'au văzut la vest de Asore, plutind pe ocean, sculpturi de lemn, trestii uriaşe şi lemne necunoscute în Europa, confirmau indicaţiile multor hărţi care arătau existenţa unor insule aşezate în largul oceanului neexplorat. Pe de altă parte, Columb a cunoscut harta şi scrisoarea celebrului medic şi astronom florentin Toscanelli, trimise unui preot portughez în 1474. Scrisoarea, care

www.digibuc.ro

s'a păstrat, vorbește de un drum scurt spre Indii și spre insula Cipangu (Japonia). « Insula aceasta e bogată în aur, în perle și în pietre prețioase; templele și palatele sunt acoperite cu aur masiv ». Indicațiile lui Toscanelli, care reduceau cu o treime circonferența pământului, întăriră credința lui Columb că, plutind spre vest, « ar descoperi Cipangu și alte insule necunoscute ».

In 1483, Columb ceru regelui Ioan al II-lea al Portugaliei trei caravelle aprovizionate pentru un an. La avisul consiliului său, Ion al II-lea declină propunerea. Prin fratele său Bartolomeu, Columb făcu aceeași cerere regelui Angliei și regelui Franței, dar fu refuzat și de aceștia. Atunci s'a stabilit în Spania, unde și-a asigurat protecția ducelui Medina Celi și a altor demnitari dela Curte. Propunerea lui fu supusă unei comisii, ai cărei membri în unanimitate o găsiră imposibilă. La intervenția confesorului său, Isabella primi totuși pe Columb și, după căderea Grenadei, îi acceptă condițiile.

Prin convenția dela Santa-Fé, Columb primea titlul aproape princiar de amiral, vice-regalitatea tuturor pământurilor pe care le-ar descoperi și a zecea parte din produsul comerțului cu aceste țări.

La 3 August 1492, Columb părăsi portul Palos cu trei caravelle și 120 de oameni. După ce atinsese insulele Canare, se avântă în necunoscut. Impinse de un vânt favorabil, corăbiile mergeau atât de repede încât, în zorii zilei de 12 Octomvrie, marinarii zăriră la marginea orizontului o fâșie de pământ. Columb credea că se află în fața Cipangului. In realitate, se afla în fața insulelor Bahama. Peste câteva zile el descoperi insula *Cuba* pe care o luă drept Cipangu, apoi insula *Haiti* pe care, din cauza climei sale asemănătoare cu a Spaniei, o botează Hispaniola. Toate aceste insule erau locuite de oameni bruni, aproape goi, dar împodobiți

www.digibuc.ro

cu obiecte de aur. Convins că a ajuns în Indii, Columb i-a numit Indieni. După ce din resturile uneia din corăbiile sale naufragiate a construit prima întăritură spaniolă în Haiti, Columb a ordonat întoarcerea şi, la 15 Martie 1493, a sosit în Spania, cu doi Haitieni şi câteva mostre de aur, încredinţat că a descoperit ţara aurului.

Columb a mai făcut încă trei călătorii în America. In cursul celei de a doua (Sept. 1493—Iunie 1496), a descoperit o serie de insule din grupul Antilelor mici, locuite de Caraibi sălbatici, dar inteligenţi, a ajuns apoi la Hispaniola, unde a găsit fortul de lemn distrus şi garnizoana măcelărită; iar în drum spre Cuba a descoperit Jamaica. Convins că la Cuba a atins continentul asiatic, s'a întors la Cadix.

Expediţia a treia (Mai 1498—Noemvrie 1500) l-a condus la gura Orinocului şi i-a permis să atingă pentru prima oară continentul nou, iar în cursul călătoriei a patra (Mai 1502—Noemvrie 1504), a explorat litoralul Americei centrale şi a venit în contact cu civilizaţia din Yucatan.

Columb n'a corespuns speranţelor pe care Spania le pusese în el. Coloniştii care l-au însoţit au descoperit ţări roditoare, dar n'au găsit comorile de aur la care se aşteptau. Ei au început să se certe între dânşii şi să trimită în Spania plângeri contra lui Columb. Pentru a pune capăt acestor conflicte, amiralul însuşi a cerut reginei Isabella să trimită un comisar care să verifice plângerile îndreptate contra lui. Comisarul a pus pe Columb în lanţuri şi l-a trimis în Europa. Regina l-a eliberat, dar nu l-a mai lăsat stăpân pe ţările descoperite. In ultima sa expediţie Columb şi-a pierdut corăbiile pe coasta Americei centrale şi s'a întors bolnav în Spania (1504). Columb a murit, în 1506, sărac şi aproape uitat, fără să ştie că a dat Castiliei o Lume Nouă.

www.digibuc.ro

Primul care anunță lumii descoperirea unui nou continent fu Amerigo Vespucci. Originar din Florența, Vespucci ajunse în Spania, pela 1490, ca agent al Băncii Medici. In 1497—1498 și 1499—1500, el întreprinse două călătorii, care-l conduseră pe coasta nord-est a Americei de Sud, numită de el Venezuela (« Veneția Mică »), din cauza locuințelor construite de Indieni pe apă. In descrierile sale de călătorie, Vespucci a susținut că pământul explorat de el aparține unui continent nou. Umanistul german Ringmann a propus, și posteritatea a aprobat, ca Lumea Nouă descrisă de Vespucci să fie numită America. Numele acesta s'a generalizat la mijlocul secolului al XVI-lea.

Descoperirea lui Columb risca să aducă pe Spanioli în conflict cu Portughezii. In 1473, papa Martin al V-lea atribuise Portugaliei privilegiul exclusiv al descoperirilor. La cererea Spaniei, Alexandru al VI-lea Borgia revizui sentința predecesorului său și împărți lumea colonială între Spania și Portugalia. Prin bula din 4 Mai 1493, toate teritoriile descoperite la est de meridianul care trece la 100 mile de Asore fură atribuite Portugaliei; iar Spaniei, teritoriile descoperite sau de descoperit la vest de această linie. La protestul Portugaliei, linia de demarcare a fost împinsă cu 170 mile spre vest (Tratatul dela Tordesillas, 7 Iunie 1494). Cum însă traseul liniei de demarcare nu era cunoscut în emisfera orientală, nu se știa dacă Molucele sunt în zona spaniolă sau portugheză. Intemeiat pe informațiile că dincolo de pământul descoperit de Columb se află un ocean imens, care comunică cu Atlanticul printr'o strâmtoare, situată de exploatatori în regiunea lui Rio dela Plata, Portughezul Magellan și-a propus să verifice dacă pe acest drum se poate ajunge la Moluce.

www.digibuc.ro

Spaniolii care, venind din Hispaniola, se stabiliseră în regiunea Panamei de azi, aflară dela Indieni că la apus se întinde o altă mare și un ținut mai bogat în aur decât Spania în fier. Vasco Nuñez de Balboa porni, în 1513, să descopere această mare. In fruntea unei cete de nouăzeci de Spanioli, Balboa își tăie drum prin pădurile seculare și în mijlocul triburilor dușmane și, după două zeci și cinci de zile, ajunse în vârful unui munte, de unde văzu un nou ocean. Balboa îl numi *Mar del sur*, Marea de Sud. Descoperirea lui Balboa înseamnă a doua etapă decisivă, după Columb, în istoria explorării Lumii Noui.

Gura râului La Plata, descoperită de Portughezi în 1516, fusese explorată de Diego Solis, care pieri într'o luptă cu indigenii, convins că imensul estuar e strâmtoarea care leagă Atlanticul cu *Mar del sur*. Iluzia avea să fie risipită de Magellan.

Magellan era un om de știință adevărat și expert în chestiunile maritime. In 1504, la vârsta de 25 de ani, se duse în Indii, se bătu, timp de șapte ani, pe toate coastele Oceanului Indian, contra Inzilor, Arabilor, Egiptenilor și Malezilor, fu rănit de mai multe ori și dădu dovezi strălucite de curaj, inițiativă și hotărîre. După expediția din 1511, care explorase Molucele și adusese informații exacte despre poziția și natura acestor insule, Magellan se întoarse în Portugalia cu intenția de a descoperi strâmtoarea de mult căutată între Oceanul Atlantic și *Mar del sur* și de a atinge spre vest Extremul Orient și țara aromatelor. Negăsind înțelegere și sprijin la regele Emanuel, s'a « denaturalizat » și și-a oferit serviciile Spaniei, care i le-a primit.

La 20 Septemvrie 1519, Magellan a părăsit, cu cinci corăbii, portul San Lucar, a coborît dealungul coastei atlantice a Americei de Sud și a stabilit că gura râului La Plata nu e strâmtoarea

www.digibuc.ro

căutată. După ce a iernat pe coasta Patagoniei și a înăbușit răscoala echipajului de pe trei vase, în Octomvrie 1520, expediția intră în strâmtoarea care șerpuiește printre munți înalți, acoperiți de ghețari. Cinci săptămâni avură corăbiile de luptat cu furtuna și cu stâncile până ce ajunseseră la marea deschisă, care le apăru atât de liniștită încât o numiră *El Mar Pacifico*, Oceanul Pacific. O corabie renunțase la luptă și se întoarse în Portugalia.

Celelalte patru se îndreptară spre nord-vest și, împinse de vânturi regulate, după nouăzeci și opt de zile, atinseră arhipelagul Filipinelor. In ultimele săptămâni echipajul nu mai avea de mâncare decât pesmeți măcinați de viermi. « Mâncarăm rumeguș de lemn, iar șobolanii erau o mâncare atât de aleasă încât o plăteam cu o jumătate de ducat », spune Pigafetta în jurnalul său de bord. Dar scopul lui Magellan a fost atins. Peste partea nouă a globului, el a tras o linie care l-a condus, pe drumul de vest, la meridianul atins de Portughezi dinspre est. Succesul s'a transformat însă repede în tragedie. Magellan a fost omorît într'o luptă cu indigenii, douăzeci și șapte din ofițerii lui au fost atrași într'o cursă și măcelăriți; una din cele patru corăbii era atât de avariată încât a trebuit să fie arsă; alta care voia să se întoarcă la Panama pieri într'o furtună; dintre celelalte două, una singură, *Vittoria*, izbuti, sub conducerea lui Sebastian del Cano, să se întoarcă la Lisabona pe la capul Bunei Speranțe. Din cei 250 tovarăși ai lui Magellan n'au mai rămas în viață decât 17, și *Vittoria* abia se mai ținea la suprafața apei, când, la 8 Septemvrie 1522, intră în portul Sevillei. Aromatele pe care le aduse din Moluce plătiră cheltuielile întregii expediții. Magellan dovedise că se poate ajunge la insulele aromatelor fără a atinge țările și mările Portughezilor și, în 1527, Spaniolii izbutiră să stabilească legături directe între coasta occidentală a Mexicului și Arhipelagul malez.

www.digibuc.ro

Expediția lui Magellan e poate cea mai glorioasă și mai măreață faptă din istoria descoperirilor maritime. Magellan a descoperit drumul de vest pe care în zadar îl căutase Columb și a condus prima călătorie în jurul pământului, care a revelat existența Oceanului Pacific și a revoluționat concepția geografică a lumii.

V. CUCERIREA LUMII NOUI

După prima generație a descoperitorilor, apare, la începutul secolului al XVI-lea, o nouă generație, a cuceritorilor — *Conquistadores* — care, împinși de setea de aur, în patruzeci de ani, aveau să întindă stăpânirea Spaniei dela California și Arkansas, până la Rio Maule, la sud de Santiago, în Chili. Cei mai vestiți sunt Hernando (Ferdinand) Cortez și Francisc Pizarro, dar, în jurul lor sau în opoziție cu ei, se ridică un mare număr de aventurieri ieșiți din clasa mijlocie, pe care lipsa de mijloace a împins-o să caute câștig în lupte și aventuri: jurisconsulți ca Quesadas și Enciso, foști soldați ai războaielor italiene ca Pedro de Valdivia, marinari ca Alvar Nuñez Cabez de Vaca, copii lepădați ca Diego de Almagro, boieri mici (hidalgos) ca Hernando de Soto, Pedro de Alvarado, Sebastian de Belalcazar, etc. Aceștia sunt gata să ia parte la toate expedițiile care oferă perspective de pradă și de îmbogățire. Spiritul care-i însuflețește a fost rezumat într'o frază de Cortez, când a debarcat în insula San Domingo: « N'am venit aici să muncesc pământul ca plugarii, ci să caut aur ».

Colonizarea spaniolă a început cu insulele Haiti (Hispaniola) și Cuba. Diego Colon, fiul lui Columb, numit în 1509 guvernator al Hispaniolei, pregăti colonizarea Cubei. După nouăsprezece ani dela descoperirea lui, în 1511, Diego Velasquez ocupă insula și o transformă în bază de operații pentru explorarea continentului.

www.digibuc.ro

Intre 1517 și 1519, Velasquez organiză două expediții pentru recunoașterea Americei centrale. In Februarie 1517, vreo sută de aventurieri ambițioși, în frunte cu Hernandez de Cordoba, debarcară în peninsula Yucatan, unde fură surprinși să întâlnească oameni îmbrăcați în haine de bumbac vopsit, arături de porumb și un oraș cu clădiri de piatră atât de monumentale și de ciudate încât l-au numit Cairo cel Mare. Atitudinea războinică a indigenilor a silit pe Spanioli să se întoarcă în Cuba.

A doua expediție, condusă de Juan de Grijalva a explorat golful Caraib și a atins coasta Mexicului actual. Pretutindeni Spaniolii au fost primiți prietenește de indigeni, care se arătau bucuroși să schimbe podoabe de aur contra perlelor de sticlă ale oaspeților lor. Expediția se întoarse la Cuba cu mostre de aur și cu povestiri minunate despre bogățiile regelui aztec, Montezuma, care-și avea reședința într'un oraș de piatră, zidit în mijlocul unui lac.

Pe baza acestor știri, Diego de Velasquez însărcină pe Hernando Cortez cu conducerea unei noui expediții, care să exploreze interiorul continentului. Hernando Cortez (1485—1547) s'a născut dintr'o nobilă familie castilană, a studiat la universitatea din Salamanca, apoi, urmărit din cauza unui duel, a plecat să-și caute norocul în Indii. Stabilit în Hispaniola s'a semnalat prin însușirile sale de organizator și de conducător de oameni. Numit guvernator al Cubei, Velasquez l-a luat cu sine ca secretar și, în 1519, l-a însărcinat cu conducerea expediției în Mexic.

La 21 Aprilie, Cortez debarcă la Tabasco, pe coasta Mexicului cu cinci sute de voluntari, — printre care treizeci și doi de arbaletrieri și treisprezece pușcași, — șapte tunuri și șasesprezece cai. Populația indigenă îi primi cu o ploaie de săgeți. Intervenția

www.digibuc.ro

cavaleriei şi superioritatea armamentului asigură Spaniolilor o victorie decisivă şi contribui la răspândirea legendei că sunt invulnerabili. Triburile se supun unul după altul şi aduc învingătorilor aur şi sclave. La nord de locul de debarcare, Cortez întemeiază un oraş nou, *Villa Rica de Vera Cruz*, îl organizează după modelul oraşelor castilane, cu un consiliu municipal, primar, etc., şi primeşte dela noua municipalitate titlul de căpitan general. Prin acest ciudat procedeu constituţional, Cortez indică limpede hotărîrea sa de a nu recunoaşte, în ţările cucerite de el, alt stăpân afară de regele Spaniei. Situaţia aceasta satisface deopotrivă lealismul său de cavaler şi ambiţia sa de conquistador.

Inainte de a se îndrepta spre capitala Mexicului, Cortez s'a informat cu grijă asupra civilizaţiei, organizării şi caracterului popoarelor cu care avea să intre în contact.

Podişul înalt al Mexicului era sub stăpânirea Aztecilor, un popor războinic care supuse toate triburile din jurul podişului şi îşi întinsese influenţa dela Colorado până la Panama. «Imperiul» mexican era o confederaţie de triburi unite prin expediţii războinice comune. Regele, ales dintre membrii aceleiaşi familii a lui Montezuma, era asistat de un consiliu format din şefii principalelor familii.

Triburile erau împărţite în clase. Nobilimea ereditară avea privilegiul de a nu plăti dări, de a locui în palate de piatră şi de a alege din rândurile sale pe marii demnitari ai statului. Preoţii formau clasa a doua, puternic ierarhizată, sub conducerea unui preot suprem, şi foarte influentă. Ei întreţineau cultul soarelui, al aştrilor şi al strămoşilor, îndeplineau ritualul prin care asigurau poporului protecţia divină şi stabileau calendarul.

www.digibuc.ro

Massa poporului era formată din agricultori, meseriași și negustori liberi, care întrebuințau pentru lucrările lor prizonieri de război reduși în stare de robie.

Viața economică se întemeia pe agricultură. Aztecii nu cunoșteau animalele de muncă, nici uneltele de fer, dar practicau irigarea și îngrășarea ogoarelor. Pământul era lucrat cu sape și hârlețe de lemn, întărite uneori cu alamă. Plantele lor speciale erau porumbul, cartofii, roșiile, tutunul, bumbacul, palmierul, cacao, etc. In afară de bisonul stepelor, America precolombiană n'a cunoscut decât patrupede mici. Singurul animal care putea fi întrebuințat la cărăușie era lama, în America de Sud. Indienii nu cunoșteau nici roata, nici carul.

Aztecii făceau un comerț destul de activ cu perle, aur, pene, articole de îmbrăcăminte, arme, vase și produse alimentare. Meseriașii și negustorii erau organizați în corporații.

Din punctul de vedere al tehnicei, Aztecii erau în faza intermediară dintre neolitic și epoca metalelor. Uneltele și armele lor erau din lemn, piatră sau obsidiană. Dintre metale nu cunoșteau decât aurul și cuprul, din care își fabricau podoabe. Bronzul și fierul le erau necunoscute. Armele lor consistau din: arcuri și săgeți, lănci și sulițe, scuturi de lemn și platoșe de bumbac.

Capitala Aztecilor, Tenochtitlan (Mexic), era zidită în mijlocul unui lac sărat și comunica cu uscatul prin șosele de piatră. Palatele șefilor, localurile publice și templele erau construite din piatră, iar locuințele oamenilor de rând din cărămidă nearsă sau din vălătuci și acoperite cu stuf.

Inainte de a porni contra Aztecilor, Cortez a luat o măsură care a contribuit, mai mult decât toate victoriile, la formarea legendei lui: a distrus toate corăbiile cu care sosise din Cuba.

www.digibuc.ro

Tăind orice putinţă de retragere, a silit şi pe cei mai şovăitori să meargă înainte şi a încorporat în trupele sale pe cei 100 membri ai echipajului.

Corpul expediţionar se reduce la 400 fantasini, 15 călăreţi şi şase tunuri. Dar pe drum se măreşte cu trupele triburilor supuse de Azteci sau învinse de Cortez. Văzându-şi vasalii şi aliaţii încorporaţi în armata spaniolă, Montezuma încearcă mai întâiu să oprească pe Cortez trimiţându-i daruri bogate, apoi, neizbutind, îl invită în capitala sa. Spaniolii pătrund în Tenochtitlan, primiţi cu onoruri particulare şi găzduiţi împărăteşte. Dar Spaniolii se simt ca într'o cursă. Şoselele care leagă oraşul cu uscatul sunt întretăiate de poduri mobile şi purtarea lui Montezuma nu le inspiră prea multă încredere. După o săptămână de îngrijorare, Cortez luă o hotărîre extraordinară: îl face prizonier pe Montezuma, în propria sa capitală, şi guvernează Mexicul prin mijlocirea lui. Dar, în timpul unei expediţii contra lui Narvaez, trimis de Velasquez să-l aresteze pe Cortez, Aztecii se revoltă şi după ce omoară pe Montezuma, silesc pe Spanioli să evacueze oraşul (30 Iunie 1520).

Cortez construeşte 13 corăbii pe care le transportă bucată cu bucată la Tenochtitlan, împresoară oraşul, taie conducta de apă şi comunicaţiile cu exteriorul, dar nu poate lua oraşul decât după ce-l dărîmă casă cu casă (12 August 1521). Spaniolii au cucerit Mexicul, dar n'au găsit comorile de aur la care se aşteptau.

Carol Quintul a răsplătit succesul lui Cortez numindu-l guvernator şi căpitan general al Nouei Spanii (Oct. 1522), care se întindea dela Colorado până la istmul Panama.

Spaniolii au căutat să cucerească şi sudul Statelor-Unite. Dar în Texas şi Florida au întâlnit triburi primitive, care n'aveau

www.digibuc.ro

rezerve de aur. Panfilo de Narvaez a condus în 1528 o expediție în regiunea Mississipi, dar foamea, bolile și atacurile Indienilor i-au mistuit oamenii. Hernando de Soto, care a reînnoit experiența în 1539—1542, n'a fost mai norocos.

Dezamăgiți, Spaniolii renunță la regiunile din nordul Nouei Spanii. Terenul rămâne liber pentru Francezi, Englezi și Olandezi. America centrală și coasta septentrională a Americei de Sud fură recunoscute între 1498 și 1502, dar colonizarea nu începe decât în 1508, când Alonso de Ojeda și Diego de Nicuesa întemeiază Castilla del Oro și Nueva Andalusia, pe teritorul cuprins între coastă septentrională a Colombiei și Nicaragua. Cu ajutorul aventurierilor veniți din Antile să-și caute norocul pe *Tierra firme*, adică pe continent, ei întemeiară mai multe colonii: San Sebastian (1510), Santa-Maria la Antigua (1510), Nombre de Dios, care serviră ca baze de operații exploratorilor Americei de Sud.

După ce Vasco Nuñez de Balboa descoperise, în 1513, *Mar del sur*, Marea de Sud, atenția căutătorilor de aur fu atrasă de povestirile Indienilor asupra coastei occidentale a Americei de Sud.

In 1522, Pascal de Andagoya explorase coasta Mării de Sud și aduse informații despre bogățiile unei țări, Biru, din care Spaniolii au făcut Peru. In 1524 și 1526, Francisc Pizarro și Diego Almagro organizează două expediții care ating insula Gallo, la nord de Equator, descoperă ogoare bine cultivate, orașe mari și șosele îngrijite, mărturii ale unei civilizații dezvoltate și ale unei țări populate. Intreprinderea pare atât de primejdioasă, încât guvernatorul Panamei dă ordin expediției să se întoarcă.

Pizarro trage în jurul lui un cerc și invită pe aceia care vor să continue expediția să intre în cerc. Treisprezece voinici, care aveau să fie înnobilați de Carol Quintul, s'au declarat gata să-l

www.digibuc.ro

urmeze. Hotărîrea lui avea să dea Spaniei jumătate din America de Sud.

Cu o corabie pe care le-o aduse Almagro, Pizarro și cei treisprezece tovarăși se îndreptară spre sud, aruncară ancora la Tumbez, în golful Guayaquil, unde fură bine primiți de șeful local. Pizarro mai vizită câteva orașe la sud, care-i confirmă cele auzite despre puterea și bogăția regatului Incașilor și se întoarse la Panama. Expediția durase optsprezece luni.

Cucerirea regatului Incașilor, care se întinde dela Quito până la Rio Maule, pe mai mult de 35 grade de latitudine, reclamă forțe însemnate. Guvernatorul Panamei refuzând să i le dea, Pizarro plecă în Spania și obținu dela Carol Quintul o audiență, în urma căruia fu numit guvernator și căpitan general al Nouei Castilii, iar Almagro comandant la Tumbez.

Cu 180 soldați și 27 cai recrutați în Panama, Pizarro debarcă la Tumbez, unde primește ceata de întărire a lui Hernando de Soto și știrea despre desbinările din regatul Incașilor.

Regatul Incașilor cuprindea țărmul Pacificului și podișul înalt al Anzilor, dela Columbia până la Chili. Regele era considerat ca reprezentant al Soarelui pe pământ și, pentru a asigura puritatea rasei sale, se căsătorea cu sora sa mai mare. Adorat ca un zeu, regele repartiza pământul și cirezile de lame, rezervând pentru întreținerea statului două treimi din toate produsele. Serviciul obligator îi procura o armată numeroasă, care i-a servit ca instrument de cucerire și de răspândire a cultului Soarelui.

Capitala, Cuzco, avea palate, temple și monumente de proporții uriașe, împodobite cu basoreliefuri și plăci de aur, care au umplut de uimire pe conquistadori. Legătura între capitală și provincii era înlesnită printr'o rețea de șosele, « cum nici Carol

www.digibuc.ro

Quintul, cu toată puterea lui, n'ar fi putut construi mai bune ». Două căi paralele, legate prin altele transversale, străbăteau regatul dela nord la sud, una dealungul mării, alta peste podișul Anzilor. Marginea acestor șosele, largi de 3—4—12 m., era întărită, contra surpăturilor și inundațiilor, cu ziduri și cu plantații de copaci. Poduri de piatră sau punți suspendate, construite din liane și din lemn, duceau peste ape și prăpăstii. Caravanseraiuri ofereau călătorilor adăpost și hrană. Aceste căi de comunicație sunt cu atât mai uimitoare cu cât Incașii nu cunoșteau nici carul, nici animalele de tras. — Din punct de vedere tehnic, Incașii știau să extragă și să lucreze aurul, argintul, arama, cositorul și platina, din care fabricau podoabe și unelte artistice. Ceramica și stofele lor se distingeau prin varietatea motivelor decorative și prin strălucirea culorilor. In agricultură practicau irigația și îngrășarea cu guano.

Și totuși, Imperiul acesta așa de impozant ca înfățișare s'a prăbușit la simpla atingere cu o mână de aventurieri. Cauze interne și externe au contribuit deopotrivă la acest rezultat. Indrăzneala și perfidia conquistadorilor au fost ajutate de anarhia internă. Când Pizarro s'a prezentat în numele « atotputernicului împărat Don Carlos » la succesiunea Imperiului Inca, războiul civil dura de șapte ani. Huescar, fiul legitim al ultimului rege, fusese detronat și arestat de fratele său vitreg, Atahualpa, care, după ce exterminase triburile credincioase lui Huescar și pe toți membrii familiei regale, și-a fixat capitala la Cajamarca și domnea prin teroare și violență.

Aflând aceste evenimente, Pizarro părăsi litoralul, în toamna anului 1532, cu o sută de soldați și șasezeci și doi de călăreți, trecu Cordiliera occidentală și, la 15 Noemvrie, ajunse la Cajamarca.

www.digibuc.ro

Oraşul era părăsit, dar armata lui Atahualpa era concentrată în apropiere. Pizarro îşi aşează oamenii în oraş şi trimise lui Atahualpa o delegaţie să-l invite la « fratele său », în Cajamarca. A doua zi, 16 Noemvrie, Atahualpa veni însoţit de o escortă numeroasă, dar neînarmată şi se opri în centrul oraşului, în mijlocul pieţii goale. Un dominican, Valverde, ieşi atunci înaintea lui, cu o carte de rugăciune într'o mână şi cu crucea într'alta; prin mijlocirea unui interpret, îi arătă superioritatea religiei creştine şi îi ceru să recunoască suzeranitatea regelui Castiliei, căruia vicarul lui Cristos pe pământ, papa, îi concedase Lumea Nouă pentru a o converti la dreapta credinţă. Atahualpa trânti la pământ breviarul şi răspunse că nu vrea să fie vasalul nimănuia.

Atunci Spaniolii, care stăteau ascunşi năvăliră în mijlocul pieţii, atacară cu puştile şi cu săbiile escorta şi făcură prizonier pe Atahualpa. « Cum Indienii erau fără arme, au fost învinşi fără priemjdie pentru vreun creştin », spune Pizarro. Spaniolii evaluiază numărul victimelor între 2.000 şi 10.000. A doua zi, tabăra Indienilor a fost prădată, vesela de aur şi de argint a casei imperiale confiscată, Indienii şi cirezile lor de lame împărţite între Spanioli.

Atahualpa încercă să-şi redobândească libertatea promiţând că va umple cu obiecte de aur, până la înălţimea unui om, camera în care era deţinut. La ordinul regelui lor, Indienii veneau în şiruri neîntrerupte, aducând în spate vasele, plăcile şi obiectele de aur ale templelor. Cantitatea necesară era aproape strânsă, când, sub pretextul de a fi aţâţat poporul la revoltă, Atahualpa fu judecat de un simulacru de tribunal şi condamnat la arderea de viu. Fiindcă în ultimul moment a trecut la catolicism, judecătorii i-au făcut favoarea de a-l sugruma înainte de a-l arde pe rug (29 August 1533).

www.digibuc.ro

Despotismul teocratic al Incașilor s'a prăbușit odată cu stăpânul. Regatul s'a destrămat; provinciile extreme s'au separat; pretutindeni societatea a căzut în anarhie. Favorizat de aceste împrejurări, Pizarro împinse cucerirea până la Cuzco, unde nu găsi însă aurul la care se aștepta. Principalele locuințe fură ocupate de conquistadori, templul fu distrus și în locul lui fu construită o biserică catolică. După ce lăsă vechea capitală a Incașilor în seama fratelui său Ferdinand, Pizarro întemeie pe țărmul mării, într'o vale frumoasă, noua capitală, Lima (18 Ian. 1535).

Acest act constitue punctul culminant al operei și al carierei lui Pizarro. Epopea cuceririi se termină cu războiul civil între cuceritori. Aurul a deslănțuit patimi și rivalități, a distrus disciplina și nu odată a primejduit cucerirea însăși. Almagro, care plecase să exploreze Chili, se întoarce în 1537, face prizonier pe Ferdinand Pizarro, și bate armata lui Alonso d'Alvarado care venise în ajutorul lui Ferdinand. Francisc Pizarro strânge o armată, pune mâna pe Almagro, îl execută și împarte fraților săi Ferdinand și Gonzalo imense domenii. Același spectacol în regiunea de nord, la Quito. Comandantul portului San-Miguel, Sebastian Belalcazar intervenise la cererea unor triburi indiene, în regiunea Equatorului, când află că guvernatorul Guatemalei, Pedro de Alvarado, se pregătea să atace cu forțe considerabile Quito. Constatând că nu s'au găsit aici comorile așteptate, Alvarado cedează terenul lui Belalcazar în schimbul unei mari despăgubiri în bani.

In 1539, Francisc Pizarro cuceri podișul Charcas (Bolivia) și întemeie mai multe așezări. Descoperirea minelor de argint dela Potosi atrase o mulțimé de aventurieri care întemeiară alte așezări. In același timp, Pedro Valdivia explorá Chili și întemie Santiago (1541). Numit guvernator, Valdivia își întinse autoritatea spre sud și puse baza orașelor Concepción și Valdivia.

www.digibuc.ro

Pe coasta orientală a Americei de Sud, regiunea cea mai bogată e aceea străbătută de Rio de la Plata, cel mai mare fluviu al Americei de Sud, după Amazon. Juan de Salis încercă s'o străbată în 1516, dar pieri într'o luptă cu Indienii. Peste zece ani, Sebastian Caboto şi Diego Garcia izbutiră să creeze un comerţ înfloritor pe malurile fluviului. In 1536, Pedro de Mendoza întemeie colonia Buenos-Aires. La mijlocul secolului, apărură alte cetăţi pe cursul superior al fluviului: Asunción, Ciudad Reale şi Santa-Cruz, dar pătrunderea înlăuntrul continentului mergea greu. Principalul efort al Spaniei se îndrepta spre regiunile bogate în aur.

Regiunea de nord-vest a Americii de Sud, Columbia de azi, bogată în aur şi smaragde, şi în ogoare mănoase, fu descoperită şi colonizată de Gonzalo Ximenes de Quesada care o numi Noua Grenada. Făcându-şi drum cu securile prin pădurea tropicală, luptând unsprezece luni cu animalele sălbatice (şerpi, crocodili, jaguari) şi cu foamea, cu inundaţiile şi cu căldura înăbuşitoare, Quesada ajunse, cu 170 oameni din 900 câţi luase la plecare, în 1537, în ţara aurului şi a smaragdelor şi o cuceri fără să întâmpine vreo rezistenţă. Cantitatea de aur găsită reamintea Cajamarca. Quesada fu ajuns aici de alte două expediţii: prima condusă de Belalcazar, care cucerise Quito şi a doua de Federmann care venea din Venezuela. Cei trei conquistadori se unira şi întemeiară Santa Fé, care deveni leagănul viitoarei capitale a Columbiei.

Venezuela — Veneţia Mică — fu descoperită de Columb. Carol Quintul cedă, în 1528, Welserilor proprietatea, administraţia şi jurisdicţia acestui teritoriu, în contul datoriilor contractate cu prilejul alegerii imperiale. Welserii voiau să deschidă ţara colonizării şi să caute aur în interiorul continentului. Ehinger, agentul Welserilor din Haiti, fu numit guvernator şi, în fruntea unei cete

www.digibuc.ro

de 300 Spanioli, trimis să cucerească țara și să asigure dividendul capitalului plasat în întreprindere. Dar nu găsi nici minele de aur așteptate, nici regiunile bogate și potrivite pentru colonizare și muri într'o ciocnire cu Indienii. Locotenentul său, Federmann, atinse, după o strădanie de trei ani, Bogota, pentru a constata că Ximenez de Quesada i-o luase înainte. Incercările ulterioare se terminară la fel. Proiectul de colonizare germană n'a izbutit. In 1546, Welserii vândură drepturile lor Spaniei.

VI. IMPERIUL COLONIAL SPANIOL

Scopul primelor expediții maritime spaniole, ca și al celor portugheze, a fost comerțul cu aromate. Când însă nădejdea de a descoperi un drum mai scurt spre Indii s'a spulberat, Spaniolii au trebuit să admită că numai organizând exploatarea agricolă și minieră vor putea trage folos de pe urma descoperirilor lor. Astfel, după perioada cuceririi începe, pela 1540, perioada colonizării.

Spaniolii au găsit în America ținuturi variate prin clima, resursele, locuitorii și civilizația lor. Ei au descoperit plante folositoare, legume (patlagele roșii, cartofi, porumb), cacao, tutunul, bumbacul și palmierul. Fauna le-a oferit posibilități mai puține. America nu cunoștea nici unul din animalele a căror îmblânzire și utilizare rațională a fost unul din factorii esențiali ai civilizațiilor europene și asiatice.

Spaniolii au aclimatizat grâul, orzul, orezul, trestia de zahăr, portocalii, lămâii, măslinii, vița de vie și au introdus animale necunoscute în Lumea Nouă: calul, asinul, capra și oaia, care au reușit atât de bine, încât America a devenit cel mai mare rezervor de materii prime și de articole alimentare din lume.

Populația Americii, cuprinsă sub numele generic de « Indieni » sau « Piei-Roșii », era foarte inegal repartizată și prezenta, dela

www.digibuc.ro

Caraibii antropofagi şi sălbatici din peninsula Yucatan până la Aztecii din Mexic şi la Incaşii din Peru, o mare varietate de tipuri umane şi de civilizaţii.

In perioada cuceririi, Spaniolii au distrus triburi fără apărare şi au redus popoare întregi la robie, după ce le-au răpit comorile, pământul, vitele şi casele. Dar şi Englezii cari, în acelaşi timp, întreprinseră cucerirea şi colonizarea Irlandei n'au aplicat metode mai umane, cu toate că ei n'aveau ca Spaniolii, de luptat cu « furtuna, naufragiile, foamea, revoltele, căldura, frigul, molimele şi lipsa extremă a tuturor lucrurilor necesare », care dispoaie pe om de toate deprinderile civilizaţiei şi-l lasă din ce în ce mai « indiferent faţă de distrugerea vieţii, fie vorba de vieaţa animalelor, adversarilor, tovarăşilor sau de a sa proprie, lăsându-i totuşi destoinicia şi perspicacitatea de om şi făcându-l crud, îndrăsneţ şi lacom ca fiara cea mai sălbatică din codru ».

In sfârşit, Spaniolii n'au urmărit, ca alte popoare europene, distrugerea sistematică a Indienilor, în virtutea superiorităţii rasei şi a civilizaţiei lor. Dimpotrivă, dintre popoarele colonizatoare, Spaniolii şi Portughezii singuri au recunoscut în Indieni « oameni adevăraţi », pe care au căutat să-i creştineze şi cu care s'au amestecat, înlesnindu-le asimilarea la civilizaţia europeană. Nicăiri nu s'au păstrat mai mulţi Indieni decât în coloniile spaniole.

Solul şi subsolul coloniilor au fost declarate proprietatea Coroanei. Exploatarea minelor a fost cesionată unor particulari sau societăţi, care trebuiau să dea Coroanei jumătate sau o treime din producţie.

Pământul a fost împărţit în latifundii şi distribuit conquistadorilor, curtenilor, favoriţilor şi ordinelor religioase. Aceste concesiuni prezentau toate caracterele feudelor castillane şi s'au numit

www.digibuc.ro

encomiendas. Pentru a le pune în valoare, autoritățile au repartizat fiecărui Spaniol un număr de Indieni. Acest sistem, sancționat prin decretul din 1509, s'a numit *repartimiento*. Cu timpul, feudul *(encomienda)* și șerbii repartizați pentru a-l munci *(repartimiento)* au ajuns sinonime. In schimbul muncii lor, Indienii trebuiau să primească hrană, îmbrăcăminte, adăpost și învățătură creștină. Dar aceste obligații n'au fost respectate și Indienii au fost tratați ca sclavi.

Impotriva acestor abuzuri, s'au ridicat proteste chiar din sânul cuceritorilor. Cel mai elocvent a fost al dominicanului Bartolomeo Las Casas care, în 1517, s'a adresat regelui. Induioșat, Don Carlos a ordonat ca Indienii să fie tratați omenește și convertiți la creștinism. Dispozițiile acestea, reînnoite an de an, n'au fost observate, de aceea Coroana, prin regulamentul din 1542, a proclamat emanciparea Indienilor. Dar ceea ce, mai mult decât dispozițiile legislative, a contribuit la îmbunătățirea sorții Indienilor a fost înlocuirea lor cu sclavii negri aduși din Africa.

Imperiul spaniol se întindea atunci din California și până în Chili, cuprinzând Mexicul, America Centrală, Venezuela, Columbia (Noua Grenadă), Peru Chili, Rio de la Plata și Antilele. Aceste teritorii formau două vice-regate: Mexico (organizat în 1534) și Peru (în 1542), la care aveau să s'adauge, în secolul al XVIII-lea, Noua Grenadă (1717) și Rio de la Plata (1776).

Primele rudimente de organizare datează din timpul lui Columb, dar mările instituții au fost create sub Carol Quintul.

La început, coloniile s'au organizat spontan, după modelul orașelor castilane, cu *ayuntamiento*, *alcade*, *regidores* (Consiliu municipal, primar, consilieri). In colonii, aceste municipalități s'au numit *cabildo*. Membrii lor erau aleși de coloni, și își întindeau

www.digibuc.ro

autoritatea nu numai asupra orașului, ci și asupra regiunii dimprejur.

Autoritatea municipalităților a trecut treptat în mâinele unui tribunal și consiliu administrativ instituit în 1511 de guvernul metropolitan și numit *audiencia* începând cu anul 1526. Prima *audiencia* a fost creată pentru Hispaniola, a doua pentru Mexic. In cursul secolului al XVI-lea, toate coloniile au fost înzestrate cu *audiencias*. Președintele audienței devine repede un agent executiv, care, în caz de vacanță, ține locul guvernatorului; iar atribuțiile administrative și guvernative ale audienței întrec pe cele judecătorești. In Mexic și Peru, președintele, care e în același timp guvernatorul colonial, poartă numele de vice-rege.

Vice-regele, numit direct de rege, era învestit cu aceleași puteri pe care regele le executa în Spania. El guverna, administra și conducea justiția; în caz de războiu, comanda flota și armata. Dar, la expirarea mandatului său, care era de trei ani, trebuia să rămână în colonie șase luni, ca simplu particular, pentru a răspunde la eventualele reclamații ale foștilor săi administrați. In coloniile de însemnătate mai mică, regele era reprezentat de un guvernator, înzestrat ca și vice-regele cu atribuții administrative, judecătorești, financiare și militare. Provinciile de ordin secundar erau conduse de intendenți. Vice-regii, guvernatorii și intendenții, trebuiau să-și lase familia în Spania, să nu se ocupe cu afaceri, să trateze bine pe Indieni și să depună la intrarea în funcție o cauțiune care să garanteze executarea sentinței în caz că ar fi fost condamnați la expirarea mandatului lor.

Instituțiile locale, răsărite spontan în perioada cuceririi, au fost deci subordonate autorității metropolitane. Coroana ia conducerea directă a coloniilor, considerate provincii transoceanice. Organul central e Consiliul Indiilor, creat de Ferdinand Catolicul

www.digibuc.ro

în 1511, și definitiv organizat în 1524 de Carol Quintul. Compus din opt consilieri, unul fiscal și doi secretari și prezidat de marele cancelar al Indiilor, Consiliul pregătea legile și ordonanțele pentru colonii, propunea candidați pentru toate posturile civile și eclezíastice și supraveghea activitatea funcționarilor din colonii. Sediul Consiliului era la Madrid și nimeni, în afară de rege, nu putea interveni în deliberările membrilor lui.

Organulul executiv al Consiliului a fost *Casa de Contratación*, întemeiată în 1503, după modelul Casei da India din Lisabona. La început Casa de Contratación a fost o societate particulară de negustori, la care guvernul a făcut apel pentru organizarea comerțului transoceanic. Reorganizată prin ordonanțele din 1534 și 1543, a devenit un adevărat minister al Comerțului, care supraveghea aplicarea legilor relative la comerțul cu America, înregistra ieșirea și intrarea corăbiilor și judeca diferendele între comercianți. *Casa* fixa data plecării flotelor, navlul, tonajul și destinația corăbiilor. Organizarea și administrația Casei se complicară astfel încât ajunse să monopolizeze întregul comerț colonial.

Pentru înlesnirea controlului, traficul transatlantic a fost concentrat la Sevilla. In 1529, Carol Quintul autoriză alte șapte porturi din Atlantic și două din Mediterană să trimită corăbii în America, dar la întoarcere toate trebuiau să treacă prin Sevilla. In America, licența de a îmbarca și debarca mărfuri a fost rezervată, în afară de Havana, porturilor Vera-Cruz (pentru Mexic), Nombre de Dios (pentru Columbia și Venezuela), Panama și Callao (pentru țările de pe malul Pacificului).

Casa de Contratación organiza două flote pe an, compuse din cel puțin 10 vase de comerț și un bastiment de război. Prima flotă pleca în Martie spre Mexic, a doua în Noemvrie pentru Panama. La întoarcere, cele două flote se uneau în Antille și se

www.digibuc.ro

întorceau împreună pentru a se apăra mai uşor împotriva piraţilor englezi, francezi şi olandezi, care le pândeau pentru a le prăda încărcătura de metale preţioase.

Numărul corăbiilor care compuneau cele două flote a crescut necontenit până la sfârşitul secolului al XVI-lea, când a atins cifra de 100—120. Tonajul maxim n'a trecut de 9.000 tone. Firește, aceste cifre nu reprezintă volumul total al comerţului cu Indiile Occidentale. In afară de corăbiile izolate care făceau comerţ pe riscul lor, contrabanda a luat proporţii atât de considerabile încât, la sfârşitul secolului al XVI-lea, întrecea comerţul oficial.

Comerţul cu coloniile era foarte variat. Spania exporta articole alimentare (vin şi untdelemn), stofe, metale (aramă şi mercur), instrumente şi arme de fier, mobile, articole de lux şi sclavi negri. Coloniile exportau metale preţioase, apoi: zahăr, bumbac, cacao, tutun, lemn de preţ, materii colorante. Locul cel mai însemnat îl ocupă însă metalele, mai ales argintul.

In primii şasezeci de ani ai colonizării, cantitatea de aur şi de argint importată din America a fost evaluată la circa 30.000 kg de argint, faţă de 59.000 kg. produse în Europa. Cantitatea de aur era de 1.500 kg. pe an pentru Europa, 3.260 kg. pentru America şi 2.400 pentru Africa. Producţia americană n'a sporit deci în măsură considerabilă stocul de metale preţioase al Europei.

O schimbare radicală se produce abia începând cu anul 1545, când se descoperă minele de argint dela Potosi, în partea septentrională a Perului. In timp ce producţia europeană se menţine, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în jurul cifrei de 60.000 kg. de argint, media americană atinge între 1545—1560 cifra de 311.000 kg. pe an pentru a se ridica între 1581—1620 la 420.000

www.digibuc.ro

kg. In același timp, producția anuală de aur se fixează în jurul cifrei de 4.000 kg., pe când Europa nu mai dă decât 1.000 kg. pe an.

Producția masivă de argint răstoarnă echilibrul dintre metale. Aurul, care, în 1545, era de 10,75 ori mai scump decât argintul, ajunge la sfârșitul secolului, de 15 ori mai scump. Urmarea a fost urcarea bruscă a prețurilor, care începe să se resimtă la mijlocul secolului.

Aducerea unor mari cantități de metale prețioase a permis lui Carol Quintul, mai ales după descoperirea minelor dela Potosi, să acopere deficitul bugetelor sale anuale, să susțină cheltuielile războaielor și ale Curții și să gajeze împrumuturi urgente. Dar efectul asupra economiei spaniole a fost dezastruos.

Descoperirile geografice n'au schimbat structura economică a Spaniei. Incercarea lui Ferdinand Catolicul de a crea o industrie spaniolă n'a dat decât rezultate parțiale. Industria textilă și metalurgică din Sevilla, Toledo și Valencia nu era destul de desvoltată pentru a libera Spania de produsele străine. Spania a rămas o țară exportatoare de materii prime, în deosebi de lână și de metale. Pentru a alimenta comerțul său cu coloniile, a trebuit să facă apel la industriile străine. Astfel cantitatea considerabilă de metale prețioase adusă anual din America a fost risipită fără folos pentru economia Spaniei. Partea negustorilor trecea granița pentru a plăti mărfurile pe care industria spaniolă nu era în stare să le producă; iar a cincea parte — *el quinto* — din producția de metale prețioase, care revenea regelui, era scontată de mai înainte la bancherii germani și italieni. Adesea transportul de aur nici nu ajungea să atingă pământul Spaniei și era deja expediat în Italia, Germania și Flandra.

Ambasadorul venețian Francesco Vandramin a calculat în 1595, că din 260 milioane de ducați ajunși în Spania, n'au rămas,

www.digibuc.ro

sub formă de monetă şi argintărie, decât 56 milioane. Cum spunea un proverb spaniol, aurul american a căzut asupra Spaniei ca ploaia pe acoperiş, pentru a se scurge repede mai departe. Exemplul Spaniei dovedeşte că nu aurul, ci munca e adevăratul izvor de bogăţie al unei ţări.

VII. URMĂRILE DESCOPERIRILOR GEOGRAFICE

Descoperirile geografice, noutatea şi abundenţa produselor importate în Europa, afluxul unor mari cantităţi de metale preţioase şi începutul expansiunii coloniale, au avut repercusiuni adânci şi multiple asupra desvoltării statelor europene.

Descoperirile geografice au lărgit considerabil domeniul comercial, limitat până în secolul al XV-lea, la relaţiile Europei cu Siria şi Egiptul. Circumnavigaţia Africei permite Europenilor să se aprovizioneze direct în « ţara aromatelor » şi să păstreze pentru dânşii tot beneficiul acestui comerţ. Rezultatul e creşterea volumului afacerilor şi scăderea bruscă a preţurilor. O singură corabie portugheză de 500—600 tone cuprindea mai multă marfă decât o caravană întreagă şi marfa, venind direct, se vinde la Lisabona de 3—5 ori mai eftin ca la Veneţia. Aromatele şi colonialele încep să devie articole de consumaţie curentă.

Descoperirile geografice au deplasat căile şi centrele comerciale. In locul Mediteranei şi Balticei, mări închise, Atlanticul devine centrul comercial al lumii. Ţările de pe litoralul oceanului, Portugalia, Spania, Franţa, Anglia devin principalele puteri economice şi comerciale. Veneţia e silită să se mărginească la comerţul cu Imperiul otoman, iar Hansa germană pierde supremaţia Balticei şi se disolvă.

Descoperirile geografice revelă Europei posibilităţile economice ale Americei. După perioada de cucerire, Spaniolii încep să pună

www.digibuc.ro

în valoare solul coloniilor lor, aclimatizează plantele (grâul, orzul, orezul, trestia de zahăr, portocalii, lămâii, vița de vie, măslinii) și animalele (calul, asinul, boul, capra și oaia) necunoscute în Lumea Nouă, și trimit agricultori și muncitori experți în arta irigației. Ei răspândesc în Europa plantele specifice ale Americei: tutunul, porumbul și cartofii. Colonizarea spaniolă a făcut din America centrul de aprovizionare cu alimente și cu materii prime al lumii și debușeul ideal pentru țările suprapopulate ale Europei. Oceanul Atlantic a devenit axa comercială a lumii.

In sfârșit, descoperirile geografice au risipit iluzia cosmogoniei medievale și, revelând omenirii măsura exactă a globului pământesc, «i-a permis, ca în limitele spațiului pământesc biruit, să recunoască cu mândrie și curaj propria sa mărire».

www.digibuc.ro

CAPITOLUL V

LUPTA PENTRU SUPREMAȚIA ASUPRA ITALIEI ȘI FORMAREA SISTEMULUI POLITIC EUROPEAN (1494—1559)

Cu expediția lui Carol al VIII-lea începe o nouă perioadă în istoria politică a Europei. In cursul acestei perioade, dela 1494 până la 1559, se constitue sistemul politic european; de atunci se poate vorbi de o Europă. Intrarea Francezilor în Italia determină intervenția Spaniei, Germaniei, Angliei și a Turciei și provoacă primul conflict internațional. Spania și Germania contestă Franței supremația asupra Italiei și, în vârtejul luptei, fiecare din puterile antagoniste caută să-și asigure concursul altor state. Italia nu devine numai câmpul de luptă, ci și câmpul de experiență al diplomației europene. Combinațiile diplomatice, procedeele de propagandă și mijloacele financiare de luptă, aplicate de mult în Italia, sunt transpuse acum pe terenul diplomației internaționale. Ideea echilibrului, care va avea o soartă așa de strălucită în politica europeană, fusese aplicată cu succes în domeniul politicei italiene.

Conflictul pentru supremația asupra Italiei se va complica prin lupta între Habsburgi și Valois pentru moștenirea lui Carol Temerarul și, sub Carol Quintul, va lua proporțiile unei lupte pentru egemonia universală. Dar, cu toată lărgirea conflictului,

www.digibuc.ro

obiectivul principal al luptei rămâne cucerirea supremației asupra Italiei. Marile bătălii ale timpului sunt Ravenna, Marignan, Pavia, Roma. De aceea se poate spune că, până în 1559, războaiele europene sunt « războaie italiene ».

In cursul acestei perioade se produc evenimente mai adânci și mai durabile decât « războaiele italiene », ca de pildă descoperirile geografice, colonizarea europeană și deplasarea căilor comerciale. Dar consecințele acestor fapte nu se vor produce decât mai târziu și însemnătatea lor scapă contemporanilor. Problema care, timp de șase decenii, preocupă cercurile diplomatice și opinia publică europeană e problema italiană.

I. EXPEDIȚIA LUI CAROL AL VIII-LEA

Războaiele italiene sunt considerate de istoricii francezi ca « războaie de magnificență », care au deviat politica franceză dela scopurile ei naționale — lărgirea granițelor până la Rin și la Alpi — și i-au istovit forțele în luptele sterile de dincolo de Alpi.

Impotriva acestei concepții s'a ridicat în 1885 ducele de Chaulnes, care a susținut că expediția lui Carol al VIII-lea a fost « o necesitate națională », consecința inevitabilă și de altfel avantajoasă a politicei lui Ludovic al XI-lea, un episod al mișcării care, dela Cruciate, împingea Occidentul spre Orient.

Teza ducelui de Chaulnes a determinat o vastă operă de cercetare în arhivele Italiei și ale Franței, care a lărgit considerabil cunoștințele noastre despre această epocă, dar n'a confirmat ideile ducelui de Chaulnes. Expediția lui Carol al VIII-lea a putut fi pregătită, dar nu determinată, de politica predecesorilor săi. « E profund inexact să considerăm invazia lui Carol al VIII-lea ca un

www.digibuc.ro

rezultat necesar al domniilor anterioare », scrie Joseph Calmette, cel mai bun cunoscător al epocii lui Ludovic al XI-lea. Cu toate încercările de reabilitare, războaiele italiene rămân « o aventură », care a abătut pentru șasezeci de ani politica franceză dela scopurile ei firești.

Dintre toate aventurile care se ofereau nobilimii franceze, expediția în Italia era cea mai ispititoare. Perspectiva unei cavalcade dealungul celei mai bogate și mai civilizate țări de atunci exercita o puternică atracție asupra unei nobilimi, care, după domnia burgheză a lui Ludovic al XI-lea, « se plictisea de moarte », fiindcă războiul rămase singura ei îndeletnicire. Revolta nobiliară, *la Guerre folle*, care a turburat minoritatea lui Carol al VIII-lea fu un avertisment. Carol al VIII-lea era înștiințat că, dacă vrea să domnească, trebue să dea satisfacție nevoii de aventură a nobililor sau, sprijinit de burghezie, să reprime cu asprime neastâmpărul nobililor. Carol al VIII-lea, slab, desechilibrat, s'a lăsat sedus « de fumurile și de gloriile Italiei ».

Politica statelor italiene ar fi înlăturat, dacă ar mai fi fost nevoie, ultimele scrupule ale regelui Franței. Laurențiu cel Măreț, care stabilise un echilibru între ambițiile statelor italiene, murise în 1492. Puternicul regent al Milanului, Ludovic Maurul, dorind să uzurpe tronul nepotului său Giovan-Galeazzo Sforza, căsătorit cu Isabella de Aragon, fiica ducelui de Calabria, se uni cu supușii nemulțumiți ai regelui Neapolului, și solicită intervenția Franței. Bancherii florentini stabiliți la Lyon oferiră subsidii însemnate pentru răsturnarea domniei Medicilor din Florența. Adversarii lui Alexandru al VI-lea Borgia cereau convocarea unui conciliu care să depună pe « papa simoniac » și intervenția unei armate franceze care să-l alunge din Roma. Toate nemulțumirile așteptau

www.digibuc.ro

mântuire dela regele Franței. Girolamo Savonarola, superiorul mânăstirii San Marco din Florența, vestea sosirea unor armate străine conduse de un nou Cirus ca să izbăvească Italia de păcatele ei.

Aceste solicitări răspândiră în cercurile franceze credința că expediția în Italia nu va fi decât un marș triumfal. O singură îndoială turbura certitudinea succesului: atitudinea celorlalte puteri europene. Guvernul francez își dădea seama că intervenția sa va transforma chestiunea italiană într'o chestiune europeană, și de aceea a căutat să-și asigure libertatea de acțiune plătind regelui Angliei suma, colosală pentru vremea aceea, de 745.000 scuzi de aur (tratatul dela Etaples, 3 Nov. 1492), renunțând în favoarea regilor catolici la Roussillon și la Cerdagne (tratatul de la Barcelona, 19 Ianuarie 1493) și cedând lui Maximilian Artois, Charolais și Franche-Comté (tratatul dela Senlis, 23 Mai 1493).

In sfârșit, guvernul francez și-a constituit o bază solidă de acțiune în Italia, încheind, la 5 Mai 1492, un tratat de alianță cu Milanul, prin care Franța își asigură concursul maritim al Genovei, infeudate Milanului în 1490.

Pregătirile militare începură în Ianuarie 1494. Primele acte de dușmănie fățișe au fost concedierea ambasadorilor napolitani și alungarea bancherilor mediceeni din Lyon. Apoi ducele de Orléans plecă, în fruntea unui corp de armată, în Italia, să ocupe litoralul Genovei și să stabilească comunicația pe mare între Franța și Neapol. Carol al VIII-lea părăsi Lyonul, unde se făcuse concentrarea trupelor, și, la 27 Iulie 1494, se îndreptă spre Alpi, în fruntea unei armate de 30.000 de oameni. Cavaleria grea formată de nobili francezi, infanteria formată din 8.000 Elvețieni

www.digibuc.ro

și din 20.000 Bretoni și Gasconi, și artileria compusă din 140 tunuri grele și o mulțime de tunuri ușoare, constituiau cea mai bună armată din vremea aceea.

Scopul expediției era cucerirea Neapolului. Deși regele luase la Lyon titlul de « rege al Siciliei și al Ierusalimului », în proclamațiile guvernului francez nu se vorbește decât de Neapol. Proiectele de cruciată ajunseră o temă de propagandă în care nimeni nu mai credea, iar cucerirea Siciliei era în contradicție cu tratatul dela Barcelona și ar fi determinat în mod automat intervenția Spaniei, care nu putea trăi fără grânele Siciliei.

Pretențiile lui Carol al VIII-lea asupra Neapolului se întemeiau pe testamentul ultimului descendent al casei de Anjou, Charles du Maine, care lăsase lui Ludovic al XI-lea drepturile sale asupra Neapolului, cucerit în secolul al XIII-lea de Carol de Anjou. Drepturile acestea erau mai mult decât contestabile, dar esențialul era că se putea da expediției o aparență de legitimitate.

Principala armată franceză trecu Alpii la începutul lui Septemvrie și, fără să întâmpine vreo rezistență, străbătu Italia dela Alpi până la Neapol. Ludovic Maurul a venit la Pavia întru întâmpinarea regelui prea creștin; Florența și Roma și-au deschis larg porțile, și Francezii în marșul lor triumfal n'au avut altă grijă decât să însemne cu cretă porțile caselor în care aveau să fie găzduiți. Piero de' Medici părăsi Florența înainte de sosirea regelui, iar Alexandru al VI-lea Borgia îndepărtă el însuși armata napolitană, care venise până la Roma să taie drumul năvălitorilor. La 22 Februarie 1495, Carol VIII își făcu intrarea solemnă în Neapol.

Francezii au fost primiți ca salvatori de Pisani, de Florentini, de Colonna, de toți adversarii papei și ai Medicilor. Dar în curând

www.digibuc.ro

Savonarola însuși a trebuit să se convingă că o armată de mercenari, pe care Brantôme o descrie ca « înspăimântătoare la vedere, plină de oameni buni de spânzurat, de clienți ai justiției și de indivizi înfierați pe umăr cu semnul crinului » nu este o ceată de arhangheli coborîtă pe pământ să curețe biserica lui Cristos de desfrâu, de lăcomie și de nedreptăți.

Succesul fulgerător al expediției arătă superioritatea militară a Franței și primejdia egemoniei franceze. Spania amenințată în posesiunea Siciliei, Maximilian I neliniștit de soarta Țărilor de Jos, papa, Veneția și Milanul se uniră într'o ligă semnată la Veneția (24 Martie 1495). Liga, încheiată pentru alungarea Francezilor din Italia, constitue prima coaliție contra Franței și prima aplicare în domeniul internațional a principiului echilibrului.

Indignarea de care fu cuprins guvernul francez, la aflarea acestei vești, dovedește naivitatea și nepregătirea diplomatică a conducătorilor Franței. In ceea ce privește diplomația, Francezii erau inferiori nu numai Italienilor, ci și Habsburgilor, care aveau excelente servicii de informație. Amenințat să fie izolat de Franța, Carol al VIII-lea luă calea întoarcerii înainte ca Liga să fi mobilizat forțe suficiente. Armata franceză izbuti să treacă defileurile Apeninilor, cu toată artileria sa, dar la Fornovo se izbi de armata Ligii, care încerca să-i taie retragerea. A fost nevoie de toată *furia francese*, cum spuneau Italienii, pentruca armata să-și deschidă drum spre Franța (Iulie 1495). Ultimele resturi ale armatei franceze au capitulat în 1496, și Neapolul a fost ocupat de regele Spaniei. Adevăratul câștigător al primei campanii italiene a fost Ferdinand Catolicul. Carol al VIII-lea, se pregătea să reia lupta, când muri, pe neașteptate, de urmările unui accident (8 Aprilie 1498).

www.digibuc.ro

Expediția lui Carol al VIII-lea dovedise că Neapolul nu putea fi păstrat fără Milano. Recucerirea Neapolului, la care nici noul rege Ludovic al XII-lea (1498—1515) nu voia să renunțe, trebuia să înceapă cu ocuparea Milanului. Franța și-ar fi asigurat astfel comunicarea și pe uscat și pe mare, întrucât cine avea Milanul, avea și Genova, cea mai mare putere maritimă din Mediterana occidentală.

Ludovic al XII-lea luă deci titlul de rege al Franței și duce al Milanului. Pretențiile lui se întemeiau pe faptul că bunica sa, Valentina Visconti, fusese fiica ducelui de Milano, Giovan-Galeazzo Visconti. Drepturile lui asupra Milanului nu erau mai sigure decât ale lui Carol al VIII-lea asupra Neapolului, dar esențialul era ca revendicarea Milanului să poată fi întemeiată pe un titlu de drept.

Campania militară fu precedată de o campanie diplomatică prin care Milanul fu izolat. Guvernul francez obținu neutralitatea Angliei, Spaniei și a papei, și încheie cu Veneția un tratat de împărțire a Lombardiei. Cantoanele elvețiene, deși n'aveau niciun interes ca stăpânirea franceză să se întindă asupra Milanului, jurară Franței alianță pe zece ani. Maximilian I rămânea ostil, dar diplomația franceză i-a neutralizat acțiunea obținând dela Filip cel Frumos neutralitatea Țărilor de Jos și a Comitatului Liber (Franche Comté).

Astfel pregătită, expediția n'a fost decât o plimbare militară. Armata franceză trecu Alpii în Iulie 1499 și, în douăzeci de zile, cuceri toată Lombardia. Dar Ludovic Maurul, refugiat în Germania, se întoarse și, cu ajutorul lui Maximilian și al Elvețienilor, recuceri Milanul (Martie 1500). A fost nevoie de o nouă campanie, pentru care guvernul francez mobiliză noui trupe elvețiene și o artilerie considerabilă. Ludovic Maurul nu era în stare să lupte cu noua armată, mai ales că mercenarii săi elvețieni refuzară să

www.digibuc.ro

lupte împotriva compatrioților lor din tabăra franceză. La Novara fu făcut prizonier și dus în Franța, unde muri obscur, în 1508.

Ducatul Milanului fu alipit la Franța, afară de Cremona și de Ghiara d'Adda ocupate de Venețieni și de Bellinzona cedată Elveților. Un senat, organizat după modelul Parlamentului din Paris și compus în majoritate din Francezi, supraveghea administrația, forma o curte superioară de justiție și confirma sau invalida decretele regale referitoare la Milan. Regele era reprezentat printr'un guvernător militar și printr'un guvernator civil. Regimul acesta avea să dureze până în 1512.

Stăpân pe trecătorile Alpilor, și dispunând de o bază navală, deoarece Genova căzuse în mâinile sale odată cu Milanul, Ludovic al XII-lea era într'o situație mult mai bună decât Carol al VIII-lea pentru a cuceri Neapolul. Dar experiența din 1495 dovedise că armata franceză nu poate apăra Neapolul împotriva unei armate spaniole venind din Sicilia. Deaceea, Ludovic al XII-lea propusè lui Ferdinand împărțirea regatului. Prin tratatul dela Grenada, din 11 Noemvrie 1500, Franța își rezervă Neapolul, Terra di Lavoro și Abruzzi, și lăsă Spaniei partea de sud a regatului, adică Apulia și Calabria.

Regele Neapolului, Frederic al II-lea, incapabil să opună rezistență armatelor franco-spaniole, capitulă, la 1 August 1501, și fu condus în Franța, unde muri trei ani mai târziu. Fiul său Ferdinand fu luat ostatec de Spanioli și dus în Spania, unde muri fără moștenitori, în 1559. Așa se stinse dinastia bastardă a Aragonezilor.

Cum era ușor de prevăzut, cei doi aliați se certară pentru împărțirea prăzii. După o serie de bătălii mărunte, Spaniolii ocupară Neapolul și siliră pe Francezi să se îmbarce pentru Genova (1504). Neapolul fu transformat, pentru două secole, în posesiune spaniolă, cu titlul de vice-regat, ca și Sicilia.

www.digibuc.ro

Aceste războaie treziră în sufletul Italienilor o puternică ură contra « barbarilor » care le cotropiseră țara. Papa Iuliu al II-lea (1503—1513) se făcu ecoul acestor resentimente. El visa să facă din Statul papal o mare putere și să-și întindă stăpânirea asupra Italiei, « liberată de barbari ». In scopul acesta se împacă cu Veneția, împotriva căreia organizase « Liga dela Cambrai », și caută să grupeze statele italiene contra Franței. Cu ajutorul Cardinalului de Sion, Matei Schinner, împiedecă recrutarea trupelor elvețiene pentru Franța. Apoi, pentru a câștiga alianța Spaniei contra Franței, recunoaște stăpânirea spaniolă asupra Neapolului (3 Iulie 1510). La 4 Octomvrie 1511, papa semnă cu Veneția și cu Spania *Liga Sfântă*, la care, în Noemvrie, aderă și Anglia.

Armata franceză, comandată de Gaston de Foix, un tânăr general de 22 de ani, care avea să se reveleze strateg de geniu, fu atacată dinspre nord de Elvețieni, dinspre est de Venețieni și dinspre sud de Spanioli. In Ianuarie 1512, armata hispano-papală începu asediul Boloniei. Gaston de Foix, părăsi Milanul și, la 5 Februarie, eliberă Bolonia. Apoi, aflând că Venețienii au pătruns în Brescia, se întoarse spre nord și, după ce risipi armata venețiană între Mincio și Adige, luă Brescia cu asalt (19 Februarie 1512). Intre timp, Spaniolii se concentraseră în apropiere de Ravenna. Gaston de Foix îi atacă, în ziua de Paști (11 Aprilie 1512) și câștigă cea mai sângeroasă bătălie din câte se văzuseră până atunci: 10—15.000 oameni au rămas pe câmpul de bătălie, printre care și generalul victorios. Prin rapiditatea manevrelor sale, prin utilizarea rațională a forțelor, prin aprecierea justă a timpului și prin intuiția precisă a strategiei și a tacticei, Gaston de Foix prevesti războiul de mișcare al epocii moderne.

Urmașii săi nu știură să exploateze situația și în câteva săptămâni Lombardia fu pierdută, Genova se revoltă,

www.digibuc.ro

Medicii se întoarseră la Florența. Papa fu salutat ca liberator al Italiei.

Moartea lui Iuliu al II-lea, în Februarie 1513, nu opri ofensiva contra Franței. Noul papă Leon al X-lea (1513—1521), un Medici, rămase credincios Ligii sfinte, care hotărî să mute războiul în Franța. Englezii debarcă la Calais, împrăștie, cu ajutorul lui Maximilian, armata franceză la Guinegatte și ocupă Thérouane și Tournais. In același timp, Elveții pătrund în Burgundia și atacă Dijonul. Guvernul francez e silit să le cumpere retragerea cu bani și să renunțe la toate cuceririle sale din Italia. Ceilalți adversari sunt dezarmați prin negocieri. Primejdia trecu și Ludovic al XII-lea lăsă urmașului său Francisc I (1515—1547) regatul împăcat cu toți vecinii săi.

Francisc I recuceri, printr'o singură lovitură, Milanul. Ocolind pozițiile Elveților care păzeau trecătorile Alpilor, armata își tăie printre stânci un drum considerat ca inaccesibil și coborî fără de veste în șesul Lombardiei. Elveții surprinși se concentrară la Marignano, între Lodi și Milano, unde, după o luptă de două zile, Francezii câștigară o victorie decisivă (13—14 Septemvrie 1515).

Stăpânirea franceză asupra Lombardiei și Genovei fu restabilită și consolidată printr'o serie de tratate încheiate cu Papa, cu Elveții și cu Spania. La 16 Decemvrie 1516, Leon al X-lea semnă cu Francisc I concordatul dela Bolonia, care lăsa la discreția regelui numirea înalților demnitari ai bisericii franceze. Tratatul dela Freiburg sau « Pacea perpetuă », încheiată de reprezentanții Franței cu cele treisprezece cantoane, rezerva Franței și aliaților ei dreptul de a recruta mercenari în Elveția (29 Noemvrie 1516). In sfârșit, moartea lui Ferdinand Catolicul (23 Ian. 1516) înlesni

www.digibuc.ro

guvernului francez lichidarea tuturor diferendelor sale cu Spania (Tratatul dela Noyon, August 1516). Prima fază a războaielor italiene se încheie cu victoria Franței. Alegerea regelui Spaniei și moștenitorului Țărilor de Jos la tronul imperial răsturnă însă, în câțiva ani, situația în favoarea Habsburgilor.

II. SUPREMAȚIA HABSBURGILOR

Căsătoria lui Maximilian cu Maria de Burgundia, moștenitoarea lui Carol Temerarul (1477), a făcut din Habsburgi dinastia cea mai bogată din Europa. Căsătoria fiului lor Filip cel Frumos cu Ioana, moștenitoarea regilor catolici, a pregătit unirea coroanei spaniole cu posesiunile Habsburgilor. Cum Filip cel Frumos a murit în 1506, fiul său Carol — viitorul Carol Quintul — a moștenit, la moartea lui Ferdinand Catolicul, în 1516, coroana Spaniei. La moartea bunicului său Maximilian I, regele catolic, Don Carlos avea să fie ales împărat al Germaniei.

Maximilian I a pregătit alegerea încă din 1517. Dar lucrurile n'au mers așa de ușor, cum s'așteptа. Pe lângă nepotul său, s'au ivit alți doi candidați, Francisc I, regele Franței și Frederic cel Înțelept, electorul Saxei. In fața acestei competiții, electorii și-au pus votul la licitație. Izbânda lui Don Carlos se datorește organizării superioare a băncilor germane. Fuggerii și Welserii nu numai că au pus la dispoziția Habsburgilor suma colosală de 850.000 florini, în hârtii de valoare plătibile *după alegerea* candidatului lor, dar, prin legăturile lor financiare cu agenții din Anversa ai bancherilor florentini și genovezi, au și tăiat orice credit regelui Franței. Astfel, la 28 Iunie 1519, Carol I al Spaniei a devenit Carol Quintul.

Noul împărat reprezenta el singur « o coaliție ». Dela bunicul său patern, Maximilian, moștenise domeniile ereditare ale

www.digibuc.ro

Habsburgilor (Austria, Stiria, Carintia și Carniolia); dela bunica sa, Maria de Burgundia, Țările de Jos și Franche Comté; dela bunicii săi materni, Ferdinand și Isabella, Spania, cu dependențele ei din Italia (Sardinia, Sicilia, Regatul napolitan) și coloniile din America; în urma alegerii sale ca împărat, el dobândea Germania și pretențiile la egemonia universală legate de coroana imperială; în sfârșit, prin alegerea fratelui său Ferdinand ca rege al Boemiei și al Ungariei, influența lui Carol Quintul s'a întins și asupra acestor țări. Puterea noului împărat constituia o primejdie pentru independența statelor mici și mijlocii și o directă amenințare pentru situația politică a Franței.

Pentru a restabili echilibrul, puterile amenințate s'au unit. In toate aceste coaliții, Franța a jucat un rol covârșitor fiind statul cel mai puternic și, prin poziția sa, cel mai direct amenințat de puterea excesivă a Habsburgilor.

A trebuit însă timp pentru ca puterile amenințate să înțeleagă că interesul lor era de a se strânge în jurul Franței. Amenințat de mișcarea lutherană, Leon al X-lea încheie cu împăratul un pact pentru recucerirea Milanului și Genovei, indispensabile Spaniei pentru a comunica direct cu Germania și pentru a-și consolida stăpânirea asupra Italiei. Statul papal avea să primească Parma, Piacenza și Ferrara. Incercarea lui Francisc I de a câștiga, la întrevederea dela Guines, alianța lui Enric al VIII-lea n'a dat rezultatele dorite. Puțin după întrevederea sa cu regele Franței, Enric al VIII-lea încheie cu împăratul Germaniei un tratat secret contra Franței.

Cu tot insuccesul campaniei sale diplomatice, Francisc I n'a pregetat să deschidă ostilitățile în Flandra, în Italia și la granița Spaniei. Robert de la Marck, duce de Bouillon, vasal imperial trecut în serviciul Franței, atacă Luxemburgul (Februarie 1521).

www.digibuc.ro

In același timp, Henri d'Albret, regele Navarrei, în fruntea unei armate franceze, încercă să recucerească partea din Navarra pierdută în 1512. Amândouă încercările, care indicau o lărgire considerabilă a teatrului operațiilor, se terminară cu înfrângerea aliaților Franței. Carol Quintul ocupă Tournai și o alipi la Țările de jos. Franța pierdea astfel o poziție care-i permitea să amenințe deopotrivă Flandra și Hainaut. In Italia, armata hispano-pontificală nimicește la Bicocca (lângă Monza) armata elvețiană și silește pe Francezi să evacueze Milanul (1522). Roadele victoriei dela Marignano erau pierdute odată cu reputația militară a infanteriei elvețiene.

Franța fu din nou redusă, ca în 1513, la apărarea propriilor sale granițe. In Septemvrie 1523, Spaniolii cuceriră Fuenterrabia și amenințară Bayonne. In nord, Anglo-Imperialii înaintară până aproape de Compiègne. Iar în sud, Imperialii comandați de ducele Charles de Bourbon, trecut la inamic, și de marchizul de Pescara, invadară Provensa și asediară Marsilia. Dar orașul rezistă și, la apropierea armatelor franceze de ajutor, Imperialii ridicară asediul și se întoarseră în Italia. Franța s'a dovedit ireductibilă.

Cu trupele concentrate pentru apărarea Marsiliei, Francisc I urmări armata imperială și reocupă cea mai mare parte a Ducatului milanez. Numai câteva cetăți, printre care și Pavia, mai rămaseră în mâna Imperialilor. La sfârșitul lui Octomvrie 1524, armata franceză începu asediul Paviei, dar cetatea rezistă patru luni de zile, până ce Carol Quintul putu trimite trupe de întărire. Prinsă între cetate și între armata de ajutor, armata franceză fu bătută și regele însuși căzu prizonier (24 Februarie 1525). Intr'o lungă scrisoare adresată mamei sale, Francisc I descrise bătălia și încheie cu cuvintele: « De toutes choses ne m'est resté que

www.digibuc.ro

l'honneur et la vie qui est suave », din care legenda a făcut: « Tout est perdu, fors l'honneur ».

Bătălia dela Pavia a consacrat superioritatea infanteriei spaniole. In luptele cu Maurii, Spaniolii formaseră o cavalerie ușoară, înarmată cu suliți, neîntrecută în manevre repezi și în acțiuni de recunoaștere, dar incapabilă de a se măsura cu cavaleria grea franceză. « Marele căpitan » Gonzalo de Cordova constitui din Spanioli o infanterie națională, organizată după modelul companiilor elvețiene. Unitatea tactică era batalionul de cinci sute de oameni, dintre care două sute, înarmați cu suliți lungi, erau așezați în față; alți două sute erau înarmați cu săbii și cu suliți de asvârlit; în sfârșit o sută de pușcași mobili aveau misiunea să umple golurile formate între rânduri de accidentele terenului. Fiecare batalion înainta în rânduri strânse, cu sulițele întinse, ca o cetate mișcătoare de oțel. Prin această organizare, infanteria spaniolă a devenit, pentru o sută cincizeci de ani, prima din Europa. Dezastrul dela Pavia a asigurat definitiv Imperialilor stăpânirea asupra Milanului și a schimbat radical situația internațională.

Francisc I fu condus în Spania și internat la Madrid, unde, după un an de captivitate aspră, fu silit să semneze tratatul dela Madrid (Ian. 1526). Francisc I renunța la toate drepturile sale asupra Italiei și la suzeranitatea sa asupra Flandrei; ceda împăratului Burgundia și, drept garanție pentru executarea tratatului, lăsa ca ostatici pe cei doi fii mai mari ai săi. Pus în libertate, Francisc I a refuzat să execute « un tratat care îi fusese smuls cu sila ». Statele Burgundiei, întrunite la îndemnul guvernului francez, contestară regelui dreptul de a înstrăina o provincie fără voia ei și declarară că vor « să rămână sub ascultarea coroanei franceze și

www.digibuc.ro

nu a împăratului ». Această declarație constitue prima afirmare a principiului de liberă determinare a popoarelor.

Consecințele dezastrului dela Pavia alarmară toate popoarele europene. Statele italiene se grupară în jurul Veneției și Papei și, la 22 Mai 1526, încheiară cu Franța Liga dela Cognac, cu scopul mărturisit de a libera pe Francisc I de obligațiile tratatului dela Madrid, în realitate pentru a cuceri independența Italiei. Enric al VIII-lea, care de asemenea rupsese relațiile cu împăratul, fu proclamat protectorul Ligii. Francezii încercară, încă de atunci, să completeze frontul antihabsburgic printr'o înțelegere cu Turcii, dar încercarea era încă prematură și n'avea să izbutească decât zece ani mai târziu.

Francisc I, devenit prudent după experiența dela Pavia, n'a trimis în Italia decât trupe neînsemnate și a lăsat aliaților săi tot greul luptei. Armata italiană a atacat garnizoanele spaniole din Lombardia, dar a procedat atât de încet, încât împăratul a avut timpul să trimită în Italia, sub comanda lui Georg Frundsberg, o armată de Lutherani fanatici care au bătut armata aliată și au înaintat până la Roma. Speriat, Clemente al VII-lea (1523—1534) semnă un armistițiu cu trimisul împăratului, dar armata imperială nu ținu seamă de el și, la 6 Mai 1527, ocupă Roma. Timp de două luni, bandele germane, spaniole și italiene măcelăriră populația, jefuiră casele și bisericele, necinstiră femeile și distruseră o mulțime de opere de artă. Jaful nu încetă decât când izbucni ciuma. Papa, refugiat în Castel Sant'Angelo, fu silit să plătească o mare despăgubire de război și să cedeze Imperialilor Parma și Piacenza.

Acest *sacco di Roma* (jefuirea Romei) umplu de revoltă creștinătatea. Francisc I trimise, în 1528, o nouă armată în Italia, care recuceri Lombardia și împresură Neapolul pe mare și pe uscat, Orașul, pe punctul de a capitula în Iulie, fu salvat de

www.digibuc.ro

defecțiunea lui Andrei Doria care, câștigat de împărat, a ridicat blocada din fața Neapolului și s'a întors cu flota la Genova. Andrei Doria, unul din cei mai remarcabili amirali din secolul al XVI-lea, servise din 1512 Franța cu credință, în ciuda disprețului amiralilor și diplomaților francezi; dar când Francisc I voi să creeze la Savona o bază navală, rivală Genovei, patriotismul lui se revoltă. El acceptă oferta lui Carol Quintul care-l făcea comandant al tuturor flotelor spaniole și asigura Genovei privilegii însemnate. Relațiile directe între Spania și Italia pe de o parte, iar pe de alta între Italia și Germania erau asigurate.

Flota genoveză era acum în măsură să aprovizioneze orașul asediat de Francezi și să taie acestora comunicațiile cu Franța. Armata franceză fu silită să ridice asediul și să se întoarcă în Franța. Nu mai rămânea decât să se încheie pacea. Inaintarea Turcilor până la Viena sili și pe Carol Quintul să trateze.

Prin pacea dela Cambrai, din August 1529, Francisc I renunță la toate pretențiile sale asupra Italiei și se obligă să evacueze fortărețele pe care le ocupa încă în Lombardia și regatul napolitan. In schimb, Carol Quintul renunță la Burgundia și promise să libereze pe cei doi fii ai lui Francisc I. Stăpân pe toată Italia, Carol Quintul apare în adevăr, după pacea dela Cambrai, ca șef al creștinătății. La 22 Februarie 1530 fu încoronat de Clemente al VII-lea, la Bolonia, întâiu ca rege al Longobarzilor, apoi ca împărat.

III. ALIANȚA FRANȚEI CU PRINCIPII PROTESTANȚI ȘI CU TURCII

Pacea dela Cambrai impunea Franței renegarea întregii ei politici dela 1494, părăsirea Milanului, renunțarea la suveranitatea tradițională asupra Flandrei și anularea sentințelor pronunțate

www.digibuc.ro

contra lui Carol de Bourbon. După atâtea înfrângeri, Franța ieșia cu prestigiul știrbit, dar cu teritoriul intact, de vreme ce păstra Burgundia.

In același timp Carol Quintul atinge culmea gloriei și a puterii: atotputernic în Italia, învingător împotriva Franței și împotriva Turcilor, arbitru al partidelor religioase în Germania, protector al papei, șef al creștinătății occidentale. Triumful lui e atât de copleșitor încât se miră el însuși că « regele preacreștin a renunțat așa de repede la tot ceea ce poseda în Italia ».

In realitate, Francisc I nu renunță la proiectele sale asupra Italiei, și, pentru a putea interveni, întreținea tot ce ar fi putut provoca turburări. Prin urmare, antagonismul între Francisc I, care n'aștepta decât prilejul de a interveni din nou în Italia, și Carol Quintul care considera Italia ca bază a puterii sale, rămânea ireductibil.

In aceste condiții pacea dela Cambrai nu putea fi decât un armistițiu. Timp de șase ani cât a durat pacea, Italia a fost câmpul de bătălie diplomatică între Francisc I și Carol Quintul. Regele Franței a căutat pretutindeni aliați contra împăratului. Astfel a tratat cu principii protestanți ai Germaniei, cu Suedia și cu Danemarca, cu Enric al VIII-lea deja schismatic, cu Clemente al VII-lea și, în deosebi, cu Turcii care, stăpâni pe regențele africane, puteau compensa în Mediterana pierderea flotei genoveze.

In Octomvrie 1532, Francisc I avu la Boulogne o întrevedere cu Enric al VIII-lea căruia îi promise asistența sa în privința divorțului. Apoi, sub pretext de a servi mai bine interesele regelui Angliei, Francisc I s'a întâlnit în Octomvrie 1533, cu Clemente al VII-lea, la Marsilia. Singurul rezultat durabil al întrevederii a fost căsătoria viitorului Enric al II-lea cu nepoata papei, Ecaterina de Medici. Alianța cu papa fu ruptă în anul următor prin moartea neașteptată a lui Clemente al VII-lea (25 Sept. 1534),

www.digibuc.ro

Moartea papei și neîncrederea stârnită în Germania și în Anglia de negocierile dela Marsilia au făcut și mai necesară înțelegerea cu Turcii. Francisc I era, încă din 1528, aliatul lui Ioan Zápolya și prin acesta în relații cu Turcii. In 1535, regele Franței trimise la Constantinopol un ambasador, La Forest, care încheie, în Februarie 1536, un tratat de alianță cu Sultanul. Formal nu s'a încheiat decât un tratat de comerț; în realitate, se stabilea între cele două țări o strânsă colaborare politică și militară. Imperiul otoman și Franța își garantau reciproc posesiunile contra Habsburgilor, dușmanul lor comun. Sprijinul flotei turcești în Mediterană și diversiunea armatei otomane la frontiera orientală a Monarhiei Habsburgilor avea să permită Franței să rupă cercul de fier în care Impăratul voia s'o închidă; pe de altă parte, rivalitatea lui Francisc I și Carol Quintul avea să permită Turcilor să cucerească toată Ungaria centrală. Așa s'a constituit între regele preacreștin și șeful necredincioșilor o cooperare care avea să dureze până la Revoluția franceză.

Campania diplomatică fu completată prin întinse pregătiri militare. Ordonanța din 1534 hotăra ca în fiecare provincie a regatului să se organizeze o legiune de 6.000 de soldați de infanterie. Armata națională avea să fie completată cu miliția feudală și cu mercenari străini. Prin aceste dispoziții, regele Franței și-a asigurat efective pe care le putea ridica la 100.000 de oameni.

Franța era deci bine pregătită, când moartea lui Francisc Sforza deschise din nou chestiunea Milanului (1 Noembrie 1536). Francisc I invadă Savoia și ocupă Piemontul. Carol Quintul răspunse cotropind Provensa, Languedoc și Picardia. Două armate, una venind din Spania prin Languedoc, a doua din Italia peste Alpi, atacară Provensa. Dar armata spaniolă fu respinsă la Narbonne, iar armata imperială, comandată de împăratul

www.digibuc.ro

însuși, nu găsi în Provensa decât pustiul, foametea și bolile care, în două luni, îi secerară jumătate din armată. Comandamentul francez arsese satele, distrusese recoltele și concentrase trupele în cetăți. Rezistența eroică a orașelor Arles, Tarascon și Marsilia sili pe împărat să se întoarcă în Italia, urmat de aproape de armata franceză, care cuceri toate cetățile Piemontului. Invazia Picardiei de către contele de Nassau fu oprită la Péronne. Campania militară se termină fără ca vreunul din adversari să fi putut dobândi un succes decisiv. Pacea dela Nissa lăsa Franței Bresse, Bugey și două treimi din Piemont, iar restul Piemontului și Milanul lui Carol Quintul (1538).

Carol Quintul a semnat pacea dela Nisa ca să poată să-și consolideze autoritatea în Germania și să organizeze contra Ligii dela Schmalkalden o contra ligă catolică. Dar evenimentele din Ungaria îl siliră să amâne aceste proecte și să-și concentreze forțele la granița de est. Ioan Zápolya muri în 1540 și, în virtutea tratatului dela Oradea, statele lui ar fi trebuit să treacă sub stăpânirea lui Ferdinand. Dar, la îndemnul lui Francisc I, Soliman al II-lea luă sub protecția sa pe fiul nou născut al lui Zápolya și, pentru a-i apăra moștenirea, năvăli în Ungaria și ocupă Buda (1541).

O înfrângere și mai gravă suferi împăratul în Mediterană. In 1541, el organiză împotriva regențelor africane o expediție cu scopul dea smulge lui Haireddin Barbarossa supremația Mediteranei. Furtuna transformă însă expediția într'un dezastru (1541).

Francisc I se folosi de aceste înfrângeri pentru a forma o nouă coaliție contra lui Carol Quintul. Ducele de Clèves, de Jülich și de Berg s'a aliat cu Franța, iar Danemarca și Suedia au aderat la Liga dela Schmalkalden. Războiul a început în Flandra și în Italia. Carol Quintul a scos fără greutate din cauză pe ducele de Clèves, care năvălise în Țările de Jos. In Italia, Francezii obținură

www.digibuc.ro

victoria strălucită dela Ceresole, care le asigură Piemontul, dar nordul Franței fu invadat de Imperiali și de Englezi. In timp ce Englezii asediau Boulogne, Imperialii înaintară până la Château-Thierry și amenințară Parisul. Atacul flotei otomane contra Nisei, care aparținea ducelui de Savoia (aliatul împăratului) și contra coastei spaniole și istovirea resurselor sale financiare siliră pe Carol Quintul să evacueze Franța și să accepte pacea dela Crépy (1544). Ducele de Orléans avea să se căsătorească cu fiica împăratului sau cu fiica lui Ferdinand: în primul caz ar fi primit ca zestre Milanul, în al doilea Țările de Jos. In amândouă cazurile, regele Franței ar fi renunțat la suzeranitatea sa asupra Flandrei și ar fi evacuat ducatul Savoiei. Moartea ducelui de Orléans a anulat clauzele păcii dela Crépy, care n'a fost decât un armistițiu.

Carol Quintul se folosi de pacea cu Franța pentru « a restaura unitatea, pacea și dreptul în imperiu ». Intrunirea conciliului dela Trento, în Decemvrie 1545, și moartea lui Luther în anul următor, păreau favorabile planurilor sale. Planul lui era să convoace un sinod național care să rezolve chestiunea religioasă. Opoziția membrilor Ligii dela Schmalkalden a zădărnicit realizarea. Acest insucces l-a convins că forța era singurul mijloc de a pune capăt ereziei. După ce și-a asigurat concursul lui Moritz de Saxa, împăratul a proscris pe electorul de Saxa și pe landgravul de Hessa, și a recrutat o armată considerabilă. Moritz de Saxa a sdrobit armata Ligii dela Schmalkalden la Mühlberg (1547). Electorul de Saxa și landgravul de Hessa fură făcuți prizonieri. Germania era la picioarele împăratului. Moartea lui Francisc I și a lui Enric al VIII-lea înlătura ultimele piedici din calea lui. Carol Quintul se simți, însfârșit, liber să rezolve problema religioasă și să pregătească unitatea imperiului.

www.digibuc.ro

Prin *Interim*-ul dela Augsburg (1548), el impuse respectul *statului quo* în materie religioasă, până la terminarea conciliului dela Trento.

Problema succesiunii la tronul imperial a fost deasemenea rezolvată printr'un compromis: urmașul lui Carol Quintul avea să fie fratele său Ferdinand; după acesta ar veni fiul lui Carol Quintul, Filip, care ar avea ca succesor pe Maximilian, fiul lui Ferdinand.

Aceste măsuri, departe de a aduce pacificarea dorită, au stârnit noui turburări. Protestanții nici nu voiră să audă de un astfel de compromis, și Saxa, Brandenburg și Magdeburg se revoltă. Catolicii nu erau mai bine dispuși.

Soluția problemei succesiunii lăsa impresia că interesele Imperiului erau sacrificate considerațiilor dinastice. Filip era foarte impopular și prezența trupelor spaniole mărea și mai mult resentimentul poporului german împotriva Spaniei. Nemulțumiții găsiră în Moritz de Saxa, biruitorul dela Mühlberg, șeful de care aveau nevoie. Moritz încheie cu landgravul Ioan de Hessa o alianță, la care sunt invitate să praticipe Franța, Anglia și Polonia. Franța aderă prin tratatul dela Chambord (15 Ian. 1552) și, pentru motive strategice, e autorizată să ocupe Toul, Metz și Verdun.

La 18 Aprilie 1552, Enric al II-lea își face intrarea în Metz, iar Moritz de Saxa pătrunde fără de veste în Tirol și alungă pe Carol Quintul dela Innsbruck la Villach, în Carintia. Aceste evenimente treziră în favoarea lui o mișcare de simpatie. Protestanții încheiară cu împăratul armistițiul dela Passau (1552) care punea pe Enric al II-lea într'o situație primejdioasă. Amenințat să fie atacat din spate de regenta Țărilor de Jos, Enric al II-lea se retrase la Verdun și ar fi renunțat la cele trei episcopate, a căror însemnătate nimeni n'o bănuia atunci, dacă împăratul n'ar fi făcut greșala de a ataca

www.digibuc.ro

Metz (Nov. 1552). Ducele de Guise avuse însă timpul să organizeze apărarea, și, în Ianuarie 1553, Împăratul fu silit să ridice asediul. Cele trei *Episcopate* (cum aveau să fie numite cele trei cetăți imperiale), aveau să rămână sub stăpânirea Franței.

Enric al II-lea nu vedea în cele trei Episcopate decât o monetă de schimb pentru Milan. Dovadă că în același timp a reînceput activitatea în Italia. Cercul posesiunilor franceze în Piemont fu lărgit, mareșalul de Termes fu trimis în Corsica să susțină revolta izbucnită împotriva Genovei (1553) și, la îndemnul Franței, Siena se revoltă în 1552 și alungă garnizoana spaniolă care-i fusese impusă în 1540. O armată franceză, comandată de emigratul florentin Piero Strozzi, fu însărcinată să apere orașul contra Spaniolilor. Dar Strozzi fu bătut și Siena, împresurată de Imperiali, fu redusă să capituleze prin foame (Aprilie 1555). Singurul rezultat al acestei expediții a fost că ducatul Florenței și-a întins stăpânirea peste întreagă Toscana.

Pacea dela Vaucelles (Februarie 1556), încheiată pe cinci ani, lăsa Franței cuceririle sale din Piemont, cele trei Episcopate și aliațele sale cu Turcii și cu principii italieni.

Umilirea dela Innsbruck, înfrângerea dela Metz și insuccesul politicii sale religioase au distrus ultimele nădejdii ale împăratului. Bolnav, desamăgit și trist, nu se mai gândea decât să cedeze altora sarcina copleșitoarei sale guvernări.

In Iulie 1554, Carol Quintul cedă Milanul și Neapolul fiului său Filip, cu prilejul căsătoriei sale cu Maria Tudor. In Februarie 1555, el delegă fratelui său Ferdinand puterile necesare pentru a semna pacea dela Augsburg (3 Octomvrie 1555), care acorda protestanților libertatea cultului. Pacea dela Augsburg consacra victoria celor două forțe de opoziție, care ruinaseră planurile

www.digibuc.ro

de unificare ale Imperiului: protestantismul și particularismul principilor teritoriali.

La 25 Octomvrie 1555, în fața Statelor generale ale celor șaptesprezece provincii, în fața membrilor consiliilor și a ambasadorilor străini, Carol Quintul abdică, în favoarea fiului său, ca suveran al Țărilor de Jos, iar la 16 Ianuarie 1556 renunță și la coroana Spaniei. Prin scrisoarea din 27 August 1556, el încredință fratelui său Ferdinand, regența Imperiului, iar la 28 Februarie 1558 îi lăsă și titlul de împărat. La 21 Septemvrie 1558, Carol Quintul muri în mânăstirea San Yuste, unde se retrăsese în 1556.

Pacea dela Augsburg însemna falimentul planurilor de unificare a Germaniei, dar și sfârșitul colaborării principilor protestanți cu Franța. Ruperea acestei colaborări punea capăt unei situații echivoce, care durase prea mult. Regele Franței nu putea juca indefinit rolul de protector al protestantismului în Germania, de aliat al Turcilor și de prigonitor al hughenoților în Franța; de protector al « libertăților » particulariste în Germania și de suveran absolut în Franța; de exponent al unei politici de cucerire în Italia și de apărător al independenței naționale în Italia.

Ruperea alianței protestante a permis Franței o alianță mai strânsă cu papa. Paul al IV-lea Caraffa care, în calitatea sa de Napolitan, era un dușman neîmpăcat al Spaniei, promise învestitura Milanului pentru fiul al doilea al lui Enric al II-lea și o armată de ajutor. Bazat pe aceste promisiuni Enric al II-lea comise greșala dea rupe, fără nici o provocare din partea Spaniei, pacea dela Vaucelles, care-i lăsa toate cuceririle, și de a porni războiul fără alți aliați decât papa.

In Decemvrie 1556, ducele de Guise trecu Alpii și fără să încerce a ocupa Milanul, care i se oferea, se îndreptă spre Neapol.

www.digibuc.ro

Dar oprit de Spanioli chiar la granița regatului, ducele de Guise s'ar fi găsit într'o situație foarte primejdioasă, dacă guvernul nu l-ar fi chemat în Franța ca să apere frontiera de nord-est (August 1557).

Filip al II-lea și Maria Tudor concentraseră în Țările de Jos, sub comanda ducelui Emanuel-Filibert de Savoia, o armată de 60.000 de oameni. După un atac simultan spre Marienburg, ducele de Savoia se îndreptă contra cetății Saint-Quentin care păzește pe Somme drumul Parisului. Coligny abia avu vreme să se arunce în cetate cu o mână de oameni. Conestabilul de Montmorency, care venea în ajutorul cetății, fu surprins de ducele de Savoia, bătut și făcut prizonier (10 August 1557). Parisul, descoperit, fu salvat de șovăelile învingătorilor și de eroismul lui Coligny care, prin rezistența sa, permise trupelor să se regrupeze și ducelui de Guise să se reîntoarcă din Italia. Printr'o campanie îndrăsneață, executată, contra regulilor artei militare de atunci, în toiul iernei, Guise ocupă Calais (6 Ianuarie 1558), ștergând ultima rămășiță a stăpânirei engleze în Franța. Guise reluă campania, în Mai, și ocupă Thionville, în timp ce mareșalul Termes, deși bătut la Gravelines, asigură Franței Dunquerque. Aceste succese permiteau Franței să negocieze în condiții favorabile.

Pacea era o necesitate pentru amândouă taberele, din cauza istovirii financiare. Pentru a face față nevoilor războiului, atât Franța cât și Spania sporiseră necontenit impozitele, concesionaseră pe ani înainte produsul impozitelor, înmulțiseră expedientele cele mai deplorabile, ca vânzarea slujbelor, înnobilărilor și legitimărilor și împrumuturile forțate. Nu e de mirare dacă, în Spania, datoria publică crescu dela 18 milioane maravedis în 1504 la 99 milioane în 1539. Produsul minelor din America

www.digibuc.ro

era consumat cu ani înainte. In 1557, Filip al II-lea, suspendă plățile. Creditorii statului fură siliți să renunțe la concesiunile asupra veniturilor statului și să primească rente de stat de 5%. Falimentul îi permise să răsufle pentru moment și să susțină campania din Flandra, dar îi tăia orice credit pentru operații războinice mai mari.

Situația nu era cu mult mai bună în Franța. In 1555, regele promise o dobândă de 20% pentru împrumutul de consolidare, și subscrierile veniră din toate părțile, nu numai din Franța, ci și din Elveția, Germania, ba chiar și din Turcia. Dar după înfrângerea dela Saint-Quentin, regele nu poate plăti decât o parte a dobânzii, și titlurile scad succesiv la 85, 70, 50, 40%. In 1559, datoria publică a Franței e evaluată între 39 și 44 milioane de livre. Franța era tot atât de incapabilă ca și Spania de a continua războiul. Pacea s'a impus « ca o necesitate financiară ».

Tratatul definitiv a fost semnat la Cateau-Cambrésis (3 Aprilie 1559). Enric al II-lea renunța la toate drepturile sale asupra Italiei, dar păstra Calais și cele trei Episcopate (Toul, Metz și Verdun). Habsburgii au câștigat deci războiul pentru supremația asupra Italiei, de vreme ce Milanul și Neapolul rămâneau în mâinile lor, dar au trebuit să renunțe la orice vis de monarhie universală. Franța a rupt cercul de fier în care Habsburgii au voit s'o închidă și și-a reluat expansiunea spre frontierele sale naturale.

IV. TRIUMFUL ECHILIBRULUI EUROPEAN

Pacea dela Cateau-Cambrésis consacra victoria Habsburgilor asupra Franței. Italia, care formase obiectul competiției, avea să rămână patru secole în mâinile lor. Lupta pentru cucerirea Italiei s'a terminat cu triumful supremației spaniole.

Franța n'a ieșit propriu zis micșorată din războiu; dimpotrivă, dobândind Calais și cele trei Episcopate și-a mărit în proporție

www.digibuc.ro

considerabilă teritoriul și s'a întors la vechea ei politică de cucerire a granițelor naturale. Dar în raport cu situația rivalelor sale, Franța a ieșit micșorată din războaiele italiene. La sfârșitul secolului la XV-lea era puterea cea mai însemnată din Europa. Tratatul dela Cateau-Cambrésis a coborît-o la rangul al doilea. Epoca cuprinsă între pacea dela Cateau-Cambrésis și pacea dela Pirinei va fi a supremației spaniole (1559—1659).

Față de încercările de desmembrare ale Habsburgilor, Franța dovedi însă o invincibilă putere de rezistență. Clasa mijlocie a găsit în sine forțele materiale și morale care au permis monarhiei să repare toate dezastrele și să învingă toate greutățile. Resurselor multiple ale lui Carol Quintul, diplomația franceză ieșită din sânul clerului sau al burgheziei mari le-a opus coaliții din ce în ce mai largi și alianțe din ce în ce mai îndrăznețe. Astfel, în fața monarhiei universale a lui Carol Quintul, Franța a reprezentat forțele vii ale Europei moderne și aceasta a salvat-o.

Dacă Franța a trebuit să renunțe la Italia, Habsburgii au fost siliți să părăsească visul lor de monarhie universală. Carol Quintul voia să restabilească vechiul Imperiu universal și să asigure propășirea și siguranța lumii creștine din apus. Dacă idealul acesta ar fi fost realizabil, nimeni n'ar fi avut mai mulți sorți de izbândă decât Carol Quintul. Dar monarhia universală era o reminiscență medievală, în contradicție cu statele moderne care se constituiseră la sfârșitul evului mediu. In fața lui Francisc I, care personifica statul modern, Carol Quintul reprezenta o lume de mult apusă, de aceea a fost condamnat la insucces.

In al doilea rând, Carol Quintul a fost pus, prin însăși compoziția statelor sale, în fața unor probleme prea complexe și diverse peutru ca să le poată rezolva. Spania, Țările de Jos, Germania, domeniile ereditare ale Habsburgilor, Boemia și Ungaria aveau

www.digibuc.ro

interese antagoniste, constituții și aspirații deosebite. De aceea Împăratul n'a putut duce până la capăt nicio întreprindere. Situația internă din Germania l-a distras necontenit dela lupta sa cu Franța și invers. Posesiunile sale italiene l-au adus în conflict cu papa și i-au slăbit poziția de apărător al catolicismului. Diversitatea de interese dintre posesiunile lui Carol Quintul a îngreuiat considerabil mobilizarea forțelor imperiale. In timp ce Francisc I dispunea de totalitatea forțelor țării sale, Carol Quintul nu era stăpân absolut în niciunul din statele sale. Spania a rămas mult timp refractară visului imperial. Revolta comunelor din 1521 era să compromită opera lui Ferdinand și a Isabellei. Iar când Spania a devenit centrul monarhiei lui Carol Quintul, Imperiul german a protestat contra hispanizării politicii și guvernului imperial. Domeniile ereditare, mai ales după alegerea lui Ferdinand ca rege al Boemiei și al Ungariei, au fost mai mult un balast pentru Imperiu: puterea lor era absorbită de lupta cu Turcii. Țările de Jos ocupau un loc însemnat în politica și economia imperială: ca piață financiară, industrială și comercială. Țările de Jos au contribuit cu mai mulți bani la războaiele lui Carol Quintul; furnizau Spaniei stofele care alimentau comerțul cu coloniile acesteia și consumau producția de lână a Spaniei. Dar tocmai pentru însemnătatea lor politică și economică, împăratul era obligat să le respecte tradițiile și interesele care nu concordau totdeauna cu ale Imperiului. Soliditatea Imperiului nu era în raport cu înfățișarea lui impozantă. Cum a spus-o Baumgarten, «puterea lui era în același timp slăbiciunea lui».

In afară de lipsa de unitate și de coeziune internă, alte două cauze au slăbit acțiunea lui Carol Quintul contra Franței: atacurile Turcilor și Reforma protestantă.

www.digibuc.ro

La politica de încercuire a Habsburgilor, Franța a răspuns aliindu-se cu Turcii și atacând cu ajutorul lor Imperiul din spate. In 1529, 1532 și 1544, atacurile armatei și flotei turcești au silit pe Carol Quintul să trateze cu Franța. Diplomația franceză a încercat să lărgească sistemul, ridicând contra Habsburgilor Danemarca, Suedia, Polonia și Transilvania. Așa apare, încă din secolul al XVI-lea, sistemul de alianțe prin care Franța caută să se asigure contra Habsburgilor. Acordul între Turcia și Franța a durat până la Revoluția franceză și a rezistat tuturor încercărilor de a-l rupe.

Alianța Franței cu Turcia însemnează, și din punctul de vedere al politicei externe, sfârșitul evului mediu. Faptul că Francisc I, regele preacreștin și urmașul lui Ludovic cel Sfânt, s'a putut uni cu șeful Necredincioșilor contra șefului laic al creștinătății occidentale, dovedește că statul modern nu se mai lasă influențat de motive religioase și că rațiunea de stat, adică conservarea societății laice, a ajuns motivul determinant în politica externă.

Reforma luterană a exercitat asupra politicii imperiale o acțiune tot așa de dăunătoare ca și primejdia turcească. Grija de a păstra unitatea religioasă a Imperiului său a împiedecat pe Carol Quintul de a angaja toate forțele sale în lupta contra Franței și de a exploata, cum ar fi dorit, victoriile obținute; pe de altă parte, politica sa externă nu i-a dat răgaz să urmărească cu toată atenția problema religioasă. Protestanții au profitat de aceasta pentru a se întări și a se organiza. In lupta sa cu Franța, Carol Quintul a fost silit să cumpere, cu concesii religioase și politice, ajutorul Imperiului contra Franței. Aceste concesiuni au favorizat progresul protestantismului, iar progresul protestantismului, ca și atacurile Turcilor, au silit pe Carol Quintul să fie conciliant cu Franța.

www.digibuc.ro

Politica universală, reprezentată mai ales de Spanioli, jignea sentimentul național al Germanilor și impunea Imperiului sarcini intolerabile, iar creșterea puterii imperiale amenința « libertățile » principilor teritoriali. Opoziția religioasă a fost întărită deci de particularismul principilor teritoriali. Aceste contradicții interne au zădărnicit toate planurile împăratului. Când a dispărut de pe scena politicei europene, Carol Quintul fusese înfrânt în toate întreprinderile sale, afară de Italia. El n'a putut să smulgă Franței Burgundia, să răpească Turcilor egemonia Mediteranei, să supună pe protestanți, să restabilească unitatea religioasă și să realizeze monarhia universală, fiindcă ideile lui erau perimate și în contradicție cu dreptul popoarelor și al indivizilor. Viitorul era nu al monarhiei universale, ci al statelor naționale, care au găsit în politica de echilibru un mijloc de apărare eficace contra încercărilor de restaurare a monarhiei universale.

www.digibuc.ro

CAPITOLUL VI

RENAŞTEREA LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ UMANISMUL

M'aurais-tu cherché si tu
ne m'avais pas déjà trouvé?

Pascal

Evoluţia care « dintr'un popor de ţărani a făcut un popor cu oraşe prospere, cu un comerţ activ şi cu colonii înfloritoare, şi a înlocuit un regim întemeiat pe agricultură printr'un regim întemeiat pe credit şi pe bani » (Schmoller) şi-a găsit expresia corespunzătoare în domeniul literelor şi artelor. Populaţia oraşelor care, odată cu renaşterea comerţului, face progrese necontenite şi decisive ia în mână, pe lângă conducerea vieţii economice, şi direcţia mişcării intelectuale şi artistice şi-i impune spiritul raţionalist, pozitiv şi laic de care e însufleţită.

In conformitate cu acest spirit s'a consitituit un nou ideal de cultură, întemeiat pe glorificarea vieţii prezente, pe sentimentul valorii naturii şi a omului şi pe studiul antichităţii clasice. Acest ideal, diametral opus ascetismului medieval, a fost numit *umanism.*

Cicero întrebuinţase termenul de *humanitas* în sens de « educaţie ». Admiratorii antichităţii clasice dela sfârşitul secolului al

www.digibuc.ro

XIV-lea înțelegeau prin *studia humanitatis* aspirația lor spre idealul culturii greco-romane, căreia îi atribuiau virtutea de a-i face pe oameni mai buni. Forma *humanista*, apare mai întâiu în texetele latinești dela sfârșitul secolului al XV-lea, apoi, pela 1530, și în cele italienești. Expresia *umanism* datează din secolul al XIX-lea.

Cuvântul umanism are două înțelesuri deosebite: pe de o parte cuprinde ideea unei educații care-și propune să realizeze idealul de om desăvârșit, iar pe de altă parte înseamnă orientarea studiilor într'o anumită direcție, spre antichitatea clasică, în care tipul omului ideal s'a realizat mai complet. Ideea de *humanitas*, care stă la baza acestei concepții, se completează deci prin credința că idealul de om s'a realizat o singură dată deplin și, prin urmare, antichitatea e singurul izvor din care trebue să se inspire orice sistem de educație rațională. Umanism și clasicism sunt sinonime. Arta, literatura, știința și limbile greco-latine sunt expresia integrală, clasică (desăvârșită), a culturii umane.

In a doua jumătate a secolului al XV-lea, umanismul a luat accepția unei culturi « mai mult laice decât teologice » și a sfârșit prin a indica o cultură pur umană, în opoziție, nu cu religia creștină, ci cu filosofia scolastică.

I. UMANISMUL MEDIEVAL

Dacă prin umanism se înțelege cultul antichității clasice, simțul formei artistice și conștiința valorii eminente a omului și a naturii, umanismul Renașterii n'a fost decât continuarea și desăvârșirea umanismului medieval. Coborînd până la primele secole ale creștinismului, Walser și Toffanin au arătat că niciodată antichitatea n'a dispărut din conștiința creștină. Pentru a putea lupta contra raționalismului de care era pătrunsă societatea antică și pentru a da o bază solidă doctrinei creștine, unii Părinți

www.digibuc.ro

bisericești, ca fericitul Augustin, Ieronim și Sfântul Clemente din Alexandria, s'au servit de filosofia și logica păgână. Chiar și Părinții bisericești care, ca Tertullian, respinseră orice contact cu știința și arta păgână, au trebuit să admită studiul poeților și filosofilor, fiindcă literatură și filosofie creștină nu existau încă. Transmis Bisericii de Sfinții Părinți, cultul antichității clasice a devenit parte integrantă a culturii creștine. Pentru Lactanțiu, « căile credinței sunt identice cu ale culturii », iar fericitul Augustin a văzut în înțelepciunea păgână un sprijin pentru credința creștină: *Profani si quid bene dixerunt, non est aspernandum.*

Reprezentanții cei mai de seamă ai gândirii creștine au rămas credincioși acestei atitudini. Alcuin nu vede între creștini și filosofii antici altă deosebire decât « credința și botezul ». Socrate, Platon și Aristotel, iluminați de raza înțelepciunii divine, sunt priviți aproape ca discipoli ai lui Cristos. Acordul între adevărul revelat și înțelepciunea profană e desăvârșit.

Dar, cu toată « renașterea carolingiană », al cărei protagonist a fost Alcuin, perioada cuprinsă între căderea Imperiului roman și începutul cruciatelor a fost o epocă de stagnare intelectuală. Abia în secolul al XI-lea, lumea occidentală se trezește din amorțire. Semnele prevestitoare ale unei reînnoiri apar în toate domeniile activității omenești. Comerțul se înviorează și, pe măsură ce se dezvoltă, rupe îngrădirile societății feudale; cruciatele creează un curent intens și regulat între Occident și Orient. Apusul Europei, îndeosebi Franța, se îmbracă în « vestmântul alb al catedralelor », sculptura își face apariția în porticul bisericilor, limbile naționale își afirmă, față de limba latină, dreptul la viață prin creații superioare, cum sunt poemele epice și poezia provensală. In sfârșit, în secolul al XI-lea, se constitue scolastica, știința creștină, la care în zadar aspiraseră Părinții bisericești.

www.digibuc.ro

Scolastica nu se mai mulțumește să accepte înțelepciunea profană ca un adaos subsidiar la adevărul relevat, ci își propune să interpreteze rațional credința și s'o dovedească cu ajutorul științei. Aplicând metoda dialecticei la problema raporturilor dintre credință și rațiune, întemeietorul scolasticei, Anselm de Canterbury († 1109), ajunge la concluzia că credința e condiția prealabilă a științei, *credo ut intelligam.*

Impotriva acestei teorii, parizianul Abélard († 1142) susține că e ridicol să explici ceea ce nici tu nu înțelegi. Deviza lui e: *intelligo ut credam.* In conflictul dintre « realiști », care credeau în realitatea ideilor generale, și « nominaliști », care susțineau că ideea generală nu e decât un nume, Abélard se declară nominalist. El e pentru realitatea lumii sensibile, nu a ideilor. In *Sic et Non*, el inaugurează metoda confruntării « autorităților », care deschide drumul cercetării critice.

Raționalismul latent în filosofia lui Abélard ia, la sfârșitul secolului al XII-lea, un puternic avânt sub influența averroismului. Filosofia scolastică nu cunoscuse pe Aristotel decât din *Organon* și din tratatele lui Boetius. Arabii traduseră, încă din secolul al VII-lea, operele lui Aristotel, și marele lor filosof Averroes († 1198) compusese un comentar, despre care Dante vorbește cu admirație.

In Sicilia și în Spania, creștinii descoperă filosofia arabă și ebraică și, prin mijlocirea acestora, reiau tradiția filosofiei și științei eline, care nu erau cunoscute în apus decât fragmentar, prin compilații de medicină, astronomie, matematici, etc. Filosofii spanioli, italieni și evrei traduc, în secolul al XII-lea, operele filosofilor greci și ale comentatorilor lor arabi în latinește. In același timp se formează eleniști care traduc din grecește. Gherard din Cremona († 1187), membru al Colegiului din Toledo, traduce *Fizica* lui Aristotel. *Metafizica* e tradusă, în 1210, după

www.digibuc.ro

un text grecesc adus dela Constantinopol, iar *Politica*, în 1260, de Wilhelm Moerbeke. «Marele comentar» al lui Averroes e tradus în latinește.

Aceste traduceri revelează existența unei filosofii pur raționale. Operă a rațiunii aplicate lucrurilor sensibile, aristotelismul nu mai putea fi înfățișat ca produs al meditației asupra credinței. Discuția trece pe plan rațional, unde credința nu mai intervine decât din afară pentru a salva ortodoxia.

Izbuti-va Biserica să elimine sau să incorporeze aristotelismul în sistemul dogmaticei sale? Aceasta e marea problemă a scolasticei în secolul al XIII-lea. Cei mai mari doctori ai bisericii catolice, Alexandru de Hales, Sfântul Bonaventura, Albert cel Mare, se consacră sarcinii de a alege din opera lui Aristotel ceea ce e compatibil cu dogma. Pentru a înlătura contradicțiile dintre aristotelism și Sfânta Scriptură, Albert cel Mare stabilește o distincție între cunoașterea științifică și revelație.

Teologia, care acceptase serviciile filosofiei pentru a realiza acordul între credință și știință, nu poate admite existența a două adevăruri, fiindcă această convenție ar fi dus la emanciparea rațiunii. Criza care amenința teologia scolastică a fost evitată de Toma de Aquino.

Pentru Sfântul Toma, adevărul e unul. Adevărul științei și adevărul credinței trebue să coincidă. Divergențele nu pot fi decât aparente, și ajunge o examinare atentă pentru a le înlătura. Dacă rațiunea nu găsește acordul, nu înseamnă că el nu există, ci că spiritul omenesc e prea slab pentru a-l descoperi. Aplicând aceste principii, dialectica lui Toma de Aquino a izbutit să înlăture contradicțiile între filosofia lui Aristotel și dogma creștină și să dea o explicație despre lume în care spiritul creștin a găsit, pentru moment cel puțin, satisfacție deplină.

www.digibuc.ro

Dar, incorporând filosofia lui Aristotel în sistemul dogmatic al Bisericii, Toma de Aquino a comunicat gândirii medievale esența eternă a umanismului: încrederea în valoarea naturii și a omului. *Summa theologica* conține o justificare a vieții și o glorificare a rațiunii, pe care Renașterea n'a avut decât « să le separe de scopul supranatural și să le raporteze la om, în loc de a le subordona lui Dumnezeu » (Gilson).

In sfârșit, îndreptățind rațiunea să distingă adevărul demonstrabil pe cale rațională de adevărul indemonstrabil cuprins în revelație, Toma de Aquino a pregătit emanciparea filosofiei. In sistemul lui, rațiunea nu mai are cu credința decât un raport extern. Rațiunea nu mai face parte din substanța vieții creștine; funcția ei nu mai e de a se ridica la realitatea divină, ci de a se îndrepta spre cunoașterea lucrurilor sensibile, iar rolul credinței e de a servi rațiunii drept călăuză, fie interzicându-i concluziile incompatibile cu dogma, fie revelându-i adevărurile pe care nu poate decât să le presimtă.

Prin același raționament, Roger Bacon pune bazele empirismului. Și el admite că adevărul e unul și că rațiunea va ajunge la un acord cu credința. Dar filosoful n'are să-și piardă vremea stabilind concordanțe subtile, fiindcă nici demonstrația cea mai concludentă nu produce certitudine, dacă nu e confirmată de experiență. « Raționamentul nu ajunge, dar experiența ajunge ».

Misticii francezi, în frunte cu Bernard de Clairvaux (1091—1153) se ridică împotriva metodelor sterile ale scolasticei și chiamă lumea învățaților la izvoarele credinței. Soluția problemei religioase stă în unirea credincioșilor cu Dumnezeu, care se află în inima tuturor lucrurilor.

San Francesco d'Assisi (1182—1226) a dus acest sentiment până la iubirea și fraternitatea cu toate creaturile. In « Cântecul

www.digibuc.ro

soarelui », soarele, luna, focul, apa, pământul și chiar moartea sunt socotite făpturi ale lui Dumnezeu, ca și omul, și, prin urmare, frații și surorile noastre. « Binecuvântat fie fratele nostru soarele... Binecuvântată fie sora noastră luna... Sora noastră moartea », exclamă poetul. Când Sfântul din Assisi predică, « surorile noastre păsările » îl ascultă cu atenție, peștii încetează de a se mai mânca între dânșii și dau din cap în semn de aprobare, iar pasările se ridică, la sfârșitul predicii, în văzduh, formând o cruce. Lumea nu mai e o vale a plângerii; pământul e frumos, viața e plăcută și frumoasă, și inima Sfântului bate plină de recunoștință și iubire pentru creatorul nostru.

Misticismul acesta și-a găsit expresia cea mai sistematică în doctrina lui Ioan Eckhart († 1327) și, ca și empirismul englez, contribue la emanciparea gândirii. Misticismul duce la naturalism și panteism, și Biserica l-a condamnat, dar nu l-a putut împiedica să se răspândească în nordul Europei.

Astfel, pe diferite căi, filosofia scolastică pregătește emanciparea individului. Prin simplul exercițiu al forțelor sale, rațiunea se orientează spre o înterpretare naturală a omului și a naturii.

Dar mișcarea intelectuală care avea să ducă la critica filologică și la științele naturii, nu s'a schițat decât în cursul secolului al XIV-lea și n'a triumfat decât împotriva tradiției medievale. Incercarea scolasticei de a pune știința în serviciul credinței și de a dovedi rațional adevărul revelației, a produs o contradicție care a ruinat scolastica. Dialectica aplicată aristotelismului a întărit rațiunea, i-a permis să ia cunoștință de natura, de mijloacele și de limitele ei, și, dovedindu-i incapacitatea de a se ridica până la noțiunea existenței lui Dumnezeu, i-a atribuit menirea de a cunoaște natura și omul.

www.digibuc.ro

Insuccesul thomismului de-a concilia credința și rațiunea e evident în secolul al XIV-lea. Duns Scot, Ockham și Nicolas Oresme, definind condițiile de existență ale științei, orientează gândirea spre « o știință pur matematică și experimentală, întemeiată în întregime pe demonstrații riguroase » (Gilson). Duns Scot definește, în termeni aproape cartesieni, criteriul dovezii: « A dovedi o propoziție înseamnă a arăta fie că e imediat evidentă, fie că se deduce în mod necesar dintr'o propoziție imediat evidentă». La rândul său, Ockham proclamă superioritatea cunoașterii sensibile, când e vorba de existențe și de fapte, asupra cunoașterii abstracte, care nu poate dovedi existența unui lucru. Iar Nicolas Oresme († 1386), care a tradus în franțuzește *Politica* și *Morala* lui Aristotel, anunță, în comentariile sale asupra *Fizicei* aceluiași filosof, legea căderii corpurilor, rotația pământului și principiul geometriei analitice. « Le terre se meut, et le soleil non », a spus Oresme.

Se pune acum întrebarea: de ce aceste descoperiri n'au dus, încă din secolul al XIV-lea, la constituirea științei moderne și a trebuit să așteptăm, până în secolul al XVI-lea, apariția lui Copernic și a lui Galileu?

In primul rând, fiindcă anticipațiile geniale ale filosofiei anglo-franceze din secolul al XIV-lea nu se întemeiau pe studiul direct al naturii, ci pe mărturiile antichității, și aceste mărturii nu erau cunoscute decât indirect și fragmentar, întâiu din ceea ce păstraseră Părinții bisericești, apoi din traduceri nesigure, din compendii și din comentarii ajunse în apus prin mijlocirea Sirienilor, Arabilor și Evreilor.

Dar chiar și atunci când știința greacă a devenit accesibilă prin operele ei capitale, cum a fost *Fizica* lui Aristotel, ea nu putea duce spiritul decât într'un impas, fiindcă *Fizica* lui

www.digibuc.ro

Aristotel nu e greșită numai în principiile sale de bază, ci și în amănuntele sale.

Soluțiile ei la unele probleme de însemnătate capitală, ca de exemplu explicația aparenței bolții cerești și teoria elementelor sunt nu numai false, dar paralizante și fără viitor. Ca și Ptolemeu, Aristotel reduce mișcările corpurilor cerești la rotații de sfere în jurul pământului imobil. In privința elementelor, el acceptă concepțiile superficiale ale predecesorilor săi care distingeau, întocmai ca omul primitiv, trei stări principale ale materiei (solid, lichid și gazos), reprezentate prin trei elemente: pământul, apa și aerul, la care se adaogă al patrulea element, inexplicabil, focul. « Timp de secole, cele mai bune minți, obsedate de aceste pseudoexplicații, s'au trudit să deslege pseudoproblemele pe care le puneau, și au fost împiedicate astfel să se ocupe de probleme reale » (Langlois).

Enciclopedia aristotelică s'a impus cu atât mai mult cu cât prin structura ei sistematică și prin virtuozitatea dialectică a autorului, a dat impresia unui corp de adevăruri, care explică rațiunea tuturor lucrurilor existente. Invățații și-au exercitat mintea asupra acestui tezaur de cunoștinți, constituit odată și pentru totdeauna, cu aceeași subtilitate cu care înainte comentaseră Biblia. Ei n'au făcut deci decât să înlocuiască autoritatea Bibliei cu autoritatea antichității clasice.

In programul său de învățământ, Rabelais recomandă « cunoașterea faptelor naturii ». « Să nu fie mare, râu, izvor ale căror forțe să nu le cunoști; toate păsările văzduhului; toți copacii, arbuștii și fructele pădurilor, toate ierburile pământului, toate metalele ascunse în adâncul prăpăstiilor, pietrele Orientului și sudului, nimic să nu-ți rămână necunoscut ». « Apoi prin disecții frecvente caută să dobândești cunoașterea celeilalte lumi, care e omul ».

www.digibuc.ro

Iată, veți spune, un program modern. Simplă iluzie. Rabelais nu recomandă studiul fenomenelor naturii decât pentru a le compara cu ceea ce au spus despre ele autorii clasici. Când elevul lui, plimbându-se la țară, cercetează arborii și plantele, o face pentru a compara observațiile sale cu ceea ce au scris despre aceste lucruri Pliniu, Atheneu, Dioscoride, Iulius Pollus, etc. Chiar și la un autor modern ca Rabelais, care a trăit în secolul al XVI-lea, știința directă a naturii e subordonată erudiției clasice. Intre spirit și realitate se înterpune textul clasic. Spiritul științific nu va putea triumfa decât atunci când superstiția antichității va fi fost învinsă — adică în secolul al XVI-lea.

II. POEZIA PROVENSALĂ

Cu toată opoziția pe care o întâmpină dela o vreme chiar în sânul școlii, logica scolastică rămâne singurul instrument de cercetare și de descoperire a adevărului. Problema e mereu aceeași, anume raportul dintre credință și rațiune, și principiul autorității e recunoscut chiar și de filosofii cei mai independenți, ca Abélard, Bacon și Oresme. Filosofia modernă începe abia în secolul al XVI-lea, cu Pomponazzi.

Dacă totuși spiritul modern se liberează cu un secol mai de vreme de tutela Bisericii, faptul se datorește unui dublu curent, poetic și erudit, care introduce un fel de a vedea, de a simți și de a gândi mai larg și mai liber. In locul raportului dintre credință și rațiune, poeții și erudiții iau în discuție probleme noui, în adevăr moderne: raportul între om și natură, individ și societate, bărbat și femeie, iubirea platonică și iubirea corporală, problema căsătoriei și a fericirii. Aceste probleme s'au pus mai întâiu în Franța și s'au exprimat în forme literare, care s'au răspândit în toată Europa. Până în secolul al XIV-lea, Franța

www.digibuc.ro

exercită asupra întregei Europe o necontestată egemonie literară și artistică. Odată cu Dante direcția mișcării literare și artistice trece asupra Italiei, care, prin poeții, artiștii și erudiții ei asigură triumful definitiv al spiritului modern, caracterizat prin libertatea de cercetare, spiritul istoric și critic și metoda experimentală.

Poemele epice care au înflorit în secolul al XI-lea, la apogeul feudalismului, au fost expresia cea mai înaltă a societății feudale, întemeiate pe războiu. *La Chanson de Roland* sau *Raoul de Cambrai* sunt glorificarea idealului cavaleresc de vitejie, de credință și de fidelitate feudală. In epopei, nu e loc pentru femei și copii.

La sfârșitul secolului al XII-lea, poemele epice se transformă în romane de iubire și de aventură. Inspirația lor se îndepărtează de idealul eroic și religios, fiindcă împrejurările de vieață ale nobilimii s'au schimbat. Progresul monarhiei și influența morală a Bisericii înfrânează pornirile războinice ale nobilimii și pacea internă favorizează prosperitatea generală. Gustul pentru lux și confort potolește pasiunea pentru războiu. Cavalerul petrece mai mult în casă și, sub influența femeii, caracterul i se îmblânzește și manierele se civilizează. El învață să se stăpânească, să se spele pe mâini, să stea la masă, să se îmbrace la modă și să observe față de femeile străine anume reguli de curtenie. Literatura însoțește evoluția societății și-i reoglindește transformările. Acțiunea vechilor epopei eroice se lungește și se complică prin introducerea unor episoade împrumutate din legendele străine, celtice sau greco-romane. Așa s'au născut romanele epice, cum sunt legenda Gralului sau a regelui Arthur și romanul lui *Tristan și Isolda*, în care femeia și iubirea joacă rolul de căpetenie. Astfel a intrat femeia în literatură.

In același timp, în sudul Franței, unde nobilimea era mai bogată și mai civilizată, a apărut o poezie, pe care Italienii,

www.digibuc.ro

confundând pe toți Francezii de sud cu Provensalii, au numit-o *provensală.*

Caracterul acestei poezii, cântată de trubaduri pela curțile nobililor, e exaltarea până la divinizare a femeii și a iubirii. *Domna* (stăpâna) trubadurilor e întruchiparea idealului feminin, de esență religioasă și încă neindividualizat, care inspiră sufletelor nobile cele mai înalte virtuți. Ideea de perfecțiune inaccesibilă a femeii iubite impune cavalerului o atitudine de smerenie și de devotament. Serviciul de oștean se transformă în serviciu de curtean.

Termenul evoluției a fost atins, când sufletul femeii iubite a fost identificat nu numai cu idealul platonician al frumuseții pure, ci cu virtuțile cardinale înseși, cu harul divin și cu fericirea de veci. Sublimându-se prin aspirația la perfecție, iubirea umană se confundă cu iubirea divină. Nostra-Domna (Maica Domnului) devine *Domna* prin excelență. Cultul Fecioarei Maria, care în secolul al XV-lea ia o desvoltare extraordinară, corespunde cu triumful femeii și iubirii în literatură.

Poezia provensală s'a cristalizat repede în forme fixe, care determinau motivele inspirației, modul expresiei, ritmul și versul. Canonul acesta poetic rezerva și naturii un loc. *Domna* e reprezentată cu predilecție împletind o cunună într'o luncă verde, la marginea unui izvor, care șerpuiește printre flori și în preajma unei păduri, unde cântă păsările. Nicio comunitate între poet și natură; peisagiul e un simplu cadru care, reprodus la infinit, devine convențional și banal. Poezia provensală s'a răspândit în toată Europa: în Italia la curtea lui Frederic al II-lea, în Castilia la curtea lui Alfons cel Invățat și în Germania, unde constituie punctul de plecare al *Minnesang*-ului.

In secolul al XIII-lea, feudalitatea începe să decadă în apusul Europei. Monarhia franceză o despoaie treptat de privilegiile ei

www.digibuc.ro

politice, iar în orașele Flandrei și ale Italiei, comerțul și industria creează o societate burgheză, independentă de orice obligație feudală, care se ridică peste nobilime și cler, și pune stăpânire chiar și pe pământ. Încă din secolul al XIII-lea, burghezia cucerește puterea politică la Florența și în orașele Lombardiei.

Triumful burgheziei aduce în locul spiritului feudal un nou ideal de viață. Principiile prin care se justifică supremația politică și morală a nobilimii se corup. Idealul cavaleresc devine eroism de paradă, pompos și gol; pactul feudal care leagă pe senior și pe vasal se reduce la un cod de ceremonii; sentimentul onoarei, sub pretextul de a se despoia de orice calcul utilitar, pierde orice valoare socială și se rezolvă în « punctul de onoare », iar serviciul militar, considerat ca un prilej de pradă și de afirmare personală, duce la dezastrele dela Crécy, Poitiers și Nicopole, care arată că nobilimea n'a ajuns numai nefolositoare, ci deadreptul dăunătoare.

Decadența spiritului feudal se manifestă în literatură prin apariția unor forme literare de inspirație complet deosebită și prin deplasarea centrului de activitate literară. Poezia și romanul « courtois » nu se mai continuă decât prin imitarea operelor anterioare. « Jocurile florale » dela Toulouse, care organizează concursuri de poezie, nu mai sunt decât prilejuri de petrecere.

La sfârșitul secolului al XIII-lea apare o literatură burgheză cu totul deosebită de literatura nobilă. Desvoltarea industriei și comerțului, rolul crescând al legiștilor și al universităților, alianța burgheziei și a regalității creează un spirit nou, care se manifestă printr'un gust pronunțat pentru literatura didactică, satirică și moralizatoare.

Poeții, urmând pilda negustorilor și meseriașilor, se organizează în asociații literare, care consacră meseria de poet și iau direcția mișcării literare.

www.digibuc.ro

Le roman de Renard și *Les fabliaux* se adresează unui public burghez. La Arras, marele centru industrial din nord, teatrul comic în limba populară apare în secolul al XIII-lea. Chiar și misterele reprezintă, în cadrul ficțiunii religioase, moravurile, sentimentele, îndeletnicirile și costumele societății burgheze. *Le roman de la Rose*, care începe ca o alegorie poetică, închinată iubirii cavalerești, se termină, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, cu o enciclopedie de vulgarizare științifică. Spiritul burghez triumfă în literatură, cum a triumfat și în viața economică.

Strânsa conexiune între literatura nouă și clasa burgheză apare și din deplasarea centrului de activitate literară. Literatura se deplasează cu industria. Dela Arras, bogat în poeți în secolul al XIII-lea, centrul activității literare se mută la nord, în Hainault și Flandra, de unde vin, în secolul al XIV-lea, poeții, cronicarii și muzicienii: Chatelain, Molinet, Froissart și Commines.

Tonul încă didactic în secolul al XIV-lea devine mai personal în veacul următor, și acest element individual anunță deja Renașterea. Sinceritatea mărturisirilor lui Villon, ca și aptitudinea de a reda realitatea sunt o dovadă.

Realitatea aceasta e fundamental deosebită de a lumii feudale. Femeia e coborîtă de pe piedestalul ei, și banul joacă un rol mai însemnat decât sentimentul.

Dar pentru ca spiritul nou să se poată exprima în opere durabile, a fost nevoie ca verva satirică și imaginația să fie disciplinate. Funcția aceasta a îndeplinit-o Renașterea introducând în literatura modernă ideea formei artistice.

III. ORIGINEA UMANISMULUI ITALIAN

Până în secolul al XIV-lea, Franța exercitase asupra Europei o necontestată egemonie literară și artistică. Odată cu apariția

www.digibuc.ro

lui Dante, direcția mișcării literare și artistice trece asupra Italiei, care, prin poeții, artiștii și erudiții ei asigură triumful decisiv al spiritului modern, caracterizat prin libertatea de cercetare, prin spiritul istoric și critic și prin metoda experimentală.

Literatura italiană și-a făcut ucenicia la școala poeziei provensale. Trubadurii împrăștiați de cruciata contra Albigensilor găsesc refugiu la curtea lui Frederic al II-lea și împreună cu poeții autohtoni întemeiază prima școală de poezie italiană. *Canzonele* și *sonetele,* cu exigențele lor tehnice, se impun poeților « volgari » și-i deprind cu aspra disciplină a artei, fără de care nu există operă durabilă. La sfârșitul secolului al XIII-lea, se constitue la Bolonia și Florența, în jurul lui Guinizelli, Cavalcanti și Gino da Pistoia, o nouă școală poetică, *il dolce stil nuovo*, în care tradiția provensală se combină cu poezia populară. La această școală au învățat Dante și Petrarca arta de a spiritualiza iubirea, de a o transforma într'o filosofie subtilă și de a căuta inspirația nu în modele străine, ci în propriul lor suflet.

Intemeietorul poeziei italiene, Dante Alighieri (1265—1321) este sinteza cea mai înaltă a evului mediu. Prin entuziasmul său religios și prin întreaga sa concepție despre lume, Dante aparține civilizației medievale. *Sonetele* și *Canzonele*, care formează substanța primei lui cărți: *Vita Nuova;* sunt o apoteoză, de cea mai autentică tradiție provensală, a femeii iubite, care devine un simbol de perfecțiune și un exemplu al tuturor virtuților.

Medieval a fost Dante și prin concepțiile sale politice. Partizan convins al supremației imperiale, socotea monarhia Capetingilor ca o uzurpare a drepturilor conferite de Dumnezeu împăraților, iar republicile italiene i se păreau simple cuiburi de rebeli. Idealul lui era monarhia universală a Ottonilor și a Hohenstaufilor.

www.digibuc.ro

Dante se aruncase cu pasiune în luptele politice care sfâșiau Florența și, surghiunit în 1302, își pusese toată nădejdea de reîntoarcere în expediția lui Enric al VII-lea, « demnul urmaș al Cezarilor » care venise să-și afirme drepturile asupra Italiei (1311). Sfârșitul lamentabil al expediției i-a spulberat nădejdile. In 1321, a murit în exil, după ce a rătăcit douăzeci de ani pe la curțile seniorilor din nordul Italiei. Experiența care i-a arătat cât de sărată-i pâinea altuia și cât e de greu să urci și să cobori pe scări străine, i-a inspirat cele mai puternice accente din *Infern* și cele mai moderne elemente din *Divina Comedie*.

Sub conducerea lui Virgiliu, considerat în evul mediu ca profet, Dante străbate infernul, unde osândiții de veci își ispășesc păcatele și urcă muntele purgatoriului unde, prin purificări dureroase, sufletele celor pocăiți ajung treptat la starea de nevinovăție a primilor oameni.

In vârful purgatoriului, Beatrice se arată lui Dante « în strălucirea vie a lumii eterne » și, prin puterea privirii sale, îl ridică din planetă în planetă până în fața tronului lui Dumnezeu. Vederea devenindu-i cu mai pură și mai pătrunzătoare, Dante distinge în strălucirea empireului — spațiu înfinit și imobil, care nu cunoaște nici timp, nici mișcare — nouă cercuri luminoase, care se învârt vertiginos în jurul punctului divin: sunt cele nouă cete îngerești (serafimii, heruvimii, tronurile, etc.). Condus în mijlocul Rosei cerești, poetul vede pe aleșii vechii și nouei alianțe așezați, ca într'un amfiteatru, pe scările Rosei cerești, apoi, la intervenția Maicii Domnului, îi este îngăduit să fixeze punctul luminos în care distinge dubla natură a lui Cristos și unitatea celor trei persoane divine. In timp ce meditează asupra acestor revelații, un fulger de lumină îi străbate mintea și-i revelează cele mai înalte mistere creștine. Cu această viziune mistică se termină *Divina Comedie*.

www.digibuc.ro

Călătoria în cele trei împărății ale morților e istoria izbăvirii lui Dante, care, prin pocăință și ispășire, se ridică treptat dela starea de păcat până la înțelegerea celor mai nepătrunse taine, și, în același timp, drumul pe care umanitatea trebue să-l străbată pentru a ajunge la mântuire.

In această istorie a izbăvirii, Dante a intercalat episoade care expun destinul unui mare număr de persoane istorice sau contemporane și ideile sale asupra tuturor problemelor timpului. *Divina Comedie* constitue primul tablou epic al vieții comunale, în care se plămădește societatea modernă. Pasiunea luptelor politice vibrează în cuvintele cu care poetul își întâmpină prietenii și dușmanii întâlniți în lumea cealaltă.

Italienii din secolul al XIV-lea au văzut în *Divina Comedie* o enciclopedie a tuturor științelor; abia în secolul al XIX-lea și-au dat seama că Dante a creat limba literară italiană și una din cele mai geniale opere a tuturor literaturilor.

Dar *Divina Comedie* n'a concentrat numai ideile și pasiunile timpului în care a apărut. Personalitatea lui Dante se manifestă în toate episoadele, mai ales când se întreține cu Florentinii săi despre problemele politice, religioase, artistice și literare care-l interesează. Orgoliul lui de Florentin, conștiința superiorității lui și admirația lui pentru antichitate fac din Dante un precursor al Renașterii.

Evul mediu e plin de amintiri antice, dar aceste amintiri sunt mai mult materie de enciclopedie. Dante reînvie însuși sentimentul vieții antice. El a așezat în vestibulul infernului sufletele înțelepților și eroilor antici, care, deși n'au păcătuit, n'au putut fi salvați, fiindcă nu primiseră botezul. Intr'o grădină verde se plimbă grav, vorbind în șoaptă, Hector, Enea, Cezar, mai la o parte Saladin, apoi ceva mai departe Aristotel înconjurat de

www.digibuc.ro

« familia filosofică », compusă din Socrate, Platon, Democrit, Anaxagoras, Thales și Averroes care scrise « Comentarul cel mare ». Scena e o anticipație a Academiilor din secolul al XV-lea.

Pe lângă aceasta, Dante aduce un nou sentiment al naturii și o nouă concepție despre om. Comparațiile lui au un caracter de simplitate și de familiaritate omerică. Un osândit care, prin întuneric, încearcă să distingă trăsăturile celor doi vizitatori neașteptați, evocă imaginea bătrânului croitor care, clipind puternic din ochi, încearcă să tragă firul prin urechile acului. Peripețiile călătoriei pe lumea cealaltă au toate aparențele unei călătorii adevărate. Centaurii din infern își dau seama că tovarășul lui Virgiliu e viu, din faptul că greutatea corpului lui rostogolește pietrele povârnișului pe care coboară, iar sufletele din purgatoriu trag aceiași concluzie din faptul că corpul lui Dante aruncă umbră. In sfârșit Dante excelează în arta de a crea atmosfera. Descrierea pădurii întunecoase și sentimentul de groază pe care-l inspiră coborîrea iminentă în bezna întunericului dau, dela primele versuri, tonul Infernului. Tot așa, murmurul infinit al mării, care strălucește și freamătă la primele sclipiri ale zorilor, suspinul de ușurare la vederea cerului înstelat și aspirația nestăpânită spre lumină, ca și forma purgatoriului care, din mijlocul valurilor, se ridică spre cerul lunar, exprimă avântul sufletului spre cer și dau nota fundamentală a Purgatoriului. *Divina Comedie* ne-a dat primele exemple de glorificare poetică a naturii, în care stă secretul artei Renașterii.

In mijlocul naturii glorificate, omul apare înconjurat de o aureolă eroică. Epopeea franceză a creat tipul eroului războinic, credincios seniorului și vasalului și sie însuși. Pentru a nu fi bănuit de lipsă de curaj, Roland întârzie să sune din corn după ajutor și astfel pricinuește moartea întregii sale oștiri. Eroismul

www.digibuc.ro

tragic al lui Roland, care purcede din conflictul între datorie și onoare, legătura de fraternitate, care unește pe vasal și pe senior, sentimentul de datorie feudală care-l obligă pe Bernier să-și îndeplinească toate obligațiile față de Raoul de Cambrai, înainte de a-i cere socoteală de moartea mamei sale — sunt lucruri neînțelese pentru Dante, fiindcă în Italia desvoltarea precoce a orașelor a împiedicat feudalismul să prindă rădăcini adânci. Poemele epice n'au fost cunoscute în Italia decât prin traduceri și adaptări.

Viața comunală, în care prin energie și inteligență oricine se putea ridica la rangul întâiu, și-a făurit alt ideal de om, pe care îl găsim deja schițat în *Divina Comedie*. Nobleța adevărată nu stă, pentru Dante, în nume, rasă și avere, ci în superioritatea inteligenții și a voinței. Francesca da Rimini preferă să îndure pe vecii vecilor chinurile iadului decât să fie despărțită de iubitul ei. Contele Ugolino, închis de arhiepiscopul Pisei într'un turn, moare în chinurile cele mai grozave, după ce și-a văzut cei doi fii și cei doi nepoți pierind de foame. Dante l-a reprezentat în Infern rozând ceafa dușmanului său de moarte și ștergându-și gura de părul lui. Pentru toată fericirea raiului nu și-ar lăsa victima din mâini. Farinata degli Uberti, osândit pentru eresie, stă drept în cosciugul de fier înroșit de foc sfidând puterile iadului și divinitatea care, cu toate torturile, nu-l poate frânge. Acesta e deja idealul de bărbăție *(virtù)* al Renașterii.

Dante avea mai mult nostalgia decât înțelegerea antichității. Petrarca a trăit în atmosfera intelectuală a vechii Rome. Pentru el, Romanii erau strămoșii direcți ai Italienilor, și una din dorințele lui cele mai vii a fost să vadă reînviind gloria Romei antice. De două ori s'a adresat papei Benedict al XII-lea implorându-l

www.digibuc.ro

să părăsească Avignonul și să se întoarcă la Roma. Iar când Cola di Rienzo a proclamat, în 1347, republica la Roma, Petrarca l-a salutat ca pe tribunul trimis de Dumnezeu să libereze Italia de « tiranii străini ».

Insuccesul încercării lui Rienzo l-a desgustat și mai mult de vremea sa și l-a făcut să caute consolare în trecutul măreț al Romei. In aceste dispoziții a compus *Africa*, epopee al cărui erou e Scipio Africanul, și *De viris illustribus*, cuprinzând douăzeci și patru de biografii de bărbați celebri, toți romani afară de trei. Disprețul față de prezent nu e una din cele mai prielnice stări de spirit pentru a scrie istorie, fiindcă noi nu putem înțelege trecutul decât prin experiența prezentului. Cel puțin dacă Petrarca ar fi ales personagii contemplative înrudite cu temperamentul său, dar el a zugrăvit mai ales oameni de acțiune, generali și bărbați de stat, ca Scipio, Cato Censorul și Cezar cu care n'avea nicio afinitate sufletească. De aceea caracterizările lui se reduc la parafrazarea lui Titu Liviu.

Cu toate acestea, pentru a păstra pură ideia Imperiului roman, Petrarca a lăsat la o parte fabulele medievale și și-a întemeiat expunerea exclusiv pe documente clasice, examinate la lumina rațiunii. Coborându-se la sursele originale și proclamând, mai presus de Cicero și de Aristotel, suveranitatea rațiunii, Petrarca definește spiritul critic și pune baza istoriografiei umaniste. *Ad fontes!* devine strigătul de luptă al umaniștilor și principiul fecund al criticei filologice.

Insuflețirea pentru antichitate explică și pasiunea lui de colecționar de monete, inscripții și manuscrise vechi. Petrarca a cutreerat Italia, Elveția, Franța și Germania și a descoperit mai multe discursuri ale lui Cicero *(Pro Archia, Pro Milone, Pro Marcello* etc.) și scrisorile lui către *Atticus*, *Brutus* și *Quintus*,

www.digibuc.ro

Petrarca nu s'a mulțumit să le strângă pentru plăcerea de a avea piese rare, ci le-a studiat de aproape cu dorința de a le pătrunde spiritul și de a descoperi în fiecare autor *quiddam suum ac proprium*, ceea ce e original și personal. Petrarca e primul scriitor care nu caută în operele antice lecții morale și alegorii, ca în evul mediu, ci e în stare să guste frumusețea stilului și să aprecieze originalitatea gândirii. De aceea a fost numit « primul om modern ».

Modern a fost și prin pătrunderea cu care și-a analizat propriile sale sentimente și idei. In *Rimele* sale italienești descrie chinurile iubirii sale neîmpărtășite pentru Laura, după cazuistica amoroasă a poeziei provensale, dar cu un puternic accent personal și cu o mare originalitate de simțire. Laura nu mai e nici simbol, nici înger. E o femeie în carne și oase, a cărei atracție învinge orice putere de rezistență, și poetul mărturisește că, dacă iubirea sa a rămas pur platonică, meritul revine în întregime Laurei. Cu Petrarca, iubirea se coboară din nou pe pământ.

Decepțiile sentimentale l-au silit să se coboare în sine însuși, să se analizeze, să-și disece bucuriile, durerile, dorințele și amărăciunile, și să se judece. Rezultatul acestei analize n'a fost, cum ne-am fi așteptat dela un creștin intrat pe jumătate în ordinul monahal, un sentiment de smerenie și de renunțare, ci dimpotrivă un sentiment de vanitate. Petarca e convins că ceea ce a descoperit în sufletul său interesează umanitatea. De aceea, considerând că *Rimele* italienești nu-l pot face cunoscut decât în orașele Italiei, și-a răspândit confesiunile în tratate latinești, ca *De vera sapientia*, *De sui ipsius et multorum ignorantia* și *De contemptu mundi*. Nimeni n'a știut mai bine decât Petrarca să-și procure satisfacțiile de amor propriu la care aspira. Casa lui din Arezzo era păzită ca un monument istoric; Florența i-a propus o catedră și restituirea tuturor bunurilor confiscate tatălui său,

www.digibuc.ro

împăratul Carol al IV-lea l-a numit conte palatin, papa i-a oferit postul de secretar apostolic, iar universitatea din Paris și Senatul din Roma i-au oferit în același timp coroana de lauri. Optând pentru aceasta din urmă, în ziua de Paști, 1341, a fost încoronat solemn pe Capitoliu.

Contrar însă unei opinii foarte răspândite, studiul antichității și setea de glorie n'au slăbit sentimentul religios al lui Petrarca. « Adevărata înțelepciune » pentru el rămâne cuvântul lui Cristos. El nu admite filosofia antică decât în măsura în care nu contrazice învățătura creștină. Umanismul lui Petrarca n'are nimic comun cu păgânismul unui Machiavelli. Studiul antichității a fost pentru el mijlocul unei vieți sufletești mai largi și un incomparabil exercițiu al facultăților intelectuale. Dar știința rămâne sub controlul credinței, și, dacă nopțile de meditație nu l-au făcut să îmbrățișeze idealul monastic, pe care singur îl găsea conform învățăturii creștine, e că ținea prea mult la viață și la plăcerile ei. Petrarca reprezintă idealul umanismului laic, care nu consideră învățătura creștină incompatibilă cu bucuriile vieții și cu studiul antichității.

Sub influența lui Petrarca, idealul de cultură umană, bazat pe studiul antichității, tinde să devină elementul fundamental al educației. Această tendință se manifestă nu în contradicție, ci în armonie cu doctrina creștină. Forțele de înnoire se desvoltă, până la începutul secolului al XVI-lea, în cadrul vechilor orânduiri, fără să caute și fără să dorească o ruptură cu trecutul. Exemplu caracteristic în această privință e Giovanni Boccaccio (1313—1375).

Autorul *Decameronului* e considerat, în general, ca reprezentant tipic al păgânismului Renașterii. N'a înfățișat el, în triumful instinctelor naturale, superioritatea drepturilor naturii

www.digibuc.ro

contra ascetismului medieval? Această opinie se întemeiază pe satirele îndreptate contra clerului, cum e istoria Evreului Abraham, care, îndemnat de un prieten creștin să se boteze, nu se hotărăște decât după ce a văzut Roma; el n'a găsit nici urmă de sfințenie și de evlavie în vieața papilor, cardinalilor și a celorlalți preoți, dar tocmai acest lucru l-a convins de superioritatea creștinismului, căci o religie pe care păstorii ei se străduesc din toate puterile s'o distrugă și care, cu toate acestea, strălucește tot mai *puternic* și *mai pur*, *nu poate* fi decât opera duhului sfânt. Satira moravurilor clerului, departe de a constitui indiciul spiritului modern, e de cea mai autentică tradiție medievală și populară. Exercitându-și verva satirică pe socoteala clerului, Boccaccio știe că cititorii săi nu vor confunda persoana și funcția preoților, și că purtarea acestora nu va pune în discuție legitimitatea dogmei. De altfel o concepție laică și științifică despre lume, care să permită o atitudine independentă față de religie nu era cu putință atunci, și de aceea acuzația de ateism adusă chiar și umaniștilor din secolul al XV-lea trebue totdeauna primită cu rezervă. Boccaccio a mers atât de departe cu scrupulul religios, încât, în 1361, a renunțat la preocupările sale profane și s'a dedicat studiilor de erudiție și interpretării *Divinei Comedii*.

Studiul antichității clasice n'a avut deci ca urmare slăbirea sentimentului religios, și ideia unui umanism fundamental areligios e de domeniul legendelor. Influența antichității, la Boccaccio, ca și la Petrarca, se manifestă prin deșteptarea simțului artistic.

In opera lui Boccaccio apar pentru prima dată zeii păgâni, nu ca elemente religioase, ci ca simboluri ale frumuseții și fericirii. In romanul său din tinerețe, *Filòcolo*, Venus, cu trupul transparent prin văl și strălucitor de parcă ar fi fost stropit cu rouă,

www.digibuc.ro

aleargă în ajutorul celor doi tineri eroi care se iubesc, Florio și Biancofiore. Admirația pentru capodoperele antice îl îndeamnă să studieze și să imite procedeele artistice ale autorilor lor, pentru a produce opere asemănătoare, dar originale. Așa a izbutit Boccaccio să dea formă artistică unei serii de nuvele, de origine diversă, care circulau în toate țările, și să exprime prin ele viața societății laice din timpul său. Pe vechiul fond medieval, care constitue materia *Decameronului*, cu povestiri de dragoste și romane de aventură, cu veșnicele glume pe socoteala bărbatului înșelat, a clericilor desfrânați, a medicilor șarlatani și a magistraților venali, Boccaccio zugrăvește, din punctul de vedere laic, moravurile din timpul său și proclamă idealul unei societăți naturale și libere, în care femeile triumfă prin istețimea lor, iar bărbații prin voința și energia lor.

Elementul nou, revoluționar, în opera lui Boccaccio e conștiința sa de laic, care nu e de origine cărturărească, ci socială. Nu modelul antichității, ci triumful burgheziei florentine asupra clerului și nobilimii se exprimă în laicismul lui Boccaccio. Politica florentină, care de un secol tinde la independență față de împărat și de papă găsește în Boccaccio un ecou care ne permite să măsurăm tot progresul realizat de societatea florentină în cursul secolului al XIV-lea. Pe când Dante visează încă la monarhia universală a împăraților germani, Boccaccio contestă împăratului dreptul de a domni peste alte națiuni decât a Teutonilor săi și preferă să moară decât să arunce « crinii florentini » la picioarele « corbilor septentrionali ». Forțele care se ridică împotriva universalismului medieval purced din noile condiții sociale și politice create prin renașterea comerțului și industriei.

Florența, cea mai desvoltată din acest punct de vedere, a devenit centrul nouei culturi umaniste.

www.digibuc.ro

Coluccio Salutati (1331—1406), numit în 1375 cancelar al Republicei florentine, a liberat stilul oficial de formele scolastice și a introdus latina clasică în corespondența oficială. Pentru a nu fi puse în situație de inferioritate, cancelariile celorlalte state italiene au imitat exemplul Florenței și astfel o seamă de umaniști au dobândit situații înalte și sigure, de care numai clericii se bucuraseră până atunci. Cu Salutati, laicii încep să cucerească marile dregătorii ale statului.

Ideile lui politice, religioase și literare sunt încă medievale, pe când acțiunea lui reflectează sentimentele societății laice moderne. In teorie, Salutati admite că papa și împăratul, — « cele două lumini ale lumii » — dețin puterea universală, și că monarhia e cea mai bună formă de guvernământ. In practică, el apreciază evenimentele din punctul de vedere al unui Italian credincios, dar patriot. In timpul războiului dintre papalitate și Republica florentină (1375—1378), a combătut atât de violent politica lui Urban al V-lea, încât acesta l-a cuprins în mod explicit în interdictul care a lovit Florența. Fără să-i conteste calitatea de vicar al lui Cristos, cancelarul Florenței nu iartă papei că a părăsit Roma și duce dela Avignon o politică anti-italiană. Ca toți contemporanii săi, Salutati făcea distincție între suveranul temporal și vicarul lui Cristos. Atacurile sale contra Curiei pontificale corupte, simoniace și efeminate nu ating decât pe cel dintâiu.

Impotriva ducelui de Milano, care reprezenta față de Republica florentină principiul monarhic, Coluccio a susținut atât de energic cauza acesteia, încât Giovan-Galeazzo Visconti spunea că se teme mai mult de o scrisoare a lui Salutati decât de o mie de călăreți florentini. Conștiința lui de cetățean liber i-a inspirat cele mai frumoase cuvinte din corespondența sa politică:

www.digibuc.ro

« Comuna din Florența nu face niciodată războiu decât pentru apărarea libertății și combaterea nedreptății ».

In ceea ce privește credința, aceeași discordanță între teorie și practică. Ascetismul rămâne pentru Salutati idealul vieții creștine. Dar încrederea în valoarea educativă a științei și aspirația spre o vieață cetățenească liberă dau acestui ideal o accepție mai largă și mai umană. *Docti plus hominis habent quam indocti*, exprimă convingerea umanistului în valoarea educativă a științei, și credința că adevărul poate fi descoperit pe căi multiple și diverse. « Fie că l-ai găsit în Biblie sau la păgâni, fie că l-au spus profeții sau poeții, adevărul e dela Dumnezeu. Ori unde l-am descoperi, nu trebue să-l disprețuim ».

Activ până la adânci bătrânețe, Salutati a murit, în 1406, la vârsta de 76 ani. Corpul lui a fost expus în piața Peruzzi și, după ce a fost încoronat cu cununa de lauri, a fost înmormântat în catedrala orașului. Onorurile acestea, care nu se acordau decât sfinților, sunt un semn al vremii.

Principalul merit al lui Salutati constă în faptul că a continuat colecționarea și studierea operelor clasice, a introdus la Florența studiul limbii eline și a pregătit generația de umaniști, care a deschis o nouă perioadă în istoria umanismului.

IV. UMANISMUL ERUDIT

Această perioadă se caracterizează prin negarea plină de dispreț a evului mediu, prin preferința acordată limbii latine față de cea vulgară, prin răspândirea elenismului, prin laicizarea progresivă a gândirii și prin întărirea spiritului critic. Studiul antichității devine scop în sine.

Petrarca a regretat totdeauna că n'a avut norocul să cunoască limba greacă. El a încercat s'o învețe cu Barlaam, un Calabrez,

www.digibuc.ro

care stătuse timp mai îndelungat la Constantinopol și, în 1339, venise în Italia cu o misiune din partea împăratului Andronic al III-a. Petrarca l-a cunoscut probabil în 1342 și s'a pus cu râvnă pe învățătură, dar greutatea limbii și plecarea prematură a lui Barlaam i-au zădărnicit planul.

Un alt Calabrez care învățase la Constantinopol, Leontius Pilatus, a fost profesorul lui Boccaccio și a predat timp de trei ani greaca la Florența. Dar Leontius era lipsit de pregătire științifică și nu cunoștea decât greaca modernă. Rezultatul învățământului lui a fost neînsemnat.

Greutatea de a învăța limba greacă era în adevăr mare pentru Italieni. Limba latină nu era de niciun ajutor, gramatici și dicționare nu existau, iar Greci care să cunoască elina și antichitatea clasică erau rari, chiar și la Constantinopol, și nu puteau fi atrași în Italia decât prin promisiunea unor considerabile avantagii materiale și morale. Greci sau Italieni vorbind greaca modernă se întâlneau în toate centrele comerciale ale Italiei; în Calabria și în Sicilia existau încă sate grecești, dar toate acestea nu serveau la nimic. Deosebirea între elina modernă și elina clasică era aproape tot așa de mare ca între latina clasică și limba italiană, iar înțelegerea învățaților bizantini pentru geniul și stilul literaturii clasice tot așa de insuficiente ca și aceea a filosofilor scolastici pentru latina clasică.

In aceste împrejurări nu le rămânea Italienilor dornici de a învăța greaca decât să se ducă la Constantinopol sau să aducă de acolo învățați greci care cunoșteau elina și erau dispuși să accepte catedre de greacă la Florența sau aiurea.

Primul profesor de greacă în Italia a fost Manuel Chrysoloras care a ținut cursuri de greacă la Florența din Ianuarie 1397 până în 1400. Chrysoloras fusese trimis de împăratul Manuel II

www.digibuc.ro

Paleologul, în Italia să ceară ajutor contra Turcilor. Florentinii i-au oferit o catedră și el a acceptat. Chrysoloras avea toate însușirile și pregătirea necesară pentru a răspunde nădejdilor puse în el. Deja profesor la Constantinopol, erudit și elocvent, el a stârnit un entuziasm durabil printre numeroșii auditori care se îngrămădeau la lecțiile lui. Leonardo Bruni a urmat cu atâta însuflețire lecțiile lui Chrysoloras încât « noaptea visa ceea ce auzise dela el ziua ». Astfel, după opt-nouă secole de întrerupere, studiul limbii grecești a fost restaurat și se poate spune, cu Bruni, că o nouă eră a început în istoria literelor europene.

Chrysoloras a scris, sub formă de întrebări și răspunsuri, prima gramatică a limbii eline pentru uzul popoarelor moderne *(Erotemata)*. Succesul lui Chrysoloras și atenția pe care Florența a acordat-o studiilor grecești, ca și celor latine, au făcut din acest oraș centrul intelectual al Italiei în secolul al XV-lea. Studiul limbii grecești a făcut necontenite progrese, la care au contribuit mereu noi savanți veniți dela Constantinopol. George Trapezuntius, care a venit în Italia pe la 1420, a profesat la Veneția, Florența și Roma; Theodor Gaza, sosit în Italia pe la 1430, a ocupat nouă ani (1441—1450) catedra de greacă dela Universitatea din Ferrara, a tradus din Aristotel și a compus o gramatică greacă devenită clasică.

Sinodul care s'a întrunit, în 1439, la Florența pentru a uni bisericile ortodoxă și catolică, a grupat un mare număr de savanți greci și latini, care au arătat mai mult interes pentru problemele filosofice decât pentru cele teologice.

Impăratul bizantin a venit însoțit de cei mai aleși reprezentanți ai teologiei și științei grecești. Printre ei se afla tânărul episcop dela Nicea, Bessarion, partizan înfocat al unirii celor

www.digibuc.ro

două biserici. Convertit la catolicism, fu numit cardinal și jucă un rol însemnat în istoria umanismului ca filosof, mecenat și colecționar de manuscrise. Colecția lui constitue fondul cel mai însemnat al Bibliotecii Marciane din Veneția.

O influență mult mai puternică a exercitat asupra umaniștilor florentini Gemistos Plethon († 1445). Originar din Sparta, acest bătrân de 83 ani păru Florentinilor întruchiparea vie a înțelepciunii antice. El susținea că, pentru cunoașterea lucrurilor materiale, trebue urmat Aristotel; pentru tot ce privește sufletul, « divinul Platon » e superior. Așa s'a deschis, între partizanii celor doi filosofi greci, o discuție care avea să dureze treizeci de ani și sub care se ascundea de fapt o mișcare de opoziție contra scolasticei.

Leonardo Bruni (1370—1440) e primul din seria nouilor umaniști. El cunoștea greaca și latina. Traducerile lui din Platon constitue primul contact al umanismului italian cu textele originale ale filosofiei grecești.

Opera cea mai de seamă a lui Bruni e *Historia florentina*, scrisă în latina clasică, cu scop de propagandă, pentru a asigura Florenței simpatia umaniștilor. Cu istoria lui Bruni, punctul de vedere laic și interesul profan înlocuiesc preocuparea religioasă a cronicarilor medievali. El nu scrie istorie pentru a dovedi influența Providenței asupra mersului evenimentelor istorice. Bruni consideră istoria ca un gen al retoricei. El nu caută să explice desvoltarea economică, socială și politică a republicei florentine și să scoată în evidență evenimentele cu efecte durabile, ci să producă emoții, ca o tragedie de Seneca. Faptele lipsite de efect teatral, cum sunt transacțiile economice, desvoltarea instituțiilor, problemele administrative, etc., sunt omise sau înlocuite cu expresii stereotipe. Apoi, pentru a menține puritatea

www.digibuc.ro

limbii latine, Bruni transpune termenii medievali în cuvinte clasice, chiar când nu au echivalent. Cardinalii devin *patres*; companiile medievale *legiones*, cavalerii *milites*, etc.

Cu toate acestea, *Historia florentina* are o importanță capitală pentru desvoltarea istoriografiei moderne. Bruni e primul istoric modern care a făcut operă critică, s'a coborât la documentele originale, a eliminat legendele și minunile și a căutat să dea o explicație rațională evenimentelor. In sfârșit materia este ordonată artistic. Pe când cronicarii medievali îngrămădeau materia fără nicio alegere și o expuneau fără plan, Bruni nu expune decât faptele care au legătură cu obiectul. Forma artistică pătrunde și în istoriografie.

Istoriografia umanistă ar fi dus cu timpul la un formalism gol, prin imitarea prea servilă a modelelor antice, dacă oamenii politici n'ar fi luat în mâini acest gen pentru a-și expune și pentru a-și apăra politica. După năvălirea Francezilor în Italia (1494), Florența a fost teatrul mai multor revoluții. In 1494, Medicii au fost alungați și, în locul principatului, s'a introdus republica democratică; în 1512, Medicii s'au reîntors, dar în 1527 au fost din nou alungați, pentruca în 1530 stăpânirea lor să fie restaurată în mod definitiv. De fiecare dată, învingătorul a modificat constituția și a schimbat personalul politic.

Cei mai deseamă oameni ai Florenței s'au străduit, scrutând istoria, să găsească o formă de guvernământ care să garanteze Florenței un regim de stabilitate. Simplu gen retoric pentru umaniști, istoria devine pentru oamenii de stat o problemă politică și constituțională. Această origine determină conținutul și forma istoriei. Autorii care au studiat istoria într'un scop utilitar nu s'au ocupat decât de evenimentele politice și militare, fiindcă, după părerea lor, numai acestea au provocat revoluțiile florentine.

www.digibuc.ro

In al doilea rând, ei s'au străduit să desprindă din întâmplările trecutului elementele cu valoare permanentă și cu aplicație la toate împrejurările asemănătoare. Această concepție, unilaterală și parțială, a produs totuși primele capodopere ale istoriografiei moderne: *Istoriile florentine* ale lui Machiavelli și *Istoria Italiei* a lui Guicciardini.

Niccolò Machiavelli (1469—1527) își începe *Istoriile* cu căderea Imperiului roman, dar pe el nu-l interesează atât efectele prăbușirii puterii romane, cât însemnătatea nouilor puteri care se ridică, Imperiul și Papalitatea, și influența lor asupra destinului Italiei. Problema care-l preocupă e aceea de a stabili elementele pe care se întemeiază viața statelor și mijloacele prin care s'ar putea realiza unitatea Italiei. Când faptele sunt de acord cu teoriile lui, Machiavelli dovedește o putere de a înlănțui evenimentele și o privire largă pe care niciun istoric nu le-a întrecut. El e primul istoric care a recunoscut legătura între politica internă și politica externă, și primul care a întrezărit adevărul că marile transformări sociale sunt independente de activitatea conștientă a individului. Toate aceste considerații au fost exprimate într'o limbă plastică și colorată, care au făcut din opera lui Machiavelli modelul poeziei italiene.

Leonardo Bruni și Machiavelli n'au tratat, ca și cronicarii medievali, decât istoria orașului lor. Primul care rupe cu istoria locală și atacă un subiect de istorie universală a fost Francesco Guicciardini (1484—1540). Ambasador al Republicii florentine în Spania, guvernator al statelor pontificale, ministru de externe și locotenent general al papei Clemente al VII-lea, Guicciardini a fost amestecat în toate evenimentele mari ale Italiei din prima jumătate a secolului al XVI-lea. *Istoria Italiei* nu e decât desvoltarea unui memoriu pe care l-a conceput pentru a-și justifica

www.digibuc.ro

activitatea ca locotenent general al papei în războiul Ligii de la Cognac care s'a terminat cu celebrul *sacco di Roma*, din 1527, memoriu pe care disgrația i-a permis să-l desvolte într'o istorie generală a luptei pentru supremația asupra Italiei. Spre deosebire de Machiavelli, Guicciardini nu s'a ocupat decât de fapte, n'a pierdut niciodată contactul cu realitatea și n'a deformat-o pentru a o pune de acord cu teorii preconcepute. Interdependența statelor europene i-a apărut clar, de aceea a expus evenimentele italiene în funcție de politica internațională. Astfel a fost, cu drept cuvânt, numit « părintele istoriografiei moderne ».

Progresul spiritului critic se manifestă și în alte domenii, în căutatea și descoperirea operelor antice necunoscute, în desvoltarea criticei filologice, în trezirea simțului estetic și în formarea unui nou ideal de cultură și de educație.

Poggio Bracciolini (1380—1459) a fost cel mai norocos colecționar de codice. In calitate de secretar apostolic, a însoțit, în 1414, pe papa Ioan al XXIII-lea la sinodul dela Constanța. Dar cum discuțiile dogmatice nu-l interesau, a cutreerat Elveția și Suabia în căutarea manuscriselor vechi. La mânăstirea San Gallo a descoperit un manuscris complet al *Instituțiilor* lui Quintillian, *Argonauții* lui Valerius Flaccus și opt discursuri necunoscute ale lui Cicero. In alte biblioteci italiene a găsit *Silvae*-le lui Statius, *Punicae*-le lui Silvius Italicus și *De rerum natura* a lui Lucrețiu; cu totul, 20 opere necunoscute în evul mediu.

Poggio a fost cel mai strălucit scriitor de epistole latine. In timpul unei excursii, a vizitat Baden și a descris zilele vesele petrecute acolo. Scrisoarea aceasta permite să măsurăm tot progresul realizat de umanismul italian în ultima jumătate de veac. Nicio urmă de pedanterie și morală, ca în scrisorile lui Salutati. Locurile și oamenii, grupul de fete care se scaldă, sunt descrise

www.digibuc.ro

cu o grație și o naturalețe care dovedesc că Bracciolini și-a asimilat nu numai forma, ci însuși spiritul limbii latine. Antichitatea care până aici fusese o imitație mai mult sau mai puțin independentă devine poezie și frumusețe.

Cu descoperirile lui Poggio, umaniștii ajung în posesiunea tuturor operelor literaturii latine pe care le cunoaștem azi.

In același timp, Guarino da Verona, Aurispa, Ciriaco d'Ancona și Filelfo, emuli ai lui Poggio, redau culturii occidentale toată literatura elină, complet ignorată în evul mediu. Inainte de 1430, toți clasicii greci erau în mâinile umaniștilor italieni, care n'au așteptat să li-i trimită Turcii cuceritori ai Constantinopolului, ci s'au dus ei să-i aducă din Imperiul bizantin, unde nu fuseseră niciodată uitați.

Entuziasmul stârnit de aceste descoperiri fu atât de puternic, încât umaniștii avură impresia că din împărăția morților un zvon de recunoștință se ridică spre ei. Poggio a povestit cum a descoperit pe Quintillian în pivnița întunecoasă a unui turn. Quintillian părea că întinde mâinile după ajutor și se roagă: «O voi, bărbaților, care iubiți limba latină, scăpați-ne din temnița întunecoasă și colbuită în care ne-au închis barbarii».

Realitatea e mai puțin romantică. Manuscrisele vechi se aflau în bibliotecile mânăstirilor, catalogate, încât umaniștii n'aveau decât să consulte cataloagele pentru a descoperi ceea ce căutau. Multe descoperiri s'au făcut în Germania și Elveția fără ca măcar descoperitorul să se fi deplasat din Italia. Vorba adâncă a lui Pascal: «M'aurais-tu cherché si tu ne m'avais pas déjà trouvé?» se aplică și descoperirii antichității. A fost nevoie de un anumit grad de maturitate pentru ca spiritul modern să înțeleagă și să caute operele antichității clasice.

www.digibuc.ro

V. UMANISMUL CRITIC

După era descoperirilor începe era cercetării critice. Ignoranța și neglijența copiștilor schimbaseră textul unor opere încât ajunse de nerecunoscut. Cum însă unele opere s'au păstrat în două sau mai multe copii, umaniștii au căutat, prin comparație și conjectură, să restabilească forma originară. Așa s'a născut critica filologică.

Textul original nu se putea totdeauna reconstitui pe cale filologică. Umaniștii au fost împinși să pătrundă în fondul operei, să-i desprindă spiritul și să caute în împrejurările externe, politice și sociale, soluția problemei. Așa s'a desvoltat spiritul istoric.

Cercetarea critică a operei de artă n'a revelat umaniștilor numai adevărul, ci și frumusețea literaturii clasice. Ei au căutat să stabilească legile compoziției artistice. Așa s'a introdus în cultura Renașterii ideea formei artistice, adică grija de a exprima ideile și sentimentele într'o ordine clară și logică.

Reprezentantul cel mai de seamă al direcției critice a fost Laurențiu Valla (1405—1457). Criticismul lui a atins un grad de desvoltare pe care umanismul italian nu-l va putea depăși. Cu *De elegantiis linguae latinae* a întemeiat lexicografia modernă. Prin exemple luate din cei mai buni autori clasici, Valla determină sensul cuvintelor rare și obscure, și fixează nuanța locuțiunilor particulare. Lexicul acesta răspundea atât de bine nevoilor învățământului, încât, între 1471 și 1536, a fost tipărit în șaizeci de ediții. Din el a învățat Erasm să scrie latinește corect și elegant.

Valla a făcut asupra textului grecesc al Vulgatei observații care au servit lui Erasm ca punct de plecare pentru traducerea Noului Testament. In 1440, la curtea regelui Neapolului, Alfons de Aragon, Valla publică: *De falso credita et ementita Constantini*

www.digibuc.ro

donatione, în care, cu argumente istorice și filologice, dovedi că pretinsa donațiune făcută de Constantin cel Mare papei Silvestru e o legendă. De atunci nimeni n'a mai îndrăznit să invoce acest document pentru a justifica pretențiile temporale ale papilor.

In urma activității critice a lui Valla concepția despre antichitate se schimbă. Umaniștii nu mai căutau în studiul clasicilor plăcere estetică sau motive de mândrie națională. Umanismul devine erudit și critic. Latina atinge o puritate ireproșabilă, dar rece: din limbă vie ajunge limbă moartă.

Odată cu Valla se schimbă și caracterul filosofic al umanismului. Numărul acelora care se îndepărtează de creștinism, și se apropie de diferitele doctrine filosofice antice, crește. Evoluția aceasta nu e totdeauna ușor de precizat, fiindcă opiniile religioase ale umaniștilor se ascund uneori sub aparență de respect pentru Biserică, alteori se exprimă sub formă de dialog în care diverse personagii susțin teorii contrare fără ca autorul să indice clar pe acela care-i exprimă convingerile. Astfel, în *De voluptate et vero bono*, Valla pune față în față pe Leonardo Bruni, Panormita și Niccolò Niccoli. Partizan al stoicismului, Bruni se plânge că oamenii se dedau mai mult la rele decât la fapte bune și, considerând prea anevoioasă practica virtuții, se lasă împinși de natură spre plăceri. La cuvintele acestea, se ridică Panormita care susține atât de elocvent epicurismul, încât cei mai mulți critici sunt de părere că el exprimă convingerile autorului. Supremul bine, spune Panormita, e plăcerea, spre care tind toate acțiunile noastre. Sănătatea, frumusețea, muzica, parfumul florilor sunt lucruri bune, fiindcă ne procură plăcere. Cine vrea să fie fericit, să se bucure de toate darurile naturii. Virtutea însăși e un efect al plăcerii. Cine o practică o face nu de dragul moralei, ci pentru a evita un rău mai mare sau pentru a

www.digibuc.ro

dobândi glorie — deci tot pentru plăcere. Adevărata înțelepciune stă în arta de a alege între diferite plăceri pe cea mai mare și între diferite neplăceri pe cea mai mică. Panormita nu face deosebire între plăcerile trupului și ale sufletului: în armonia lor stă supremul bine.

Invitat să aplaneze conflictul, Niccoli obiectează celor doi interlocuiori că amândoi au vorbit ca păgâni, nu ca creștini. Și el găsește că morala stoică e « deșartă și frivolă », fiindcă n'are un scop în afară de sine, pe când epicureii, subordonând plăcerile mici celor mari, s'apropie mai mult de morala creștină. Soluția lui e un fel de epicurism creștin, care acceptă plăcerea ca ultim scop al acțiunilor umane, dar o identifică cu fericirea de dincolo de mormânt. Walser susține că aceasta e și părerea lui Valla.

In orice caz, curentul epicurist crește în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Umaniștii nu neagă fățiș dogmele fundamentale ale creștinismului, nemurirea sufletului și crearea lumii, dar le ignorează. In locul religiei transcendentale, ei predică o religie pur rațională. Scopul suprem al vieții nu mai e fericirea de veci, ci fericirea pământească. Omul devine din nou măsura tuturor lucrurilor și cel mai demn obiect de studiu pentru oameni. Desvoltarea tuturor însușirilor sale corporale și spirituale, pentru ca să se poată bucura deplin de vieață, apare ca singurul scop legitim al educației. Antichitatea clasică, cu filosofia ei pozitivă, cu știința ei îndreptată spre studiul naturii și cu arta ei închinată glorificării omului, reprezintă idealul de vieață al umaniștilor dela sfârșitul secolului al XV-lea. In locul evangheliei resemnării și smereniei, evanghelia frumuseții și a gloriei pământești.

In *Stanze per la Giostra* ale lui Poliziano (1454—1494) și în *Orlando furioso* al lui Ariosto (1474—1533) natura nu mai e

www.digibuc.ro

teatrul ispitelor, ca în evul mediu, sau un cadru decorativ ca în poezia petrarchistă, ci mama ocrotitoare care îmbrățișează și consolează pe toți cei ce știu să se apropie de ea. Acest sentiment de contopire a omului cu natura e deosebit de puternic în *Aminta* lui Tasso. Ar fi însă greșit să se atribue antichității clasice sentimentul de fraternitate a omului cu natura, deoarece l-am găsit exprimat tot așa de puternic în poezia lui San Francesco. Exemplele antice l-au ajutat numai să se exprime în formă poetică. Izvorul lui e în sensibilitatea artistică a societății italiene, care atinsese, la sfârșitul secolului al XV-lea, punctul culminant al desvoltării sale.

VI. ESENȚA UMANISMULUI

In mijlocul naturii proslăvite și omul apare într'o lumină nouă. Dela Dante la Ariosto, idealul de om pe care și l-a făurit Renașterea italiană e antifeudal, pozitivist și democrat, ca și societatea burgheză constituită în Republicile comunale. Cavalerul medieval, cu concepția lui despre onoare care comandă sacrificiul desinteresat al vieții pentru suzeran și Dumnezeu, nu mai stârnește decât zâmbete ironice. Eroii celor două mari epopei italiene, *Morgante* de Pulci și *Orlando furioso* de Ariosto, sunt sau brute care nu se lasă conduse decât de pasiuni și de instincte și nu visează decât munți de carne și de unt, sau nebuni care se țin ca umbra de pașii unei cochete și săvârșesc de dragul ei cele mai neînchipuite isprăvi, pentru ca, la urmă, să se vadă părăsiți pentru un simplu soldat. Un râs ironic acopere toate virtuțile cavalerești.

In opoziție cu idealul feudal, Poggio descoperă în inima omului adevărata noblețe, care nu se poate dobândi prin diploma de înnobilare, ci prin virtute și înțelepciune. Umaniștii, fiind în

www.digibuc.ro

cea mai mare parte oamenii operelor lor, au făcut din valoarea personală supremul titlu de noblețe.

Baldassare Castiglione ne-a dat în *Il Cortegiano (Curteanul)*, scris în 1528, portretul omului desăvârșit, adică al personagiului pe care contemporanii și-l propuneau ca model. In mărețul palat al ducelui de Urbino, unul din cele mai frumoase din Italia, decorat cu tapete de aur și de argint, cu vase de argint, cu statui și busturi antice, cu tablouri moderne, cu cărți latinești, grecești și ebraice, îmbrăcate în scoarțe împodobite cu aur și argint, se întrunea o societate veselă pentru a-și petrece vremea în serbări elegante și în conversații spirituale.

La cererea ducesei, oaspeții caută să definească însușirile necesare omului de lume și femeii desăvârșite, și educația cea mai potrivită pentru a le desvolta. Vigoarea și dexteritatea fizică, finețea, tactul și varietatea cunoștințelor care i se cer exprimă idealul de universalitate și perfecțiune al Renașterii. Curteanul lui Castiglione va cunoaște toate artele cavalerești, călăritul, scrima și dansul, va ști să citească o partitură, să cânte dintr'un instrument pentru a-și risipi grijile și pentru a face plăcere doamnelor, va învăța să danseze și să cunoască pictura, care e una din podoabele vieții superioare, va studia literele, atât cele latinești, cât și cele grecești, va citi poeții, oratorii și istoricii și va ști să rimeze un sonet. Dar toate acestea nu sunt scop în sine, ci condiții prealabile pentru desvoltarea culturii inimii și a spiritului. Castiglione reclamă pentru femei aceeași educație și aceleași drepturi.

Aceste conversații sunt foarte caracteristice pentru desvoltarea culturii sociale în Italia. Dela mijlocul secolului al XV-lea, educația femeii a făcut progrese însemnate. La școala lui Guarino da Verona, la Ferrara, fetele și băieții erau supuși aceluiași sistem de educație: toți învățau greaca și latina, toți practicau aceleași

www.digibuc.ro

sporturi. Unele femei, ca Francesca Scala și surorile Nogarola și-au câștigat renume prin erudiția lor în filologia clasică. Altele, ca Vittoria Colonna, Veronica Gambara, Costanza D'Amalfi, ducesa de Ferrara și Tullia Aragon s'au distins prin talentul lor superior și prin instrucția lor aleasă. Pietro Aretino, în celebrii săi *Ragionamenti*, recomandă curtizanelor venețiene să aibă totdeauna la îndemână *Canzoniere*-le lui Petrarca.

Deși condiția legală a femeii nu s'a schimbat, înfluența și însemnătatea ei socială au crescut. Ea n'are încă dreptul să se mărite după înclinarea ei, dar educația pe care o primește îi permite să domnească în societate, și arta reoglindește fidel această transformare.

Noua poziție pe care femeia și-a cucerit-o în societate avu ca urmare secularizarea iubirii. In literatura medievală, noțiunea iubirii oscila între reprezentarea grosolană sau cinică a funcției de reproducere și apoteoza ideală, filosofică sau religioasă a femeii. Femeia era femelă sau înger. Renașterea ridică femeia și coboară îngerul la rangul de tovarăș egal îndreptățit al bărbatului. Castiglione care reprezintă termenul final al evoluției ideii pe care Renașterea și-a făcut-o despre iubire și căsătorie, susține necesitatea de a întemeia căsătoria pe baze de egalitate, dreptate și iubire. Având aceleași aptitudini ca și bărbatul, femeia are același drept la educație, viață și fericire ca și bărbatul. Ea are dreptul să-și aleagă bărbatul după plac, și, dacă s'a înșelat în alegerea ei, Castiglione îi recunoaște dreptul să-l schimbe.

Vechea problemă a raportului dintre bărbat și femeie, pe care și-o puseseră, dela trubaduri până la Castiglione, toți marii literați, și-a găsit soluția rațională și sănătoasă. Dogma păcatului original și concepția inferiorității femeii a fost înlăturată. Natura e frumoasă, viața e demnă să fie trăită și iubirea sinceră e nobilă

www.digibuc.ro

și binefăcătoare. Când doi soți și-au întemeiat căsnicia pe aceste baze, vor cunoaște fericirea pe pământ și vor dobândi viața de veci.

Bine înțeles, idealul lui Castiglione nu putea fi realizat decât de o minoritate de privilegiați, destul de bogați pentru a dobândi educația aleasă pe care se întemeiază concepția *Curteanului.*

Mult mai profundă a fost schimbarea pe care Renașterea a adus-o în concepția politică. Statul modern, cu tendința lui de a concentra în mâinile guvernului toate forțele vii ale națiunii și de a înlocui vechiul sistem bilateral de drepturi și de datorii feudale prin ideea romană a omnipotenței statului, ruinase încă din secolul al XIV-lea pretențiile la egemonia universală a papilor și a împăraților. Politica nu se mai inspira decât din rațiunea de stat, adică din interesele temporale ale societății laice. Cu toate acestea, gândirea politică rămăsese la vechile teorii medievale. Acela care cel dintâiu a supus problemele politice liberei cercetări a rațiunii și a liberat politica de religiune a fost Machiavelli.

Niccolò Machiavelli (1469—1527) a fost, timp de 14 ani, secretarul guvernului florentin, însărcinat cu redactarea instrucțiilor către ambasadorii republicii. El însuși a îndeplinit diverse misiuni pe lângă Ludovic al XII-lea, Cezar Borgia, Iuliu al II-lea și Maximilian I. La întoarcerea Medicilor la Florența, în 1512, Machiavelli a fost destituit, torturat ca suspect și surghiunit în târgușorul San Casciano, unde a putut confrunta « lunga experiență a lucrurilor moderne » cu învățămintele autorilor antici.

Principalul rezultat al meditațiilor lui au fost: *Principele*, *Discursurile asupra primei Decade a lui Titu Liviu* și *Istoriile florentine.* Problema centrală e formarea și conservarea statelor.

www.digibuc.ro

Machiavelli împarte statele în republici și principate; principatele în ereditare și nou întemeiate. Teritoriul poate fi nou în întregime sau în parte. Pentru fiecare categorie, Machiavelli recomandă o politică deosebită.

Republica prin excelență e Republica romană care a realizat înțelepciunea pe pământ și spre care se îndreaptă toată simpatia lui Machiavelli. Republica, fiind bunul comun al tuturor cetățenilor, a putut cere fiilor ei toate sacrificiile și cuceri toată lumea civilizată de atunci, pe când Imperiul, cu slăbiciunea și despotismul lui, a distrus patriotismul și a permis Barbarilor să cucerească Italia.

Papii au continuat să exercite asupra Italiei acțiunea nefastă pe care o avuse Imperiul roman. Stăpânirea pontificală a demoralizat Italia și-a împiedicat-o să se unească după modelul marilor monarhii vecine. « Sfântul Scaun, după ce și-a întemeiat autoritatea temporală în Italia, n'a avut nici destulă putere, nici destul geniu pentru a ocupa și supune restul țării; dar n'a fost nici destul de slab pentru a nu putea chema în ajutorul său străinii împotriva aceluia care-i părea prea puternic ».

Remediul ? Un om îndrăsneț și puternic — *Principele* — care să unifice și să reorganizeze Italia. Mijloacele prin care se poate ajunge la acest rezultat constitue substanța cărții cu același nume. Machiavelli examinează « cum se dobândește, cum se păstrează și cum se pierde un stat ». Când se cucerește o țară sau o provincie, o parte a populației pierde din avantagiile ei, de aceea se simte asuprită. Alții vor fi desamăgiți, fiindcă au pus nădejdi prea mari în noul regim. Mai ușoară e întinderea stăpânirii asupra unor populații de limbă și obiceiuri comune, mai grea asupra unor populații străine. Pentru a învinge aceste greutăți, sunt trei mijloace: mutarea capitalei în nouile provincii, cum au făcut

www.digibuc.ro

Turcii după ocuparea Constantinopolului; colonizarea nouilor provincii, cum au făcut Romanii; combaterea vecinilor puternici și sprijinirea celor slabi, cum de asemenea au procedat Romanii. Ludovic al XII-lea a pierdut și Neapolul și Milanul, fiindcă s'a aliat cu puternicul său vecin, Ferdinand Catolicul.

Întemeierea unui stat nou e lucru anevoios, fiindcă toți partizanii vechiului regim vor fi contra lui, iar *pentru* numai aceia care așteaptă vreun folos. Două calități sunt necesare pentru a izbuti: șiretenie și forță. Principele care vrea să întemeieze un stat va trebui să fie vulpe pentru a evita cursele, și leu pentru a băga groaza în lupi. Cel ce disprețuiește rolul vulpii nu-și cunoaște meseria, iar cel ce uită că pentru a fi ascultat e nevoie să fie tare va sfârși rău, căci totdeauna « profeții înarmați au învins, iar cei desarmați s'au prăbușit ». Astfel poporul a aclamat pe Savonarola și apoi l-a ars pe rug.

Cu totul altfel a procedat Cezar Borgia. Însărcinat de tatăl său, Alexandru al VI-lea Borgia, cu guvernul Romagnei, Cezar n'a scăpat niciun mijloc pentru a-și consolida stăpânirea. Seniorii care i s'ar fi putut opune au fost atrași într'o cursă și măcelăriți. Apoi, pentru a reprima desordinile dela începutul domniei lui, numi guvernator pe Ramiro D'Orco, om crud, dar energic, și-i lăsă mână liberă. Când găsi momentul potrivit să înlocuiască regimul excepțional printr'unul legal, Cezar Borgia trimise un sbir să-l înjunghie și să-i expună corpul în piața orașului Cesena. Astfel s'a spălat de orice învinuire în ochii poporului și a pus baze solide puterii lui. După ce a înșirat toate fărădelegile ducelui, Machiavelli nu numai nu-i găsește nicio vină, dar îl propune ca model tuturor acelora care « printr'o întâmplare sau cu ajutorul armelor altora au ajuns la suveranitate ». Un singur lucru n'a prevăzut Cezar: că va fi bolnav la moartea tatălui său și nu

www.digibuc.ro

va putea împiedeca alegerea ca papă a celui mai mare dușman al familiei sale, Iuliu al II-lea.

Principele care vrea să se mențină pe tron trebue să cunoască arta războiului și să-și creeze o armată națională. Armatele de mercenari au pierdut în antichitate Cartagina, cum au pierdut în evul mediu Italia. Numai cu ajutorul poporului înarmat, Principele va putea scăpa Italia de Barbari și de anarhie; numai așa va putea realiza unitatea și independența tării. « Cine are arme bune are totdeauna aliați ».

In urmărirea acestui scop, Machiavelli nu ține seamă decât de rațiunea de stat. Dreptate, onoare, jurământ, morală nu sunt apreciate decât din punctul de vedere al utilității. Dacă interesul politic o cere, le respectă; dacă nu, nu. Religia însăși nu-i pentru el decât un mijloc de guvernare: o acceptă și o ocrotește, chiar când o crede falsă, fiindcă « un popor religios e mai ușor de cârmuit ».

Indiferența totală față de morală a fost numită *machiavelism*, ca și când Machiavelli ar fi inventat perfidia și trădarea. In realitate el n'a făcut decât să expună în cărțile sale ceea ce i-au sugerat experiența și studiul istoricilor clasici. In izolarea lui dela San Casciano, Machiavelii citește istoriile lui Titu Liviu și Tacitus și-și aduce aminte de propriile sale întâmplări.

La lumina experienței sale, faptele Romanilor se luminează, se însuflețesc și vin s'adauge învățămintele lor la experiența umanistului. Pe de altă parte, din scrierile clasicilor, Machiavelli învață să-și exprime gândurile în formă artistică. Descriind procesul creației sale istorice și politice, Machiavelli a definit esența umanismului.

www.digibuc.ro

CAPITOLUL VII

RĂSPÂNDIREA UMANISMULUI

I. MIJLOACELE DE PROPAGARE

Vivez joyeux!
Rabelais

Umanismul s'a desvoltat în afară de universităţi şi împotriva lor. Pentru a-şi răspândi ideile, umaniştii au creat şcoli noui, au întemeiat biblioteci şi societăţi literare (Academii) şi s'au servit de tiparul nou descoperit.

Italia a dat un mare număr de profesori de seamă, care au format clasa conducătoare în spiritul umanismului. Unul dintre cei mai celebri a fost Filelfo.

Francesco Filelfo (1398—1481) s'a născut lângă Ancona, dintr'o familie toscană, a studiat la Padova şi, în 1420, s'a aşezat la Constantinopol ca secretar al bailului veneţian. Aci a studiat greaca cu Ioan Chrysoloras, care i-a dat pe fiica sa de soţie. Împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul l-a însărcinat cu misiuni diplomatice în Polonia şi Ungaria. In 1427, Filelfo s'a întors la Veneţia cu o colecţie preţioasă de manuscrise greceşti (cuprinzând operele principalilor poeţi; ale istoricilor, dela Herodot la Polybios; ale oratorilor Demosthene, Eschine şi Lysias, şi aproape toate scrierile însemnate ale lui Aristotel, etc.), a predat elocvenţa la Bolonia, iar din 1429 greaca şi latina la Florenţa. Amestecându-se

www.digibuc.ro

în lupta partidelor, după victoria lui Cosimo de' Medici a trebuit să părăsească orașul. In 1440, s'a stabilit la Milano, a profesat la Pavia și s'a menținut în favoarea ducilor, chiar și după ce familia Visconti a fost înlocuită de Francesco Sforza. Filelfo n'a lăsat decât o singură operă de erudiție: *Convivia mediolanensia*, care, într'un cadru inspirat de *Banchetul* lui Platon, expune cunoștințele autorului din domeniile cele mai diverse: astronomie, metafizică, morală, arheologie și istorie. Inzestrat cu un rar talent profesional, Filelfo a format un mare număr de elevi care au continuat tradiția clasică.

Filelfo e tipul umanistului ambulant, care predomină în prima jumătate a secolului al XV-lea. Auditorul lui se compunea din persoane de vârstă și de pregătire deosebite. Unele asistau la cursuri pentru plăcerea de a auzi un discurs elocvent, altele voiau să se instruiască și luau note. Textele fiind rare, Filelfo dicta câteva pasagii din autorul explicat, de pildă din Cicero, și, după ce studenții le copiau, el le explica din punct de vedere gramatical, lexical, literar, estetic, etc. Când și-a terminat opera adnotată, iar studenții au transcris-o, profesorul se muta în alt oraș, unde își repeta cursul în fața unui nou auditoriu. Metoda de învățământ și necontenitele deplasări ale primilor umaniști se explică deci prin condițiile particulare ale auditoriului și ale materialului didactic.

Angelo Ambrogini, numit Poliziano (1454—1494), reprezintă un tip de umanist mai evoluat. Preceptor al copiilor lui Laurențiu de Medici și profesor de greacă și de latină la Florența, Poliziano și-a ocupat catedra până la moarte. Reputația lui științifică se întemeia pe ediția *Pandectelor*, în care vădește un spirit critic superior și o desăvârșită stăpânire a limbii latine.

www.digibuc.ro

In versiunile și poeziile sale latine, Poliziano rivalizează cu Ovidiu și cu Tibul în puritatea limbii și în descrierea plastică a naturii și a omului.

Învățământul prin lecții publice a creat o serie de profesori și de pedagogi care, începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, au înființat în toate centrele mai însemnate ale Italiei școli permanente. Așa s'a născut învățământul liberal întemeiat pe ideile umanismului, care a înlocuit vechiul învățământ scolastic. Nicio instituție a Renașterii n'a exercitat o influență mai adâncă asupra desvoltării culturii europene decât aceasta.

Intemeietorii noului sistem de educație au fost Vittorino da Feltre (1378—1446) și Guido da Verona. După ce a urmat universitatea din Padova, Vittorino a predat retorica în acest oraș și la Veneția, apoi a fost angajat de Francesco Gonzaga, marchiz de Mantova, ca preceptor al copiilor săi și instalat într'o vilă din Mantova, unde a trăit până la moarte.

Vittorino își propusese să desvolte însușirile intelectuale, morale și fizice ale elevilor săi pentru a forma din ei cetățeni buni și membri folositori ai societății. Pentru desvoltarea însușirilor intelectuale și morale, el se servea de clasicii latini pe care nu-i explica după metoda formală și pedantă a scolasticei, ci în spiritul larg al Renașterii.

Poezia, retorica, istoria, etica erau studiate în textele celor mai buni autori latini, la care se adăugau treptat autorii greci. Studiile literare erau completate prin elemente de matematici, astronomie, științe naturale și muzică. Pentru desăvârșirea educației morale, Vittorino se străduia să deprindă pe elevii săi cu politețea și chiar cu manierele elegante.

www.digibuc.ro

Educația fizică consista din exerciții de înnot, călărit și din orice activitatea sănătoasă în aer liber. Exercițiile fizice făceau parte din educația fiilor nobili, și Vittorino le-a păstrat, fiindcă unii dintre elevii săi erau fii de nobili care se destinau carierei militare sau vieții de curte. Dar spiritul în care le-a conceput Vittorino era cu totul altul. Sistemul lui se inspira din idealul grec de educație, care tindea să desvolte armonios mintea, sufletul și corpul; el nu voia să facă din școală un privilegiu de clasă, ci s'o deschidă tuturor elevilor capabili.

Guarino da Verona învățase latina la Padova, iar greaca la Constantinopol, unde a stat cinci ani (1403—1408). In 1414 a deschis o școală la Veneția, apoi, invitat de ducele de Ferrara, Niccolò d'Este, s'a stabilit la Ferrara, unde a rămas până la moartea sa, în 1460.

Spiritul umanismului a devenit un factor de educație publică și a contribuit să formeze tineretul.

Pentru a înlesni munca erudiților, dintre care mulți erau săraci, s'au constituit biblioteci și, pentru a le îmbogăți, s'au creat primele librării. Vespasiano da Bisticci (1421—1498) e una din cele mai interesante figuri de negustor de manuscrise. El procura bibliotecilor și amatorilor manuscrise originale sau cópii pe care o ceată de scribi le pregătea sub supravegherea lui. Vespasiano da Bisticci a lăsat o colecție de portrete ale clienților săi.

Printre cei mai buni clienți ai lui Bisticci a fost Niccolò Niccoli († 1437), amator de antichități și de manuscrise rare, care a strâns 800 codice. La moartea lui Niccoli, Cosimo de' Medici a cumpărat aproape toată colecția. Patru sute de volume au fost dăruite mânăstirii San Marco, unde s'a deschis prima bibliotecă

www.digibuc.ro

publică din Europa, iar restul a fost păstrat pentru biblioteca familiei Medici. Aceste două colecții formează acum fondul primitiv al celebrei biblioteci Medici-Laurențiana din Florența.

A doua bibliotecă mare înființată în secolul al XV-lea a fost a Vaticanului. Sfântul Scaun poseda din cele mai vechi timpuri o bibliotecă pe care papa Zaharia (741—752) o îmbogățise cu manuscrise grecești și o așezase în Lateran. Nicolae al V-lea (1447—1455) adăugă mai multe mii de manuscrise și voi să construiască o clădire specială pentru bibliotecă, dar moartea îl împiedecă să-și execute planul. Sixt al IV-lea (1471—1484) o așeză în actualul palat al Vaticanului și numi bibliotecar pe Platina, care întocmi un catalog și amenajă săli de lectură frumos decorate. — Pe lângă acestea trebue amintite bibliotecile lui Frederic da Montefeltre, duce de Urbino, care a strâns o colecție de clasici pentru completarea căreia a lucrat, timp de patrusprezece ani, o ceată întreagă de copiști, și Biblioteca Marciană din Veneția, începută cu fondul manuscriselor lui Bessarion.

Cu toate acestea, acțiunea umaniștilor rămânea individuală și restrânsă. La mijlocul secolului al XV-lea s'a simțit nevoia de a organiza inițiativele individuale și de a apropia spiritele cu preocupări comune. Acestor necesități le-au răspuns Academiile. Prima instituție de acest fel a apărut la Florența. Sub influența cursurilor lui Gemistos Plethon despre Platon, Cosimo de' Medici însărcină pe filosoful Marsilio Ficino să restaureze vechea Academie pentru adâncirea și răspândirea ideilor lui Platon.

Academia platonică din Florența nu era decât o asociație liberă de prieteni și discipoli ai lui Ficino, care se întruneau din când în când în vila Medicilor dela Careggi sau la Florența, pentru a discuta despre filosofia lui Platon. Deși înființată de

www.digibuc.ro

Cosimo, Academia n'a atins punctul culminant al strălucirii și influenței sale decât sub Laurențiu cel Măreț (1469—1492). Membrii cei mai de seamă ai Academiei au fost Pico della Mirandola, spirit universal care voia să concilieze filosofia lui Platon cu creștinismul, Leon-Battista Alberti, arhitect, muzician, pictor și scriitor eminent, Michelangelo cunoscut pe atunci mai mult ca poet decât ca sculptor, Angelo Poliziano și Cristoforo Landini.

In fiecare an, ziua nașterii lui Platon era celebrată printr'un banchet, după care se citeau și comentau pasagii din opera lui. In ședințele ordinare se discuta despre temele obișnuite ale filosofiei umaniste: despre avantajele vieții active și contemplative, despre supremul bine, despre fericire, prietenie, glorie, etc.

Fără primejdia de a trece limitele ortodoxiei, umaniștii italieni nu puteau discuta dogma creștină. De aceea argumentele lor se reduceau la citate latine și la locuri comune. Numai Pico della Mirandola îndrăznise, în cele 900 de propoziții în care cuprinse toate problemele filosofiei și teologiei, să interpreteze liber dogmele. Pico nu vedea în Biblie decât simboluri și legende, iar în spectacolul naturii dovada eternității lumii. El se îndoia de transsubstanțiere și nu admitea ca pentru păcatele săvârșite pe pământ să fim osândiți pe veci. Pico reflecta raționalismul publicului florentin, pe care Savonarola îl acuza că nu crede în transsubstanțiere. Academia din Florența n'a contribuit la progresul științei, dar, revelând poezia filosofiei platonice, a exercitat o acțiune profundă asupra poeților și artiștilor. Ficino susținea că toate făpturile sunt luminate și înfrumusețate de proiecția unei lumini divine. In toate lucrurile și făpturile trebuie să recunoaștem pe Dumnezeu. Ființa iubită fiind și ea un reflex al lui Dumnezeu, iubirea are ca termen natural sentimentul de adorație.

www.digibuc.ro

Toate orașele mai însemnate din Italia își aveau Academia lor. Cea din Roma, întemeiată de Pomponius Laetus, în 1460, s'a specializat în studiile arheologice. Membrii ei, printre care cei mai însemnați au fost cardinalii Bembo și Canisio, și scriitorii Giovio și Castiglione, au căutat să reînvie obiceiurile, ocupațiile, manierele, chiar și divertismentele Romanilor. Academia a înflorit mai ales pe timpul lui Leon al X-lea (1513—1521).

Umanismul a pătruns la Neapol în 1442, odată cu Alfons de Aragon, care a știut să atragă la curtea sa pe Laurențiu Valla și pe Gioviano Pontano. Acesta a întemeiat Academia Pontaniană, din care a făcut parte, pe lângă Pontano, poetul Sannazzaro și Spaniolul Casetti.

Jacopo Sannazzaro evocă, în *Arcadia*, viața pastorilor arcadieni, în mijlocul cărora se refugie pentru a uita amărăciunea unui amor neîmpărtășit, dar și acolo îl urmărește tristețea. Pe această temă autorul brodează reminiscențe din autorii antici, aluzii la persoane și fapte reale și descrieri ale naturii. Acest roman pastoral avu un succes imens: oamenii Renașterii apreciau erudiția autorului și atmosfera idilică ce se potrivea cu visul lor de reculegere și de liniște.

Veneția n'a intervenit în mișcarea umanistă decât pentru a comercializa invenția capitală a Renașterii, tiparul. Un elev al lui Guarino, Aldo Manuzio, a întemeiat la Veneția o Academie *(Neacademia)*, din care a făcut parte, câtva timp, și Erasm. Scopul acestei Academii era să pregătească textele critice pe care tipografia lui Manuzio avea să le editeze.

Critica filologică n'a dat toate roadele decât din momentul în care tipografia a permis multiplicarea la infinit a edițiilor cri-

www.digibuc.ro

tice stabilite de umaniști. Tehnica tiparului a fost mai întâiu și pe o scară mai mare pusă în serviciul literilor de către Italieni. Doi tipografi germani au tipărit, în 1465, la mânăstirea Santa Scolastica din Subiaco (lângă Roma), prima ediție a lui Lactanțiu. In 1469, ei au scos de sub tipar, la Roma, operele lui Cezar, Titu Liviu, Virgiliu și Lucan. In același timp se înființează tipografii la Veneția, Florența și la Milano, unde se tipărește, în 1476, gramatica greacă a lui Constantin Lascaris, după care urmează Theocrit, Hesiod și Isocrate.

Cele mai multe și mai frumoase ediții ale autorilor greci se datoresc însă lui Aldo Manuzio, care era un umanist de seamă, și întemeiase la Veneția prima casă de editură organizată științific. Desenatorul matricelor de turnat literele era Grec din Creta, după cum Greci erau cei mai mulți dintre culegători.

Seria edițiilor grecești ale lui Aldo a început în 1493 cu *Hero și Leandru* de Musaeus, și a continuat până în 1515, data morții lui Aldo, cu Hesiod, Theocrit, Aristotel, Aristofan, Tucidide, Sofocle, Herodot, Xenofon, Euripide, Platon și Pindar.

Edițiile lui Aldo erau întocmite cu o grijă scrupuloasă, colaționate după manuscrisele cele mai bune, tipărite cu litere de o frumusețe neîntrecută, pe hârtia fabricată de excelentele mori dela Fabriano și legate în format de buzunar. Prețul unui volum varia între 40 — 100 lei (valoarea actuală). Cartea a devenit un instrument de cultură accesibil unui număr din ce în ce mai mare de cititori și lectura, care era un privilegiu al clericilor, s'a răspândit și printre laici.

Ocupația străină culminând în « sacco di Roma » din 1527 înseamnă sfârșitul umanismului italian. Pela 1540, Giovio scrie că umanismul s'a mutat din Italia în Germania.

www.digibuc.ro

In secolele XIV şi XV, umanismul italian a purificat limba latină, a studiat după metode critice literatura latină şi a restaurat literele greceşti. Moştenirea lăsată de Greci şi de Romani, după secole de neînţelegere, a devenit din nou un element viu al culturii occidentale. Umanismul italian a restaurat nu numai gândirea antică, ci şi ideea de artă şi astfel a folosit şi literaturilor moderne; a creat critica filologică şi istorică, a întemeiat sistemul de educaţie de tip liberal, a studiat antichitatea clasică ca un întreg şi a format un spirit nou, laic, liber şi îndrăzneţ. Studiile clasice au devenit principalul instrument de educaţie laică.

II. UMANISMUL IN FRANŢA

Iniţierea Franţei în umanism s'a făcut prin cărţi şi învăţaţi veniţi din Italia. Influenţa italiană s'a manifestat în toate domeniile, în industrie, comerţ, arta militară, îmbrăcăminte, modă, mobilier, vieaţa socială, în artă, literatură şi ştiinţă. «Numai bucătăria a rămas pur franceză». Nobilimea care trecuse Alpii cu Carol al VIII-lea, Ludovic al XII-lea şi Francisc I adoptă manierele vieţii elegante şi le răspândi în Franţa.

Inovaţiile acestea corespund evoluţiei societăţii franceze şi desvoltării vieţii dela Curte. Sub Francisc I, o transformare adâncă se produce în organizarea Curţii. Vechiul personal de origine feudală nu mai izbuteşte să rezolve problemele pe care le pune monarhia. Funcţiile se înmulţesc şi se specializează, administraţia se complică, nobilii se strâng în jurul regelui, care le oferă perspectiva unei vieţi largi şi strălucite. Artele sunt solicitate să dea lustru serbărilor şi reprezentărilor dela Curte; dreptul roman găseşte în elaborarea ordonanţelor regale un domeniu de activitate atât de prielnic încât umanismul francez va lua un caracter

www.digibuc.ro

esențialmente juridic; cugetarea se emancipează de sub tutela Bisericii și ia poziție contra credinței și moralei tradiționale.

Influența Italiei n'a făcut decât să stimuleze energiile naționale și să înlesnească desvoltarea germenilor care au găsit, în condițiile sociale și politice ale Franței, terenul pregătit. Astfel, savanții veniți din Italia introduc în Franța limba greacă, aproape complet necunoscută până atunci, dar umaniștii francezi nu caută atât lecții de retorică în filosofia elină, cât cunoștințe noui.

Odată cu armata lui Carol al VIII-lea sosi din Italia Grecul Ioan Lascaris care predase greaca la Milano și care, numit profesor la Paris, avu ca elev pe Guillaume Budé. Un Italian de origine greacă, Grigore Tifernas, fu însărcinat în 1548 să predea greaca la Paris. De renume și mai mare s'a bucurat Ieronim Aleander, care a predat greaca, latina și ebraica și a ajuns rector al universității din Paris. Invățământul limbii grecești se organizează în mai multe colegii și, în 1507, se publică la Paris primele opere grecești: gramatica lui Chrysoloras, operele lui Hesiod, Theocrit și Musaeus. In anul următor ies de sub tipar *Moralia* lui Plutarh. Apoi, după o lungă pauză, datorită probabil desinteresării publicului, apar în 1528 un text al lui Aristofan și altul al lui Sofocle.

După această perioadă de inițiere, Francezii se disting prin opere de erudiție originale. Robert Estienne (1503—1559) publică un *Thesaurus linguae latinae* (1532), iar fiul său Henri Estienne (1528—1598) un *Thesaurus linguae grecae* (1572), care avea să servească până în secolul al XIX-lea ca izvor de referințe și de citații.

Cel mai vestit dintre umaniștii francezi a fost Guillaume Budé (1468—1540). Secretar și consilier al lui Francisc I, Budé, după ce a învățat greaca cu Aleander, a publicat un tratat despre monetele antice *(De Asse)* și două volume de *Adnotări la*

www.digibuc.ro

Pandecte, prin care a întemeiat mumismatica și critica științifică a textelor juridice. Lăsând la o parte glosele comentatorilor medievali care mai mult întunecau dreptul roman, Budé aplică metoda, întemeiată pe cunoașterea limbii, arheologiei și istoriei antice, a umaniștilor italieni, și izbutește să dea o nouă interpretare a Pandectelor.

Sub influența lui Budé, legiștii, magistrații, consilierii parlamentelor și, în general, marii demnitari ai statului, obligați prin profesia lor să se servească de limba latină, au căutat să dea acestei limbi puritatea și eleganța pe care i le restituiseră umaniștii și să aplice la interpretarea codului civil regulile criticei filologice umaniste.

Așa s'a ridicat în Franța o pleiadă de juriști eminenți care au deschis drumuri noui în critica și interpretarea dreptului roman. Jacques Cujas (1522—1590) a inaugurat critica izvoarelor dreptului roman, Hugues Doneau (1527—1591) a introdus o nouă clasificare sistematică a dreptului în *Comentarii juris civilis*, iar Denys Godefroy (1549—1621) a dat o ediție valabilă și azi din *Corpus juris civilis*. Umanismul francez a găsit în studiul dreptului cel mai prielnic teren pentru afirmarea calităților sale de analiză, finețe, claritate și logică.

Budé n'a fost numai un critic erudit: *Commentarii linguae grecae*, publicat în 1529, l-a așezat în fruntea eleniștilor din Europa. Grija cu care autorul a explicat termenii juridici ai limbii grecești a făcut din comentariile lui o carte indispensabilă pentru interpretarea oratorilor greci.

La școala lui Budé s'a format un număr de eleniști distinși și a pus bazele educației clasice care avea să constituie una din notele caracteristice ale culturii franceze până în zilele noastre.

www.digibuc.ro

Printre aceștia au fost Adrien Turnèbe (1512—1565), care a publicat opera lui Sofocle și despre care Montaigne spunea că « știe mai mult și ceea ce știe, știe mai bine decât orice alt om din timpul său și din trecut », și Henri Estienne (1528—1598) care a revelat contemporanilor săi colecția de ode bachice atribuite lui Anacreon de Teos și a publicat un *Thesuarus linguae grecae* (1572), prin care voia să dovedească asemănarea limbii franceze cu elina. Concluzia lui e că nici un popor nu e mai apt decât Francezii să înțeleagă cultura elină și nicio limbă nu poate reda mai exact nuanțele limbii grecești decât cea franceză.

Etienne Dolet (1509—1546), elev al universităților din Paris, Padova și Toulouse, și-a dovedit știința publicând *Commentarii linguae latinae*, care fac din el un demn, deși inegal, continuator al *Eleganțelor* lui Valla, și și-a afirmat curajul intelectual tipărind și răspândind operele lui Erasm, Lefèvre și Melanchton din care reformații au scos principalele arme contra dogmei catolice. La acestea a adăugat traduceri ca *Hipparchos* și *Axiochos* de Platon, în care Sorbona a descoperit propoziții contra nemuririi sufletului. Urmărit pentru erezie, Dolet a fost ars pe rug, la 3 August 1546.

Pentru promovarea studiilor clasice, Francisc I a creat în 1530, la propunerea lui Budé, *Colegiul lectorilor regali*, care, după Revoluția franceză, a luat numele de *Collège de France*. Colegiul era o corporație liberă de profesori plătiți din caseta particulară a regelui și însărcinați să predea greaca, latina și ebraica. Privilegiile și drepturile cu care au fost înzestrați permiteau lectorilor regali să studieze literele clasice pentru valoarea lor intrinsecă și-i scoteau de sub controlul Sorbonei. Colegiul lectorilor regali a fost un triumf pentru umaniști, care proclamară cu entuziasm « suveranitatea literelor ».

www.digibuc.ro

La propunerea lui Budé, Francisc I își instală biblioteca la Fontainebleau, și pentru a o îmbogăți trimise emisari în Italia, Grecia și Asia Mică să cumpere manuscrise grecești și porunci ca din toate operele tipărite în Franța să se trimită un exemplar pentru biblioteca regală: așa a luat ființă instituția «depozitului legal», introdusă în toate țările din lume. Biblioteca regală, care constitue baza actualei Biblioteci Naționale din Paris, cea mai bogată și mai însemnată din lume, a fost deschisă tuturor savanților. Pentru instruirea nobilimii sale, Francisc I a dat dispoziția ca istoricii greci să fie traduși în franțuzește. Traducerea lui Amyot din *Viețile bărbaților iluștri* a lui Plutarh deschide epocă în istoria limbii franceze.

Sub influența umanismului s'a reînnoit și literatura. François Rabelais (1494—1553), în *Pantagruel* și *Gargantua*, cu o vervă uriașă, care nu disprețuiește grosolănia, își bate joc de abuzurile timpului său și preconizează un nou sistem de educație, întemeiat pe natură, pe rațiune și pe individualitatea copilului. Ideea fundamentală a lui Rabelais e că natura e bună; prin urmare, toate reglementările care stânjenesc libera expansiune a omului sunt rele. Abația Thélème, în care Rabelais a așezat societatea sa ideală, are un singur principiu: *Fais ce que voudras!* Viața membrilor ei, «era organizată nu după legi, statute sau reguli, ci după voia și judecata lor». Poetul Pierre Ronsard (1525—1585), studiind literaturile clasice, a introdus în literatura franceză teme, expresii și ritmuri noui.

Dar reprezentantul cel mai de seamă al umanismului francez a fost filosoful Michel de Montaigne (1533—1592). *Essais*-urile lui rezumă și exprimă în mod superior toată cultura umanistă din secolul al XVI-lea. Dar zugrăvind omul din timpul său, Montaigne s'a zugrăvit pe sine însuși și omul din toate timpurile.

www.digibuc.ro

Forța, grația și eleganța expresiei, împreunate cu libertatea absolută a gândirii, au făcut din opera lui Montaigne unul din monumentele cele mai însemnate ale umanismului.

Sub influența umanismului, raportul omului cu natura și cu sine însuși s'a schimbat și în Franța. Natura a devenit din nou educatoarea cea mare și bună, izvorul puterii, înțelepciunii și al bucuriei. Antichitatea a descoperit poeților secretul formei artistice care le permite să exprime experiența lor sufletească în opere de semnificație universală. Contactul cu scriitorii antici le deșteaptă sentimentul fraternității umane și ideea de toleranță care ne permite să suportăm mai ușor deosebirile de vederi ale semenilor noștri.

III. UMANISMUL IN GERMANIA

Umanismul n'a întâlnit în Germania condiții atât de prielnice ca în Italia. Cultura generală se reducea la o pătură socială foarte subțire. Idealul antic nu putea găsi răsunet decât în orașele cu o burghezie înfloritoare, ca Augsburg, Nürnberg și orașele din valea Rinului. Restul populației trăia încă în condiții feudale. Umanismul german a luat, dela început, o formă pedagogică încercând să transforme învățământul tradițional în sensul intereselor burgheziei, care simțea nevoia unei educații mai simple, mai raționale și mai practice.

Germania avea mai multe școli înalte, unele întemeiate înainte de secolul al XIV-lea, de orașe sau de principi, dar supuse controlului Bisericii. Ele predau, ca și universitățile, ramurile diverse ale teologiei, dar nu puteau conferi grade superioare. Acest privilegiu era rezervat vechilor universități din Franța, Italia, Spania și Anglia. Situația se schimbă în 1348, când Carol al IV-lea înființează universitatea din Praga, căreia îi urmează cele din

www.digibuc.ro

Viena (1365), Heidelberg (1386), Colonia (1388), Erfurt (1393) şi Leipzig (1409).

Deşi învăţământul se reducea la comentarea unor texte scolastice şi urmărea în primul rând să pregătească preoţi, universităţile au format, din elemente ridicate de jos, o clasă mijlocie cultă, care avea să smulgă şi clerului din Germania direcţia mişcării intelectuale.

Umanismul german începe cu Johann Müller, numit Regiomontanus, după locul său de naştere, Königsberg. Continuând opera astronomului Georg Peuerbach, dela Viena, el a întemeiat astronomia modernă.

După o călătorie în Italia, care i-a permis să înveţe greaca, Regiomontanus s'a stabilit la Nürnberg, unde un burghez bogat i-a pus la dispoziţie un observator astronomic, un atelier mecanic şi o tipografie pentru texte de matematică. Deşi a murit în 1476, la vârsta de patruzeci de ani, Regiomontanus a făcut mai multe descoperiri în astronomie şi trigonometrie, şi a înmulţit instrumentele de cercetare ştiinţifică prin invenţii noui. *Efemeridele* lui au permis navigatorilor spanioli şi portughezi să se orienteze pe mările necunoscute.

Johann Reuchlin (1455—1522) a studiat dreptul la Paris şi greaca la Roma, şi a devenit cel mai mare elenist al Germaniei. Pentru a putea reconstitui textul original al Bibliei, a învăţat ebraica dela Evreii din Germania şi din Italia, şi a întocmit gramatica ştiinţifică şi dicţionarul limbii ebraice. In *De verbo mirifico* (1496) şi în *De arte cabalistica* (1517), Reuchlin a acordat o atenţie deosebită Cabalei, în care spera să găsească cheia reconcilierii creştinismului cu filosofia antică.

Zelul lui pentru studiile ebraice a provocat un conflict care avea să decidă de însăşi soarta umanismului german. In 1509,

www.digibuc.ro

Johann Pfefferkorn, un Evreu convertit, cere împăratului să distrugă toate cărțile evreești, afară de Biblie, ca injurioase pentru creștinism. Împăratul Maximilian a cerut avizul lui Reuchlin, care a combătut opinia lui Pfefferkorn cu argumente științifice și juridice. Pfefferkorn a declarat pe Reuchlin trădător și a obținut concursul Dominicanilor din Colonia, al căror decan era inchizitorul Hochstraten. Citat în fața curții dela Mainz, Reuchlin a fost achitat și papa a confirmat sentința (1516). In toiul controversei, umaniștii și-au însușit cauza lui Reuchlin și au publicat contra adversarilor pamfletul intitulat *Epistolae obscurorum virorum* (1515—1517). Principalii autori au fost Protus Rubianus și Ulrich von Hutten. *Viri obscuri* sunt, în opoziție cu cei celebri care țin cu Reuchlin, ignoranții și bigoții care își trădează, prin jargonul latino-german, propria lor ignoranță și inepție.

Rudolf Agricola-Huysmann (1443—1485), care studiase greaca la Ferrara, sub direcția lui Theodor Gaza, adoptase programul de studii al umaniștilor italieni și voi să-l pună la baza învățământului universitar german. El a predat greaca și latina la universitatea din Heidelberg și a susținut că restaurarea literelor clasice constitue preludiul înnoirii gândirii filosofice și a vieții religioase. Programul acesta avea să fie realizat de Philip Schwartzerd-Melanchton (1497—1560).

Umanismul a introdus în Germania studiul literelor clasice, dar spiritul german a rămas refractar sensului artistic al culturii și vieții antice. Germanii au văzut în umanism un mijloc de reformă școlară, care le permitea să înlocuiască metodele învechite ale scolasticei, cu acelea mai simple, mai clare și mai substanțiale ale umanismului.

Adevăratul moștenitor al filosofiei medievale și al științei umaniste a fost Nicolae Cusanus, născut la Cues, pe Moselle,

www.digibuc.ro

în 1401 şi mort în Italia în 1464. Jurist, elenist, matematician, filosof şi astronom, Cusanus a fost cel mai puternic spirit al secolului al XV-lea. In cărţile sale de filosofie: *De docta ignorantia* şi *De quaerendo Deum*, el a căutat să concilieze teoria ştiinţifică despre lume cu teologia mistică şi să consolideze pentru totdeauna dogma creştină, dar sforţarea lui n'a dus decât la concluzii nesigure.

Participarea Ţărilor de Jos la desvoltarea umanismului se rezumă într'un singur nume, Erasm, dar acesta a fost cel mai ilustru din câte a cunoscut Europa dela Sfântul Bonaventura sau dela Francisc de Assisi. Operele niciunui scriitor nu s'au tras în atâtea exemplare şi n'au cunoscut atâtea ediţii ca ale lui Erasm. Când s'a răspândit svonul că Sorbona are de gând să ardă *Coloquiile* lui ca eretice, un editor parisian a găsit de bine să tragă 24.000 exemplare. Scrisorile lui treceau dela om la om. Toţi puternicii zilei îl copleşesc cu daruri şi caută să-i obţină favoarea. Carol Quintul, Enric al VIII-lea şi Francisc I, papii, arhiducii se întrec să-l atragă şi să-l reţină la curţile sau universităţile lor. Impăratul Germaniei îi oferă un loc în consiliul său. Pentru contemporanii săi, Erasm e întruchiparea înţelepciunii şi a ştiinţei, « părintele studiilor » şi « lumina lumii ».

Erasm n'a avut nici familie, nici patrie. Fiu nelegitim al unui preot, care-l lasă orfan de mic, Erasm (1467—1536) a crescut la şcoala capitulară din Deventer. In 1487, a intrat în mânăstirea Augustinilor din Steyn, care poseda cea mai bogată bibliotecă din ţară. Episcopul dela Cambrai îl scoate din mânăstire luându-l ca secretar, papa Iuliu al II-lea îl scuteşte de obligaţia de a purta rasa, iar un certificat medical îl scapă de neplăcerile postului. Erasm nu reţine decât avantagiile condiţiei sale de călugăr.

www.digibuc.ro

Cu o bursă a protectorului său, Erasm se așează la Paris, dar scolastica cu subtilitățile ei formale nu-i inspiră decât desgust. După câțiva ani de lipsuri, părăsește Sorbona și își începe cariera de cosmopolit. In 1498 vizitează Oxford și, în intimitatea celor mai de seamă umaniști englezi, ca John Colet, Thomas Morus și John Fisher, își lărgește cunoștințele și învață să aplice metoda criticei filologice la textele biblice.

Intre 1500 și 1505, Erasm e la Paris, unde tipărește o culegere de locuțiuni proverbiale, intitulată *Adagia*, care cruța pe snobii, dornici de a-și presăra scrisorile și discursurile cu citate latine, de osteneala de a le căuta în textele originale. In puțin timp *Adagia* a ieșit în douăsprezece ediții. Nisard a văzut în ea « prima revelație a faptului că spiritul uman e unul și același și că literaturile nu-s decât mărturia înțelepciunii umane ».

In 1506, Erasm își realizează visul de a cunoaște Italia, unde rămâne până în 1509. Favoarea lui Enric al VIII-lea și a lui Thomas Morus îl aduc din nou în Anglia, apoi se stabilește la Basel, unde moare în 1536.

Cași umaniștii italieni, Erasm a luptat pentru o nouă concepție a științei și pentru lărgirea domeniului inteligenței și al imaginației. Și pentru el, literatura greco-latină era un instrument de emancipare intelectuală și morală. Dar pe când umaniștii italieni, în frunte cu Petrarca, nu vedeau în studiul literaturii clasice decât mijlocul de a forma individul, pentru Erasm umanismul era o forță de înnoire socială, armă cea mai eficace pentru a combate ignoranța, izvorul tuturor relelor. Abuzurile Bisericii, corupția clerului, pedanteria filosofilor, egoismul și nedreptățile conducătorilor, mizeria poporului, — toate relele sociale purced din ignoranță. Răspândirea luminii poate singură îndrepta aceste rele. Erasm a exagerat rapiditatea cu care se poate răspândi

www.digibuc.ro

ştiinţa, dar a fost consecvent şi a făcut tot ce i-a stat în putere s'o răspândească.

In 1509, el publică *Lauda Nebuniei.* Sub masca nebuniei care, îmbrăcată în togă, se urcă pe catedră şi face propriul său elogiu, Erasm îşi bate joc de ignoranţa călugărilor, de corupţia preoţilor şi de pedanteria savanţilor. Nebunia se laudă că ea conduce lumea împreună cu cele două instrumente ale sale, linguşirea şi vanitatea. Popoarele nu şi-ar tolera stăpânitorii, bărbatul femeia, profesorul elevii, prietenul prietenii, într'un cuvânt oamenii nu s'ar îngădui unii pe alţii, soldaţii nu şi-ar risca vieaţa în războiu, negustorii nu şi-ar sacrifica liniştea pentru bani, dacă în capul tuturor n'ar încolţi un germene de nebunie. Fără o doză de nebunie, nu există fericire. Onestitatea, sinceritatea, perspicacitatea, prevederea ne-ar otrăvi viaţa, dacă nebunia n'ar arunca peste toate mirajul iluziei.

Erasm nu s'a mulţumit să critice abuzurile Bisericii catolice. In *Enchiridion militis christiani* (Manualul creştinului militant), publicat în 1504, exprimă idealul unei religii interiorizate şi umanizate, întemeiate exclusiv pe Sfânta Scriptură. Chintesenţa acestei religii nu stă nici în practicile externe, nici în teologia scolastică, ci în spiritul şi în exemplul Mântuitorului. Erasm încearcă să libereze creştinismul de formalismul judaic şi de elementele lui dogmatice, şi să-l reducă la esenţa lui pur umană. Astfel înţeles, creştinismul nu mai e în contrazicere cu înţelepciunea antică. El se îmbogăţeşte, dimpotrivă, cu adevărurile celorlalte religii. « Adevărul e creştin ori unde l-ai întâlni ».

Pentru a permite tuturor creştinilor să atingă izvorul adevăratei credinţe, Erasm s'a gândit, încă din 1505, să publice Noul Testament în greceşte, să pregătească o traducere latină mai exactă decât a *Vulgatei* şi să însoţească textul cu comentarii

www.digibuc.ro

critice. O lungă călătorie în Italia și în Anglia nu i-a permis să-și realizeze planul decât în 1516.

Noul Testament al lui Erasm înlătură interpretările scolastice și tradiția istorică, și reduce Sfânta Scriptură la cuvintele Mântuitorului care, adresându-se lumii întregi și fiind pe înțelesul tuturor credincioșilor, trebue traduse în toate limbile.

In locul fragmentelor izolate de care se servea scolastica, Erasm oferi umanismului textul integral al Sfintei Scripturi, stabilit după regulile criticei filologice. Pe acest text, liberat de toate adausurile și schimbările, Erasm a întemeiat religia pur spirituală, care nu mai era incompatibilă cu înțelepciunea antică. Fără să discute instituțiile catolice, Erasm a făurit armele cele mai redutabile cu care protestanții aveau să combată catolicismul.

Ideea care domină toate scrierile lui Erasm e puterea educativă a culturii. Pe această idee se întemeiază pedagogia lui care ține un loc de frunte în preocupările sale. Numai cultura poate desvolta sentimentele umane ale omului. Umanismul formează din toți învățații o comunitate liberă, deschisă oricărui om care aspiră la cultură — fără considerație de rasă, de clasă, de națiune și de limbă. Latina de care se servesc umaniștii, departe de-a fi o barieră, constitue o trăsură de unire între umaniștii din diferitele țări. Idealul patriotic trebue să facă loc unui ideal european, internațional. «Lumea întreagă e patria noastră a tuturora». Neînțelegerile între fiii diferitelor națiuni europene rezultă dintr'o cultură insuficientă. Visul lui Erasm e de a întemeia comunitatea europeană pe baza unității spirituale. Credința în această comunitate europeană constitue o religie pentru umaniști.

Umanismul a răspândit interesul pentru cultură și a sporit numărul acelora care se puteau împărtăși dela ea; a introdus

www.digibuc.ro

și în Germania metodele cercetării științifice și ale criticei filologice și a stabilit principiul că creștinismul nu trebue predicat decât pe baza textului Bibliei, fără niciun adaus uman.

IV. UMANISMUL IN SPANIA ȘI ANGLIA

Umanismul a fost introdus în Spania de studenții care și-au făcut studiile în Italia. Arias Barbosa, fost elev al lui Poliziano, e considerat ca primul elenist spaniol. Prin erudiția și sensibilitatea lui poetică a atras un mare număr de auditori la universitatea din Salamanca, unde a profesat timp de douăzeci de ani.

Contimporanul lui Barbosa, Antonio Lebrixa, după ce a studiat zece ani în Italia, a profesat la Sevilla, Salamanca și Alcalá. Era mai puțin tare în greacă decât Barbosa, dar cunoștea ebraica și avea cunoștințe mai multilaterale. El a format mai mulți elevi, printre care cel mai vestit a fost Fernando de Guzman Nuñez. Acesta a profesat la Alcalà și la Salamanca și a scos o ediție a lui Seneca.

Din îndemnurile cardinalului Ximenes, întemeietorul colegiului din Alcalà, s'a terminat în 1514 textul grecesc al Noului Testament. Dar de teama protestantismului o reacțiune s'a produs pela 1530 împotriva studiilor literare, și Inchiziția a curmat înflorirea plină de cele mai frumoase nădejdi a umanismului spaniol.

Spania a înăbușit mișcarea umanistă și în Țările de Jos. Universitatea din Leyda devenise centrul mișcării umaniste, care luă un puternic avânt. Fără să amintim de Erasm, a cărui operă n'are legătură cu țara lui natală, Țările de Jos au produs umaniști de seamă, care s'au desvoltat însă dincolo de limitele perioadei care ne interesează. Astfel Justus Lipsius (1547—1606) s'a distins

www.digibuc.ro

prin cunoașterea istoriei și antichității romane și prin ediția lui Tacitus (1575). Vossius (1577—1649) a adus servicii eminente studiilor istorice introducând punctul de vedere istoric în studiul religiilor vechi. Hugo Grotius (1583—1645) s'a făcut celebru prin tratatul său *De Jure Belli ac Pacis* (1625), prin care a întemeiat dreptul internațional modern.

Umanismul olandez s'a distins prin tendința de a ordona, clasifica și critica materialul strâns și prin eleganța expunerii.

Umanismul englez s'a manifestat mai târziu decât cel francez și cu mai puțină simpatie. Erasm a găsit la Oxford un grup de eleniști format din: William Crocyn, care ascultase pe Poliziano la Florența, Thomas Linacre care fusese membru al Neacademiei lui Aldo și William Lilly care studiase greaca la Rhodos și la Roma.

La Cambridge, studiile eleniste își au originea în cursurile ținute acolo de Erasm (1510—1513). In 1519, un fost elev al lui Crocyn, Richard Croke fu numit profesor ordinar de greacă la Cambridge. Studiile eleniste au fost continuate apoi de Sir Thomas Smith (1512—1577) și de John Cheke (1514—1557).

In prima jumătate a secolului al XVI-lea, studiile clasice au fost introduse în școlile engleze. Prima școală umanistă engleză a fost aceea dela catedrala St. Paul, întemeiată de John Colet, în 1512. Primul profesor de limbi clasice a fost William Lilly. Urmează școlile dela Harrow (1590), Christ's Hospital, Westminister, etc., în care învățământul era umanistic.

In secolul al XVI-lea Anglia n'a produs nici un umanist de primul rang, și din tiparnițele Angliei n'a ieșit nici o carte care să constitue un progres în erudiția clasică. Abia în secolul al XVII-lea a produs cu Richard Bentley un nume ilustru.

www.digibuc.ro

V. RENAȘTEREA ȘTIINȚIFICĂ

Efortul de emancipare intelectuală s'a manifestat și mai puternic în domeniul științei. Cu secolul al XVI-lea, însăși ideea de știință se schimbă: ea nu mai înseamnă, ca în evul mediu, o sumă de noțiuni, dată odată pentru totdeauna și transmisă invariabil din generație în generație, ci cunoștințe dobândite prin observația directă a fenomenelor naturii. *Experiența înlocuește autoritatea.* Medicul francez Ambroise Paré a exprimat în modul cel mai caracteristic tendințele noului spirit științific, când a spus: « Prefer să am dreptate singur, decât să mă înșel, nu numai cu toți înțelepții, dar și cu tot restul lumii ».

Bazat exclusiv pe experiență, Leonardo da Vinci întrezărește evoluția geologică, întemeiază anatomia comparată și stabilește că toate ființele sunt constituite pe același plan; explică sunetul, lumina și mișcarea prin teoria undelor, presimte teoria gravității și afirmă superioritatea avionului asupra baloanelor; aseamănă ochiul cu o cameră obscură și vede în creer organul senșațiilor și al ideilor. Dela observarea faptelor particulare, el se ridică prin inducțiune la legi generale și din acestea deduce adevăruri care « fără să fie cuprinse în ele, se pot totuși deduce ». In sfârșit, Leonardo se străduește să dea constatărilor sale preciziunea demonstrațiilor matematice. « Universul ascunde, sub aparențele sale, un fel de matematică reală ».

Italienii Tartaglia și Cardano au desvoltat algebra, dar progresele cele mai însemnate le-a realizat astronomia. Polonezul Nicolae Copernic (1473—1534) a descoperit mișcarea corpurilor cerești și a stabilit că nu pământul, ci soarele se află în centrul universului. Germanul Ioan Keppler (1571—1630) a arătat că curba pe care o descrie fiecare planetă e o elipsă și a calculat

www.digibuc.ro

timpul acestor revoluții planetare. Italianul Galileo Galilei, (1564—1642) a dovedit prin experiențe științifice intuițiile lui Copernic, a inventat termometrul și a stabilit legile gravității uni-universale.

Metoda experimentală a reînnoit și științele naturale. Elvețianul Paracelsus († 1541) a întrezărit natura bolilor, Vésal din Bruxelles a publicat primul tratat științific de anatomie: *De humani corporis fabrica*, (Despre constituția corpului omenesc). Spaniolul Mihail Servet a descoperit circulația sângelui, iar francezul Paré a practicat ligatura contra emoragiilor și a combătut cauterizarea la rănile provocate de armele de foc.

Dar aceste descoperiri n'au zdruncinat încă gândirea medievală, care se preocupa nu atât de legătura cauzală a fenomenelor, cât de însemnătatea lor în ordinea divină. Formalismul și antropomorfismul, ca forme de gândire, nu vor dispărea decât treptat, în secolele XVII și XVIII. Chiar și un spirit pozitivist ca Machiavelli se lasă condus de raționamente pur formale. Renașterea așează omul în centrul universului și, cu toată descoperirea lui Copernic, Kepler și Galileu, concepția că lumea a fost creată și organizată în folosul exclusiv al omului nu dispare cu desăvârșire decât în secolul al XIX-lea.

Sub forme deosebite de manifestare, umanismul a avut pretutindeni același efect: recuperarea unei moșteniri pierdute în evul mediu. Această moștenire a dovedit, pretutindeni. unde a fost pusă în vedere, o putere de stimulare și de educare incomparabilă. Spiritul creator al Grecilor vechi s'a dovedit cel mai bun instrument de civilizație din câte a văzut lumea. El a lăsat modele desăvârșite în poezie, artă și filosofie. Ideile provocate de cultura greacă au fost folositoare în toate domeniile cunoștințelor.

www.digibuc.ro

Și spiritul vechilor latini, care primiseră lecțiile Grecilor fără să-și piardă individualitatea, a produs capodopere ce poartă pecetea geniului latin. Amândouă conțin o mare bogăție de observații și experiență.

Importanța Renașterii literare stă în mărirea capacității generale de cultură liberală, care deveni, sub forme diverse, însușirea cea mai prețioasă a națiunilor moderne de care depinde viitorul civilizației. Nu numai în artă, ci în toate domeniile activității, Renașterea a deschis o nouă eră.

www.digibuc.ro

CAPITOLUL VIII

RENAŞTEREA ARTISTICĂ
ARHITECTURA ŞI SCULPTURA

« *Nudo nasci, nudo muori* »
Papa Inocenţiu al III-lea.

Tendinţele noui pe care le-am surprins în filozofie, ştiinţă şi literatură s'au manifestat şi în domeniul artelor plastice. Arta devine profană prin destinaţia şi temele ei.

Biserica se servise de artele plastice pentru a comunica mai uşor cu credincioşii şi pentru a le influenţa sentimentele religioase. Basoreliefurile, sculpturile, icoanele şi vitraliile, care împodobeau bisericile, formau o adevărată enciclopedie în imagini pentru neştiutorii de carte, care găseau, exprimate în figuri şi în culori, lucrările diverse ale câmpului şi ale meseriilor, episoade biblice şi istorice, învăţături morale şi alegorice. Arta, ca şi filosofia, era în serviciul teologiei.

Incepând cu secolul al XIV-lea, arta se pune tot mai hotărît în slujba persoanelor şi colectivităţilor laice. Arhitectura civilă ia un avânt necunoscut până atunci şi, pretutindeni unde elementul laic câştigă în bogăţie şi putere, ca la curtea principilor şi în mijlocul burgheziei oraşelor, se transformă pentru a da

www.digibuc.ro

satisfacție nevoilor de confort și de eleganță ale nouei societăți. Marii feudatari, sătui de tristețea castelelor lor militare, cer locuințe care să împace exigențele apărării cu nevoia de confort și de fast. Invenția geamurilor transparente, a hornurilor care permit încălzirea apartamentelor cu sobe și descoperirea lumânărilor de seu și de ceară care, așezate în sfeșnice și în candelabre, dădeau o lumină mai uniformă și mai puternică decât focul din vatră, candela de undelemn sau torțele de rășină, au permis construirea unor locuințe mai sănătoase și mai frumoase decât în antichitate. La Paris și în împrejurimi se înmulțesc palatele care, cu toată aparența exterioară a vechilor castele feudale, posedă vaste săli luminate prin ferestre mari și împodobite cu tapițerii, căminuri monumentale și mobile sculptate. Castelul ducelui de Orléans dela Pierrefonds, casa financiarului Jacques Coeur dela Bourges și palatul abaților de Cluny dela Paris sunt locuințe pașnice și luxoase.

Aceeași evoluție în centrele industriale și comerciale ale Italiei și ale Flandrei. Intr'o jumătate de secol, dela mijlocul la sfârșitul secolului al XIII-lea, societatea florentină se transformă așa de mult încât bătrânii n'o mai recunosc. Dintr'un oraș cu o populație sobră și modestă, Florența a devenit un oraș bogat, luxos și elegant. Epoca aceasta decisivă coincide cu triumful burgheziei asupra nobilimii feudale.

Arta se pune în serviciul nouei societăți, se îngrijește de toate accesoriile unei existențe confortabile și elegante, de locuință, de mobilă și de îmbrăcăminte, și traduce în forme plastice noul ideal de viață. Dar, adaptându-se acestor împrejurări, arta se laicizează: artiștii, ca și umaniștii, nu mai consideră lumea în funcție de ideea mântuirii, ci ca un câmp de interes și de plăcere pentru oameni.

www.digibuc.ro

Arta nu devine profană numai prin destinație, ci și prin temele ei. Ea nu mai urmărește scopuri de învățătură religioasă, ci de proslăvire a vieții prezente. Credința n'a slăbit, dar s'a umanizat. Elementele umane din viața Mântuitorului și a Sfinților atrag mai mult decât cele mistice și supranaturale. Vechile scene și episoade biblice, străbătute de un spirit nou, se transfigurează și devin expresia unui nou ideal de viață, laic și pământesc. Viața contemporană pătrunde mai întâiu în subiectele religioase, apoi alege subiecte care nu mai sunt religioase. Lumea externă considerată nu ca simbol, ci ca realitate sensibilă, atrage toată atenția artistului. Realismul e scopul final al artei profane, și arta se îndreaptă spre general, spre idei, spre simboluri. In loc de tipuri și de idei generale, arta Renașterii înfățișează persoane, scene și evenimente reale. Artistul devine conștient de raportul său cu lumea înconjurătoare și năzuește să-l exprime din ce în ce mai clar și mai fidel.

Evul mediu n'a ignorat frumusețile naturii și plăcerile vieții, dar le-a considerat din punct de vedere etic. Frumusețea corporală era reprezentată ca să i se scoată la iveală aparența înșelătoare și valoarea efemeră. Atitudinea artistului era impusă de același *contemptus mundi* de care se conducea și teologul.

In timpul Renașterii, natura, lumea și viața cu frumusețile și plăcerile lor, considerate de ascetismul medieval ca piedici în calea mântuirii, devin supremele valori spre care tinde omul și artistul. In acest sens s'a putut spune că Renașterea înseamnă « descoperirea lumii și a omului ».

Preferința pentru concret și personal duce la triumful individualismului. Arta medievală avea un caracter anonim și colectiv. Catedralele erau zidite și decorate *ad majorem Dei gloriam*. In evul mediu, omul n'avea valoare decât ca membru al unei

www.digibuc.ro

familii, al unui popor, al unui partid, al unei corporații. In timpul Renașterii, artistul scutură jugul Bisericii, se liberează de legăturile corporației și se afirmă ca individualitate. Artiștii își semnează operele și dela succesul lor așteaptă avere și glorie. Operele anonime devin din ce în ce mai rare. Apoteoza, care în evul mediu era rezervată lui Dumnezeu, ajunge o formă de consacrare a oamenilor mari și se exprimă prin statuia publică, prin portret, bust și medalie.

Pentru a servi mai bine cultul gloriei, sculptura și pictura se desprind de arhitectură și devin forme independente de artă. Sculptura monumentală a portalurilor face loc sculpturii funerare și statuetelor portative, iar în pictură tabloul înlocuește tot mai mult fresca și catapeteazma colectivă. Portretul, manifestare caracteristică a individualismului în artă, a fost un triumf al Renașterii.

In același timp, din empirică, cum a fost în evul mediu, arta tinde să devină rațională și științifică. Arhitecții caută metodic proporțiile clădirilor, caută să le exprime în formule matematice, iar pictorii, studiind anatomia și perspectiva, tind să facă din pictură *cosa mentale*, o problemă rațională, și să reducă arta la un fel de geometrie concretă și vie. Florentinii, în deosebi, au făcut din pictură o știință întemeiată pe studiul anatomiei, proporțiilor și perspectivei. Spiritul, care s'a cristalizat în sânul nouei societăți laice, pozitive și raționaliste, își găsește astfel suprema încoronare în artă.

I. CONDIȚIILE DE DEZVOLTARE

Renașterea artistică s'a produs în Italia mai de vreme, decât în țările nordice, fiindcă acolo s'a constituit mai întâi o clasă de oameni bogați și culți, care doreau să-și împodobească

www.digibuc.ro

existența cu toate creațiile artelor și care aveau mijloacele s'o facă. Activitatea comercială și industrială a desvoltat în orașe ca Florența, Milano, Veneția, Genova și Roma o intensă vieață socială și intelectuală. Marea burghezie, îmbogățită din comerț și industrie, se ia la întrecere cu nobilimea și clerul în lux și cultură. Astfel se constitue um mediu social care nu se mai conduce după un ideal transcedental, ci după principii raționale și estetice. In mediul acesta, manierele elegante, cultura intelectuală, gustul artistic, locuințele luxoase și costumele elegante sunt elemente de superioritate și de succes. Papii, cardinalii și episcopii, principii și bancherii, municipalitățile, corporațiile și mânăstirile construesc biserici, palate și vile mărețe, pentru înfrumusețarea cărora nu cruță nicio jertfă. Artiștii primesc comenzi ce le permit să se afirme și să dobândească, prin operele lor, glorie și bogăție. Orașul care a realizat mai desăvârșit aceste condiții, a fost Florența. Grație generozității patricienilor săi bogați, spiritului subtil al locuitorilor și concurenței aprige dintre artiști, Florența a devenit centrul artistic al Italiei și orașul « care, după Atena, a contribuit mai mult la dezvoltarea civilizației umane » (Renan).

Roma a devenit din nou un centru artistic și intelectual abia după sfârșitul marei schisme, sub pontificatul lui Nicolae al V-lea (1447—1455). El însuși umanist de seamă, Nicolae al V-lea a conceput planul grandios de a restaura complet Roma, dar numai o parte neînsemnată a acestui program a putut fi realizată: lărgirea Vaticanului, repararea unor biserici și întocmirea planului bisericii Sfântului Petru. Urmașii săi au continuat opera începută; în deosebi Alexandru al VI-lea Borgia (1492—1503), Iuliu al II-lea della Rovere (1503—1513) și cei doi papi mediceeni, Leon al X-lea (1513—

www.digibuc.ro

1521) și Clemente al VII-lea (1522—1534) au fost mari protectori ai artelor. Ei au pus în serviciul artelor imensele resurse ale Bisericii și, la apogeul Renașterii, au făcut din Roma capitala intelectuală și artistică a lumii.

In nordul Italiei, cele mai însemnate centre artistice au fost Milano și Veneția. Mare centru bancar și industrial, Milanul era un oraș populat și bogat, cu străzi mărginite de palate somptuoase, porți monumentale și cea mai vastă catedrală gotică din Italia. Cele două familii ducale, Visconti și Sforza, au atras la curtea lor și la universitatea din Pavia pe cei mai de seamă eruditi și artiști ai Italiei.

Veneția s'a trezit cu o sută ani mai târziu decât Florența, dar în secolul al XV-lea a devenit un mare centru artistic, iar în secolul următor a rivalizat cu Roma pentru supremația artistică. Patricienii venețieni, mari amatori de lux și de serbări, și-au construit palate admirabile, le-au împodobit cu opere de artă și au strâns neprețuite colecții de manuscrise, opere de artă, monete și medalii. Prin legăturile lor cu Orientul, au procurat artei motive de inspirație orientale care, îmbinându-se cu influențele nordice, au dat un caracter cu totul original artei venețiene.

Pe lângă aceste focare principale, diferite alte orașe italiene, ca Mantova, Urbino, Ferrara, Perugia, Bolonia și Neapolul, grație unui mare artist sau unor mecenați generoși, au jucat un rol adesea important în mișcarea artistică. Marchizul Francisc Gonzaga din Mantova și soția sa Isabella d'Este au comandat tablouri celor mai de seamă artiști ai timpului. Frederic de Montefeltre, duce de Urbino, a cheltuit pe construcții și opere de artă toată averea câștigată în calitate de condottier. Ducatul

www.digibuc.ro

Ferrarei, cel mai bine administrat dintre statele italiene, a oferit mai multor artiști și literați un refugiu generos și sigur.

Diversitatea politică a favorizat constituirea mai multor școli artistice originale, dar a împiedicat Italia să creeze o artă națională, expresie a unității poporului italian.

II. ARHITECTURA

In timp ce arta gotică stăpânește nordul Europei până la sfârșitul secolului al XVI-lea, arhitecții italieni rup cu tradiția franceză și, în cursul secolului al XV-lea, creează o arhitectură nouă. Deși toate orașele mai însemnate din Italia își aveau biserica lor gotică, stilul gotic a rămas străin de poporul italian și n'a prins rădăcini adânci. Introdus de Angevini la Neapol, de Visconti la Milano, iar în restul peninsulei de ordinele călugărești franceze, în deosebi de cistercensi, a fost transformat de mai multe ori în sensul tradiției locale. Acest efort de adaptare se vede clar la catedrala din Florența, a cărei construcție a durat mai mult de un secol.

Arnolfo di Cambio care, dela 1296 până la 1301, conduce lucrările, Giotto care pune bazele clopotniței (1334—1336) și urmașii care le continuă, adoptă planul în formă de cruce și nava triplă a bisericilor gotice, dar resping uzul arc-butanților, introduc motive antice în decorarea ferestrelor și ușilor, obțin prin placajul de marmoră multicoloră efecte misterioase de lumină și înlocuesc arcul frânt cu semicercul. O schimbare decisivă se produce când, între 1420 și 1446, Filippo Brunelleschi (1377—1446) ridică deasupra transeptului gotic, la o sută de metri înălțime, cupola octogonală care n'a fost întrecută decât de a Sfântului Petru, desenată de Michelangelo.

www.digibuc.ro

Cupola catedralei din Florența nu e numai o îndrăzneață realizare tehnică, ci și aplicarea unei noui concepții arhitectonice. Brunelleschi petrecuse mai multe luni la Roma studiind « proporțiile muzicale » ale monumentelor antice și se întoarse la Florența cu un stil nou care s'a exprimat în porticul « Azilului copiilor găsiți », în bisericile *San Lorenzo* și *Santo Spirito* și în *Capella Pazzi* dela biserica *Santa Croce*.

La propunerea lui Leonardo Bruni, primăria Florenței hotărî în 1421 să întemeieze un azil pentru copiii găsiți. Așa luă ființă *Ospedale degli Innocenti*. Ideea era revoluționară: autoritatea laică lua asupra sa una din sarcinile asistenței publice care aparținea Bisericii și prin care aceasta își justifica imensele ei bogății.

In fața acestui așezământ modern, Brunelleschi a zidit, pentru a decora piața *Santa Maria Annunziata*, un portic care este prima construcție caracteristică a Renașterii. Pe un postament înalt se întinde o galerie deschisă, ușoară și veselă, care constitue un loc de așteptare umbrit și primitor. Deasupra arcurilor susținute de coloane svelte, pe un brâu care se întinde dealungul clădirii, se înșiră ferestrele împodobite cu frontoane triunghiulare. Lungimea galeriei, lărgimea arcurilor și înălțimea redusă, accentuiază sistemul orizontal al construcției și lasă o impresie generală de grație primitoare. Rolul pur decorativ al acestei galerii e de asemenea un element nou. In evul mediu fațada avea menirea să indice destinația practică și caracterul construcțiilor; numai bisericile și palatele princiare aveau fațade decorative. Prin înlăturarea sistematică a elementelor gotice, prin ritmul orizontal al compoziției, prin utilizarea arcadelor și coloanelor antice ca mijloace de expresie, Brunelleschi anunță o nouă concepție arhitectonică.

www.digibuc.ro

Această concepție se definește și mai limpede în bisericile *San Lorenzo* și *Santo Spirito*. Situat în imediata apropiere a palatului Medici, San Lorenzo a devenit un fel de sanctuar al familiei și s'a bucurat de solicitudinea tuturor membrilor ei, dela Giovanni de' Medici, până la Clemente al VII-lea. In 1425 Giovanni de' Medici a însărcinat pe Brunelleschi cu reconstruirea bisericii vechi, în care fusese înmormântat primul episcop al Florenței și care ajunsese în stare de dărăpănare. Rupând complet cu tradiția gotică, Brunelleschi a adoptat tipul bisericilor primitive creștine, cu colonade, plafon orizontal, bolți și arcuri combinate. Baza compoziției o constitue însă cupola ridicată deasupra unui cub.

Catedrala gotică e o compoziție dinamică care tinde, prin ritmul formelor ei, să îndrepteze privirea și gândul credincioșilor întâi spre altar, apoi spre cer. Pereții străpunși de ferestre imense, departe de a delimita volumul construcției, accentuiază mișcarea pilaștrilor care, prin mănunchiul lor de nervuri, se pierd în spațiul nelimitat. Catedrala gotică dă o impresie de măreție imaterială: pare în adevăr construită « din aer și din lumină ».

Dimpotrivă, totul în opera lui Bunelleschi e echilibru, calm, și repaos. In locul spațiului liber din catedralele gotice, massa monumentală e riguros delimitată. Articularea zidurilor subliniază și mai mult acest fapt. Pilaștrii murali formează soclul pe care se sprijină arhivoltele care conduc la cercul cupolei: întreaga substructură contribue astfel la susținerea cupolei. *Capella Pazzi* dela Santa Croce e realizarea desăvârșită a acestei concepții.

La *Santo Spirito*, replică măreață a capelei Pazzi, brațul lung al crucii a fost redus, ca și înălțimea, iar bolta cu ogive a

www.digibuc.ro

fost înlocuită cu un plafon orizontal care comprimă energic elanul vertical al formelor. Cununa de capele care se înșiră de jur împrejurul întregii construcții, întărește și mai mult impresia de spațiu închis. Apoi fiecare capelă având un altar, atenția credincioșilor nu mai e îndreptată spre un singur punct, ci în toate direcțiile. In locul unității subiective, care rezultă din concentrarea tuturor privirilor spre altar, s'a introdus un principiu de unitate obiectiv: cupola ridicată pe un soclu cubic. Centrul bisericii nu mai e liturgic, ci artistic. Evoluția arhitecturii se confundă astfel cu procesul general de raționalizare și de laicizare a întregii culturi. Această coincidență nu e întâmplătoare. Brunelleschi n'a procedat empiric, ca arhiecții medievali, ci metodic, după principii întemeiate pe observarea naturii, pe studiul monumentelor romane și pe lecțiile cuprinse în *De Architectura* a lui Vitruviu.

Leon Battista Alberti (1405 — 1472), literat, muzician, și arhitect, a dus și mai departe spiritul speculativ. Pentru el arhitectura adevărată e matematică: « a percepe armonia unei fațade, proporția justă a unei statui sau coloane, înseamnă a verifica inconștient rezultatul unei operații matematice ». In ceea ce privește rolul ei, arhitectura e « adevărata artă socială, care unește pe oameni și-i deprinde cu vieața în comun ».

De aceea arhitectul va ține seamă de configurația solului, de aer și apă. Alberti și-a realizat teoriile în câteva monumente celebre: fațada, în formă de arc de triumf, a bisericii San Francesco din Rimini, fațada bisericii Santa Maria Novella din Florența și palatul Rucellai, construit după planul său de Bernardo Rossellino.

www.digibuc.ro

Cel mai însemnat monument religios al Renașterii e biserica Sfântului Petru din Roma. Bramante (1444—1514), care întocmise planul inițial, voia să înalțe cupola Pantheonului lui Agrippa pe bolțile basilicei lui Constantin cel Mare. Planul acesta a suferit mai multe schimbări. Michelangelo a dat mai mult avânt cupolei, ceeace l-a silit să întărească stâlpii de suport. Maderna a înlocuit crucea grecească din planul lui Bramante cu crucea latină, adică a prelungit nava centrală, conform tradiției catolice, și a construit, dintr'un singur rând de coloane, o fațadă monumentală, care strică perspectiva cupolei. In sfârșit, Bernini a accentuat efectul fațadei înconjurând piața cu o dublă colonadă. Cei mai mari arhitecți ai Renașterii au lucrat timp de un secol la acest monument, care a servit ca model întregii arhitecturi catolice din secolele XVII și XVIII.

Arhitectura civilă de asemenea se transformă și, semn caracteristic al vremii, întrece însemnătatea arhitecturii religioase. Expresia arhitecturală a societății feudale fusese castelul, o cetățuie destinată să apere un punct strategic important. In secolele XIV și XV, pe lângă nevoia de apărare, începe să se afirme preocuparea de confort. Aparatul militar, turnurile, crenelurile, zidurile groase rămân, dar locuința se face mai luminoasă, mai încăpătoare și mai comodă. In secolul al XV-lea, din cetățuie, castelul se transformă în locuință confortabilă.

Mai complet s'a săvârșit evoluția aceasta la Florența. Palatele construite de principalele familii florentine în secolele XIII și XIV (când nobilimea feudală fusese silită să-și părăsească cetățile ei din Toscana și să se așeze înlăuntrul orașului, sub supravegherea corporațiilor), au fost cetăți masive, întărite contra mișcărilor de stradă și capabile să adăpostească tot neamul

www.digibuc.ro

proprietarului cu clientela lui cu tot. Construit din ziduri groase și pline, cu deschizături rare și mici, palatul era încununat cu creneluri și cu o galerie proeminentă care forma un fel de cornișă *(machicoulis)*. Intr'un colț se ridica turnul, simbol al mândriei și puterii feudale.

Palatul florentin din timpul Renașterii păstrează planul patrat și aspectul sever al castelului feudal, dar renunță la turn și transformă crenelurile și « machicoulis » în cornișe. Palatul Strozzi, care poate fi considerat ca tipul desăvârșit al genului, combină în chipul cel mai fericit forța cu eleganța.

Fațadele se compun din suprafețe drepte și pline, construite până la etajul prim din blocuri mari de piatră, care formează « cocoașe ». Pereții celor două etaje superioare sunt mai netezi și străbătuți de ferestre largi. Sub strașină, o cornișă, desenată după un model antic. Curtea interioară e împrejmuită de un portic, împodobit cu ghirlande și medalioane de inspirație antică. Palatul Riccardi (fost Medici), construit de Michelozzo între 1440 și 1460, aplică fațadelor ordinele clasice, la ficare etaj o serie de coloane și de pilaștri încadrând ferestrele și dând suprafețelor un ritm « antic ».

Arhitectura florentină s'a răspândit în toată Italia. Palatul venețian e construit pe același plan, dar fără aspectul unei fortărețe care nu se deschide decât înlăuntru. La Veneția, unde liniștea și siguranța n'au fost turburate de lupte civile, totul se desfășoară înafară. Fațadele palatelor care mărginesc canalul cel mare — « calea cea mai triumfală din lume », — nu-s decât dantele de marmoră. Pretutindeni balcoane și ferestre, semne caracteristice ale unei vieți vesele, bogate și sigure. Policromia și arabescurile, de proveniență orientală, se combină cu

www.digibuc.ro

înfloriturile stilului gotic pentru a da arhitecturii veneţiene o fizionomie particulară.

La chemarea papilor, arhitecţii florentini au introdus şi la Roma stilul florentin, dar sub influenţa monumentelor clasice şi a universalismului catolic, arta lor a pierdut graţia şi sobrietatea pentru a exprima « majestatea romană ». Pe suprafaţa nudă a palatului Farnese nu se desprind decât liniile severe ale ferestrelor încununate cu frontoane şi ale cornişei desenate de Michelangelo.

Castelul francez se transformă deasemenea în casă de plăcere, când nobilimea feudală fu despoiată de puterea ei politică. Dar formele arhitecturii clasice n'au pătruns în Franţa decât în cursul secolului al XVI-lea şi n'au izbutit să schimbe radical caracterul francez al arhitecturii. Castelele dela Chambord şi Blois adoptă planul dreptunghiular, frontonul ferestrelor, balustrada şi decoraţia palatelor italiene, dar păstrează acoperişul, turnurile, scara în forma de spirală şi şanţul cu apă al castelelor feudale. Clasicismul nu va triumfa complet în arhitectura franceză decât în a doua jumătate a secolului al XVI-lea cu Pierre Lescot (1515—1578).

Arhitectura s'a transformat deci, nu sub influenţa antichităţii, ci a forţelor sociale, şi a luat pretudindeni forme corespunzătoare cu caracterul societăţii. Ceea ce artiştii par a fi primit dela antichitate n'a fost decât reflexul propriului lor spirit, ajuns prin evoluţia societăţii la un grad de maturitate care i-a făcut capabili să înţeleagă lumea şi arta antică.

III. SCULPTURA

Teza tradiţională care explica arta Renaşterii prin influenţa antichităţii a fost contestată mai întâi de L. Courajod, care a încercat să stabilească o filiaţie directă între arta Renaşterii şi

www.digibuc.ro

arta gotică. « Adevărata origine a Renașterii », spune el, a fost întoarcerea la natură, și tendința aceasta se manifestă, încă din secolul al XIV-lea, în toată Europa occidentală. Stilul gotic n'avea deci nevoie să fie regenerat prin influența antichității, fiindcă se regenerase singur prin întoarcerea la natură.

Este incontestabil că, în secolul al XIV-lea, se produce o schimbare care prevestește triumful unei noui concepții artistice. Sculptura și pictura încep să se emancipeze de sub tutela Bisericii și să reprezinte din ce în ce mai fidel omul și natura. Arte de imitație, prin excelență, ele se apropie de natură tratând mai liber temele religioase și mai exact realitatea care le servea de model. In secolul al XIII-lea, sculptura și pictura nu reprezentau decât tipuri generale; în secolul următor, figurile reprezentate încep să devină portrete, iar subiectele tradiționale ale Evangheliei dobândesc o semnificație din ce în ce mai umană. Ridicarea elementului laic favorizează această tendință. Artiștii lucrează tot mai mult pentru regi, principi și burghezii îmbogățiți, și arta lor se adaptează în mod necesar gustului nouei clientele. Faptul se poate verifica mai ales în arta funerară. Capelele întemeiate de laici se umplu cu statuile donatorilor și cu scene reprezentând actele memorabile din viața lor. Sentimentul de pietate al donatorului se combină cu dorința de a lăsa urmașilor chipul său. Defunctul este înfățișat cu trăsăturile sale caracteristice și familiare, în atitudini din ce în ce mai puțin convenționale. Statuile funerare ale lui Filip al VI-lea, Ioan cel Bun și Carol al V-lea dela Saint Denis (lângă Paris) prezintă un aer de autenticitate și de adevăr care le distinge de simbolurile medievale.

Aceeași tendință naturalistă se observă în sculptura din Germania, Țările de Jos și Anglia. Figurile nude ale lui Adam și Eva, dela catedrala dela Bamberg, fecioarele nebune dela

www.digibuc.ro

Erfurt, statuile apostolilor dela Colonia (1342—1361) vădesc o năzuință remarcabilă de a combina expresia sentimentelor cu realismul atitudinilor și al gesturilor.

Influența artei gotice asupra artei Renașterii e incontestabilă. Cei mai originali sculptori și pictori, ca Donatello și Masaccio, poartă semnele influenței gotice. Dar arta Renașterii s'a definit și s'a desvoltat în opoziție cu arta gotică, și acesta e punctul esențial.

Cu tot progresul realismului, plastica gotică rămâne subordonată arhitecturii și regulilor stilului monumental. Statuile fac parte integrantă din massa construcției și această condiție le determină proporțiile, massa și modelajul. Sculptate să fie așezate pe un postament, uneori la 30 m. înălțime dela pământ, statuile gotice renunță la proporțiile normale și recurg chiar la deformări pentru a obține efecte puternice și juste: gâtul lung, picioarele scurte, ochii îndepărtați de rădăcina nasului și sprincenele puternic arcuite, pentruca, privite de jos, nici trupul să nu pară îndesat, nici capul înfundat în umeri. Al doilea element care definește caracterul monumental e massa. Massa statuilor se desvoltă în sensul vertical al masselor arhitectonice. Legea constituției lor e stabilitatea și repausul; de aceea gesturile sunt greoaie, stângace și abia schițate. In sfârșit, capul e modelat sumar, fără relief.

Admirabilă pentru a exprima majestatea sacerdotală sau regală, pacea eternă și reculegerea creștină, arta aceasta era nepotrivită pentru a reda particularitățile vieții și emoțiile individuale, și tocmai în aceasta stă originalitatea artei Renașterii.

In Italia, cu rare excepții, cum sunt catedralele din Milano și din Florența, sculptura nu găsește cadrul monumental care

www.digibuc.ro

s'o subordoneze arhitecturii. Disocierea sculpturii de arhitectură se săvârșește mai ușor și mai curând decât în nordul Franței, și, liberată de orice constrângere străină, sculptura se desvoltă potrivit legilor stilului său propriu. Tradiția greco-latină care niciodată n'a fost întreruptă în Italia, intervine ca o îndrumătoare în acest efort de emancipare. Niccolò Pisano se afirmă, încă din 1260, ca inițiator genial al unei direcții care pune arta antică în serviciul ideii creștine. Amvonul catedralei dela Pisa, terminat în 1260, se compune dintr'un exagon susținut de nouă coloane de porfir sau de granit oriental, dintre care unele așezate pe spinări de lei. Basoreliefurile sculptate în compartimentele exagonului reprezintă scene din viața Mântuitorului care se disting prin noblețea și ordonanța lor clasică. Giovanni Pisano, care a decorat fântâna dela Perugia și amvonul bisericii Sant' Andrea din Pistoia, continuă lecțiile tatălui său, dar, înzestrat cu o mare putere dramatică, preferă să reprezinte, în violente învălmășeli de figuri și de acțiuni, furtuna patimilor deslănțuite. Gravitatea stilului pierde; pierderea e însă compensată de adevărul expresiei.

Discipoli credincioși răspândesc formulele pisane în toată Italia, la Florența, Roma, Neapol, Milano, Verona, etc. Astfel Andrei Pisano termină, în 1330, decorarea porții meridionale a Baptisterului din Florența cu scene din viața lui Ion Botezătorul, în timp ce Orcagna sculpta pe tabernacolul dela Or San Michele istoria Fecioarei Maria. Așa se constitue în secolul al XIV-lea un stil toscan, care se definește printr'un amestec de grație și de simț tragic, prin compoziție clară, gesturi largi și atitudine ideală.

O nouă direcție se afirmă cu prilejul concursului pentru decorarea porților Baptisteriului din Florența. In 1401, breasla

www.digibuc.ro

lânarilor publică un concurs pentru decorarea ușii bisericei Sfântului Ion Botezătorul, asupra căreia avea un drept de patronaj.

Tema concursului a fost sacrificiul lui Avraam. Din lucrările prezentate, juriul a reținut pe a lui Brunelleschi, care atunci ezita încă între sculptură și arhitectură, și pe a lui Lorenzo Ghiberti. După lungi desbateri, premiul și comanda au fost atribuite acestuia din urmă, « pentru perfecțiunea tehnică » a lucrării lui, cum susține Vasari. Examinarea machetelor, care ni s'au păstrat, revelează însă alte motive de preferință, mai adânci. Pe când Ghiberti se menține în tradiția sculpturii din secolul al XIV-lea, Brunelleschi rupe cu stilul tradițional și propune o formulă artistică nouă. Amândoi artiștii au arătat că știu să trateze nudul, dar pe când la Ghiberti tot interesul compoziției e concentrat asupra actului jerfei, ceea ce ia nudului în sine caracterul de necesitate, la Brunelleschi fiecare personagiu, chiar și cei doi servitori, sunt tratați ca individualități de sine stătătoare și li se atribue un rang disproporționat cu rolul lor din povestire. Aceasta dovedește că pentru artist o problemă particulară și concretă e mai importantă decât conținutul religios și moral: forma considerată ca scop ultim al creației artistice e principiul fundamental al artei moderne și negarea însăși a artei medievale. Gustul public nu era însă destul de format pentru noua formulă și deaceea a fost preferat proiectul lui Ghiberti. Dar viitorul era al ideilor lui Brunelleschi, și cel mai tânăr dintre concurenții din 1401, Donatello, avea să le facă să triumfe.

Lorenzo Ghiberti (1378—1455) a făcut din decorarea porților Baptisteriului opera întregii sale vieți. Pe poarta septentrională, la care a lucrat douăzeci și unu de ani, Ghiberti a reprezentat în douăzeci și opt de basoreliefuri, istoria Noului Testament. Stilul lui nu se îndepărtează încă de schema gotică: figurile sunt puține

www.digibuc.ro

la număr, așezate pe același plan și încadrate într'un desen quadrilobat. Pe ușa a doua, la care a lucrat douăzeci și șapte de ani (1425—1452) și despre care Michelangelo a spus că ar fi demnă de intrarea paradisului, Ghiberti a dat drum liber imaginației pitorești și uimitoarei sale măestrii. In douăzeci de cadre dreptunghiulare, a inserat tot atâtea tablouri de bronz, în care o mulțime de personagii se agită pe planuri deosebite: primele, adevărate statui, iar următoarele în relief din ce în ce mai atenuate; și, pentru ca iluzia de tablou să fie și mai desăvârșită, construcții monumentale și peisagii prelungesc la infinit perspectiva. Ghirlande de flori și fructe, o friză cu păsări și cu animale domestice și sălbatice, statuete și figurine dovedesc că Ghiberti nu era numai un mare admirator al antichității, ci și un cunoscător al artei gotice și un fin observator al naturii.

Pe când Ghiberti continuă tradiția artei trecentiste cu o virtuozitate, un pitoresc și o delicateță care prevestesc manierismul barocului, Donatello apucă drumul naturalismului.

Donatello (1386—1466), ca și Brunelleschi și Ghiberti, își făcuse ucenicia într'un atelier de argintărie. Sculptorii florentini au păstrat, în urma acestei experiențe, predilecția pentru tehnica bronzului și pentru amănuntul cizelat, și gustul pentru desenul precis și sec.

Ca și Brunelleschi, Donatello e inițiatorul unei noui concepții artistice. Primele lui statui au fost destinate să împodobească, după tradiția gotică, biserica Santa Maria del Fiore; dar, înainte de a fi fost terminate, proectul a fost părăsit, fiindcă între timp publicul a încetat de a mai considera sculptura ca o podoabă a arhitecturii. In această schimbare a gustului public, rolul lui Donatello a fost decisiv.

www.digibuc.ro

Statuile profeților care trebuiau să decoreze catedrala sunt tratate după regulile stilului gotic: mișcare verticală accentuată prin faldurile drepte ale hainei, atitudine țeapănă, costum convențional, greutatea corpului anulată de ritmul îmbrăcămintei. Și totuși, statuile acestea înseamnă un pas uriaș în desvoltarea sculpturii: haina alunecată de pe umăr descoperă corpul superior. Corpul, indicat sumar sub învelișul lui vestimentar, se emancipează și devine obiectul suprem al artei statuare, iar haina se transformă într'o draperie care însoțește și subliniază particularitățile corpului. Consecințele revoluționare ale acestei inovații se simt în toate operele următoare ale lui Donatello. *Sfântul Gheorghe* deschide noui perspective sculpturii. Cu picioarele înfipte în pământ, într'o atitudine de ostentativă încredere în sine, Sfântul Gheorghe oferă icoana tânărului erou care sfidează destinul și, prin toată făptura, exprimă forța biruitoare. Deși haina care-i atârnă de pe umăr și scutul care-i acoperă corpul dela talie în jos pot fi considerate ca resturi de înveliș gotic, corpul se desface în toată strălucirea tinereții. Fapt și mai remarcabil, curajul tânărului erou nu e înfățișat ca o virtute morală, ci ca un atribut al sănătății și al forței fizice.

In statuia de bronz a lui *David*, Donatello reprezintă nudul direct și fără reticențe. Proscris o mie de ani, nudul reapare triumfător, și încă într'o figură biblică. In nici una din operele sale, Donatello n'a apărut mai aproape de idealul artistic al antichității. Corpul efeb al profetului e svelt, grațios și robust ca al unui zeu grec.

Stăpân pe toate mijloacele artei sale, Donatello a compus *Buna-Vestire* pentru Santa Croce, a sculptat *Cantoria* (foișorul corului) dela Santa Maria del Fiore, a decorat Sacristia lui Brunelleschi dela San Lorenzo și a așezat altarul bisericii pe un soclu

www.digibuc.ro

în formă de arc de triumf, a ridicat uriașa statue ecvestră a condottierului Erasmo di Narni, numit *Guattamelata* (mâță mieroasă). Condottierul e înfățișat în costum de general roman, cu bastonul de comandant în mână, pe un cal modelat după quadriga lui Lysip. Cal, călăreț și soclu lasă o impresie de măreție monumentală. Dar fruntea pleșuvă, privirea bănuitoare, buzele strânse ale cavalerului sunt de un realism crud, pe care nu-l întrece decât *Iov*, supranumit de Florentini *Lo Zuccone* (dovleacul) din cauza craniului pleșuv.

Arta lui Donatello a fost continuată la Florența de Andrea Verrocchio (1435—1488) care a sculptat, pentru Sfatul Negustoresc (un fel de Tribunal de Comerț), pe *Toma Necredinciosul* ales ca patron al Sfatului, tocmai pentru necredința lui, considerată de judecători ca o datorie profesională. Apostolul, rușinat de necredința sa, se apropie de Iisus, care își desface haina pentru ca Toma să poată pune degetul pe rană și să se convingă că în adevăr Iisus a fost mort și a înviat. Naturalismul atitudinii nu e întrecut decât de patetismul expresiei.

Statuia lui *Bartolomeo Colleone*, sculptată din ordinul Republicii venețiene, constitue un nou progres al naturalismului. Voința condottierului e atât de dominatoare, încât călăreț și cal fac una. Jocul mușchilor calului e atât de fidel redat, încât contemporanii spuneau că Verrocchio a jupuit pielea calului ca să-i arate mai bine mușchii. Ținuta condottierului e numai sfidare, iar ochii și gura numai dispreț și ură. *Colleone* e cea mai frumoasă statue ecvestră a Renașterii și, după unii critici, a lumii.

Lucca della Robbia (1399—1482) a popularizat, cu o grație și emoție delicate, geniul sculptural al Florenței în nenumărate

www.digibuc.ro

teracote smălțuite. Urmașii săi, Andrea și Giovani della Robbia, au continuat arta aceasta până la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Pe lângă ei, o mulțime de alți sculptori au lăsat opere de un gust elegant sau de un farmec poetic. Antonio Rosselino a sculptat mormântul grațios al Cardinalului de Portugalia, la San Miniato, iar Desiderio da Settignano, mormântul cancelarului Carlo Marsupini, la Santa Croce (Florența). In sfârșit, Benedetto da Majano și Mino da Fiesole au lăsat portrete, basoreliefuri, altare și morminte învălute într'o atmosferă de duioșie discretă.

Sculptorii florentini se bucură de un prestigiu suveran în toată Italia. Veneția, Roma, Ferrara caută să-i atragă. Numai Milanul, expus influenței septentrionale, rezistă influenței lor. La Pavia se constitue o școală de sculptură care continuă tradiția gotică.

Sculptura florentină nu s'a liberat de influența lui Donatello decât sub Michelangelo (1475—1564). Poet, pictor, sculptor și arhitect, Michelangelo a excelat în toate artele, dar s'a simțit înainte de toate sculptor. Chiar și în tablourile sale a rămas sculptural și plastic. Primele sale opere *Amor adormit* și *Bacchus îmbătat* sunt de inspirație păgână. *Pietà* din catedrala Sfântului Petru (1501) aparține încă artei din secolul al XV-lea, prin draperia largă și expresia Madonei, dar modelarea puternică a lui Cristos anunță deja originalitatea autorului. In 1504, apare statuia uriașă a lui *David*, care reprezintă tipul ideal al frumuseții virile, mai presus de timp și de loc. In aparență, atitudinea tânărului erou e stăpânită și calmă; dar fiecare mușchiu e încordat, și corpul întreg e gata de luptă.

In 1505, Iuliu al II-lea l-a însărcinat să-i construiască mormântul în biserica Sfântul Petru, al cărei plan nici nu fusese încă întocmit. Michelangelo voia să ridice pe un postament uriaș o capelă care

www.digibuc.ro

să primească statuia și mormântul papei. Monumentul avea să fie împodobit cu atâtea statui, încât executarea lor ar fi ținut toată viața artistului. Dar cuprins de teama, întreținută și de adversarii lui Michelangelo, ca monumentul să nu-i aducă nenorocire, papa și-a schimbat părerea și l-a însărcinat pe Michelangelo cu decorarea Capelei Sixtine (1508—1512). După moartea lui Iuliu al II-lea, Michelangelo a reluat, în proporții reduse, planul monumentului funerar, dar n'a putut executa decât doi sclavi, «prizonieri ai morții», și statuia colosală a lui *Moise*. Conducătorul poporului evreu e reprezentat pe tron într'o atitudine imobilă, dar clocotind de mânie. Coborît de pe muntele Sinai, unde a comunicat cu Atotputernicul, el privește cu indignare abia stăpânită cetele de Evrei idolatri. Fulgerele din privire, barba stufoasă și agitată, mușchii încordați și vinele umflate pe brațe, piciorul stâng aruncat înapoi, dau impresia unei forțe fizice și morale supranaturale.

In 1520, Leon al X-lea, l-a însărcinat să construiască, în *San Lorenzo*, capela funerară a familiei Medici. In 1531, pe timpul altui papă medicean, Clement al VII-lea, Michelangelo termină statuile funerare ale lui Iulian și Laurențiu al II-lea Medici, reprezentați sub forme ideale și așezați în două firide. Deasupra sarcofagelor lor, câte două figuri alegorice, reprezentând Amurgul și Aurora, Ziua și Noaptea, «statuile desnădejdii lui».

După moartea lui Clement al VII-lea (1534), Michelangelo s'a stabilit la Roma și a pictat pe peretele din fund al Capelei Sixtine «Judecata din urmă», în care Cristos e înfățișat ca un teribil răzbunător, aruncând pe cei osândiți în iad.

Michelangelo a reprezentat forța atletică sub toate formele ei, când liniștită și stăpână pe sine *(David)*, când clocotitoare și gata de a izbucni *(Moise)*, când tristă și meditativă *(Laurențiu al II-lea*

www.digibuc.ro

de Medici), când contractată pentru efort, când copleșită de oboseală *(Sclavii)*, când desnădăjduită *(Noaptea)*, când fulgerătoare *(Iisus)*. El a ridicat la apogeu geniul sculptural al Florentinilor, și a contopit într'o formă neîntrecută cele două tendințe fundamentale ale Renașterii: cultul frumuseții corporale și pateticul religiei creștine care divinizează suferința.

Pentru el, nudul era mijlocul superior de a exprima semnificația materială a lucrurilor. Cum noi nu « realizăm » lumea exterioară decât în măsura în care o exprimăm în termenii stărilor noastre de conștiință, omul oferă cele mai multe posibilități artistice, fiindcă dintre toate subiectele din lume e singurul care n'are nevoie să fie antropomorfizat. Dar sforțarea mușchilor și vibrația pielei, care sugerează mișcarea și exaltă simțul vital, nu se realizează complet decât în figurile nude. De aceea reprezentarea nudului apare ca idealul suprem al artei Renașterii, iar Michelangelo ca artistul ei cel mai desăvârșit.

Pe de altă parte, cultul artistic al nudului corespunde ideii de umanitate, prin care burghezia și-a justificat idealul ei de viață. Clerul și nobilimea feudală erau potrivnice reprezentării nudului, deoarece costumul era un mijloc de diferențiere socială. Noua societate burgheză, dimpotrivă, vrea să vadă corpul omenesc, fără costum deosebitor, în jocul liber al forțelor sale. « Nudul, ca și moartea, e democratic ».

Cu toată superioritatea ei necontestată, arta italiană n'a fost primită fără rezerve de popoarele occidentale. Faza mai înapoiată a civilizației lor și rezistența tradițiilor naționale reduc influența italiană la motive ornamentale care nu transformă fondul stilului tradițional. In Portugalia, arabescurile se combină cu ornamentația gotică aleasă din fauna și flora marină, iar Spania, cu toate

www.digibuc.ro

posesiunile ei italiene, rămâne credincioasă tradiției medievale. Cele mai de seamă opere ale sculpturii germane, tabernacolul Sfântului Laurențiu de Adam Kraft și Mormântul Sfântului Sebald de Peter Vischer, sunt de inspirație gotică, fără legătură cu arta italiană.

In Franța, mai ales în regiunea Loirei, influența italiană e mai pronunțată, dar și aici se reduce la elemente accesorii. Guido Mazzoni, din Modena, a excutat mormântul lui Ludovic al XII-lea dela Saint-Denis, care inaugurează în Franța mausoleul monumental deslipit de perete și cu etaj, reprezentând pe defunct în două atitudini: jos culcat, iar sus în genunchi. In colțurile monumentului patru statui de femei, simbolizând virtuțile cardinale.

Michel Colombe, un Breton stabilit în Touraine, aplică aceleași principii la mormântul ducelui Francisc de Bretonia. Ducele și ducesa alături pe o lespede; la căpătâiul lor veghează îngerii, iar la picioarele lor stau culcați un leu și un câine, simboluri ale bărbăției și fidelității. Toate aceste elemente sunt de cea mai autentică tradiție franceză. Influența italiană nu se manifestă decât în cele patru virtuți alegorice (al căror tip și costum sunt de altfel franceze), în stilul firidelor și în costumul antic al apostolilor. Nudul devine sensibil abia la cele două nimfe ale lui Jean Goujon dela « Fântâna Inocenților ». Draperiile fluide care evoacă apa curgătoare, proporțiile și modelajul corpului indică un progres notabil în asimilarea formulelor italiene. Insfârșit, Germain Pilon a dat în « Cele trei grații », care susțin inima lui Enric al II-lea și a Ecaterinei de Medici, o operă pur decorativă, lipsită de orice semnificație religioasă. Dar astfel de opere sunt o excepție: arta franceză rămâne în ansamblul ei fidelă tradițiilor naționale.

www.digibuc.ro

CAPITOLUL IX

RENAȘTEREA ARTISTICĂ
PICTURA

La pittura è cosa mentale.
Leonardo da Vinci.

Dintre toate artele Renașterii, pictura e cea mai specific modernă, fiindcă artiștii s'au exprimat în ea mai direct și mai complet și fiindcă influența antichității a fost și mai redusă decât în domeniul arhitecturii și sculpturii.

I. ȘCOALA FLORENTINĂ

Origina florentină a picturii moderne, acceptată ca o dogmă dela Vasari până la Burckhardt, e azi viu contestată. La Roma, pictura atinsese în secolul al XIII-lea un înalt grad de perfecțiune și, fără «captivitatea babilonică» a papilor, e probabil că ar fi izbutit să se libereze complet de tradiția bizantină. Pietro Cavallini (născut pela 1250) a zugrăvit în bisericile San Paolo-fuori-Mura și Santa Cecilia scene din istoria Vechiului și a Noului Testament peste care figura lui Cristos se ridică majestuos ca a unui adevărat «Jupiter creștin». Prin plenitudinea volumelor, arta

www.digibuc.ro

draperiilor, ritmul dramatic al mișcărilor și amestecul de realism și de idealism, arta lui Cavallini apare ca o triplă sinteză: a tradiției antice, păstrată în arta creștină, a influenței bizantine reprezentată prin renașterea din secolele IX și X și a artei populare reîmprospătate de evlavia franciscană. Cimabue la Florența și Ducio di Buoninsegna la Siena reprezintă aceleași tendințe. La școala lor s'a format primul mare pictor modern, Giotto di Bondone (1267—1337) care, în frescele dela Assisi, a povestit vieața sfântului Francisc, iar pela 1305, a zugrăvit în capela Santa Maria dell'Arena din Padova istoria Fecioarei Maria și a lui Cristos în trei zeci și șapte de fresce.

Vasari atribue lui Giotto meritul de a fi rupt cu stilul bizantin și de a fi creat o artă nouă, întemeiată pe observarea naturii. « Naturalismul », care va constitui nota dominantă a picturii și sculpturii în secolul al XV-lea, nu ajunge însă să definească stilul lui Giotto nici în raport cu arta bizantină, nici în raport cu arta gotică. In « Nunta dela Cana », cârciumarul, masa, farfuriile, vasele cu vin au o înfățișare de autencitate neîndoielnică; în « Intâlnirea dela Poarta de Aur », cetatea Ierusalimului e un castel florentin, cu zidurile și crenelurile lui caracteristice; în frescele dela Santa Croce, rasa, crucea, steagul călugărilor evocă imaginea fidelă a unui interior de mânăstire medievală. Astfel de elemente realiste se găsesc în număr mult mai mare în arta gotică, și e destul să aruncăm o privire asupra frescelor din Capella dell'Arena, pentru a ne convinge că redarea fidelă a realității n'a fost scopul artei lui Giotto. Când natura subiectului sau a compoziției nu reclamă astfel de elemente, Giotto nu se sinchisește de exigențele naturalismului. De pildă, sala în care se ține nunta e prea îngustă pentru numărul personagiilor; colibele sunt imposibil de locuit, copacii și munții se reduc la indicații

www.digibuc.ro

prea sumare; figurile sunt încă prea regulate și prea tipice pentru a da impresia de portrete; corpul prea inarticulat, atitudinile prea țepene și îmbrăcămintea prea largă.

Aceste calități și defecte se regăsesc la toți pictorii din timpul său. Nu prin ele se distinge Giotto. « Naturalismul » pictorului florentin e de esență mai subtilă și mai complexă. Giotto a dat sensația de real și a deschis noui perspective picturii moderne printr'un nou principiu de compoziție, prin reprezentarea profunzimii și a masselor și prin intoducerea valorilor plastice.

Artiștii medievali compuneau prin juxtapunerea diferitelor momente ale acțiunii, fără să țină seamă de convenienta figurilor în spațiu. Principiul compoziției lor era adițional. In același basorelief, Giovanni Pisano reprezintă pe Cristos în trei roluri deosebite, iar personagiile celelalte într'o dezordine care ia compoziției orice claritate. Artistul se mulțumește să evoce momentul biblic al pătimirii lui Iisus fără să caute a distribui personagiile într'o ordine inteligibilă pentru spectator.

Giotto înfățișează un singur moment al acțiunii și-l expune cu simplitatea și claritatea unei tragedii antice. Normele compozițiilor lui nu se întemeiază pe o concepție teologică, ci pe relațiile naturale dintre lucruri și pe legile obiective care rezultă din observație și experiență. Figurile sunt distribuite în funcție, nu de o idee transcendentală, ci de rolul pe care-l joacă. Scena se compune după un ideal de adevăr dramatic, volumele luminoase și întunecate formează arabescuri armonioase, iar liniile sunt reduse la esențial, încât ochiul să prindă imediat semnificația dramei.

Grupurile sunt constituite astfel, încât să confere figurilor însemnate maximum de plasticitate. In evul mediu, figurile erau proiectate pe o suprafață plană și dădeau impresia unor umbre ce

www.digibuc.ro

plutesc în aer. Giotto redă figurilor volum și greutate. Figurile lui sunt încă primitive, distribuite pe o fâșie îngustă de pământ, dar fiecare constitue un corp autonom și material, care nu mai e nici umbră plutitoare, nici massă inertă, ci organism viu.

Pentru a da iluzia volumului, Giotto a trebuit să organizeze spațiul cu trei dimensiuni care să cuprindă volumul personagiilor. Prin gradații de lumină și de culoare, el a izbutit să dea iluzia profunzimii și a reliefului. O frescă a lui Giotto e o construcție intelectuală în sensul că ne apare ca rezultat al analizei raporturilor noastre cu lumea externă.

La aceste calități formale, Giotto adaugă o profundă intuiție a mișcărilor sufletești. Invenția lui pornește totdeauna dela un moment sufletesc, care determină distribuția, forma, atitudinea și expresia personagiilor. In « Cina cea de Taină » elementul istoric reprezentativ (vestirea trădării lui Iuda) e exclus și scena se reduce la o masă de camarazi, printre care Iisus se evidențiază Dar scena e învăluită într'o atmosferă de blândețe divină. Giotto reprezintă stări sufletești impresionante prin simplitatea și intensitatea lor. Personagiile lui Giotto nu urmăresc să ilustreze momentele revelației și învățăturile Bisericii; gândurile și voința lor sunt îndreptate spre pământ, și faptele lor se justifică nu prin intervenția Providenței, ci prin ceea ce se petrece în sufletul lor.

In momentul în care limba vulgară triumfă în literatură și Dante pune bazele unei culturi specific italiene, Giotto secularizează pictura atribuindu-i ca scop reprezentarea omului în existența lui pământească.

Printre direcțiile care au pornit dela Giotto, două sunt mai însemnate și au avut ca centru Siena și Verona. Școala seneză

www.digibuc.ro

a păstrat concepția mai mult decorativă decât dramatică a picturii bizantine și a cultivat cu predilecție gustul oriental pentru costumele fastuoase, simțul armoniilor subtile și înclinarea pentru scenele patetice. Madonele lui Simone Martini († 1344) și Lippo Memmi au gravitatea monumentală a madonelor florentine, la care s'adaugă intensitatea vieții sufletești și strălucirea culorilor. Frații Pietro și Ambrogio Lorenzetti combină formele elegante ale artei seneze cu realismul clasic al lui Giotto și dau o importanță deosebită povestirii. Pietro a înfățișat patimile lui Cristos pe pereții bisericii din Assisi, iar Ambrogio a expus în palatul comunal din Siena efectele *Guvernului bun* și ale *Guvernului rău*. Chiar și la Siena, unde tradiția s'a dovedit mai refractară inovațiilor, arta se îndepărtează de temele biblice și se apropie de realitatea de toate zilele. Dar pierderea independenței politice și a puterii economice împiedică arta seneză de a se reînnoi și, la sfârșitul secolului al XIV-lea, arta seneză începe să decadă.

Verona, în relații strânse cu apusul și cu nordul Europei, a creat un stil original combinând naturalismul nordic cu formulele seneze. Reprezentantul cel mai de seamă al acestei școli a fost Pisanello (1377—1455), care a lăsat un carnet întreg cu schițe de oameni, animale și plante, desenate după natură pentru a îmbogăți tablourile sale. Procedeul lui Pisanello dovedește că raportul artistic cu natura s'a schimbat: materia artei n'o mai formează adevărul universal, ci observarea personală și directă a naturii, cu aceiași contradicție internă ca a giottiștilor, care urmăreau să redea imaginea realității nu prin observarea directă a naturii, ci prin abstracții artistice în care introduceau elemente naturaliste. Rezultatul a fost o serie de opere în care observațiile realiste serveau să producă nu impresia realității, ci efecte teatrale,

www.digibuc.ro

Contradicția a fost rezolvată de frații Van Eyck și de Masaccio care au pus studiul naturii la baza invenției picturale.

Țările de Jos au găsit în opera fraților Hubert și Ioan van Eyck expresia desăvârșită a credințelor, a obiceiurilor, a bogățiilor exterioare și prima imagine a cerului, a aerului, a pământului, a corpurilor în formele și culorile lor adevărate. Dacă ei n'au inventat pictura în uleiu, cunoscută încă din secolul al XII-lea, au perfecționat tehnica și au dat culorilor mai multă strălucire și intensitate. Ei au creat o artă nouă, au fixat un stil și au produs opere nepieritoare.

In *Mielul pascal*, început de Hubert în 1420 și terminat de Ioan în 1432, arta flamandă a atins dintr'odată perfecțiunea. In jurul *Mielului Pascal*, simbol al izbăvirii, așezat pe un altar, în mijlocul unei câmpii înflorite, se grupează îngerii îmbrăcați în alb, apoi la stânga profeții care au anunțat pe Cristos, învățații și înțelepții care au presimțit adevărul revelației; iar la dreapta apostolii și mulțimea servitorilor lui Cristos, preoți, episcopi, papi, în odăjdii bogate, în fine șirul nesfârșit al creștinilor. Criticii n'au izbutit să determine partea fiecăruia dintre cei doi frați. E probabil că Hubert a conceput planul general și a executat figurile principale, pe *Dumnezeu Tatăl*, pe *Fecioara Maria*, pe *Adam* și *Eva*, care au fixat tipul femenin și masculin desvoltat mai târziu de fratele său Ioan în nenumărate portrete, ca al *Soților Arnolfini*, al Canonicului Van der Paele, al Omului cu garoafe și în Portretul unui necunoscut dela muzeul Brukenthal din Sibiu. Fără nicio preocupare de ideal, Ioan Van Eyck reprezintă în aceste portrete tipuri umane, mai ales tipuri virile aparținând tuturor claselor societății. El a pus mai mult adevăr în expresia feței, mai multă umanitate în fizionomie, mai mult lux,

www.digibuc.ro

mai multă realitate în redarea locuințelor, stofelor și aurăriilor. Dar mai ales el a introdus aerul liber, priveliștea câmpiilor înflorite, a orizontului albastru și a coborît visurile și aspirațiile transcendentale la realitățile pământești. Cu toate acestea, sinceritatea desăvârșită, intensitatea sensațiilor primite dela lumea externă și execuția îngrijită dau operelor lui Van Eyck o poezie, o idealitate și o transparență extraordinară. In același timp, el redă lucrurilor ceea ce au mai de preț. Țesături bogate, perle și aur, catifea și mătase, marmoră și metale cizelate — tot ceea ce prezintă valoare în ochii burgheziei flamande sunt redate cu lux și rafinament. Pictura rivalizează cu arta argintarilor, gravorilor și smălțuitorilor.

O revoluție de aceeași însemnătate a realizat la Florența Masaccio (1401—1429). Opera lui se reduce la câteva fresce zugrăvite în capela Brancacci din biserica Santa Maria del Carmine, dar frescele lui au servit ca model întregii picturii florentine din secolul al XV-lea. In *Adam* și *Eva* alungați din rai și în istoria Sfântului Petru, Masaccio nu s'a dovedit numai stăpân pe toate mijloacele de expresie ale artei din timpul său, ci a dat o nouă soluție problemei spațiului. Figurile lui, modulate sculptural, precis delimitate și solid așezate pe pământ, nu mai fac impresia de siluete sau de umbre proiectate pe pânză, ci de volume care trezesc în noi sensații tactile și în jurul cărora circulă aerul. Corpul și îmbrăcămintea nu mai constituesc o singură massă, ci dobândesc o existență aparte și independentă. Imbrăcămintea apasă efectiv asupra umerilor și rostul ei nu mai e de a ascunde, ci de a sublinia funcția fiecărui organ; iar corpul nu mai e un element a cărui valoare rezultă din rolul ce-l joacă în compoziție, ci un sistem autonom de forțe care domină materia. Sentimentul

www.digibuc.ro

acesta a inspirat o nouă formă de interpretare a figurii omenești și un nou principiu de compoziție. Compoziția își găsește principiul de unitate în voința liberă a personagiilor, nu în evenimentul istoric, sau într'o idee abstractă. Giotto disolvase grupul din tablourile medievale în elemente individuale. Masaccio a regrupat elementele individuale în grupuri care se comportă ca unități obiective. Un exemplu va ilustra mai bine acest procedeu. Una din frescele lui Masaccio reprezintă pe Iisus poruncind să se plătească tributul publicanilor. Scena e împărțită în trei părți, formând un fel de triptic: în centru, Iisus, înconjurat de apostoli, ordonă Sfântului Petru să plătească tributul cerut; la stânga, Sfântul Petru scoate galbenul din gura unui pește, iar în scena din dreapta îl întinde publicanului. Compoziția cuprinde greșeli care bat la ochi. De pildă Sfântul Petru e reprezentat, ca în tablourile medievale, de trei ori, în trei roluri deosebite. Cu toate acestea, unitatea compoziției se impune irezistibil prin actul de voință al Mântuitorului, care stăpânește siuația și determină toate momentele acțiunii.

Spațiul în care evoluiază personagiile e construit după norme obiective. Peisagiul e mai natural și mai în acord cu experiența, iar perspectiva mai adâncă. Dar legătura între persoanele reprezentate și mediul împrejmuitor a slăbit. Peisagiul, strict subordonat la Giotto ideei generale, a dobândit la Masaccio o existență autonomă, care se opune grupului de personagii. Spațiul și omul sunt tratate ca probleme estetice independente, cu precădere vădită în favoarea omului. Restabilirea armoniei dintre aceste două elemente va fi opera lui Leonardo da Vinci.

Urmașii imediați ai lui Masaccio s'au preocupat îndeosebi de problema perspectivei și de reprezentarea nudului: Paolo

www.digibuc.ro

Uccello stabilește regulile perspectivei geometrice și le aplică în pictură, urmărind nenumăratele schimbări produse în forma și dimensiunile figurii de cea mai mică variație de distanță. Antonio Pollajuolo și Andrea Verrocchio urmăresc pe cadavre structura mușchilor, forma oaselor și direcția mănunchiurilor de tendoane. Tradiția pretinde că Luca Signorelli, pierzând un fiu prea iubit, i-a disecat corpul și i-a desenat mușchii pentru a-i păstra cât mai exact memoria. Benvenuto Cellini spune că « vertebrele sunt minunat de frumoase », și simțea mare plăcere desenându-le. « Punctul însemnat, în arta desenului, adăuga el, e de a reda exact corpul nud al unui bărbat sau al unei femei ». In Martiriul Sfântului Sebastian de Antonio Pollajuolo, interesul nu stă în suferințele martiriului, ci în atitudinile diverse ale celor șase arcași care-l străpung cu săgețile. Ideea religioasă a dispărut: artistul n'a căutat decât prilejul de a reprezenta o serie de figuri nude și vânjoase. Aceeași impresie se desprinde din *Botezul lui Iisus* de Andrea Verrocchio. Iisus e bătrân și uscat, Ioan Botezătorul scheletic și colțuros, copacii metalici, stâncile arse, dar desenul e de o preciziune matematică. Personagii și peisagiu par turnate în bronz, și în adevăr Verrocchio a rămas argintar și sculptor chiar și în tablourile lui.

Fra Filippo Lippi și Ghirlandajo continuă explorarea minuțioasă a realului și caută să redea cu preciziune amănuntele observației lor. Madonele lui Fra Filippo sunt fete de țară sănătoase și mărginite, iar îngerii lui școlari bine hrăniți și viguroși. Personagiile biblice din tablourile lui Ghirlandajo sunt portrete copiate după natură, cu particularitățile și costumele lor caracteristice.

Toate sforțările acestor pictori de rangul al doilea au fost absorbite de opera lui Sandro Botticelli (1444—1510), care a

www.digibuc.ro

unit grația delicată a lui Fra Filippo Lippi, desenul aspru al lui Verrocchio și mișcarea lui Pollajuolo, și le-a transfigurat prin puterea unui sentiment adânc și intim.

Botticelli a fost contemporanul și prietenul lui Poliziano, de care îl lega înțelegerea și admirația comună pentru civilizația antică. Din pasiunea și energia cu care s'a străduit să redea *Nașterea Venerei*, care formează mitul central al civilizației și religiei eline, înțelegem toată vraja pe care această civilizație a exercitat-o asupra spiritului contemporanilor săi. In lumina rece și cenușie a zorilor, Zeița, albă ca un crin, alunecă pe valuri, în picioare pe o scoică de perle tăiată grațios. Părul greu și blond șerpuește dealungul trupului acoperindu-i nuditatea. Corpul superb respiră ispita păcatului, iar buzele nevinovate și privirea de copil exprimă o tristeță de nedescris. — Madonele, ca și Venera, sunt pătrunse de melancolia aspirațiilor neîmplinite. Știind bine că fiul pe care-l va naște nu-i va aparține, Maica Domnului acceptă maternitatea ca pe un decret ineluctabil al soartei, cu resemnare și melancolie.

Botticelli a făcut parte din generația de artiști și de umaniști care s'a apropiat de păgânism fără să fi rupt cu creștinismul, care a evitat să se compromită în luptele partidelor și a ideilor, și pe care Dante îi găsea deopotrivă de nedemni și de rai și de iad. Dar simpatia pentru lumea aceasta minoră umple de poezie și de adevăr opera lui Botticelli și face din el unul din interpreții cei mai veridici ai societății florentine dela sfârșitul secolului al XV-lea.

Problema reliefului, mișcării și a peisagiului care, dela Giotto până la Botticelli, a constituit principalul obiect de cercetare al pictorilor florentini, a găsit soluții noui și definitive în opera lui **Leonardo da Vinci (1432—1519).**

www.digibuc.ro

Pictor, sculptor, arhitect, inginer, fizician, chimist, muzician, Leonardo a încercat toate formele de activitate, teoretică și practică, și a dus atât de departe spiritul de investigație al Florentinilor, încât cercetările lui științifice au dăunat operei sale artistice. In adevăr, considerând pictura ca o simplă ramură a activității sale științifice, Leonardo nu s'a mulțumit cu procedeele consacrate ale predecesorilor săi, ci a căutat mereu să experimenteze noui procedee. Astfel « Cina cea de Taină » n'a fost pictată ca frescă, ci cu uleiu, pentru ca, după obiceiul său, s'o poată corecta necontenit. Rezultatul a fost că după cincizeci de ani peretele a început să cadă și, din restaurare în restaurare, n'a mai rămas aproape nimic din opera originală. Pentru același motiv, Leonardo a lăsat atât de puține opere terminate.

Dar fiindcă Leonardo a căutat în atâtea direcții misterul, operele lui sunt pline de semnificație și de farmec. Cine a exprimat mai bine decât el mândria de mamă, bucuria copilului de a trăi, sfiala și delicatețea virginității, farmecul sigur de sine al femeii la apogeul frumuseții, noblețea bătrâneții? Leonardo n'a atins niciun subiect fără să facă din el frumusețe veșnică.

Expresia vieții sufletești a personagiilor se combină cu o nouă normă de compoziție, în formă de piramidă, care permite concentrarea efectului artistic și o nouă organizare a spațiului. In secolul al XV-lea, figurile erau zugrăvite sculptural, independent de spațiul construit în perspectivă. Cele două elemente constitutive ale tabloului, personagii și spațiu, își aveau existența lor deosebită, raportul dintre ele variind dela pictor la pictor. Unii insistau de preferință asupra figurilor, alții asupra peisagiului. Și într'un caz și într'altul soluția era o simplă juxtapunere. *Fecioara în grotă* (Madona delle rocce) unește personagiile și peisagiul. In loc de a înscrie cele patru figuri ale tabloului într'un

www.digibuc.ro

triunghiu, adică în locul unei figuri geometrice, Leonardo le-a grupat într'o piramidă, adică într'o construcție spațială, care produce același efect de perspectivă ca peisagiul însuși.

Efectul acesta e accentuat prin clar-obscur, a cărui invenție i se atribue, pe nedrept de altfel, de către Vasari. Clar-obscurul sau *lo sfumato* înlătură disonanța între colori sau forme și înlocuește desenul sec și metalic cu modulații vaporoase care topesc conturul lucrurilor și le unesc cu mediul. Pictorii neerlandezi și venețieni cunoșteau secretul acestui procedeu. Leonardo a scos din clar-obscur efecte care i-au permis să atingă o intensitate de vieață mai mare, obținând, prin misterul pe care-l produce, o emoție patetică. In *Fecioara în grotă*, jocul de lumină și de umbră conduce privirea spectatorului dela Sfântul Ioan la pruncul Iisus, dela acesta la Fecioara Maria și în sfârșit la îngerul care privește în afară și leagă întreaga scenă cu spectatorul.

In *Gioconda*, « glorioasă înscenare a misterului feminin », Leonardo a creat o nouă formă de portret. Simplitatea costumului, mâinile fără inele, mărimea aproape naturală și strânsa corelație între costum, personaj și peisagiu fac din acest portret un model de neîntrecut. Convins că « frumusețea e proporție armonică », Leonardo s'a străduit să stabilească regulile proporțiilor frumoase ale corpului omenesc și astfel să se ridice dela natură până la tipul ideal. *Gioconda*, oricine i-ar fi servit de model, e un portret idealizat, fiindcă surâsul misterios care-i ridică colțul buzelor se regăsește la *Madona în grotă*, la *Sfânta Maria*, la *Bacchus* și la *Sfântul Ioan Botezătorul*. Acest surâs stereotipat, peisagiul de munți crestați care se pierd într'un halo albastru, expresia duioasă a figurilor au devenit semnele dustinctive ale picturii moderne.

www.digibuc.ro

II. ȘCOALA VENEȚIANĂ

In primele decenii ale secolului al XVI-lea, Florența, istovită de războaiele civile, pierde conducererea mișcării artistice, pe care o păstrase dela sfârșitul evului mediu și cedează locul Romei și Veneției. Leonardo își petrecuse anii cei mai frumoși ai vieții la Milano, unde crease o însemnată școală de pictură, iar Michelangelo și Raffael (devenit florentin prin adopțiune) s'au mutat la Roma, care sub Iuliu al II-lea devenise din nou centrul vieții politice și artistice a Italiei. După plecarea lor, pictura florentină reprezentată de Andrea del Sarto, de Pontormo și de Bronzino, pictori de fină sensibilitate și de mare virtuozitate, a creat încă opere de valoare, dar pierde puterea de înoire. Clar-obscurul lui Leonardo operase ca un disolvant al calităților celor mai caracteristice ale picturii florentine: desenul și modularea. Prin linii și modulație, Florentinii exprimaseră corpul fără să țină seamă de înfățișarea lui picturală. Andrea del Sarto combină relieful figurilor cu clar-obscurul. In același timp, expresia impersonală a personagiilor se accentuează.

Veneții au creat o pictură plină de voluptate și de poezie în care culoarea joacă rolul principal. Pentru Florentini, desenul era totul, iar culoarea constituia un adaos ulterior și secundar. Veneții au făcut din colorit o armonie de concepție și de execuție, în care găseau satisfacție desăvârșită. Această particularitate se datorește unor condiții speciale, geografice și istorice. Așezarea și clima Veneției se aseamănă cu a Țărilor de Jos: aceeași « lume acuatică » în care conturul e șters, lumina variată, cu infinite gradații de ton, planuri mișcătoare, iar formele lucrurilor învăluite într'o ceață transparentă și ușoară, care suprimă limitele fixe și contopește toate obiectele. Pe când în Toscana, unde cerul e limpede și aerul uscat, ceea ce bate la ochiu e linia

www.digibuc.ro

precisă și clară, la Veneția predomină jocul de umbră și de lumină și armoniile coloritului, pe care variațiile de desime ale vaporilor le multiplică la infinit. Astfel ochiul Venețienilor a devenit colorist. Predilecția Venețienilor pentru colorit s'a manifestat în decorația bisericilor și a palatelor cu marmoră policromă, în mozaicurile sclipitoare și în operele primilor pictori venețieni, Vivarini, Crivelli, Carpaccio, Bellini, care s'au folosit exclusiv de culorile în uleiu, socotind fresca prea ștearsă.

In același sens s'a exercitat și influența statului. Regimul autoritar, care controla toată activitatea cetățenilor n'a încurajat spiritul de liberă cercetare, de aceea, umanismul și știința n'au prins rădăcini în Veneția. In schimb, a favorizat pictura și a căutat s'o pună în slujba statului. Pereții palatului ducal au fost acoperiți cu picturi proslăvind faptele mari ale Republicei. Exemplul a fost imitat de Biserică și de corporații, care au decorat pereții clădirilor cu scene din viața patronilor lor. Aceste scene se combină adeseori cu procesiunile religioase și cu serbările publice, la care participă toată populația orașului. Pictura venețiană a avut dela început un pronunțat caracter decorativ.

Pe de altă parte, pacea internă, aproape neturburată în curs de mai multe secole, și bogățiile acumulate din comerțul maritim au desvoltat în lumea patricienilor dorința de confort, de lux și de eleganță, din care pictura a știut să tragă foloase. Ei construesc palate elegante și caută să le împodobească cu lucruri de artă. Pictura răspunde acestor aspirații reprezentând, în scene biblice sau familiare, o lume sănătoasă și dornică de plăcere, care găsește că viața în sine e destul de prețioasă, pentru ca să mai aibă nevoie de o justificare transcendentală.

Problemele speciale ale picturii: forma, culoarea, volumul, perspectiva au fost rezolvate în chip superior de Venețieni. Ei

www.digibuc.ro

au izbutit să dea spațiului mai multă adâncime, să confere obiectelor efecte solide de volum și să creeze o atmosferă adevărată reprezentând obiectele cu atât mai mici și mai indistincte cu cât erau mai îndepărtate.

Pictura venețiană, ca formă independentă de arta bizantină, a luat ființă în secolul al XV-lea, sub influența lui Antonello di Messina, care a introdus tehnica flamandă, și a lui Andrea Mantegna, (1431—1506), maestrul necontestat al perspectivei și reprezentantul cel mai de seamă al școalei dela Padova, care cultiva stilul sculptural și compoziția savantă a Florentinilor. Profitând de lecțiile amândurora, Giovanni Bellini (1430—1516) introduce în pictura venețiană lumina caldă și perspectiva aeriană, și anunță pe marii pictori venețieni Giorgione, Tiziano și Tintoretto.

Giorgione (1476—1510), a cărui reputație se întemeia pe atribuirea greșită a « Concertului câmpenesc » restituit azi lui Tiziano, a zugrăvit peisagii și figuri într'o atmosferă de vis și a inaugurat realismul liric.

Tiziano Vecellio (1477—1576), considerat de impresioniști ca « cel mai mare pictor din toate timpurile », a îmbogățit mijloacele de expresie picturală prin varietatea, bogăția și intensitatea culorilor, prin gradarea tonurilor, prin reducerile îndrăsnețe și prin felul larg și îndrăzneț de a compune. Deși mare admirator al pictorilor naturaliști din nordul Europei, Tiziano nu tinde spre reproducerea fidelă a realității. Peisagiile lui, când reproduc o impresie reală, sunt ideale, iar figurile lui tind spre un tip ideal de frumusețe. Elementul concret și particular nu-l interesează decât în măsura în care e susceptibil să exprime o valoare universală sau sensul potențat al vieții. In « Inălțarea Maicii Domnului », Fecioara Maria se ridică spre cer nu susținută de

www.digibuc.ro

îngeri, ci în virtutea unui irezistibil elan vital. Aceeași putere de viață se exprimă în « Bacchus și Ariana » și în « Fecioara familiei Pesaro ». « Așezarea în mormânt » unește coloritul armonios și puternic cu pateticul emoției.

Tizian a fost și un mare portretist. Pe lângă tipurile familiare ale Veneției, el a zugrăvit portretele celor mai vestite personagii din timpul său. Portretele lui Carol Quintul și Francisc I sunt în același timp pagini de profundă psihologie și documente istorice de primul ordin. Dar mai presus de toate, Tizian a ilustrat viața venețiană. Veneția și-a recunoscut în opera lui gustul pentru viață, lux și veselie și de aceea i-a consacrat un cult aproape religios.

Contemporanul și urmașul lui Tiziano, Paolo Cagliari, numit Veronese (1528—1588), a proslăvit, cu un fast aproape oriental, biruința și gloria Veneției. Marile compoziții decorative în care se agită lumea elegantă a Veneției sunt lipsite de emoție și de profunzime, dar o lumină cu străluciri argintii face totul să vibreze.

Opera lui Lorenzo Lotto indică, în evoluția picturii, o schimbare care se explică prin situația generală a Italiei. După pacea dela Cambrai, Italia cade sub stăpânirea exclusivă a Spaniei, domeniul ei comercial și financiar se restrânge, efectele deplasării axei comerciale a lumii încep să se resimtă. Independența Italiei se prăbușește odată cu pierderea supremației economice, fără ca Italienii, cu tot geniul lor, să fi putut preveni catastrofa. Dimpotrivă, evenimentele dovediră neputința individului în fața puterii colective organizate în fața necesităților materiale. Individualismul mândru al Renașterii a rămas în vânt, de îndată ce baza economică și socială care-i dăduse naștere s'a năruit. Această schimbare se traduce în artă prin sfârșitul invenției și prin triumful manierismului.

www.digibuc.ro

La Veneția, care avea să păstreze încă timp de trei secole o umbră de independență economică și politică, decadența a fost mai puțin bruscă și mai puțin vizibilă. Umilită de Turci, deposedată de Spanioli, sărăcită prin reducerea domeniului ei comercial, Veneția a ieșit din criză considerabil micșorată, dar nu strivită ca celelalte state italiene. Viața a devenit mai grea, dar tot merita să fie trăită, bineînțeles cu mai puține iluzii și mai multă circumspecțiune.

Lorenzo Lotto e interpretul acestei lumi, care nu se mai bizue exclusiv pe puterile sale, ci caută din nou sprijinul și ajutorul forțelor colective sau supranaturale pe care le reprezintă Biserica, asociația sau statul.

Această stare de spirit a găsit o expresie și mai deplină în opera lui Tintoretto.

Jacopo Robusti, numit Tintoretto (1518—1594), introduce în pictura venețiană drama și pasiunea. Ambiția lui era să combine energia lui Michelangelo cu farmecul clasic al lui Tizian și devine totuși unul din cei mai originali pictori ai Renașterii. Manifestarea forțelor e temperată la el de sentimentul că lucrurile n'au valoare decât în funcție de om. Acest « umanism » conferă tuturor operelor sale un accent de noblețe și de măreție.

Tintoretto a lăsat o operă imensă. Aproape nu e biserică sau palat în Veneția care să nu păstreze mărturia prodigioasei lui activități. In primele sale opere, influența lui Tizian se manifestă prin tonul culorilor, atmosfera de duioșie și prin stilul compoziției. Cu *Minunea Sfântului Marcu* (care scapă dela moarte un sclav), totul se schimbă (1548). In locul figurilor calme, orânduite pe o suprafață îngustă, ca la Tizian, Tintoretto adoptă o compoziție nouă în care totul e mișcare și încordare. Sfântul

www.digibuc.ro

Marcu se repede din înaltul cerului, cu capul în jos, ca să salveze un sclav întins la pământ pentru a fi executat. Călăul arată cu uimire judecătorului securea ruptă în două; o femeie cu un copil în brațe se întoarce brusc, să vadă ce s'a întâmplat; judecătorul deconcertat întinde mâinile după ajutor. Sub efectul de surpriză al minunii, figurile se dau înapoi din fața sclavului formând dela un capăt al scenei la altul, o curbă ondulatoare care accentuiază relieful corpurilor și adâncimea spațiului. Intervenția apostolului, fără să rupă unitatea spirituală a scenei, împarte acțiunea în trei momente și mărește efectul dramatic.

Figurile care umplu tablourile lui Tintoretto reproduc tipurile venețiene din păturile cele mai diferite ale societății. Tintoretto n'a lucrat, ca Tiziano, pentru papi, împărați, regi și principi, ci pentru confraternități (asociații religioase) numite la Veneția *Scuole*. Astfel pentru *Scuola San Marco* a pictat ciclul minunilor din care face parte și salvarea sclavului, iar pentru *Scuola San Rocco*, viața lui Iisus. «Cina cea de taină» din San Travaso reprezintă o tavernă sărăcăcioasă, în care un grup de muncitori s'a strâns în jurul unei mese. Cu toată discuția care-i separă, ei ar forma o obișnuită întrunire colegială, dacă lumina cerească din jurul lui Iisus și viața sufletească a personagiilor n'ar conferi scenei valoarea și semnificația unui eveniment universal.

Astfel, printr'o nouă utilizare a clar-obscurului și prin rolul covârșitor acordat elementelor spirituale, Tintoretto a reînnoit vechile teme biblice. In *Nunta dela Cana*, construcția perspectivei, compoziția figurilor se unesc pentru a conduce privirea în fundul sălii, de unde Iisus asistă gânditor la efectul minunii săvârșite. Toate mișcările și toate gesturile sunt determinate de impresia pe care Iisus o exercită asupra asistenței.

www.digibuc.ro

Mișcarea a devenit o expresie independentă a conținutului spiritual. Acest fenomen indică trecerea dela arta clasică a Renașterii la arta barocului, adică dela predominarea naturii la predominarea spiritului.

Correggio (1494—1534) reprezintă școala dela Parma, în care se îmbină influența lui Leonardo, Raffael, Michelangelo și a Veneților. Correggio a contopit aceste influențe într'o creație originală, care consistă în reducerea temelor biblice tradiționale la o situație lirică. In « Maria și Pruncul Iisus », jocul de umbre și de lumină suprimă conturul lucrurilor și concentrează toată atenția asupra sentimentului de adorație al Madonei; restul e cufundat în umbră. In « Logodna Sfintei Ecaterina », toate mijloacele de expresie: formele delicate, culorile armonioase, liniile melodice, contribuie, prin impresia de grație pe care o lasă, să scoată în evidență conținutul sentimental al tabloului.

Acest conținut, fie adorația în fața lui Iisus, fie mândria maternității, fie bucuria de a trăi nu e înfățișat ca rezultat al unei situații determinate sau ca un mijloc de individualizare al unui personagiu, ci ca un procedeu de idealizare, la care Michelangelo izbutise prin gradarea formelor, iar Raffael prin armonia compoziției. Caracteristic în această privință e tabloul « Madona și Sfântul Sebastian ». Orice dependență de materie e, dacă nu suprimată, dar redusă la minimum. Peisagiul e estompat, atingerea sfinților cu pământul e voalată, îngerii îngenunchiază pe nori, iar Madona șade pe un tron care nu se vede și nu se știe dacă există. Figurile sunt emancipate de sub stăpânirea gravității. Toate mișcările sunt sugerate prin clar-obscur. Lumii reale, Correggio, ca și Michelangelo, îi opune o lume ideală, nu lumea transcendentală, ci o viziune picturală, după cum Ariosto i-a opus o lume poetică. Pictura a atins ultima fază a Renașterii, după care

www.digibuc.ro

începe manierismul barocului. Evoluția picturii concordă cu aceea a literaturii, fiindcă amândouă sunt determinate de evoluția societății.

III. ȘCOALA DIN ROMA

Școala romană e reprezentată de Raffael și de Michelangelo, care, la curtea papilor, au rezumat cultura unui secol și au adus arta Renașterii la apogeul desvoltării ei insuflându-i spiritul de universalitate al catolicismului.

Intr'un timp relativ scurt, Raffael (1483—1520) a creat o operă considerabilă în care a rezumat toată știința predecesorilor și contemporanilor săi și a desvoltat toate consecințele premiselor puse de ei. El a început ucenicia la Urbino, în atelierul tatălui său care de asemenea era pictor, a continuat-o la Perugia, unde și-a asimilat maniera suavă a lui Perugino, apoi s'a stabilit pentru mai mulți ani la Florența, unde a învățat perspectiva, anatomia și desenul nuanțat al lui Leonardo. In sfârșit, în 1508, a primit dela Iuliu al II-lea însărcinarea de a picta camerele Vaticanului. Dacă adăogăm influența Venețianului Sebastiano del Piombo, cu care a lucrat la Roma, se poate spune că Raffael a cunoscut toate curentele și și-a însușit toate cuceririle Renașterii. Dar opera lui n'a fost numai o sinteză, ci și un program din care s'au inspirat generații de pictori.

Pentru marele public, Raffael e în primul rând pictorul Madonelor. Expresia: « Frumoasă ca o Madonă de Raffael » a devenit proverbială și trece și astăzi drept elogiul suprem al frumuseții și grației feminine.

Tipul acesta de frumusețe se compune din elemente umbriene, florentine și romane și prezintă un echilibru între instinctele

www.digibuc.ro

naturale ale vieții și exigențele simțului estetic. Madona lui Raffael întrunește formele ideale, frumusețea liniei, farmecul peisagiului și grația sentimentelor cu fericirea de mamă. Compoziția pune în valoare, cu deosebită artă, aceste elemente. In *Madonna di Foglino*, personagiile formează un triunghiu regulat, împărțit în două: sus Maria și Iisus, jos donatorul, sfântul Francisc și alți doi sființi. Deși cele două grupuri sunt despărțite de peisagii și de nori, ele se unesc printr'o serie de legături spirituale: privirea plină de har a Mariei spre donator, a lui Iisus spre San Francesco, care o primește într'o atitudine de extaz.

Elementul spiritual care constituie fondul acestui tablou e și mai accentuat în *Madona Sixtină*. Madona cu Iisus, Sfântul Sixt și Sfânta Barbara sunt așezați într'un cadru ideal. Două perdele se dau în lături și în spațiul liber ce se vede ca printr'o fereastră apare Madona cu picioarele pe globul pământului, iar cei doi sfinți îngenunchiați pe nori. Cu toată soliditatea bazei de susținere, figurile plutesc, fiindcă artistul a suprimat tot ce putea evoca gravitatea. Sfânta Barbara privește în jos spre mulțimea imaginară, căreia Madona îi prezintă pe Iisus. Numai Sfântul Sixt, reprezentând mulțimea, are privirea ațintită în sus, asupra lui Iisus. O scenă vizionară, obținută prin mijloace realiste și accentuată prin raportul cu spectatorul.

Conexiunea spirituală în acest tablou nu se mărginește la personagiile reprezentate, ci cuprinde și mulțimea căreia Madona îi prezintă pe Mântuitorul. Astfel orientarea obiectivă și subiectivă a intenției artistice formează un echilibru armonic. *Madona Marelui Duce* e cea mai frumoasă dintre operele din perioada florentină: chipul Madonei e de o puritate și o grație neîntrecută. *Frumoasa grădinăreasă* și *Madona în luncă* adaogă farmecul peisagiului la grația Madonei.

www.digibuc.ro

La Vatican, în *Camera della Segnatura*, care trebuia să servească de bibliotecă, Raffael a zugrăvit patru fresce reprezentând Justiția, Poezia, Știința și Teologia. *Disputa del sacramento* reunește pe reprezentanții cei mai de seamă ai teologiei din toate timpurile în jurul altarului pe care se află euharistia. Deasupra acestui grup e reprezentat cerul, Sfânta Treime, profeții și apostolii.

Toate liniile compoziției converg spre euharistie, care formează legătura între cer și pământ, între Dumnezeu și om.

A doua frescă, *Școala din Atena*, a fost închinată Filosofiei și Științei. Sub niște arcade mărețe, Platon și Aristotel, care reprezintă cele două forme principale ale gândirii, discută grav, iar discipolii îi ascultă. Cadrul arhitectural delimitează scena fără s'o copleșească și accentuează caracterul solemn al discuției.

Stilul lui Raffael se desprinde clar din aceste două compoziții. La idealul de frumusețe, care nu e o sinteză a unor elemente naturale, ci o realitate poetică și artistică superioară și opusă naturii, se adaogă *maniera largă*, care nu se definește numai prin formele concepute în mare, ci și prin sentimente înalte. Prin toată înfățișarea lor, personagiile apar ca reprezentanți ai unui destin mare. Așa se explică gravitatea solemnă a atitudinii, expresivitatea teatrală a gesturilor și grija de a elimina tot ce-i comun. Ajunsă în posesiunea tuturor mijloacelor sale, arta lui Raffael se apropie de manierism.

Michelangelo se consideră înainte de toate sculptor și în adevăr figurile lui, chiar când sunt zugrăvite, rămân sculpturale. Aerul, atmosfera, peisagiul sunt pentru el lucruri secundare. Ceea ce-l interesează mai presus de toate e plastica figurii omenești. Sentimentul însuși nu se exprimă atât prin jocul fizionomiei, cât prin

www.digibuc.ro

atitudinea și mișcarea corpului. Michelangelo a unit sentimentul păgân al frumuseții fizice cu pateticul religiei creștine care divinizează suferința.

Esențialul operei lui e în Capela Sixtină, zugrăvită din ordinul lui Iuliu al II-lea. Pe plafonul capelei, împărțit în compartimente, se desfășoară scenele Genezei, dela crearea omului până la potop; triunghiurile care leagă plafonul cu pereții încadrează figuri uriașe de profeți și de sibile; iar pe balustrade sunt așezate figuri nude; în sfârșit, pe peretele din fund se întinde fresca Judecății de apoi. Aceste scene îmbină viziunea Genezei și poezia psalmilor cu iubirea de oameni a creștinismului într'o poemă care, ca și Divina Comedie, rezumă sforțarea artistică a unei epoci întregi.

Sibilele și profeții nu mai sunt nici portrete, nici simboluri religioase, ci exemple ale unui nou ideal de umanitate mai presus de timp și de loc. Din mulțimea impresiilor sale personale, Michelangelo alegea pe acelea care aveau o semnificație mai universală și confereau omenirii mai multă noblețe și măreție. Cu drept cuvânt s'a spus că arta lui constitue un monument *sub specie aeternitatis* în onoarea omenirii.

In afară de Italia, centrele artistice coincid cu centrele economice și cu curțile suveranilor mecenați. Cele două nume mari ale picturii germane, Albert Dürer și Hans Holbein Junior, sunt din Nürnberg și Augsburg. Școlile dela Nord, care înfloriseră la sfârșitul evului mediu decad și, în locul lor, se ridică cele dela Sud, care se îmbogățiseră prin relațiile lor cu Italia.

Albert Dürer (1471—1528) a fost fiul unui argintar din Nürnberg. Două călătorii în Italia și una în Țările de Jos l-au pus în legătură cu cei mai mari artiști ai timpului și i-au lărgit orizontul. El a lăsat portretele unor umaniști germani, mai multe tablouri

www.digibuc.ro

religioase, printre care « *Cei patru evangheliști* » e considerat ca « supremul efort al picturii germane spre simplitate și măreție », iar *Inchinarea Magilor* ca una dintre cele mai frumoase opere religioase. Stampele lui gravate pe lemn sau pe aramă, care sunt printre cele mai desăvârșite din toate timpurile, au răspândit arta, fără s'o vulgarizeze, în cele mai modeste case și au jucat un rol asemănător cu al tipografiei pentru operele literare. Dürer s'a ocupat cu atâta pasiune de problema compoziției, spațiului și a figurilor după regulile proporțiilor matematice și a combinat atât de fericit stilul larg cu expresia vieții interioare, încât Italienii spuneau despre el că ar fi fost cel mai mare pictor al lor, dacă s'ar fi născut la Roma sau la Florența.

Hans Holbein Junior (1497—1543) s'a născut la Augsburg, din care mecenatul Fuggerilor făcuse centrul artistic cel mai înfloritor din Germania. A călătorit mult, în Elveția, Franța și Anglia. La curtea lui Enric al VIII-lea a făcut portretul membrilor familiei regale și al aristocrației engleze. Prin siguranța desenului, prin stăpânirea formei și caracterizarea personagiilor care i-au servit ca model, Holbein a ajuns unul din cei mai mari portretiști ai Renașterii.

In celelalte țări, pictura nu se poate compara nici cu școala italiană, nici cu cea germană. Franța a fost silită să recurgă la artiști italieni pentru zugrăvirea palatului dela Fontainebleau, iar Țările de Jos n'au produs în secolul al XVI-lea decât un singur pictor de geniu, pe Peter Bruegel (1525—1569).

IV. SFÂRȘITUL RENAȘTERII ARTISTICE

Partea a doua a operei lui Michelangelo nu mai aparține Renașterii. Violența cu care trata corpurile, teribila seriozitate care-l făcea inaccesibil bucuriei și lipsa de echilibru între forța

www.digibuc.ro

supraomenească a unor membre și inerția altora au făcut din Michelangelo « părintele barocului ».

Stilul baroc e expresia Contrareformei. Reacțiunea catolică împotriva protestantismului s'a manifestat și în domeniul artei prin restaurarea tradiției medievale. Papalitatea se străduește să elimine din iconografia religioasă toate elementele de inspirație păgână sau eretică, iar Conciliul dela Trento oprește « să se așeze în biserici icoane care ar ilustra o dogmă greșită sau ar duce în rătăcire pe oamenii simpli ». Clerul, și în primul rând Iezuiții, caută să pună din nou arta în slujba Bisericii. Pe de o parte se restabilește în iconografia religioasă cultul, așa de atacat de protestanți, al sfinților, al moaștelor și al sfintelor taine, iar pe de alta se favorizează reprezentarea scenelor de extaz și de martiriu care stârnesc imaginația și sensibilitatea credincioșilor. Arta aceasta s'a numit *barocă*. Ea se caracterizează prin exagerarea efectelor de massă, de lumină și de mișcare. Renașterea se disolvă în baroc. Procesul se caracterizează prin trecerea dela puritatea liniilor la exagerarea efectelor de massă, dela formele severe la formele « deslegate și pitorești », dela conturul precis la arabescul nedeterminat și vag, dela simetria și echilibrul formelor la mișcarea ce rupe și mută liniile. Barocul se definește printr'o reacțiune contra tuturor elementelor constitutive ale Renașterii.

Această reacțiune începe în Italia pe la 1530 și este expresia condițiilor noui, create prin pierderea independenței, declinul economic și prin trecerea bisericii catolice la ofensiva contra protestantismului.

www.digibuc.ro

CAPITOLUL X

REFORMA

Christum ex fontibus praedicare
Erasm.

Raportul dintre Renaștere și Reformă formează încă din secolul al XVI-lea obiectul celor mai vii controverse. Unii apropie cele două mișcări până a le confunda, alții le consideră contrare « prin esență ». Unii susțin că amândouă, proclamând principiul « reîntoarcerii la surse », au contribuit la emanciparea individului și la triumful elementului laic. Alții, dimpotrivă, obiectează că acolo unde Renașterea s'a desvoltat în toată plenitudinea ei, ca în Italia, Reforma n'a putut prinde rădăcini, iar acolo unde Reforma a triumfat, ca în Germania, Renașterea a fost înăbușită brusc și idealul ei de cultură compromis pentru două secole și jumătate.

Protestanții au înclinat spre prima părere, catolicii spre a doua. Nimeni însă n'a exprimat mai puternic contrastul între aceste două mișcări decât Nietzsche: « Renașterea italiană conținea virtual toate forțele pozitive cărora se datorește civilizația intelectuală modernă... Reforma germană a venit ca o protestare energică a unor spirite înapoiate, nesătule încă de ideile

www.digibuc.ro

evului mediu și care, în loc să se bucure, cum s'ar fi cuvenit, de indiciile descompunerii sale și ale unei vieți religioase din ce în ce mai superficiale și mai externe, a resimțit o mare nemulțumire. Cu energia și cu încăpățânarea lor septentrională, ei au aruncat omenirea înapoi, au adus cu forța Contrareforma, adică un creștinism catolic de apărare legitimă, însoțit de toate violențele unei stări de asediu. Ei au întârziat cu două sau trei secole deșteptarea și domnia științelor. Ei au făcut poate pentru totdeauna imposibilă contopirea cugetării antice cu cugetarea modernă ».

Studiile recente, mai ales cele consacrate originii celor două mișcări, fără să ofere încă o soluție pe deplin satisfăcătoare, au atras atenția asupra importanței cronologiei care ar putea concilia cele două puncte de vedere opuse. Ele au stabilit că Renașterea și Reforma s'au confundat la început (în sec. XV), au mers apoi paralel o bucată de vreme (cam până la 1525) și, în sfârșit, s'au separat când Biserica romano-catolică și-a cristalizat doctrina și a pus massa flotantă a visătorilor și a moderaților în fața teribilei alternative: « Cine nu-i cu mine, e împotriva mea ».

Acest punct de vedere s'a dovedit fecund. El a introdus un început de ordine într'un domeniu în care noțiunile au fost nu odată întunecate de pasiuni politice și confesionale.

Cercetările consacrate originii epocii moderne au stabilit mai întâi acest lucru, care a aruncat o lumină nouă asupra caracterului acestor două mișcări: simultaneitatea, universalitatea și complexitatea celor două curente numite Renaștere și Reformă.

Revendicarea dreptului de liberă cercetare și proclamarea autonomiei conștiinței individuale sunt inseparabile de cererile de reformă a Bisericii și ele s'au ridicat mai întâiu din sânul clerului. Cei dintâi umaniști au aparținut bisericii.

www.digibuc.ro

Revendicările sociale, politice și economice și-au căutat legitimarea în preceptele Bibliei și în învățăturile Bisericii. In această epocă, toate controversele iau fatal un aspect teologic. Ele nu se pot concepe fără cultura bisericească. Când, pe la mijlocul secolului al XV-lea, din această stare de spirit se cristalizează două curente, unul urmărind reforma Bisericii «în capul și membrele ei», iar altul tinzând spre constituirea unei culturi laice independente, ele se vor izbi de același obstacol: pretenția Bisericii la o supremație absolută asupra trupului și sufletului credincioșilor ei. Distincția între o renaștere a literelor și o renaștere a religiei în această perioadă e arbitrară și din punct de vedere formal și din punct de vedere material. Dar chiar și după separarea acestor curente, umaniștii n'au renunțat la visul unui creștinism umanizat care să concilieze într'o vastă sinteză cuceririle intelectuale ale Renașterii și aspirațiile religioase ale Reformei.

In ceea ce privește generalitatea lor, și Renașterea și Reforma sunt fenomene europene. Simptomele acestor mișcări și elementele constitutive ale doctrinelor se manifestă cam în același timp în toate țările occidentale. Ele corespund unei faze de desvoltare care, în tendințele ei generale, e identică în întreg apusul Europei, la începutul secolului al XVI-lea.

In sfârșit, ca și Renașterea, Reforma e o mișcare complexă. Factorii ei determinanți n'au fost numai religioși și morali, după cum ai Renașterii n'au fost exclusiv intelectuali și artistici. Forțe politice, economice, sociale și intelectuale au contribuit la izbânda ei într'o măsură tot așa de mare, ca necesitatea universal resimțită a unei reînnoiri religioase. Fără cooperarea acestor forțe, ai căror exponenți de multe ori inconștienți au fost—Luther, Zwingli și Calvin ar fi avut soarta pe care au avut-o predecesorii lor, Wicliff și Hus.

www.digibuc.ro

Cu cât pătrundem mai adânc în procesul genetic al acestor mișcări, cu atât afinitatea și strânsa lor conexiune apar mai evidente. In fond, aceleași cauze, același scop, aceleași efecte, același substrat economic și politic. Renașterea și Reforma sunt deopotrivă produsul și expresia revoluției sociale care înseamnă ascensiunea burgheziei la un rol determinant în stat.

I. CAUZELE ECONOMICE ALE REFORMEI

Intr'o epocă de progres material și cultural, Biserica singură a rămas refractară oricărei schimbări. In timp ce economia devine industrială și capitalistă, Biserica rămâne agrară și feudală și, prin îngrădirile pe care le impune muncii, apare ca o piedică în calea progresului. O adaptare la noile condiții ale producției era indispensabilă și din moment ce clerul n'a realizat transformările cerute de evoluția economică, deposedarea lui și redistribuirea averii bisericești se impunea ca o necesitate de ordin general. Toate forțele noui ivite pe urma desvoltării comerțului și industriei militau pentru răsturnarea regimului feudal și înapoiat al Bisericii. Aceste forțe dau atacurilor îndreptate contra Bisericii o putere irezistibilă și asigură triumful ideilor de reformă chiar și în țările care rămăseseră credincioase papei.

La sfârșitul secolului al XIII-lea, Biserica romano-catolică devenise o mare putere seculară. Papii interveneau în alegerea episcopilor și egumenilor din toată lumea catolică, percepeau o dijmă din venitul tuturor bisericilor, exercitau o jurisdicție care făcea necontenite progrese și trimeteau « legați » (ambasadori) în toate țările pentru a-și apăra interesele.

Biserica crease un vast aparat administrativ, judiciar și fiscal, care cuprindea toată lumea catolică. Intreținerea acestui aparat, cheltuelile Curiei pontificale, construcțiile monumentale,

www.digibuc.ro

războaiele cu împărații germani cereau sume din ce în ce mai mari.

Pentru acoperirea acestor cheltueli, Biserica dispunea de nenumărate izvoare de venit. Cele mai însemnate erau: *dijma*, care se plătea în toate țările catolice; *obolul Sfântului Petru*, care se încasa numai în unele țări catolice, ca Anglia; *contribuțiile excepționale pentru cruciate*, care, în Spania de pildă, s'au transformat în impozite permanente; *anatele*, care se plăteau la orice schimbare de beneficiu (ori de câte ori un nou titular era numit în fruntea unei mânăstiri sau în scaunul unei episcopii) și reprezentau venitul pe un an al beneficiului; *expectativele*, care se achitau din partea candidaților numiți într'o funcție ecleziastică, înainte ca aceasta să fi devenit vacantă; *confirmările*, *investirile*, *deslegările*, *indulgențele*, *anulările de căsătorie*, etc.

Sistemul financiar al bisericii romane a apăsat cu deosebire asupra Angliei și Germaniei. Anglia era principalul izvor de venituri al papilor, și Englezii n'au încetat a se plânge de stoarcerile Curții romane. Anglia dispunea de mari bogății naturale, iar clerul englez era bogat înzestrat.

In momentul secularizării, Biserica engleză poseda a treia parte din pământul Angliei, și această avere era ocrotită de datini și de tradiții contra oricărei atingeri. Patrimoniul Bisericii s'a constituit din danii și a crescut necontenit, fiindcă Biserica primea, dar nu înstrăina niciodată nimic din ceea ce dobândise. Considerată sfântă, proprietatea Bisericii era scutită de sechestru.

La proprietatea solului se adaogă avantagiile unor monopoluri, produsul dijmelor și venitul epitrafirului. Ordinul Cistercensilor controla aproape tot comerțul lânei. Venitul total al clerului englez a fost evaluat la 320.000 lire sterline la începutul

www.digibuc.ro

secolului al XVI-lea. Numărul preoților era de 10.000, cu un venit de 10 lire de persoană.

Biserica engleză poseda deci o porțiune inadmisibilă din avuția națională. Absenteismul, cumulul și numirile făcute de papi tindeau să concentreze această avere în mâna câtorva prelați, dependenți de Roma, și să facă din ea o primejdie pentru autoritatea publică.

Nobilimea dela țară și negustorii orașelor amenințați de puterea temporală a clerului întreținеau spiritul anticlerical în Camera Comunelor, unde aveau majoritatea. Primele măsuri legislative contra proprietății și jurisdicției ecleziastice au fost votate în secolul al XIII-lea, au fost completate cu altele în secolele următoare și astfel, la începutul secolului al XVI-lea, spiritele erau pregătite pentru expropiere și schismă.

Forțele care rezultau din desvoltarea comerțului și industriei au venit să întărească curentul anticlerical. Activitatea industriei și comerțului avea nevoie de protecție contra anarhiei și de legi uniforme, pe care numai monarhia le poate da. De aceea, centralizarea, unitatea și liniștea internă au devenit cuvintele de ordine ale nouilor clase urbane. Această tendință era însă opusă și universalismului ecleziastic și anarhiei feudale.

De aici o dublă mișcare de opoziție îndreptată contra autorităților pontificale și contra bogăției clerului englez. Opoziția antipapală s'a manifestat prin atacuri contra numirilor pontificale și contra fiscalismului.

Bancherii italieni și-au făcut apariția în Anglia ca agenți ai papilor. Poporul îi numea « negustorii papilor », fiindcă rostul lor era să strângă veniturile papale și fiindcă operațiile lor erau puse sub scutul Bisericii. Ei avansau bani tuturor acelora — clerici sau laici — care aveau de făcut plăți în numerar și, folosindu-se

www.digibuc.ro

de raritatea monetei, au ajuns să țină în mâinile lor pe toți aceia care, în frunte cu regele, aveau nevoie de bani. Dobânda curentă era de 30% și creditele lor erau garantate de autoritățile bisericești, care nu ezitau să întrebuințeze afurisenia contra debitorilor rău platnici. Nemulțumirea contra lor era cu atât mai vie cu cât legile civile pedepseau cămătăria cu confiscarea averii, iar canoanele o considerau ca păcat capital. Nu e deci de mirare că Newtemple, cartierul londonez în care bancherii italieni își aveau sediul, trecea drept simbolul exploatării pontificale. Dar măsurile luate împotriva lor s'au dovedit ineficace. Episcopul Londrei i-a afurisit și i-a alungat din eparhia sa, dar papa a intervenit și i-a salvat (1235). Instanțele civile au deschis, în 1251, acțiune contra lor, dar nu i-au putut alunga din regat.

Al doilea izvor de nemulțumire a fost chestiunea numirilor. In fruntea episcopiilor și mânăstirilor, papii numeau străini, mai ales Italieni, dintre care unii ignorau complet limba și mentalitatea poporului englez, iar alții nici nu puneau piciorul în eparhia lor, ci se mărgineau să încaseze veniturile episcopiei, printr'un procurator fiscal. De multe ori ei nu se mulțumesc cu veniturile episcopiei lor, ci cumulează alte beneficii ducând un trai mai fastuos decât cei mai mari seniorî ai regatului.

Parlamentul englez a protestat neçontenit împotriva acestor abuzuri care prezentau două primejdii: una religioasă și morală, alta economică și financiară. Turma credincioșilor rămânea fără păstori, iar veniturile Bisericii erau trimise peste graniță. Numai în 1240, papa numi 300 Italieni în Biserica engleză, iar venitul total al clericilor străini din Anglia era evaluat la 70.000 lire sterline. Nu e de mirare dacă Englezii se plângeau că beneficiile Bisericii sunt ocupate de străini și țara sărăcită de ei.

www.digibuc.ro

Această situație a provocat protestări violente și numeroase revolte. In 1231 o adevărată mișcare populară a fost organizată contra beneficiarilor străini, și soldații trimiși s'o înăbușe au fraternizat cu răsculații. Clerul străin a fost atacat și moșiile lui devastate. Mișcarea n'a avut nici un rezultat practic, dar evidența o stare de lucruri care avea să dureze până la Reformă și să întrețină o nemulțumire surdă, gata să izbucnească la orice ocazie favorabilă.

Și mai adâncă, și mai generală a fost nemulțumirea provocată de dijmele pontificale, fiindcă atingeau un număr mai mare de persoane. Mii de lire sterline treceau în fiecare an granițele Angliei pentru a umplea tezaurul pontifical. In 1250, Grosseteste fu trimis la Roma să protesteze împotriva unor « stoarceri ne mai auzite ». Cu acest prilej pronunță cuvintele: « O banilor, banilor, ce putere aveți, mai ales la Curtea din Roma ». Războaiele contra Imperiului consumau, în adevăr, sume enorme și, pentru a le acoperi, papii au urcat necontenit taxele, până când acestea au ajuns să absoarbă jumătate din venitul clerului englez.

Nu mai puțin urgisit era clerul englez. Camera Comunelor a încercat de mai multe ori să interzică clericilor să se ocupe de comerț și de industrie, iar intendenților averilor mânăstirești să ia cu arendă moșii. Dar ceea ce indispunea mai mult Camera erau privilegiile juridice ale clerului. Clerul n'avea numai dreptul de-a fi judecat exclusiv de instanțele bisericești, dar justiția ecleziastică intervenia în toate cazurile relative la moșteniri, testamente, dijme, erezie, sperjur, căsătorie și alte chestiuni seculare încât erau puține cauze care să nu fi fost de competența lor. Pentru cea mai mică ofensă adusă evlaviei sau sobrietății, vinovatul putea fi citat în fața instanțelor ecleziastice și condamnat

www.digibuc.ro

la amendă. In Anglia, puțină lume a scăpat fără să fi fost citată de tribunale, de aceea protestele contra lor erau generale.

Incercări de a îngrădi puterea temporală a clerului s'au produs din cele mai vechi timpuri. Carol Martel secularizează o parte din averea clerului prin confiscare, și exemplul lui a fost imitat și de alți suverani. Dar aceste măsuri erau simple expediente financiare. In cursul războiului de o sută de ani, aşezămintele religioase străine au fost confiscate în Anglia. In secolul al XIV-lea, mișcarea luă o formă organizată și conștientă. Exponenții cei mai de seamă ai ei au fost John Wicliff în Anglia și Ioan Hus în Boemia.

Susținând că stăpânirea clerului se întemeiază pe harul duhovnicesc nu pe puterea materială, Wicliff a atacat însuși principiul proprietății bisericești. Dumnezeu e stăpânul suveran al întregului pământ, pe care l-a împărțit între seniorii laici și ecleziastici cu condiția unor servicii. Clerul n'a prestat serviciile legate de posesiunea feudelor sale. In loc să se folosească de averile sale pentru a promova interesele lui Dumnezeu, membrii clerului s'au purtat ca niște vasali răi, vicleni și necredincioși. Cu cât s'au îmbogățit mai mult, cu atât s'au îndepărtat mai mult dela poruncile Evangheliei. Cristos a trăit în sărăcie și datoria elementară a clerului e să-l imite. Neobservarea acestui precept a avut ca urmare corupția clerului, sărăcia laicilor și criza statului. Pentru îndreptarea situației, Wicliff cunoaște un singur leac: clerul să restitue societății civile averea sa. Dacă moșiile clerului ar fi împărțite săracilor, câte familii sănătoase nu s'ar putea întemeia, spre cel mai mare bine al regatului!

Pe lângă aceste argumente, Wicliff adaogă unul menit să impresioneze în chip deosebit autoritatea civilă: taxele trimise peste

www.digibuc.ro

graniță slăbesc mijloacele de apărare ale țării și întăresc pe ale dușmanului. Papa fiind sub controlul regelui Franței, banii storși din Anglia, serveau la întărirea poziției unei țări cu care Anglia era în război. Astfel bogăția clerului e înfățișată ca o amenințare pentru integritatea teritorială și politică a Angliei.

Wicliff încheie adresând regelui apelul de a-și îndeplini datoria față de națiune și de Dumnezeu secularizând averile bisericești.

Sub efectul teoriilor și propagandei lui Wicliff s'a constituit mișcarea Lollarzilor, care urmăreau răsturnarea întregei stări de lucruri existente. In secolul al XV-lea, după represiunea sângeroasă din 1417, în timpul războaielor externe și civile, lollardismul a încetat de a mai fi forță revoluționară, dar îndată după restabilirea păcii, în 1485, agitația pentru confiscarea averilor clerului a reapărut.

Fără să țină seamă de răsunetul doctrinelor lui Wicliff și de forța mișcării lollarde, papalitatea continuă să practice politica de exploatare și, sub presiunea necesităților ei financiare, tot mai imperioase, s'o agraveze. La începutul secolului al XVI-lea, limita răbdării fu atinsă și izbucnirea crizei era cu atât mai inevitabilă cu cât spiritul național devenise mai intransigent și mai nerăbdător de-a se libera de orice amestec străin în afacerile regatului.

Atitudinea claselor conducătoare engleze față de sistemul fiscal al Bisericii catolice s'a exprimat mai limpede într'un pamflet apărut în 1527 și intitulat *Petiția Beggarilor*. Autorul, anume Simon Fish, denunță averea și veniturile clerului ca o primejdie națională și propune confiscarea lor ca o măsură de salvare publică. « Mai e de mirare că dările puse de M. Voastră pentru apărarea regatului se strâng cu atâta durere și greutate ? Ce țară din lume ar tolera să i se ia mereu, fără să i se dea nimic în schimb ? ».

www.digibuc.ro

Astfel pusă problema nu putea fi decât pe placul autorităţilor civile. Şi, în adevăr, Enric al VIII-lea a cetit pamfletul şi a permis autorului, care fusese exilat, să se întoarcă în Anglia şi să se plimbe nesupărat de nimeni pe străzile Londrei. Faptul dovedeşte că în opinia publică şi în faţa autorităţilor cauza secularizării era câştigată.

Parlamentul nu mai avea decât să dea o formă legală acestor revendicări şi, în adevăr, o serie de legi votate între 1529 şi 1536 au liberat Anglia de jurisdicţia papală şi au secularizat averile mânăstireşti.

Primele acte ale Parlamentului din 1529 atacă tribunalele ecleziastice şi abuzurile de căpetenie ale clerului: taxele pentru dovada intenţiei, taxele mortuare (plătite de moştenitorii şerbilor bisericeşti), arenda excesivă de pe moşiile bisericeşti, ocuparea funcţiilor civile de către clerici, cumulul şi absenteismul. Clerul fu apoi acuzat de a fi violat statutul *praemunire*, care pedepsea cu confiscarea averii şi cu închisoare pe oricine făcea apel la o jurisdicţie străină. Inspăimântată, adunarea clerului se declară gata să-şi răscumpere greşala cu o mare sumă de bani, dar regele refuză să-l ierte înainte de a fi fost recunoscut « Şef suprem al Bisericii din Anglia » (1531). In anul următor fu votată legea asupra *anatelor* care interzicea episcopilor să mai plătească papii venitul primului an de episcopat, iar în 1533 legea asupra apelurilor care făcea din tribunalul arhiepiscopului cea mai înaltă curte de justiţie ecleziastică a regatului şi oprea orice recurs la Roma. Legile din 1534 confiscau dijma în folosul regelui şi suprimau obolul Sfântului Petru, ultimul tribut pe care papa îl mai primea din Anglia.

In sfârşit, în 1536, la raportul unei comisii regale de anchetă, Parlamentul votă suprimarea mânăstirilor care aveau un venit

www.digibuc.ro

anual mai mic de 200 lire sterline. Criteriul adoptat era deci economic, ca și scopul urmărit. Corupția clerului a fost un simplu pretext. « Dacă am fi săraci, a spus cu dreptate episcopul Fisher, viciile noastre ar fi virtuți și nimeni nu s'ar gândi să ne acuze ».

Călugării au fost alungați, chiliile lor prădate, iar bisericile distruse. Așa s'a săvârșit Reforma anglicană.

Reforma propriu zis religioasă a jucat un rol neînsemnat în separarea Bisericii engleze de Roma. Regele era oportunist în materie de religie. Ierarhia și disciplina ecleziastică a suferit puține schimbări. Esențialul a fost eliberarea Bisericii engleze de sub autoritatea pontificală și trecerea averii bisericești în mâinile regelui și a curtenilor săi. Reforma engleză se reduce la un mare transfert de proprietate și la întinderea autorității statului asupra bisericii. Chestiunea divorțului regelui n'a jucat în aceste evenimente decât un rol cu totul secundar. Reforma engleză a fost virtual realizată prin actele Parlamentului din 1529, înainte ca chestiunea divorțului să se fi pus oficial.

II. CAUZELE SOCIALE

Repercusiunile sociale ale revoluției economice dela începutul secolului al XVI-lea au exercitat o puternică influență asupra propagandei evanghelice. Inflorirea comerțului a fost însoțită de o decadență corespunzătoare a agriculturii. In timp ce bogăția creștea în orașe și prețurile se urcau, renta feudală rămânea staționară, în afară de cazurile unde agricultura era practicată pe baze comerciale. In unele țări nobilimea și-a salvat situația materială adaptându-se noilor condiții de viață, participând la afaceri ca în Italia, rezervându-și principalele demnități civile, ecleziastice și militare, ca în Franța, sau transformându-și proprietățile in imense pășunate închise *(enclosures)* pentru producția

www.digibuc.ro

lânii, ca în Anglia. In Germania, această adaptare nu s'a putut face nici aşa uşor nici aşa de repede ca aiurea, şi rezultatul a fost un grav desechilibru social. « Cavalerii », mici proprietari rurali, au fost duşi la sapă de lemn prin decadenţa cavaleriei şi prin deprecierea proprietăţii funciare. Ei devin un germene de anarhie, care nu aştepta decât prilejul favorabil pentru a izbucni în revoltă.

Nu mai puţin dureros au fost atinşi muncitorii oraşelor din toată Europa occidentală. Sporirea circulaţiei monetare, provocată de importul aurului din America şi de intensificarea producţiei minelor de aur din Germania şi din Ungaria, a produs o bruscă urcare a articolelor de prima necesitate, fără să determine o adaptare corespunzătoare a salariilor, şi salariaţii au fost primele victime ale acestei schimbări. Corporaţiile profesionale în loc să apere pe muncitori s'au transformat în organe de apăsare. Direcţia activităţii industriale şi comerciale fiind acaparată de-o oligarhie capitalistă, muncitorul care nu era fiu de patron şi nu dispunea de capital, nu mai putea ajunge maestru. Astfel conflictele între capital şi muncă s'au înmulţit şi s'au agravat la începutul secolului al XVI-lea, muncitorii asociindu-se pentru a obţine un spor de salariu şi condiţii de muncă mai bune, patronii cartelându-se pentru a domina piaţa şi muncitorimea. Represiunile violente ale grevelor şi suprimarea dreptului de coaliţie n'au făcut decât să sporească amărăciunile muncitorilor şi să le înteţească spiritul de revoltă. Astfel mediul muncitoresc, agitat şi nemulţumit, oferea un teren prielnic pentru propaganda revoluţionară. Reforma religioasă şi-a recrutat în acest mediu cei mai zeloşi adepţi şi cei mai numeroşi martiri.

Ţăranii s'au arătat refractari sau primitori faţă de propaganda evanghelică după cum condiţia lor era satisfăcătoare sau precară.

www.digibuc.ro

Una din cauzele principale pentru care Reforma a eșuat în Franța e că clasele rurale i-au fost în general ostile. In adevăr, câtă vreme revoluția economică dela sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, țăranului german i-a fost dăunătoare, țăranului francez i-a fost folositoare. Arenda fixată în secolul al XII-lea și al XIII-lea nu mai prezenta după cursul din secolul al XVI-lea decât o sumă neînsemnată, mai ales că țăranul profita de urcarea prețului produselor agricole, determinată de deprecierea monetei. Astfel pe vremea lui Ludovic al XII-lea și a lui Francisc I, țăranul francez s'a bucurat de o reală prosperitate și starea lui formează contrast cu starea țăranului din Germania, care, pentru o serie de cauze particulare, era amenințat și avea de fapt să fie redus din nou la starea de iobăgie.

In Germania, toate consecințele defavorabile ale revoluției economice au căzut asupra țărănimii. Nobilii au căutat să recupereze pierderile provenite din deprecierea relativă a valorii solului urcând rentele și înmulțind taxele feudale. Tot așa de funestă i-a fost țărănimii germane generalizarea progresivă a dreptului roman. Ignorând distincțiile fine ale dreptului feudal în materie de servicii, dreptul roman a considerat prestarea de servicii ca o probă de servitute și a asimilat pe țăranii semi-liberi cu sclavii. Din aceste motive, starea țăranilor a devenit atât de precară la sfârșitul secolului al XV-lea, încât revoltele se țin lanț între 1490 și 1525 în diferite provincii al Imperiului. Iată de ce propaganda religioasă a luat, dela început, în sânul țărănimii germane un aspect revoluționar și, invers, dece această propagandă n'a prins printre țăranii francezi.

Marea burghezie, mai ales în Germania, a împărtășit cu clerul înalt ura stârnită de această stare de lucruri. Luxul, desfrâul și samavolnicia magnaților negustori au fost teme de invectivă

www.digibuc.ro

obișnuite în gura oamenilor mai puțin norocoși. Teologii se întâlneau cu legiștii în protestele lor contra fuggerei-urilor marilor companii. Luther, Zwingli, Hutten și Erasm n'aveau decât o părere asupra acestei chestiuni, dar, cu toate acestea, orașele au fost pretutindeni bastioanele Reformei. Burghezia, inițiată în administrația comunală, instruită și bogată, poseda singură cadrele necesare pentru a exploata, organiza și a dirija nemulțumirile sociale gata de a izbucni la începutul secolului al XVI-lea. Ea le-a îndreptat încotro o cereau interesele ei: împotriva feudalității laice și ecleziastice. Dar burghezia avea cauze speciale de nemulțumire contra clerului. Doctrina catolică despre dobândă era o piedică în calea transacțiilor comerciale, fiindcă mărea nesiguranța operațiilor de credit și sporea dobânda. Sistemul de imunități și de privilegii ale Bisericii permitea mânăstirilor să-și desfacă produsele industriale și agricole în condiții mult mai avantajoase decât orășenilor care plăteau impozite și taxe vamale, și să le facă o concurență neleală, împotriva căreia agricultorii și fabricanții n'au încetat să protesteze. Nu mai puțin detestate erau jurisdicțiile ecleziastice, atât pentru întinderea lor cât și pentru abuzurile la care dădeau loc. O mulțime de delicvenți apelau la jurisdicțiile ecleziastice, numai ca să scape de autoritățile civile. Dieta n'a încetat de-a protesta împotriva protejării cămătarilor evrei de către jurisdicțiile eclesiastice. Posturile contrariau gustul de vieață largă, iar sărbătorile prea dese lezau, prin întreruperea muncii, interesele burgheziei. In sfârșit, intelectualii ridicați din mijlocul burgheziei aspirau la posturile înalte și bine plătite (ambasade, secretariate, și ministere) care formau apanajul clerului înalt.

Principii teritoriali din Germania, a căror expansiune s'a izbit pretutindeni de rezistența Bisericii catolice, nu puteau decât să

www.digibuc.ro

favorizeze o mișcare ce nega legitimitatea posesiunilor și privilegiilor ecleziastice. Și, în adevăr, triumful protestantismului în Germania se datorește intrării în luptă a principilor teritoriali.

Dar mai surprinzător e că, atâta vreme cât opoziția națională din Germania nu tindea decât la suprimarea abuzurilor pontificale, clerul german a fost alături de laici. Aceasta se explică prin faptul că fiscalitatea pontificală atingea în primul rând interesele clerului german. Pentru fiece numire, confirmare, învestire, clerul trebuia să plătească Curții din Roma taxe, anate și beneficii, care nu întotdeauna puteau fi recuperate asupra credincioșilor și, care, chiar în acest caz favoriabil, erau un izvor nesecat de contestații și de neplăceri. De aceea, în preajma apariției lui Luther, toate ordinele sociale în Germania, dela împărat până la țărani și meseriași, erau unanime contra Romei. *Los von Rom*, devenise lozinca întregii națiuni.

Mai puțin acută decât în Germania și în Anglia, opoziția contra Bisericii catolice era foarte vie și în celelalte țări ale Europei occidentale.

III. CAUZELE POLITICE

Dealtfel existența statului laic, constituit la sfârșitul evului mediu, era incompatibilă cu sistemul de imunități și privilegii al bisericii catolice. După ce, în secolul al XII-lea și al XIII-lea, a fost silit să recunoască supremația Bisericii, cu începerea secolului al XIV-lea, statul, personificat în persoana suveranului, nu reușește numai să scuture tutela ecleziastică, dar pretinde chiar să facă din religie un simplu instrument de guvernare. Principatele care au înlocuit republicele italiene din secolul al XIV-lea și al XV-lea ne oferă primul exemplu al unei comunități laice, guvernate de o voință puternică și fără scrupule. Franța

www.digibuc.ro

lui Filip cel Frumos prezintă un exemplu analog, şi mai răsunător. Autoritatea publică, concentrată în mâinile suveranului, caută pe deoparte să se întindă asupra tuturor persoanelor, iar pe de alta să emancipeze individul de sub orice altă obligaţie care nu emană dela stat. In mod firesc, statul a tins să aplice clerului legea comună, restrângându-i privilegiile judiciare şi fiscale, şi să sustragă pe laici controlului şi autorităţii ecclesiastice. Marsilio da Padova (mort după 1342) nu se mulţumeşte să conteste Bisericii orice putere de constrângere în materie spirituală: el declară că Biserica e o instituţie de stat, proprietatea Bisericii proprietate de stat, funcţiile eclesiastice funcţii de stat, într'un cuvânt, că statul are drept de control asupra activităţii şi averii bisericeşti. Aplicaţiile practice ale acestor principii se înmulţesc pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă. La strâmtoare, statul nu ezită să-şi însuşească o parte din averile sau din veniturile clerului, sau să intervină în administraţia internă a Bisericii. Rezultatul acestor neîncetate impietări avea să fie completa subordonare a Bisericii faţă de stat. Instinctul naţional, bănuitor faţă de orice intervenţie din afară, trebuia să ducă, şi a dus în adevăr, la constituirea unor biserici naţionale din ce în ce mai independente de Roma. Statul naţional a favorizat apoi desvoltarea unei culturi naţionale autonome şi a unei literaturi în limba naţională, care au restrâns necontenit şi în domeniul spiritual sfera de influenţă a Bisericii.

Astfel toate forţele elementare care se ridică din sânul poporului tind convergent spre acelaşi scop: descompunerea unităţii creştine, ruina autorităţii pontificale şi abolirea sistemului dogmatic al catolicismului. Intrebarea dacă Biserica oficială mai corespunde chemării pentru care a fost instituită nu şi-o mai pun acum câţiva izolaţi, uşor de redus la tăcere, ci întregi categorii sociale: muncitori

www.digibuc.ro

ale căror suferinți Biserica nu le mai poate alina, burghezi stingheriți în activitatea și ambițiile lor de scutirile și de privilegiile ecleziastice, nobili ahtiați după averile și prerogativele clerului, umaniști nerăbdători să scape de controlul apăsător și intolerant al Bisericii. Din toate părțile se ridică protestări care tind la limitarea autorității și puterii ecleziastice pe care servicii reale nu le mai justifică. Biserica dobândise o situație privilegiată pentru a lecui relele sociale și pentru a-i face pe oameni mai buni. La începutul secolului al XVI-lea, ea nu se dovedește numai incapabilă de a îndeplini această misiune, dar apare ca un obstacol în calea înfăptuirii reformelor necesare.

De patru sute de ani se repetă mereu că luxul și destrăbălarea clerului au fost cauza esențială a Reformei. Nimeni nu mai tăgăduește azi că Biserica romano-catolică suferea, la începutul secolului al XVI-lea, de abuzuri grave. Mânăstirile cele mai bogate, aproape toate demnitățile eclesiastice, erau, în toate țările catolice, încredințate nobililor numai pentru a le permite să ducă o viață largă, corespunzătoare cu rangul lor. Numiți fără vocație și fără pregătire, cardinalii, episcopii și abații nobili continuau să ducă o viață de mari seniori: se îmbrăcau elegant, își construiau palate mărețe, dădeau serbări strălucite, vânau și se războiau, întocmai ca și semenii lor laici, iar preoții dela țară abia aveau cu ce să trăiască. Umaniștii, laici și ecleziastici, n'au încetat de a protesta împotriva acestor moravuri; dar rostul lumii nu se schimbă cu pamflete; Erasm, Hutten și toate pamfletele lor ar fi răsunat în pustiu în secolul al XIII-lea.

In al doilea rând, viața nedemnă a slujitorilor altarului n'a clintit niciodată credința oamenilor cu adevărat religioși, pentru simplul motiv că aceștia fac deosebire între *harul* și faptele preotului,

www.digibuc.ro

Apoi, dacă corupția clerului ar fi cauza principală a Reformei, aceasta ar fi trebuit să triumfe în Italia, unde însuși capul Bisericii dădea exemplul celor mai grave abateri dela simplitatea și evlavia evanghelică.

Izbânda Reformei presupune, de altfel, că spiritele erau viu preocupate de problema mântuirii. Și în adevăr, mărturiile istorice dovedesc că, la sfârșitul secolului al XV-lea, o adevărată renaștere religioasă s'a produs în Germania, Franța și Anglia, care se manifestă prin pelerinagii și prin răspândirea scrierilor religioase în mijlocul poporului. Simpla înlăturare a abuzurilor ecleziastice nu mai putea satisface exigențele religioase ale masselor. De altfel, învinuirea care se aduce clerului nu era corupția, ci necredința lui și Reforma a câștigat adepți nu prin partea ei critică, ci prin răspândirea Bibliei în limba poporului și prin « naționalizarea rugăciunii ».

Prin urmare, Biserica catolică nu s'a năruit din cauza viciilor clerului, ci a fost surpată de forțele noui care nu se puteau acomoda cu poziția ei privilegiată și care s'au dovedit mai puternice decât ea. Ansamblul acestor forțe constituie ceea ce se chiamă *Renașterea*. Reforma nu e decât un aspect, aspectul religios, al acestei mișcări, și ea s'ar fi produs în mod necesar, chiar dacă Biserica catolică n'ar fi abuzat de lunga ei stăpânire fără control. Incompatibilitatea între aspirațiile nouilor clase sociale, în deosebi ale burgheziei și între privilegiile politice, economice și sociale ale Bisericii catolice, între spiritul de liberă cercetare, încurajat de marile descoperiri tehnice și geografice și între principiul autorității, între noua concepție despre om și natură și între ascetismul medieval — iată cauzele profunde ale *Reformei religioase*. Ele sunt în același timp cauzele *Renașterii*.

www.digibuc.ro

IV. CAUZELE INTELECTUALE

Inaugurând critica filologică și istorică, umanismul a deschis în mod firesc calea exegezei biblice și a făurit cele mai teribile arme contra dogmei catolice. Contactul cu autorii clasici a desvoltat cultul artistic și reflecția critică și a revelat ideea diversității naturii și instituțiilor omenești. Comparația faptelor antice cu evenimentele contemporane a deșteptat simțul varietății istorice. In același timp și în același fel s'a constituit metoda de cercetare inductivă care nu mai pleacă dela postulate indemonstrabile, ci dela cunoscut la necunoscut, cu ajutorul exclusiv al rațiunii. După ce au regăsit astfel în textele originale pe Homer, pe Platon și pe Aristotel, umaniștii au descoperit Sf. Scriptură. Noul Testament al lui Erasm, corectat după regulile filologiei, dă o nouă imagine despre învățăturile lui Iisus și discreditează în numele științei autoritatea canonică a Vulgatei. Constatând că unele din dogmele fundamentale ale Bisericii sunt întemeiate pe greșeli de traducere, umaniștii avură sentimentul triumfal al unei mari descoperiri religioase și întregul sistem al Bisericii le păru întemeiat pe ignoranță, dacă nu pe fraudă. Aplicarea procedeelor de critică profană la textele biblice a găsit astfel o confirmare, care a consacrat-o, chiar și în ochii clerului cult. Efectul pe care acest contact cu « adevărata icoană a lui Cristos » și cu « adevăratul cuvânt al apostolilor » l-a produs asupra cititorilor a echivalat cu o nouă revelație. « Dacă l-am fi văzut pe Cristos cu proprii noștri ochi, scrie Erasm în prefața traducerii sale, noi n'am fi avut o cunoștință mai limpede despre caracterul său, decât citind Evangheliile ». Ceremoniile cultului și practicile externe, la care se reducea religiozitatea celor mai mulți, dispar pentru a face loc viziunii lui Cristos, care umple prin prezența sa Evangheliile. A crede în el, a-l iubi, a-l adora, a se inspira din spiritul lui,

www.digibuc.ro

iată esența religiei, restul cade pe planul a doilea ». Deviza lui Erasm: *Christum ex fontibus praedicare* devine însăși deviza Reformei.

Nu mai puțin favorizată a fost opera Reformei de răspândirea umanismului. Restaurând latina clasică și substituind-o variantelor pseudolatine care se întrebuințau în universități, umanismul a stabilit între savanții diferitelor țări un fel de « comuniune intelectuală ». El a creat un fenomen nou, « universalitatea culturii laice ». Astfel propaganda evanghelică găsește pretutindeni terenul pregătit și acțiunea ei se întărește prin contribuția care-i vine din toate centrele intelectuale ale Apusului. John Colet duce dela Florența la Oxford idealul unei renașteri religioase, profesat de Savonarola, și-l comunică lui Erasm, care avea să-l răspândească în tot Apusul. Astfel mișcarea religioasă din secolul al XVI-lea nu mai e un fenomen particular și izolat, ca pe vremea lui Wicliff și Hus, ci un eveniment european.

Nouile idei au găsit în invenția tipografiei cel mai puternic instrument de răspândire. Dela Biblia lui Gutenberg (1457) până la apariția lui Luther (1517) n'au ieșit mai puțin de patru sute de ediții, complete sau parțiale, ale Bibliei. O operă nouă sau o nouă ediție clasică după câteva luni putea fi cunoscută în întreaga Europă. Dar acțiunea tipografiei nu se mărginește la membrii unei elite intelectuale internaționale, influența ei s'a exercitat și asupra maselor. Coborând prețul cărților în proporții nebănuite, tipografia răspândește, în satele cele mai îndepărtate și în clasele cele mai umile ale societății, ideile care până aci erau patrimoniul exclusiv al claselor înalte. Astfel o reacțiune se produce contra culturii aristocratice a umaniștilor și Reforma profită de ea. Principiul revoluționar al Reformei ca fiecare creștin să-și facă o idee personală despre principalele învățături ale

www.digibuc.ro

Evangheliei a găsit, grație tipografiei, o aplicare destul de largă pentru ca să producă acea « mentalitate de opoziție », indispensabilă triumfului oricărei revoluții.

Școala și predica au fost deasemenea puternice instrumente de propagare a Reformei. Pretutindeni unde pătrund, reformații întemeiază școli, deschid cursuri și instalează tipografii.

Progresele Reformei merg paralel cu răspândirea instrucției și opera întreprinsă de Renaștere e completată de opera îndeplinită de Reformă. Cele două mișcări se susțin și se întregesc, mai ales la început, fiindcă nu sunt decât două aspecte ale aceleași lupte contra supremației Bisericii catolice.

V. TRIUMFUL IDEILOR DE TOLERANȚĂ

De altfel nimic nu împiedică pe umaniști să adere la primele doctrine ale mișcării evanghelice. Programul inițial al Reformei era destul de larg și de vag pentru a se concilia ușor cu aspirațiile umanismului. Evanghelia proclamată suprema autoritate în materie de credință și conduită, cu înlăturarea tuturor dogmelor adăogate de Biserică și a tuturor poruncilor nesancționate printr'un text al Evangheliilor, — iată la ce se reduce crezul primilor reformatori. El implică abolirea tuturor practicilor și ceremoniilor, procesiunilor și pelerinagiilor, posturilor și celibatului, care nu sunt prescrise de Evanghelie și a tuturor intermediarilor — cler și sacramente — care se interpun între Dumnezeu și om. Această simplificare a doctrinei nu poate decât să seducă pe umaniștii setoși de claritate și evidență.

Dar când Luther adăuga la autoritatea Bibliei teoria justificării prin credință, pe care teoria predestinației lui Calvin avea s'o împingă la ultimele-i consecințe, umaniștii se separă de Reformă. Sentimentul valorii lor personale, bucuria lor de a trăi și de a se

www.digibuc.ro

afirma, aspirația lor la glorie nu se potriveau cu teoria care neagă liberul arbitru, refuză omului orice merit și-i impune în schimb o viață de eroism, de martiriu, nu spre a-l glorifica, ci pentru a-l strivi în fața Dumnezeirii. Când, după dieta dela Worms, Luther a fost crezut mort, mulți și-au îndreptat privirile spre Erasm. «Ascultă tu, cavaler rătăcitor al lui Crist, îi scrise Dürer, treci de partea Domnului nostru Iisus Cristos, apără credința și întinde mâna după coroana de martir». Erasm n'avea nici un gust pentru coroana de martir. Ca Pirkheimer, Cochlaeus, Johann Faber și Ieronim Emser în Germania, Briçonnet, Nicolas Bourbon, Clément Marot și Rabelais în Franța, el nu era dispus să împingă convingerea până la rug, incluziv. Cei mai compromiși, în Franța au retractat, când, după afacerea placardelor, a început persecuția.

In afară de teama de persecuție, umaniștii ezită să rupă violent cu Biserica, fiindcă au nevoie de liniște și se tem de agitațiile zgomotoase. Ei preferă o Reformă pașnică, fără schismă, care să nu doboare la pământ întreg edificiul Bisericii. Mulți dintre ei erau beneficiarii averilor eclesiastice și n'au avut tăria să le sacrifice pentru convingerile lor religioase, cum a făcut Calvin sau cardinalul de Châtillon.

La aceste motive de ordin personal, s'adaugă două de ordin general. In primul rând Reformații, pentru care autoritatea Bibliei era un principiu normativ, nu concepeau apelul la libera cercetare decât în cadrul și pe temeiul Sfintei Scripturi. Ei au înlocuit astfel autoritatea Bisericii prin autoritatea Bibliei. Umaniștii însă nu înțelegeau să admită nici o restricție la dreptul lor de liberă cercetare. Pentru cei mai îndrăzneți dintre ei, Biblia nu era decât o carte, ca orice carte.

In al doilea rând, negarea dogmei păcatului original și apoteoza liberei expansiuni morale și fizice a omului, care constitue

www.digibuc.ro

tendința esențială a Renașterii, trebuia să vină în conflict cu Reforma a cărei doctrină se caracterizează tocmai prin completa restaurare a acestei dogme. Definirea riguroasă a doctrinei catolice la Trento și a celei reformate la Geneva împrăștie ultimul echivoc dintre umaniști și reformați. In fața injoncțiunilor severe ale Bisericii, umaniștii se pleacă sau emigrează. Calvin nu e mai puțin intolerant față de libera cugetare decât Biserica romano-catolică: și el vede în ea erezia prin excelență, păcatul contra Duhului Sfânt. Astfel Reforma sfârșește prin a nega principiul dela care a pornit. Dar nu pentru totdeauna, căci « departe de a continua să fie o barieră înaintea spiritului Renașterii, îi era scris să devină ea însăși atât de filosofică încât s'ajungă un auxiliar al acestui principiu și să se confunde aproape cu el ».

Rigorismul lui Calvin și defecțiunile lui Luther n'au putut opri decât vremelnic triumful final al libertății de gândire și de cercetare pe care Renașterea și Reforma l-au descoperit și l-au transmis vremilor moderne.

Retrospectiv, se poate regreta « că Europa n'a evitat lungul înconjur prin care a trecut dela Renaștere la cugetarea liberă ». Evident, fără cele două sute de ani de neoscolasticism, cultura ar fi azi mult mai înaintată. Printr'un joc reparator al imaginației, Voltaire și Rousseau pot fi puși în legătură directă cu Rabelais și cu Montaigne. Din nenorocire, e deajuns să ne reamintim, în primul rând, că libera cugetare n'a fost tolerată în Italia decât atâta vreme cât s'a mărginit la o elită care n'a primejduit sistemul dogmatic, ierarhia și resursele financiare ale Bisericii catolice. Or, fără ruina acestui sistem de privilegii, nu vedem cum s'ar fi putut naște civilizația modernă direct din Renașterea italiană. Curia pontificală nu era toată Biserica romano-catolică, și, oricât

www.digibuc.ro

de minată de viciile ei interne am presupune-o, ea nu s'ar fi lăsat deposedată fără rezistență de poziția ei dominantă. E o naivitate să presupunem că ideile Renașterii italiene și-ar fi putut dezvolta toate consecințele fără să ajungă în conflict cu Biserica romană. In al doilea rând, toleranța, care e garanția și condiția indispensabilă a liberei cugetări, n'a triumfat și nu putea triumfa decât în urma insuccesului luptei de exterminare pe care Biserica romano-catolică o pornise contra celorlalte biserici rivale. Toleranța unei autorități care ar putea să nu tolereze nu e toleranță. Apelul la libertatea conștiinței s'a născut din persecuție, iar regimul de toleranță și de libertate din eșecul persecuției. Libertatea de cugetare e rezultatul unei lupte biruitoare contra celei mai puternice forțe de control și de opresiune pe care lumea a cunoscut-o vreodată, și nu o mână de umaniști egoiști și sceptici ar fi putut înfrânge rezistența ei.

La fanatismul pe care Biserica romano-catolică l-a inspirat milioanelor sale de credincioși, minoritatea protestantă a opus un fanatism și mai îndârjit și mai ireductibil. Numai cu acest preț a putut fi câștigată biruința finală a libertății. Sursa acestui fanatism eroic a găsit-o protestantismul în teoria justificării prin credință și în proclamarea suveranității absolute a lui Dumnezeu, care din veșnicie ne predestinează pentru fericirea sau pentru osânda de veci. In locul principiului care a făcut din Biserica romano-catolică depozitara revelației divine imediate și absolute, și mijlocitoarea necesară între Dumnezeu și om, protestantismul a proclamat teoria care atribue mântuirea exclusiv lui Dumnezeu, dar tocmai prin aceasta o ridică peste nesiguranțele faptelor noastre milostive și-i dă siguranța absolută a comunității cu divinitatea. Creștinul în stare de grație, și oricine simțea în sufletul său un elan generos și nobil avea dreptul să se considere în stare

www.digibuc.ro

de grație, s'a dovedit ireductibil față de orice presiune de afară. Printr'una din contradicțiile cele mai sublime ale naturii omenești, tocmai doctrina care nega libertatea și anihila voința omenească în fața absolutei suveranități a lui Dumnezeu s'a dovedit cel mai activ principiu de energie nesecată și de virtute eroică.

Adevărații întemeietori ai libertății conștiinței moderne n'au fost amabilii sceptici ai Renașterii italiene, ci umilii dăraci, țesători și tipografi care au preferat să moară pe rug decât să se supună unor practici pe care conștiința lor le osândea. Libertatea modernă a izvorît din puterea sufletească a acestor martiri ai convingerilor lor, « care au murit pentru a nu minți, pentru a nu minți față de ei înșiși ».

E adevărat că protestantismul oficial a devenit la rândul său o religie de autoritate. Regimul principiului *cujus regio, ejus religio* n'a fost un regim de toleranță și de libertate. Dar protestantismul n'a fost nicăeri atât de puternic încât să exercite un control așa de sever și de exclusiv ca al catolicismului. Pretutindeni el a dat loc la secte în care s'au refugiat cugetarea și religiositatea independentă. Apoi rivalitatea a trei confesiuni oficiale care se excomunicau reciproc le-a discreditat pe toate. Nimic n'a încurajat mai mult « secta blestămată și execrabilă » a libertinilor și a naturaliștilor decât această rivalitate. Astfel rupând unitatea catolică, protestantismul a frânt pentru totdeauna puterea de control a catolicismului, și aceasta era prima condiție pentru formarea unei culturi autonome, întemeiate nu pe o sancțiune transcendentă, ci pe valoarea sa intrinsecă și pe influența sa directă.

Dar rolul protestantismului în pregătirea viitorului nu s'a mărginit la această acțiune negativă. Cu toate că indirect, el a exercitat o puternică influența în domeniul politicii, dreptului,

www.digibuc.ro

familiei, economiei, ştiinţei şi artelor. După Luther, statul nu mai e chemat să legifereze pentru suflete. Puterea seculară nu poate nici să inspire credinţa, nici să stăvilească necredinţa. « Apărarea unei doctrine, a spus reformatorul Sébastien Castellion, nu e treaba autorităţii. Ce are face sabia cu teoria ? Aceasta-i treaba învăţăturii ». Limitând acţiunea statului şi a Bisericii la sfera lor proprie, stabilind o distincţie clară între afacerile lumeşti şi chestiunile religioase, protestantismul a secularizat statul, l-a ridicat deasupra controverselor confesionale, şi prin aceasta a consacrat autonomia civilizaţiei moderne. Fără îndoială, speriat de consecinţele incendiului social pe care l-a aprins, Luther s'a desmințit după răscoala ţărănească din 1524—1525 şi a făcut apel la forţa publică, inaugurând astfel politica de uniune între Biserica şi statul lutheran. Dar în celelalte state, ca în Franţa şi în Anglia, unde calvinismul şi diversele lui derivaţii sectare (puritanism, metodism, quakerism) au rămas în minoritate şi deci în opoziţie cu biserica dominantă, ele au menţinut idealul separării puterii temporale şi spirituale şi al independenţei lor faţă de stat. Se formează astfel ideea că libertatea personală, în deosebi convingerile religioase, constitue un domeniu rezervat de natură şi de Dumnezeu, în care Statul n'are dreptul să intervină cu forţa.

VI. ETICA PROTESTANTĂ ŞI SPIRITUL CAPITALIST

Nu mai puţin importantă a fost influenţa protestantismului în domeniul vieţii economice. Această importanţă nu stă într'o doctrină economică, ci în consecinţele indirecte care decurg din poziţia centrală a protestantismului. Deplasând noţiunea mântuirii din domeniul vieţii contemplative în mijlocul vieţii de toate zilele, Luther şi Calvin reabilitează veaţa activă. In zadar Luther a menţinut organizarea tradiţională a societăţii din timpul său,

www.digibuc.ro

în zadar a prescris tolerarea nedreptății sociale: consecințele economice și sociale ale principiului nu mai puteau fi împiedecate. Max Weber, cercetând problema esenței și formării capitalismului modern, a ajuns la concluzia că spiritul capitalist care a înlocuit înclinarea naturală spre repaos și liniște cu pornirea nepotolită spre activitate și câștig, care-l face pe om sclavul muncii de dragul muncii, își are originea în noțiunea protestantă, îndeosebi calvinistă, a datoriei. Ocupația, după Sfânta Scriptură, spune Calvin, înseamnă o stare și un fel de traiu legitime. Datoria, în orice profesiune e ca fiecare să-și îndeplinească conștiincios funcția care i-a fost încredințată. Astfel datoria predicatorului e să fie bun predicator, a agricultorului să fie bun agricultor, a meseriașului să fie bun meseriaș, *a negustorului să fie bun negustor*. Lenea și inactivitatea sunt ofense aduse lui Dumnezeu, care e principiu de activitate. Prin această glorificare și sanctificare a muncii, calvinismul a introdus în viața modernă un nou ascetism, ascetismul muncii și al vocației profesionale, *die Berufsaskese*, care produce munca rațională și sistematică, munca disciplinată și fără repaos, munca îndeplinită nu pentru îndestularea trebuințelor, ci de dragul muncii, munca pentru intensificarea muncii, munca, în sfârșit, care e cea mai puternică afirmație a valorii personale. Oricâte alte forțe ar fi colaborat la formarea capitalismului modern, nu e desigur o întâmplare, că acesta s'a desvoltat mai repede și mai complet în societățile impregnate de ideile calviniste.

In acest spirit de disciplină interioară și de acțiune externă stă adevărata putere de transformare și de reînnoire pe care o conține Reforma. Numai grație lui, ideile fecunde ale Renașterii, critica istorică și filologică, metoda de investigație experimentală, științele naturale, au putut să producă roadele pe care le

www.digibuc.ro

conţineau în mod virtual. Insuşi idealul omului ridicat prin cultură şi al unei comunităţi de oameni uniţi prin cultură, care a fost realizat parţial de Renaştere, n'a putut pătrunde în massele largi ale poporului decât cu ajutorul protestantismului. Declarând Biblia izvorul unic al revelaţiei şi temelia credinţei şi impunând fiecărui credincios datoria să-şi facă o idee personală despre învăţătura creştină, protestantismul a pus bazele instrucţiei publice în Europa. Calitatea de credincios implicând pe aceea de cititor, Biblia devine o putere europeană de civilizaţie şi una din principalele temelii ale culturii anglo-saxone. Apoi, prin interesul deosebit pe care toţi reformatorii l-au arătat instrucţiunii poporului, protestantismul a creat acea mişcare pedagogică durabilă din care s'a născut curentul luminat al secolului al XVIII-lea şi, în general, spiritul modern. Astfel Reforma, departe de a fi însemnat « protestarea energică a unor spirite înapoiate » contra Renaşterii a favorizat şi a stimulat forţe esenţiale care trebuiau să ducă, către sfârşitul secolului al XVIII-lea, la triumful civilizaţiei intelectuale moderne.

www.digibuc.ro

CONCLUZIE

Concepția unei Renașteri, produs al descoperirii antichității, a acreditat până în secolul al XIX-lea ideia că evul mediu n'a fost decât o perioadă de întuneric și de barbarie, din care nimic nu s'a continuat în epoca modernă și că civilizația modernă datează dela *Renaștere*. Continuitatea dezvoltării popoarelor moderne a fost restabilită prin reintegrarea evului mediu între marile perioade ale civilizației moderne.

Ca toate fenomenele istorice, Renașterea a fost și ea condiționată de epoca precedentă. In cadrele Bisericii sau în afară de ea, o vieață naturală și intensă se desfășoară în evul mediu. Cavalerismul cu idealul său de vieață veselă, burghezia cu preocupările ei pozitive ridică afacerile lumești pe planul întâi.

Antichitatea n'a fost nici ea descoperită în secolul al XV-lea. In țările catolice, legăturile cu antichitatea n'au fost niciodată rupte. Limba latină a fost limba cărturarilor, și autorii clasici au fost citiți și admirați. Oricât de lipsită de simț critic ar fi fost această admirație, ea a fost puternică și fecundă. Ea a menținut vie curiozitatea pentru operele antice și a dispus spiritele pentru înțelegerea critică de mai târziu.

Filosofia scolastică, cu tot abuzul dialecticei, e departe de a fi fost cu totul sterilă. Prin tendința sa de a reduce toate lucrurile la o cauză unică, la Dumnezeu, evul mediu a obișnuit spiritul

www.digibuc.ro

omenesc să caute un principiu de unitate în diversitatea fenomenelor și a pregătit « conceptul unei regulate conexiuni a tuturor lucrurilor ».

Renașterea se pregătește neîncetat din secolul al XI-lea, de îndată ce, după invaziile normande, populația se stabilizează din nou și poate începe opera de reconstrucție a civilizației. Omenirea strânge experiențe pe care încearcă mai întâi să le pună de acord cu sistemul dogmatic al Bisericii. E opera filosofiei scolastice. Vine însă un moment când punctele de vedere, la care au dus experiențele acumulate, apar ca incompatibile cu principiile medievale. Descoperirea lui Columb dă o desmințire categorică intrepretării biblice despre lumea fizică și legitimează toate cutezanțele rațiunii.

Se poate deci vorbi de Renaștere din momentul în care instituțiile și principiile care, în evul mediu, dominaseră toată viața creștinității occidentale, nu mai pot satisface nevoile materiale și morale ale credincioșilor și stânjenesc libera desfășurare a activității lor.

Sentimentul solidarității creștine care, la sfârșitul secolului al XI-lea, împinsese sute de mii de credincioși spre Orient pentru liberarea Sfântului Mormânt, slăbise în secolul al XV-lea încât un eveniment de însemnătatea căderii Constantinopolului n'a mai stârnit nicio reacțiune, iar în secolul următor regele prea creștin Francisc I nu ezită să se unească împotriva adversarului său, Impăratul, cu șeful necredincioșilor. Ceea ce diferențiază evul mediu de Renaștere nu e atât noutatea problemelor cât a soluțiilor care se dau problemelor eterne ale vieții și ale gândirii.

Imperiul romano-german, « cea mai frumoasă instituție laică a evului mediu », nu mai e în secolul al XV-lea decât o amintire sau o ficțiune juridică, invocată doar când putea să consacre

www.digibuc.ro

uzurpări sau stări de fapt. Chiar și în Germania, puterea imperială e redusă la o ficțiune de principii teritoriali. Tendințele de concentrare și de organizare nu mai caută să îmbrățișeze toate țările creștine, ci numai elementele cuprinse în același cadru geografic. Și pretutindeni monarhia se afirmă ca instrumentul cel mai eficace al concentrării. Pretutindeni vechile societăți feudale sunt înlocuite cu organizații politice care merită deja numele de state și în care, asupra vechii noțiuni de suzeranitate, triumfă ideia modernă de suveranitate. Sprijinit pe burghezia care are nevoie de ordine și pace, principele transformă monarhia feudală în monarhie ereditară și absolută și își impune autoritatea peste datinile și instituțiile locale.

Frontierele încep să se precizeze și, înlăuntrul lor, monarhia tinde să substitue administrației locale o birocarație centralizată, dependentă direct de rege. Reînvierea dreptului roman, care pune din nou în circulație ideea romană a omnipotenței Statului, e un simptom caracteristic al acestei evoluții. Regele nu mai e șeful ierarhiei feudale — primul dintre seniori — ci personificarea vie a Statului. Vasalii lui nu mai sunt seniori aproape independenți pe moșiile lor, ci simpli supuși. Statul modern nu se mai întemeiază pe relațiile complicate dela om la om ale societății feudale, ci pe ideea de *națiune*. După alungarea Englezilor din Franța și după înfrângerea ducelui de Burgundia nu mai sunt în Franța nici Normanzi, nici Burgunzi, nici Flamanzi, nici Gasconi, nici Provensali, ci numai Francezi.

In aceste state, *limba populară înlocuește treptat limba latină* și dialectele locale. Ordonanța regală din 1539 declară limba franceză limbă oficială; armata, administrația și tribunalele sunt obligate să se folosească de limba franceză. Celelalte state urmează exemplul. Reforma protestantă introduce limba națională și în

www.digibuc.ro

biserică. In timpul certurilor religioase, limba poporului a devenit un instrument de polemică națională contra Romei. Pentru a fi înțeleși de popor, Luther și Calvin se folosesc de limba poporului. Afirmând că fiecare credincios are dreptul să se adreseze lui Dumnezeu în limba sa, ei au *naționalizat rugăciunea* și au acordat limbii vulgare o demnitate pe care n'o avusese decât limba latină.

Inzestrate cu o puternică autoritate centrală, care caută să coboare barierele interioare și să impună în tot cuprinsul frontierelor aceleași legi, aceeași limbă și aceeași administrație, statele moderne tind să formeze și unități economice din ce în ce mai închise față de celelalte state.

Aceste transformări se datoresc în primul rând revoluției economice care a înlocuit economia naturală printr'o economie întemeiată pe credit și pe bani. Desvoltarea comerțului, ca volum și întindere, a deșteptat forțe care au transformat radical organizarea economică, politică, socială și culturală a Europei occidentale. In primul rând, creșterea comerțului a favorizat creșterea orașelor și formarea clasei urbane care se ocupă cu industria și comerțul și care, prin importanța rolului său economic, a făcut din orașe centrul energiilor și inițiativelor care stăpânesc societatea modernă. Banul pe care morala medievală l-a considerat ca instrument al Diavolului a fost reabilitat și a devenit stăpânul atotputernic al societății moderne.

Pe de altă parte, expansiunea comerțului, protecția creditului și nevoile industriei cereau o puternică autoritate centrală, care să asigure ordinea internă și să sprijine, chiar și cu armele, interesele capitalului în afară. Descoperirile geografice și expansiunea europeană în celelalte continente s'au făcut din imboldul comerțului și sub egida noilor monarhii.

www.digibuc.ro

Aceeași transformare în structura societății. Nobilimea feudală își păstrează preeminența socială, dar își pierde supremația politică și economică. Ea rămâne clasa cea mai înaltă și mai respectată și continuă să se bucure de imense privilegii. Dar conducerea politică și economică îi scapă din mâini. Ea pierde dreptul de a bate monedă, de a ridica trupe și de a judeca în chestiuni care ating ordinea publică. Moșiile ei nu mai sunt intangibile pentru funcționarii regali. Conducerea economică trece în mâinile burgheziei, iar puterea politică se concentrează în mâinile regelui care se servește de burghezie și-i servește la rândul său interesele. Desvoltarea comerțului și renașterea industriei fac din burghezie clasa cea mai bogată și cea mai influentă, chiar și atunci când aparențele sunt pentru preeminența nobilimii.

Familia primitivă care cuprindea pe toți descendenții unui strămoș încetează de a mai constitui celula socială; individul se separă de ea și se emancipează. Proprietatea devine elementul distinctiv al individului nu al familiei. Ajutat de avantagiile pe care le conferă proprietatea, individul birue prejudecățile care îl puneau în stare de inferioritate față de cleric și față de nobil și cucerește, odată cu averea, influența, considerația și libertatea. Acest elan spre o vieață mai completă și mai independentă se recunoaște, ca într'o oglindă, în idealul de vieață antică, care exaltă forța individuală, desvoltarea integrală a personalității și setea de glorie, *il gran disio dell'eccellenza*, pe care l-a simțit și Dante. Antichitatea clasică a fost salutată cu entuziasm, fiindcă legitima revolta contra îngrădirilor societății medievale și opunea autorității bisericești autoritatea unei doctrine tot atât de prestigioasă, dar întemeiată pe simțul comun.

Nu «descoperirea antichității» a creat omul modern, ci omul modern, creând în republicile comunale condiții de vieață

www.digibuc.ro

asemănătoare cu acelea din cetăţile antice, a chemat la o nouă vieaţă lumea antică, filosofia, arta şi literatura ei, înţelese în sfârşit independent de dogma Bisericii.

Cu tot prestigiul de care s'a bucurat în timpul Renaşterii civilizaţia antică, scepticismul, păgânismul şi ateismul au fost fenomene reduse la câteva cazuri excepţionale, cum au fost al lui Machiavelli, Guicciardini, Pietro Aretino.

In nici un domeniu spiritul Renaşterii nu s'a exprimat într'un mod mai desăvârşit decât în acela al artelor plastice. Esenţialmente artist, geniul italian a găsit în momentul acela unic concursul de împrejurări necesare pentru a-şi afirma, în toată plenitudinea, simţul profund al vieţii reale, al mişcării şi al colorii. Averile acumulate din toate părţile lumii au pus la dispoziţia artelor mijloace bogate de care nu se pot dispensa. Patriotismul local, gelos de tot ce poate mări reputaţia vecinului, a stimulat construcţia operelor monumentale care constitue gloria cea mai pură a Renaşterii italiene, cel mai mic centru urban vrea să-şi aibă catedrala şi palatul său comunal şi, cum prosperitatea e generală, nu e oraş mai important care să nu-şi aibă echipa şi « şcoala » sa de artişti. Cele mai diverse curente pot astfel să se manifesteze şi să adâncească experienţa artistică, până când Roma, la începutul secolului al XVI-lea, devine centrul vieţii artistice şi combină, conform tendinţei spre universal şi spre grandios a Bisericii, principalele stiluri într'o formulă sintetică şi generală, care se rezumă în ridicarea realităţii la un tip ideal prin eliminarea a tot ce nu e bun, frumos şi nobil. Catedrala Sfântului Petru e expresia cea mai completă a acestei concepţii. In Franţa, Germania şi Olanda, sub impulsul unor forţe analoage artele plastice ajung la un înalt grad de desvoltare, care ar fi fost atins chiar independent de influenţa italiană.

www.digibuc.ro

Grație activității artistice și literare, sentimentele pe care experiența zilnică le-a stârnit și în omul medieval, dar pe care Biserica le-a proscris, se cristalizează și devin conștiente în omul Renașterii. Prin simplul fapt al expresiei, capacitatea de înțelegere și puterea de reprezentare a individului se lărgesc necontenit, și în acest impuls dat cugetării stă meritul intelectual al Renașterii. Antichitatea, înțeleasă acum în esența ei intimă, comunică secretul artei de a exprima, și dacă noul sentiment al vieții și al naturii s'a dovedit așa de fecund e că el a fost descoperit deodată cu noțiunea artei. Această noțiune a fost marea achiziție a Renașterii, pârghia care a multiplicat indefinit forța spiritului, revelându-i arta de a demonta și analiza propriile sale resorturi interne. Această descoperire a făcut din Italienii Renașterii diplomați și artiști incomparabili. Relațiile ambasadorilor florentini și venețieni sunt modele desăvârșite de analiză psihologică. Pentru ei individul prezintă interes ca ființă vie, nu ca « umbră trecătoare de pe pământ spre cer ». « Omul devine din nou pentru om un subiect demn de studiu ». Stimulând acest studiu, operele literaturii clasice au făcut în adevăr pe oameni mai completi, iar mișcarea intelectuală din timpul Renașterii a meritat numirea de umanism.

Intr'un cuvânt, Renașterea e o perioadă de tranziție, în cursul căreia structura societății se modifică prin formarea burgheziei și prin emanciparea claselor rurale, situația politică se schimbă prin apariția statelor naționale, iar cultura se laicizează atât prin scopul pe care și-l propune, cât și prin elementele care o reprezintă. In opoziție cu aspectul și cu concepția vieții medievale, un nou ideal de viață, mai liber și mai rațional, se afirmă, înrudit cu concepția vieții antice și întemeiat pe încrederea în natura omenească și în puterea rațiunii. Importanța acestei perioade

www.digibuc.ro

stă mai puțin în valoarea și mulțimea cunoștințelor câștigate, cât în impulsul pe care l-a dat spiritului omenesc, în proclamarea independenței intelectuale și în îndemnul spre cugetarea personală și originală. Renașterea a creat condițiile esențiale ale culturii moderne, și consecințele acestei creații durează și azi.

www.digibuc.ro

BIBLIOGRAFIE

INTRODUCERE

OPERE GENERALE

« *The Cambridge Modern History* », vol. I—III. Cambridge, 1904—1919.
CALMETTE, J., *L'élaboration du monde moderne*. Paris, 1934.
SÉE, H. și REBILLON, A., *Le XVI-e siècle*. Paris, 1934 (Col. « Clio »).
VANDER LINDEN, *L'hégémonie européenne. Période italo-espagnole*. Paris, 1936. (Col. « Histoire du monde »).
HAUSER, H. și RENAUDET, A., *Les débuts de l'âge moderne; La Renaissance et la Réforme*, ed. II. Paris, 1938. (Col. « Peuples et civilisations »).
Propyläen Weltgeschichte, vol. IV—V. Berlin, 1930—1932.
IORGA, N., *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*. Vol. III: *Époque moderne*. Paris, 1928.
RANKE, L. von, *Die Römischen Päpste*, ed. Phaidon, Viena.
PASTOR, L. von, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*. 13 vol. Freiburg, 1926—1929.

CAPITOLUL I

PROBLEMA RENAȘTERII

La operele analizate în acest capitol se va adăuga bibliografia consacrată umanismului (cap. VI) și următoarele:

ANAGNINE, EUG., *Il problema del Rinascimento* (Nuova Rivista Storica, 1934).
BARON HANS, *Renaissance in Italien* (Archiv für Kulturgeschichte, vol. XXI).
PHILIPPI, AD., *Begriff der Renaissance*. Leipzig, 1912.

www.digibuc.ro

CAPITOLUL II

RENAȘTEREA ECONOMICĂ

ASHLEY, W., *Histoire et doctrines économiques de l'Angleterre*, trad. fr., Paris, 1900; *L'évolution économique de l'Angleterre*, trad. fr., Paris, 1925.

CLAPHAM, J. H., *The economic development in France and Germany* (1815—1914). Cambridge, 1921.

CUNNINGHAM, W., *The growth of English industry and commerce in modern times*, ed. III, 1895.

DAVIDSOHN, R., *Geschichte von Florenz. Forschungen zur Geschichte von Florenz*, 4. vol. Berlin, 1896—1908.

DES MAREZ, G., *La lettre de foire à Ypres au XIII-e siècle*. Bruxelles, 1901; *L'organisation du travail à Bruxelles au XV-e siècle*, Bruxelles, 1904.

DOPSCH, A., *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung*, 2 vol. Wien, 1918—1920.

DOREN, A., *Studien aus der Florentiner Wirtschaftsgeschichte*. Stuttgart, 1901. — *Das Florentiner Zunftwesen vom XIV-ten Jahrhundert zum XVI-ten Jahrhundert*. Stuttgart, 1908.

DOUCET, R., *Le grand parti de Lyon* (*Revue historique*, 1933, pp. 475—513).

EHRENBERG, R., *Das Zeitalter der Fugger*, 2 vol. Jena, 1896.

ESPINAS, G., *L'industrie dans la Flandre française au moyen âge*, 2 vol. Paris, 1923.

HARING, CL., *Trade and navigation between Spain and Indies in the time of the Hapsburgs*. Harvard economic studies, 1918.

HAUSER, H., *Travailleurs et marchands de l'ancienne France*. Paris, 1920; *Ouvriers du temps passé*. Paris, 1899; *Les origines du capitalisme moderne en France*. Paris, 1931.

KULISCHER, J. *Russische Wirtschaftsgeschichte*. Jena, 1921.

— *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*. 2 vol., München-Berlin, 1928.

LEVASSEUR, E. *Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en France, avant* 1789, ed. II, 2 vol. Paris, 1901; *Histoire du commerce de la France*. 2 vol. Paris, 1911.

LIPSON, E., *Economic history of England*, vol. II—III, London, 1931.

LUZZATO, G., *Storia economica. Età moderna*. Padova, 1934.

NAUDÉ, W., *Die Getreidehandelspolitik der europäischen Staaten vom XII-ten bis zum XVIII-ten Jahrhundert*. Berlin, 1896.

www.digibuc.ro

PERUZZI, L. S., *Storia del commercio e dei banchieri di Firenze in tutto il mondo conosciuto dal* 1200 *al* 1345. Firenze, 1868.

PIRENNE, H., *Histoire de Belgique*, 7 vol. 1926—1932. — *Les démocraties urbaines aux Pays-Bas*. Paris, 1912.

ROOVER, R. de, *Aux origines d'une technique industrielle; la formation et l'expansion de la comptabilité à partie double* (în *Annales d'histoire économique et sociale*, 1937, pp. 171—193, 270—298).

SAYOUS, A. E. *Les changes de l'Espagne sur l'Amérique au XVI-e siècle.* (în *Revue d'Économie politique*, (1927), pp. 1417—1443). — *Les procédés de paiement et la monnaie dans l'Amérique espagnole du XVI-e siècle.* (In *Revue économique internationale*, (1927), pp. 271—304).

SCHKAFF, EUG., *La question agraire en Russie.* Paris, 1922.

SAPORI, A., *La crisi delle compagnie mercantili dei Bardi e dei Peruzzi.* Firenze, 1926.

SCHUERMANN, L.. *Die Fugger als Montanindustrielle in Tirol und Kärnten.* München, 1928.

SÉE, H., *L'évolution commerciale et industrielle de la France sous l'Ancien Régime.* Paris, 1925.

SIEVEKING, H., *Genueser Finanzwesen mit besonderer Berücksichtigung der « Casa di San Giorgio »*, 1899.

SOMBART, W., *Der moderne Kapitalismus*, 4 vol. München, 1922.

STRIEDER, J., *Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen.* München, 1925.

TAWNEY, R. H., *The agrarian problem in the XVIth century.* London, 1912. — *Religion and the rise of capitalism*, ed. Pelican Books, 1938.

FANFANI, A., *Le origini dello spirito capitalistico in Italia.* Milano, 1933. — *Cattolicismo e protestantesimo nella formazione storica del capitalismo.* Milano, 1934.

TROELTSCH, ERN., *Die sozialen Lehren der christlichen Kirchen und Gruppen.* Tübingen, 1912.

UNWIN, C., *The industrial organisation in the XVIth and XVIIth centuries*, 1904.

VIGNE, M. *La banque à Lyon du XV-e au XVIII-e siècle.* Paris et Lyon. 1902.

WEBER, M., *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus.* Tübingen, 1934.

WEITNAUER, A., *Venezianischer Handel der Fugger.* München, 1931.

www.digibuc.ro

CAPITOLUL IV

DESCOPERIRILE GEOGRAFICE

ABBOTT, W. C., *The expansion of Europe*, 2 vol. London, 1925.
BAKER, T. N. L., *History of geographical discovery and exploration*. London, 1931.
DESPREZ, EUG., *Les grands voyages et les grandes découvertes jusqu'à la fin du XVIII-e siècle*. Paris, 1930.
ERRERA, F., *L'epoca delle grande scoperte geografiche*. Milano, 1902.
FRIEDERICI, G., *Der Charakter der Entdeckung u. Eroberung Amerikas*, 3 vol. Stuttgart, 1925—1936.
GALLOIS, L., *Les géographes allemands de la Renaissance*. Paris, 1890.
GÜNTHER, S., *Das Zeitalter der Entdeckungen*. Leipzig—Berlin, 1919.
HARRISSE, H., *Chr. Colomb devant l'histoire*. Paris, 1892.
JANNI, E., *Das Leben des Columbus*. Berlin, 1925.
HUMMERICH, FR., *Quellenuntersuchungen zur ersten Indienfahrt Vasco da Gamas*. München, 1897. — *Vasco da Gama und die Entdeckung des Seeweges nach Ostindien*. München, 1898.
KIRKPATRICK, F. A., *Les conquistadors espagnols*. Paris, 1935.
PESCHEL, O. G., *Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen*. Stuttgart, 1856.
REIN, T., *Zur Entdeckungsgeschichte Amerikas*. Leipzig 1892. — *Die europäische Ausbreitung über die Erde*. Potsdam, 1931.
RITTER, C., *Geschichte der Erdkunde und der Entdeckungen*, ed. II, Berlin, 1880.
RUGE, S., *Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen*. Berlin, 1881.
TERAN, F. B., *La naissance de l'Amérique espagnole*. Paris, 1930.
WASSERMANN, J., *La vie de Christophe Colomb*. Paris, 1930.

CAPITOLUL III şi V

FORMAREA STATELOR MODERNE ŞI RĂZBOAIELE PENTRU SUPREMAŢIA ASUPRA ITALIEI

CALMETTE-DÉPREZ, *L'Europe occidentale de la fin du XIV-e siècle aux guerres d'Italie*. Paris, 1938.
DODU, G., *Les Valois*. Paris, 1934.
DOUCET, R. *Étude sur le gouvernement de François I-er dans ses rapports avec le Parlement de Paris*. 2 vol. Paris, 1921—1926.

www.digibuc.ro

DUPONT-FERRIER, G., *La formation de l'État français et de l'unité française*. Paris, 1929.

FLACH, T., *Les origines de l'ancienne France*, 4 vol. Paris, 1866—1904.

LEMONNIER, H., *Charles VIII, Louis XII, François I-er* (în LAVISSE, *Histoire de France*, vol. V).

LONGNON, AUG., *La formation de l'unité française*. Paris, 1922.

PETIT-DUTAILLIS, CH., *La monarchie féodale en France et en Angleterre*. Paris, 1933.

VIOLLET, P., *Histoire des institutions ...de la France*. 3 vol. Paris, 1890—1903.

BRANDI, K., *Charles-Quint*. Paris, 1939.

BRUCHET, M., *Marguerite d'Autriche*. Lille, 1927.

ERCOLE, *Da Carlo VIII à Carlo Quinto*. Firenze, 1932.

RASSOW, P., *Die Kaiseridee Karls V*. Berlin, 1932.

LAMPRECHT, K., *Deutsche Geschichte*, vol. V. Berlin, 1894.

WIART, CARTON DE, *Marguerite d'Autriche, une princesse de la Renaissance*. Paris, 1934.

WINDELBAND, W., *Die auswärtige Politik der Grossmächte in der Neuzeit*. Essen, 1936.

HACKETT, F., *Henri VIII*. Paris, 1930.

NEALE, *Queen Elisabeth*. London, 1933.

POLLARD, A. F., *The reign of Henry VII*, vol. 3, London, 1913.—*Henry VIII*. London, 1905. — *Wolsey*, ed. II, London, 1939.

POWELL-TOUT, *Histoire d'Angleterre*. Paris, 1932.

PRENTOUT, H., *Histoire de l'Angleterre*. Paris, 1932.

STIRLING TAYLOR, C. R., *A modern history of England*, 1495—1932. London, 1932.

ALTAMIRA, R., *Histoire d'Espagne*. Paris, 1931.

BALLESTEROS, A., *Histoire d'Espagne*. Paris, 1928.

HÄBLER, K., *Geschichte Spaniens unter den Habsburgern*. vol. 1. Berlin, 1888.

KLEIN, J. *The mesta* (1273—1836). Cambridge, 1920.

MARÉJOL, I. H., *L'Espagne sous Ferdinand et Isabelle*. Paris, 1892.

MERRIMAN, R. B. *The Rise of the Spanish Empire*, 3 vol. New-York, 1918—1928.

www.digibuc.ro

CAPITOLUL VI—VII

UMANISMUL

AREZIO, L., *Rinascimento, Umanesimo, Spirito Moderno*, (In « Nuova Antologia » 1 luglio, 1930).

BARON, H., *Renaissance in Italien* (« Archiv f. Kulturgeschichte »). Leipzig, u. Berlin, 1930, I, 1931, 2, 3.

BARON, H., *Das Erwachen des historischen Denkens. Humanismus des Qattrocento.* (In « Historische Zeitschrift », CXLVII).

BAUDRILLART, MGR. A., *L'Église catholique, la Renaissance et le protestantisme.* Paris, 1905.

BOURCIER. *Les mœurs et la société polie à la cour de Henri II.* Paris, 1932

BRANDI, K., *Die Renaissance in Florenz u. Rom.* Leipzig, 1910; ed. Teubner, 1927.

BURDACH, K., *Reformation, Renaissance, Humanismus.* Berlin, 1918.

CASSIRER, E., *Individuum u. Kosmos in der Philosophie der Renaissance.* Berlin, 1927.

CHAMARAD, H., *La Pleïade*, 2 vol. Paris, 1939. — *Les origines de la poésie française de la Renaissance.* Paris, 1922.

CLERVAL, A., *Les écoles de Chartres au moyen âge du XV-e au XVI-e siècle.* Paris, 1921.

DE RUGGIERO, R., *Rinascimento, Riforma, Controriforma*, 2 vol. Bari, 1930.

ERCOLE, F., *Dal Comune al Principato.* Firenze, 1929.

FLICK, A. C., *The decline of the Medieval Church.*, 2 vol. London, 1930.

FUNCK-BRENTANO, F., *La Renaissance.* Paris, 1935.

GEBHART, E., *Les origines de la Renaissance en Italie.* Paris, 1879.

GEIGER, E., *Renaissance u. Humanismus in Italien u. Deutschland.* Berlin, 1882; trad. ital. Firenze, 1891.

GENTILE, G., *La concezione umanistica del mondo* (« Nuova Antologia »,1931).

GILSON, E., *La signification historique du thomisme.* (In « Études de philosophie médiévale »). Strasbourg, 1921.

GUIRAUD, J., *L'église romaine et les origines de la Renaissance.* Paris, 1920.

HASKINS, G. H., *The Renaissance of the twelfth century.* Cambridge, 1927.

HASSE, K. P., *Die italienische Renaissance. Ein Grundriss der Geschichte ihrer Kultur*, ed. II, Leipzig, 1925.

www.digibuc.ro

HAUSER, H. et RENAUDET, A., *Les débuts de l'âge moderne. La Renaissance et la Réforme*, ed. II, Paris, 1938.

HAUSER, H. *La modernité du XVI-e siècle*. Paris, 1930.

HEFELE, G., *Zum Begriff der Renaissance*. (« Historisches Jahrbuch » XLVX, 1929, 3).

HESS, HANS, *Die Naturanschauung der Renaissance in Italien*. Leipzig, 1924.

HESSE, KARL, *Die italienische Renaissance*. Leipzig, 1925.

HOSWALD, E., *Humanismus u. Europäertum*. In « Neue Schweizer Rundschau » 1930.

HUIZINGA, J., *Das Problem der Renaissance*. In « Wege der Kulturgeschichte » München, 1930.

JOACHIMSEN, P., *Aus der Entwicklung des italienischen Humanismus*. In « Hist. Zeitschr. », 1920, pp. 180—233.

KOTH, HALDAN, *Le problème des origines de la Renaissance*. In « Revue de Synthèse historique », 1924, pp. 107—116.

MAISON, A., *Erasme*. Paris, 1933.

MARTIN, A., *Mittelalterische Welt- u. Lebensanschauung im Spiegel der Schriften C. Salutati*. München, 1913. — *Peripetien in der seelischen Entwicklung d. Renaissance. Petrarca u. Machiavelli*. In « Deutsche Vertj. Schr. f. Lit. Wiss. u. Geistesgeschichte », 1927, pp. 456—484.
Petrarca u. die Romantik d. Renaiss. In « Hist. Zeitsch. » 1928, pp. 328—344. — *Soziologie der Renaissance*. Stuttgart, 1932.

MICHEL, P. A., *Un idéal humain au XV-e siècle. La pensée de L. B. Alberti*. 1404—1472. Paris, 1920.

MICHELET, J., *Introduction à la Renaissance*, în « Renaissance et temps modernes », Paris, 1855—1867.

MONNIER, F., *Le Quattrocento*. Paris, 1901.

MOURRET, L. P., *La Renaissance et la Réforme*, trad. Bloud y Gay, Paris,1921.

NEUMANN, K., *Byzantinische Kultur u. Renaissancekultur*. In « Hist. Zeitschr. 91, 1903.

OȚETEA, A., *François Guichardin. Sa vie publique et sa pensée politique*. Paris, Picart, 1926, 1 vol. in-8°, XXVII—393 pag. — *Lettere inedite di Francesco Guicciardini a Bartolomeo Lanfredini. Dall'Assedio di Firenze al secondo convegno di Clemente VII e Carlo Quinto*. (28 Giugno 1530—1 Dicembre 1532). Con introduzione e note. Aquila, 1927. — *Considerații asupra genezei și spiritului Renașterii*. « Minerva »,

www.digibuc.ro

Iași, 1929. — *Renașterea și Reforma.* « Minerva », Iași, 1929. — *Omul ideal al Renașterii în opera lui Francesco Guicciardini.* « Minerva », Iași, 1928. — *Războaiele religioase în Franța și Geneza, ideii de toleranță.* Revista Fundațiilor Regale, 1 Iunie, 1937.

NORDSTRÖM, J., *Moyen-âge et Renaissance.* Paris, 1933.

PATER, W., *Il Rinascimento.* Napoli, 1921.

PLATTARD, J., *La Renaissance des Lettres en France.* Paris, 1938.

RENAUDET, AUG., *Erasme, sa pensée religieuse et son action,* 1815—1521. Paris, 1926.

ROSSI, V., *La formazione storica del Rinascimento italiano.* Roma, 1914.

SABBADINI, R. *Il metodo degli umanisti.* Firenze, 1920.

SCHERILLO, M., *Il Rinascimento.* Milano, 1926.

SCHNEIDER, F., *Rom u. Romgedanke im Mittelalter.* München, 1926.

— *Zur Sozialen Genesis der Renaissance.* In « Wirtschaft u. Gesellschaft », Frankfurt a. M. 1924, pp. 399—415).

SICILIANO, ITALO, *Medio Evo e Rinascimento.* Milano, 1934.

SYMONDS, S. A., *Renaissance in Italy.* London, 1900.

TOFFANIN G., *La fine dell'umanesimo.* Torino, 1920.

— *Che cosa fu l'umanesimo.* Firenze, 1928.

— *Il Cinquecento.* Milano, 1930.

— *Storia dell'umanesimo* (Dal XIII al XVI secolo). Napoli, 1933.

TROELTSCH, ERN., *Il protestantesimo nella formazione del mondo moderno,* trad. G. Sanna. Venezia, 1928.

VILLARI, P., *Niccolò Machiavelli e i suoi tempi,* 3 vol. Milano, 1940.

WALSER, E., *Gesammelte Studien u. Geistesgeschichte der Renaissance.* Basel, 1932.

WEISBACH, W., *Renaissance als Stilsbegriff* « Hist. Zeitschr. », 1919, pp. 250—80.

WERNLE, P., *Renaissance und Reformation.* Tübingen, 1912.

CAITOLUL VII și IX

RENAȘTEREA ARTISTICĂ

OPERE GENERALE

AUBERT, M., *Histoire universelle de l'art.* Paris, 1931—1932.

DVORÁK, M., *Geschichte der italienischen Kunst im Zeitalter der Renaissance,* 2 vol., München, 1927.

www.digibuc.ro

LÜBKE, W., *Grundriss der Kunstgeschichte*. 5 vol. Stuttgart, 1904—1907.
MICHEL, A., *Histoire de l'art. depuis les premiers temps chrétiens jusqu'à nos jours*, 17 vol., Paris 1905—1908.
MÜNTZ, EUG., *Histoire de l'art pendant la Renaissance*, 3 vol., Paris 1889—1895.
RÉAU, L., *La Renaissance. L'art moderne*. Paris, 1936.
REINACH, S., *Apollo. Histoire générale des arts plastiques*. Paris. f. d.
SPRINGER, A., *Handbuch der Kunstgeschichte*, 5 vol., ed. 12°, Leipzig, 1936.
VENTURI, AD., *Storia dell'arte italiana*, vol. IV—VIII Milano, 1906—1924.

ARHITECTURA

BAUM, J., *Baukunst u. dekorative Plastik der Frührenaissance in Italien*. Stuttgart, 1920. Trad. ital. Firenze, 1926.
BEZOLD, F., von, *Die Baukunst der Renaissance in Deutschland*. Leipzig, 1908.
CUMMINGS, CH. A., *A history of Architecture in Italy to the dawn of the Renaissance*, ed. II, 2 vol., London, 1928.
GÉBELIN, FR., *Les châteaux de la Renaissance*. Paris, 1937.
GLÜCK, G. *Die Kunst der Renaissance in Deutschland. Propyläen*, Berlin, 1928.
HORST, C., *Die Architektur der deutschen Renaissance*. Berlin, 1928.
LOUKOMSKI, G., *Les Sangallo, leur vie, leur œuvre*. Paris, 1934.
MICHEL, P. H., *Un idéal humain du XV-e siècle. La pensée de Leo-Battista Alberti*, 1404—1472. Paris, 1930.
REYMOND, M., *Brunelleschi et l'architecture italienne au XV-e siècle*. Paris, 1912.
SCHUBRING, P., *Die Architektur der italienischen Frührenaissance*. München, 1923.
VAISSIÈRE, P. de, *Le château d'Amboise*. Paris, 1935.
VENTURI, AD., *Filippo Brunelleschi*. Roma, 1932.

SCULPTURA

BODE, W., *Die italienische Plastik*. Ed. III, Berlin, 1910.
COLASANTI, A., *Donatello*. Paris, 1931.
FREY, K. *Michelangelo Buonarrotti, sein Leben u. seine Werke*. Berlin, 1907.
GRIMM H., *Michelangelo et son temps*. Paris, 1934.

www.digibuc.ro

KRIS, ERN., *Meister u. Meisterwerke der Steinschneidekunst in der italienischen Renaissance*. Viena, 1931.
RÉAU, L., *Peter Vischer et l'école franconienne*. Paris, 1909.
ROLLAND, ROMAIN, *La vie de Michel-Ange*. Paris, 1925.
SCHLOSSER, J. von, *Lorenzo Ghiberti*, Viena, 1934.

PICTURA

ALAZARD, T. *Le Pérugin*. Paris, 1927.
BÉRENCE, F., *Léonard de Vinci*. Paris, 1938.
BERENSON, P., *Les peintres italiens de la Renaissance*. Paris, 1935.
BODE, W. *Sandro Botticelli*. Berlin, 1921.
CARRA, C., *Giotto*. Paris, 1927.
DEUTSCH, N., *Deutsche Malerei des XVI-ten Jahrhunderts*. Berlin 1935.
FIACCO, G., *L'arte di Andrea Mantegna*. Bologna, 1927.
GRIMM, H., *Das Leben Raffaels*, ed. IV, Stuttgart, 1903.
GRONAU, G., *Bellini*. Berlin, 1930. — *Tizian*. Berlin, 1900.
HAUTECOEUR, L., *Les primitifs italiens*. Paris, 1931.
HOFFMANN, V., *Michelangelo*. Augsburg, 1927.
JACOBSEN, E., *Umbrische Malerei des XIV-ten, XV-ten u. XVI-ten Jahrhunderts*. Strassburg, 1914.
LA TOURETTE, G. de, *Leonard de Vinci*. Paris, 1932.
MESNIL, T., *Massaccio et les débuts de la Renaissance*. Haga, 1927.
PITTALUNGA, M., *Il Tintoretto*. Bologna, 1925.
RICCI, C., *Corrège*. Paris, 1930.
SALMI, M., *Masaccio*. Paris, 1934.
SCHERER, V., *Dürer*, ed. IV, Stuttgart, 1928.
SCHNEIDER, R., *La peinture italienne des origines au XV-e siècle*. Paris, 1929.
STEIN, W., *Holbein*. Berlin, 1929.
TOESCA, P., *La pittura fiorentina del Trecento*. Firenze, 1929.
VENTURI, L., *Le origini della pittura veneziana*. Venezia, 1907.
WALDMANN, E., *Tizian*. Berlin, 1923.
WÖLFLIN, H., *Die Kunst Albrecht Dürers*, ed. V, München, 1926.

www.digibuc.ro

CAPITOLUL X

REFORMA

REFORMA LUTHERANĂ

Studiul asupra Reformei și asupra lui Luther începe cu Reforma. Dar cea mai mare parte a operelor care datează din această epocă sunt opere de polemică, atacuri violente contra autorilor schismei sau replici tot așa de violente din partea acestora. Studiul critic al Reformei începe abia în secolul al XIX-lea, când s'a dat cea dintâi ediție monumentală a operelor lui Luther și ale principalilor săi colaboratori. Începută la Erlangen și Frankfurt în 1826, ea a fost terminată în 1857, în 67 de volume în 8°. Această ediție a fost completată dela 1829 până la 1873 prin alte 33 de volume, conținând operele latine ale reformatorului.

Un comitet de istorici a întreprins la 1883 publicarea unei noui ediții a operelor lui Luther în ordine cronologică și după cele mai riguroase exigențe ale criticei moderne. Această ediție cu introduceri critice, cu note și cu ilustrații e azi aproape terminată și numără peste 60 de volume în 4°. Paralel cu această ediție a fost întreprinsă colecționarea și publicarea scrisorilor lui Luther. Aceste diverse publicații au dat un puternic impuls cercetărilor și expunerilor sistematice.

După unele cercetări în Franța, de exemplu ale lui Mignet și Michelet, care cei dintâi arată importanța extraordinară a Reformei asupra desvoltării istoriei moderne, direcția mișcării e luată de Germani și ea va rămâne în posesiunea lor. Ranke inaugurează metoda științifică și dă, în *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation* (1839—1847), un model de critică a textelor autentice și de expunere obiectivă. Ranke nu se preocupă însă de originile Reformei; lacuna aceasta a fost umplută de Flathe (*Geschichte der Vorläufer der Reformation*, 1835—1836) și Ullmann (*Reformatoren vor der Reformation*, 1841—1842).

Acestor studii le urmează o serie de monografii excelente consacrate principalelor personalități și evenimente din timpul Reformei: studiul lui Feugère asupra lui Erasm, ale lui Strauss și Boeking asupra lui Ulrich von Hutten, al lui Geiger asupra lui Reuchlin; al lui Woltmann asupra lui Holbein și al lui Springer asupra lui A. Dürer. Janitschek sintetizează rezultatele cercetărilor

www.digibuc.ro

asupra mişcării artistice în *Geschichte der deutschen Malerei* (1890). Pamfletele şi foile volante, aşa de caracteristice polemicilor din secolul al XVI-lea, au făcut obiectul unei serii de studii ale lui Bauer şi Weller (1872). Aspiraţiile sociale şi politice ale umaniştilor au fost studiate de Voigt (1859), Lechler (1873), Gothein (1878), Keller (1885) şi ADLER, *Die Organisation der Zentralverwaltung unter Kaiser Maximilian I* (1886).

Monografii asupra lui Luther au publicat de Wette (1825—1826), Seidemann (1859), Burckhardt (1886).

Rezultatul la care au condus aceste studii diverse au fost recapitulate concentrate în operele fundamentale ale lui THEODOSIUS HARNACK, *Luthers Theologie* (Erlangen, 1862—1886) şi JULIUS KÖSTLIN, *Luthers Theologie in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, 2 vol. Stuttgart, 1863. Vieaţa şi opera lui Luther au inspirat monografiile clasice ale lui KÖSTLIN, *Luther, sein Leben und seine Schriften*, 2 vol. Elberfeld, 1875; MAX LENZ, *Martin Luther*, 1883; TH. KOLDE, *Martin Luther, eine Biographie*. Gotha, 2 vol. 1889. In sfârşit, A. ERBERGER, *Martin Luther in kulturgeschichtlicher Darstellung*. Berlin, 1895—1919. F. KUHN, *Luther, sa vie, son œuvre*, 3 vol. 1883—1884, pune la îndemâna publicului francez rezultatele câştigate de erudiţia germană. Aceste monografii dau despre Luther o imagine care a devenit clasică şi a intrat în toate manualele şcolare. Ea părea, până la 1904, definitiv constituită. Caracteristica comună a acestor monografii e că aproape toate îşi încep expunerea cu afişarea faimoaselor teze ale lui Luther pe porţile bisericii dela Wittenberg. Asupra evenimentelor anterioare anului 1517, toţi istoriografii lui Luther treceau repede. E adevărat că ei nu prea aveau mijlocul să cunoască experienţele personale ale lui Luther dinainte de actul revoluţionar dela Wittenberg. Singurele urme scrise erau un curs asupra psalmilor ţinut între 1513 şi altul asupra Epistolei apostolului Pavel către Galateni dela 1515—1516, însemnări rudimentare în care ar fi fost temerar să se caute elementele unei doctrine sistematice. Predicele asupra decalogului ţinute dela mijlocul anului 1516 până la începutul anului 1517 nu conţineau nimic original, iar cele câteva scrisori ale lui Luther datând din perioada aceasta erau prea răzleţe, prea fragmentare, pentruca să se poată întrevedea psihologia autorului. Astfel perioadei din 1517 la 1521 i se acordă o importanţă covârşitoare: călătoria la Roma, vânzarea indulgenţelor, mizeriile vieţii de copil, de student, de călugăr şi de profesor ale lui Luther, toate acestea, privite prin mărturisirile retrospective pe care Luther bătrân ni le-a lăsat în

www.digibuc.ro

vestitele sale *Tischreden*, formau elementele esențiale ale explicării ideilor și conduitei Reformatorului.

Aceste rezultate, care păreau definitiv câștigate, au fost, la începutul secolului al XX-lea, puse în discuție și contestate în înseși postulatele lor fundamentale. In 1899 profesorul J. Ficker a descoperit la Roma copia unui manuscris al cursului lui Luther asupra Epistolei către Romani din 1515—1516, provenind dela Biblioteca palatină din Heidelberg, transportată la Roma în timpul războiului de trei zeci de ani. In același timp și în același loc, Ficker găsi comentariile lui Luther asupra Epistolei către Tit (1516) și asupra Epistolei către Evrei (1517). Această descoperire, adăugată la notele lui Luther pe marginea operelor fericitului Augustin, Pietro Lombardo, Anselm și Tauber care se coboară la 1509, găsite la 1889—1890, în cursul asupra Epistolei către Galateni (1516), asupra psalmilor (1513—1515), cunoscute încă din 1885, aruncă o vie lumină asupra desvoltării intelectuale a lui Luther până în 1515. Mai ales cursul asupra Epistolei către Romani prezintă un interes deosebit. Aici se află faimosul text care a servit ca punct de plecare teologiei lutherane: *credem că omul se izbăvește prin credință fără îndeplinirea poruncilor Legii.* Textul arată că Luther a fost condus de apostolul Pavel la teoria izbăvirii prin credință pe care o posedă deja din 1516. Continuându-și cercetările, Ficker a descoperit manuscrisul original al cursului la Biblioteca din Berlin și în 1908 l-a publicat sub titlul *Luthers Vorlesungen über den Römerbrief*, 1515—1516. Cursul aceasta, viu, interesant, original — operă de geniu cioplită dintr'o bucată — permite reconstrucția sigură a evoluției religioase a lui Luther până la 1517. Primul care a tratat-o a fost HEINRICH SUSE DENIFLE, sub-arhivar la Vatican. El a publicat la 1904 o carte *Luther und Luthertum in der ersten Entwicklung quellenmässig dargestellt*, 2 vol. Mainz, 1904—1906, care a produs un răsunet considerabil. Denifle dobândise, prin studiile sale asupra teologiei mistice, reputația de mare erudit și de spirit original. Cercetări asupra cauzei decăderii mânăstirilor în secolul al XV-lea l-au condus să studieze începuturile Reformei. Care n'a fost surpriza lui Denifle constatând erorile pe care teologii protestanți le făceau nu numai asupra teologiei scolastice pe care n'o cunoșteau, ci și asupra originii ideilor religioase ale lui Luther! Denifle a arătat mai întâiu că toate mărturiile lui Luther, posterioare anului 1530, asupra copilăriei și desvoltării sale intelectuale sunt suspecte. In colocviile sale (*Tischreden*), în predicele și scrierile sale de după 1530, Luther transfigura experiențele sale din tinerețe pentru a le potrivi cu rezultatele

www.digibuc.ro

evenimentelor de mai târziu. Poate fără să-şi dea seamă, întemeietorul de mai târziu al unei biserici îşi remaniase copilăria şi tinereţea pentru a da vieţii sale o unitate logică pe care nici o existenţă n'o are. Denifle merge chiar mai departe şi nu se sfieşte de a acuza direct pe Luther de a fi alterat conştient adevărul. Luther, spune Denifle, e departe de a fi fost un călugăr exemplar. Pornit, pasionat şi torturat de impulsiuni sexuale nu s'a putut acomoda restricţiilor şi disciplinei pe care i le impuneau Biserica şi spiritul monahal. De aceea şi-a creat o doctrină în conformitate cu instinctele sale perverse şi, renunţând la lupta grea pentru a le înfrânge, a preferat să adopte doctrina mai comodă a graţiei cu care D-zeu acopere pe omul credincios, dar inevitabil menit păcatului. Alunecând pe această pantă, Luther a căzut din ce în ce mai jos, până când a ajuns la negarea normelor şi învăţăturilor Bisericii sale. Astfel Denifle nu găsea la originea « ereziei » lui Luther nimic divin, ci numai orgoliu, încăpăţânare şi depravare. Cartea lui Denifle a provocat un scandal formidabil în toată lumea protestantă, dar cum afirmaţiile sale erau întemeiate pe fapte riguros controlate, chiar şi adversarii lui cei mai implacabili au fost siliţi să procedeze la un nou examen al faptelor pe care se sprijinea interpretarea clasică a vieţii şi operei lui Luther. După potolirea primelor accese de indignare şi de revoltă, istoriografia germană s'a pus să verifice toate obiecţiunile lui Denifle. Firește, teza absurdă a lui Denifle de a deriva o mişcare de amploarea şi de importanţa Reformei din sufletul corupt al unui călugăr obsedat de tentaţii sensuale a căzut dela sine. Istoricilor germani nu le-a fost greu să arate că textele pe care îşi întemeia Denifle rechizitorul erau rău înţelese sau greşit interpretate. Din aceste atacuri ceva a rămas totuşi: monografiile consacrate lui Luther au revenit asupra tendinţei care ameninţa să le transforme în hagiografii. In locul unui Luther convenţional şi searbăd, ni s'a prezentat un Luther aproape de realitate, cu însuşirile şi cu scăderile lui. Dar Denifle, studiind cursul lui Luther asupra Epistolei către Romani, îşi concentrează atenţia asupra genezei ideilor religioase ale lui Luther. Cartea lui Denifle se referă aproape în întregime la perioada dintre 1505—1518 din viaţa lui Luther, câtă vreme acest episod nu era tratat mai înainte decât în treacăt. Toţi urmaşii săi l-au urmat în această privinţă: Martin Luther al lui Scheel consacră două din cele patru volume ale sale, tinereţii şi vieţii din mânăstire a lui Luther. Dintre cele patru volume « Luther and the Reformation » ale lui JAMES MACKINNON, unul e consacrat tinereţii lui Luther până la 1517, al doilea perioadei 1517—1521. Apoi Denifle, arătând

www.digibuc.ro

tot ce Luther a împrumutat dela vechii doctori ai bisericii catolice, dela Ockham mai ales, a permis să se definească mai exact ceea ce Luther a adus nou, tot ceea ce s'a prelungit din teologia catolică în teologia protestantă; tot ce Reforma datorează evului mediu. In sfârșit aprigul Dominican a arătat erorile pe care Luther și reformatorii le-au comis denaturând doctrina catolică și tot el a pus în evidență deosebirile care separă doctrina lui Luther de doctrina protestantismului. Importanța acestei cărți nu stă însă atât în valoarea ei științifică cât în reacțiunea pe care a produs-o și în impulsul pe care l-a dat noulor cercetări. In câțiva ani argumentele aduse de el au fost discutate în o serie de lucrări care au modificat radical concepția pe care lumea științifică și-a făcut-o despre geneza operei lui Luther. Astfel W. BRAUN (*Die Bedeutung der Concupiscenz in Luthers Leben und Lehre.* Berlin, 1908), a studiat vieața lui Luther în mânăstire, exclusiv pe baza documentelor contemporane. El a ținut prin urmare seamă de afirmația lui Denifle că tradiția protestantă cu privire la vieața lui Luther în mânăstire nu-i decât un « roman », întemeiat fie pe amintirile ulterioare ale lui Luther, fie pe notele rău înțelese sau inexact redate ale comesenilor săi.

« *Tischreden* » au fost supuse unei opere de verificare și de triaj care e încă departe de a fi terminată. Braun recunoaște lui Denifle meritul de a fi semnalat importanța noțiunii de « *concupiscență invincibilă* » pentru formarea teologiei lui Luther, dar se ridică contra concluziilor pe care acesta le trage asupra caracterului moral și a teologiei lui Luther, arătând că argumentarea lui Denifle se bazează pe o greșită interpretare a acestor termeni. Publicarea în 1908 a cursului lui Luther asupra epistolei către Romani (J. FICKER, *Luthers Vorlesung über den Römerbrief*, 1515/16, 2 vol. Leipzig, 1908), n'a făcut decât să confirme concluzia lui Braun. Cursul lui Luther a dovedit că dacă noțiunea concupiscenței a avut în adevăr o înrâurire de netăgăduit asupra formării teologiei lui Luther, această teologie prezintă o tendință diametral opusă aceleia pe care i-o atribue Denifle. In adevăr, ea nu e « doctrina unui om corupt, bețiv și grosolan căutând numai un adăpost contra mâniei lui Dumnezeu, ci cugetarea unui suflet însetat de absolut, conștiincios și smerit, care-și contestă orice merit, dar care a făcut experiența unui Dumnezeu dăruitor din pură grație a vieții nouă celor ce cred în el ». (Strohl, I, 19). Textul acesta confirmă în întregime ideea pe care teologia protestantă și-a format-o despre caracterul religios și moral al lui Luther. Tinerețea lui Luther și geneza ideilor sale religioase, așa de violent atacate de Denifle și așa de stră-

www.digibuc.ro

lucit reabilitate de «cursul lui Luther asupra Epistolei către Romani», a devenit principalul obiect al cercetărilor referitoare la Reformă. O întreagă echipă de istorici eminenți au întreprins cu succes lichidarea controversei deschise de cartea lui Denifle. Catolicii au trebuit să revină asupra exagerărilor lui Denifle. Un călugăr iezuit, Grisar, pe atât de măsurat pe cât de impulsiv a fost Denifle, și-a luat sarcina de a examina ceea ce e de reținut în cartea lui Denifle. Monografia lui, în trei volume mari, respinge mare număr din reproșurile pe care Biserica catolică are obiceiu să le adreseze lui Luther. El respinge ipoteza că teologia lui Luther n'ar fi decât justificarea instinctelor lui depravate. Dar calitatea sa de iezuit, obligându-l să apere papalitatea și dogmele Bisericii sale, îl împiedică să înțeleagă geniul și opera lui Luther.

Cercetările asupra genezei ideilor religioase ale lui Luther n'au avut drept consecință numai lămurirea problemei originale protestantismului, ci au ridicat problema raporturilor Reformei cu lumea modernă. Examinând această problemă Ernst Troeltsch ajunge să stabilească o distincție netă între protestantismul lui Luther și al lui Calvin, și protestantismul modern.

Cel dintâiu, impregnat încă de idei medievale, își propune să organizeze societatea după preceptele evangelice și după legile revelației supranaturale; al doilea, sub influența raționalismului modern, lasă în seama fiecărui individ dreptul de a dispune de vieața sa religioasă. Germenii fecunzi ai viitorului, nu vechiul protestantism pe jumătate încă medieval, ci sectele libere l-au conservat și desvoltat. Meritul cel mare al vechiului protestantism e de a fi înlăturat barierele pe care catolicismul le-a ridicat în contra ideilor liberale și laice. Gloria de a fi cucerit aceste idei nu-i revine însă lui. Toleranța religioasă și libertatea de conștiință sunt produse ale spiritualismului mistic; separația între Biserică și Stat e opera anabaptismului; concepția istorică a religiei creștine e o cucerire a umanismului. Principalul rezultat al acestor cercetări a fost o schimbare completă a punctului de vedere din care fusese judecat Luther. Inainte de descoperirea cursului asupra Epistolei către Romani, înainte de ofensiva lui Denifle, istoricii vedeau în Luther mai ales Reformatorul revoltat contra abuzurilor Bisericii și teologul preocupat de instituirea unei noui teologii și a unei noui Biserici.

Cercetările recente au arătat că Luther a fost un teolog mediocru și puțin original, care împrumută înaintașilor săi și mai ales lui Ockham, cea mai mare parte din ideile sale teologice și care se încurcă în contradicții pe care un

www.digibuc.ro

student în teologie mai desghețat le-ar fi evitat. Aceste cercetări au mai stabilit că Luther nu s'a preocupat de ideea să alcătuiască un plan de reforme și să înlocuiască vechiul edificiu al Bisericii printr'unul modern, ci numai să definească rostul propriei sale existențe. Luther e exemplul cel mai complet al « tipului profetic » în religie. Ceea ce îl interesează nu e reforma vieții bisericești, ci a vieții sale personale.

Boehmer (*Die Romfahrt*) a arătat că în timpul călătoriei sale la Roma Luther a fost pelerinul cel mai supus și cel mai cucernic. El n'a venit revoltat de acolo, « fiindcă la Roma n'a auzit și n'a văzut nimic extraordinar » (Scheel, II, 295). Când se revoltă împotriva indulgențelor, Luther nu se ridică contra abuzurilor fiscalității pontificale, ci împotriva credinței că pacea sufletească și mântuirea pot fi câștigate prin cumpărarea unor indulgențe. Esențialul pentru el era să fie creștin, adică să aibă încredere în bunătatea și harul lui Dumnezeu. Față de această datorie, celelalte, organizarea unei Biserici, erau griji secundare.

Această credință i-a dat eroismul pe care l-a dovedit la Worms. Pentru a nu se desminți pe sine însuși, pentru a fi sincer în sine însuși a rezistat Impăratului cu riscul de a fi închis, condamnat și ars pe rug. Acest principiu explică toate contradicțiile, toate ezitările, toate compromisurile aparente ale lui Luther. El n'a avut decât indiferență și pasivitate pentru puterile lumești. Adevărata sa împărăție nu era din lumea aceasta. Insurat, cu copii, Luther a rămas de fapt călugăr: « El n'a avut decât dispreț pentru bunurile acestei lumi și n'a crezut decât în făgăduința lui Cristos ».

(Cf. H. Boehmer. *Luther im Lichte der neueren Forschung*. Leipzig, 1918. — L. Febvre, *Le progrès récent des études sur Luther*. (Revue d'Histoire Moderne no. 1. 1926). — H. Strohl, *L'évolution de la pensée religieuse de jnsque'en 1915*. Strasbourg, 1922).

OPERE GENERALE

Bezold, Fr. von, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, der Gegenreformation und des dreissigjährigen Krieges*, 1493—1648. Tübingen, 1913.

Herzog-Hauck, *Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*, ed. III. 24 vol., Leipzig, 1896—1913.

www.digibuc.ro

KASER, K., *Das Zeitalter der Reformation und Gegenreformation.* Stuttgart, 1922.
LAGARDE, G. de, *Recherches sur l'esprit politique de la Réforme.* Paris, 1926.
MOURRET, F., *Histoire générale de l'Église*, 9 vol., Paris, 1910—1917.
PASTOR, L. von, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters.*
JANSSEN, J., *L'Allemagne et la Réforme*, 9 vol., Paris, 1887—1914.

LUTHER ȘI LUTHERANISMUL

ANDREAS, W., *Deutschland vor der Reformation.* Stuttgart-Berlin, 1932.
BAUER, K., *Die Wittenberger Universitätstheologie u. die Anfänge der deutschen Reformation.* Tübingen, 1928.
CRISTIANI, J., *Du luthéranisme au protestantisme, évolution de Luther de 1517 à 1528.* Paris, 1911.
FEBVRE, L., *Un destin, Martin Luther.* Paris, 1928.
FRANZ, GÜNTHER, *Der deutsche Bauernkrieg.* München, 1933.
JUNDT, A., *Le développement de la pensée religieuse de Luther jusqu'en* 1517. Paris, 1905.
KALKOFF, P., *Erasmus, Luther und Friedrich der Weise.* Leipzig, 1919.
MACKINNON, J., *Luther and the Reformation.* London—New-York, 4 vol., 1925—1930.
MÜLLER, H. M., *Erfahrung und Glaube bei Luther.* Leipzig. 1929.
POLMAN, P., *L'élément historique dans la controverse religieuse du XVI-e siècle.* Gembloux, 1932.
RITSCHL, O., *Dogmengeschichte des Protestantismus*, 2 vol.. Leipzig, 1908—1912.
STOLZE, W., *Bauernkrieg und Reformation.* Leipzig, 1926.
STROHL, H., *L'évolution religieuse de Luther jusqu'en* 1515. Strasbourg, 1922.
— *L'épanouissement de la pensée religieuse de Luther de* 1515—1520. Strasbourg, 1924.
WALTER, L. G., *Thomas Münzer et les luttes sociales.* Paris, 1929.

REFORMA FRANCEZĂ

CHARTROU-CHARBONNEL, J., *La Réforme et les guerres de Religion.* Paris, 1936.
DOUMERGUE, L., *Jean Calvin, les hommes et les choses de son temps.* Lausanne, 1899—1927.

www.digibuc.ro

FEBVRE, L., *Une question mal posée. Les origines de la Réforme française et le problème général des causes de la Réforme.* (In «Revue Historique», 1929).

HAUSER, H., *Études sur la Réforme française.* Paris, 1909.

IMBART DE LA TOUR, *Les origines de la Réforme*, 4 vol., Paris, 1905—1935.

LEFRANC, A., *La jeunesse de Calvin.* Paris, 1888.

MACKINNON, I., *Calvin and the Reformation.* London—New-York, 1936.

MANN, MARGARET, *Érasme et les débuts de la Réforme française.* Paris, 1933.

PANNIER, J., *Recherches sur l'évolution religieuse de Calvin.* Strasbourg, 1916.

RENAUDET, AUG., *Préréforme et humanisme à Paris* (1494—1517). Paris, 1916.

VIÉNOT, J., *Histoire de la Réforme française des origines à l'édit de Nantes.* Paris, 1926.

REFORMA ELVEȚIANĂ

BLOESCH, E., *Geschichte der schweizerisch-reformierten Kirchen*, 2 vol., Berna. 1898—1899.

EGLI, E. și FINSLER, G., *Corpus Reformatorum*, dintre care volumele 88—97 cuprind operele lui Zwingli. Berlin-Leipzig, 1905—1927.

NABHOLTZ, H. și MURARLT, L., *Geschichte der Schweiz.* Vol. I. Zürich, 1932.

STÄHELIN, E., *Das Buch der Basler Reformation zu ihrem 400-jährigen Jubiläum.* Basel, 1929.

STÄHELIN, R., *Huldreich Zwingli, sein Leben nach den Quellen dargestellt.* 2 vol., Basel, 1895—1897.

REFORMA ENGLEZĂ

CHAMBERS, R. W., *Thomas More.* London, 1935.

CONSTANT, G., *La Réforme en Angleterre, le schisme anglican.* Paris, 1930.

COOLEN, G., *Histoire de l'Église d'Angleterre.* Paris, 1932.

GASQUET, F. A., *The eve of Reformation.* London, 1900.

GARDINER, J., *The english Church in the sixteenth century.* London, 1904.

LILJEGREN, S. B., *The fall of the monasteries and social changes in England, leading up to the great Revolution.* Lund și Leipzig, 1924.

MARTI, O., *The economic causes of the Reformation.* London, 1929.

SEEBOHM, S., *The Oxford Reformers*, ed. IV. London, 1911.

www.digibuc.ro

REFORMA IN RESTUL EUROPEI

BATAILLON, M., *Erasme et l'Espagne.* Paris, 1937.
BÖHL, E., *Beiträge zur Geschichte der Reformation in Österreich.* Jena, 1902.
BUTLER, C. M., *The Reformation in Sweden.* New-York, 1884.
FOX, P., *The Reformation in Poland.* Baltimore, 1924.
HOLMQUIST, H., *Die schwedische Reformation,* 1523—1531. Leipzig, 1925.
KLEIN, K. K., *Der Humanist und Reformator Honter.* München—Sibiu, 1935.
TAPIÉ, V., *Une église au XV-e siècle; l'unité des Frères Moraves.* Paris, 1934.

www.digibuc.ro

TABLA DE MATERII

Pag.

Prefață 7
Introducere 21

CAPITOLUL I

PROBLEMA RENAȘTERII 24
I. Originea noțiunii de «Renaștere», 24. — II. Teoria lui Burckhardt, 28. — III. Consecințele tezei lui Burckhardt, 30. — IV. Baza economică a Renașterii, 34.

CAPITOLUL II

RENAȘTEREA ECONOMICĂ 40
I. Comerțul mare, 43. — II. Comerțul bancar, 46. — III. Capitalul industrial, 51. — IV. Emanciparea țăranilor, 55. — V. Statul și desvoltarea capitalismului, 57. — VI. Formarea tehnicei contabile, 59. — VII. Noua clasă capitalistă, 62. — VIII. Formarea spiritului capitalist modern, 68.

CAPITOLUL III

RENAȘTEREA POLITICĂ. FORMAREA STATELOR MODERNE 72
I. Franța, 73. — II. Anglia, 90. — III. Spania, 98. — Concluzie, 105.

CAPITOLUL IV

DESCOPERIRILE GEOGRAFICE ȘI INCEPUTUL EXPANSIUNII EUROPENE 106
I. Cauzele descoperirilor geografice, 107. — II. Circumnavigația

www.digibuc.ro

Pag.

Africei, 114. — III. Imperiul colonial portughez, 119. — IV. Drumul spre vest și descoperirea Americei, 127. — V. Cucerirea Lumii Noui, 133. — VI. Imperiul colonial spaniol, 144. — VII. Urmările descoperirilor geografice, 151.

CAPITOLUL V

LUPTA PENTRU SUPREMAȚIA ASUPRA ITALIEI ȘI FORMAREA SISTEMULUI POLITIC EUROPEAN 153
I. Expediția lui Carol al VIII-lea, 154. — II. Supremația Habsburgilor, 163. — III. Alianța Franței cu Principii protestanți și cu Turcii, 168. — IV. Triumful echilibrului european, 177.

CAPITOLUL VI

RENAȘTEREA LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ. UMANISMUL . . . 182
I. Umanismul medieval, 183. — II. Poezia provensală, 191. — III. Originea umanismului italian, 195. — IV. Umanismul erudit, 207. V. Umanismul critic, 215. — VI. Esența umanismului, 218.

CAPITOLUL VII

RĂSPÂNDIREA UMANISMULUI 225
I. Mijloacele de propagare, 225. — II. Umanismul în Franța, 233. — III. Umanismul în Germania, 238. — IV. Umanismul în Spania și Anglia, 245. — V. Renașterea științifică, 247.

CAPITOLUL VIII

RENAȘTEREA ARTISTICĂ. ARHITECTURA ȘI SCULPTURA . . 250
I. Condițiile de dezvoltare, 253. — II. Arhitectura, 256. — III Sculptura, 262.

CAPITOLUL IX

RENAȘTEREA ARTISTICĂ. PICTURA 274
I. Școala florentină, 274. — II. Școala venețiană, 286. — III. Școala din Roma, 293. — IV. Sfârșitul Renașterii artistice, 297.

www.digibuc.ro

Pag.

CAPITOLUL X

REFORMA 299
I. Cauzele economice ale Reformei, 302. — II. Cauzele sociale, 310 — III. Cauzele politice, 314. — IV. Cauzele intelectuale, 318. V. Triumful ideilor de toleranță, 320. — VI. Etica protestantă și spiritul capitalist, 325.
Concluzie 328
Bibliografie 336

www.digibuc.ro

MONITORUL OFICIAL ŞI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI, 1941

www.digibuc.ro

www.digibuc.ro